

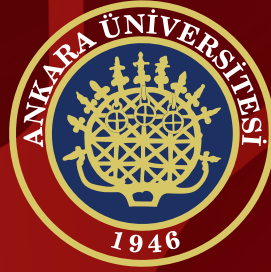

DİL

DERGİSİ

LANGUAGE JOURNAL

SAYI / NUMBER: 171/2
HAZİRAN / JUNE 2020

ankara üniversitesi
tömer
1984

ISSN: 1300-3542

SAYI / NUMBER: **171/2** HAZİRAN / JUNE **2020**

Ankara Üniversitesi
Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama
ve Araştırma Merkezi TÖMER
Adına Sahibi ve Baş Editör
(Owner on Behalf of TÖMER and Editor in Chief)

- Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN

Sorumlu Editör
(Editor)

- Öğr. Gör. Dr. Özlem DAĞ TARCAN

Alan Editörleri
(Editors of Disciplines)

- Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN
(Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi)
- Doç. Dr. Elif Arıca AKKÖK
(Dilbilim)
- Dr. Öğr. Üyesi Özgür Şen BARTAN
(Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi)
- Doç. Dr. Tuğba ÇELİK
(Edebiyat Öğretimi)
- Arş. Gör. Dr. Bahtiyar MAKAROĞLU
(İşaret Dili ve Türk İşaret Dili)

Yayın Kurulu
(Editorial Board)

- Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN
(Ankara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Elif Arıca AKKÖK
(Ankara Üniversitesi)
- Öğr. Gör. Cantürk CORA
(Ankara Üniversitesi)
- Öğr. Gör. Seher SAĞLAM
(Ankara Üniversitesi)
- Öğr. Gör. Özkan AYDIN
(Ankara Üniversitesi)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
(Managing Editor)

- Öğr. Gör. Dr. Özlem DAĞ TARCAN

Grafik Tasarım-Dizgi
(Graphic Designer and Technical Support)

- Zuhâl AKIN
- İsmail ONAÇ

Yayın İdare Merkezi Adresi
(Contact Address)

DİL DERGİSİ EDITÖRLÜĞÜ

Ankara Üniversitesi Tandoğan Yerleşkesi
Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu Binası
4. Kat 06560 Yenimahalle - ANKARA
Tel: (312) 214 13 50/6046 Fax: 600 01 31

ankara üniversitesi
tömer
1984

Dil Dergisi,
uluslararası hakemli bir dergidir.
(Peer reviewed journal.)

Danışma Kurulu
(Advisory Board)

- Prof. Dr. İclâl Ergenç (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat Sever (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevin Özkan (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Kiran (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Engin Uzun (Okan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Aksan (Toros Üniversitesi)
Prof. Dr. Yeşim Aksan (Toros Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutlay Yağmur (Tilburg University)
Prof. Dr. İlknur Keçik (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit Deniz Turan (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. S. Nalan Büyükkantarcıoğlu (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Sumru Özsoy (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Belma Haznedar (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil İşeri (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Jale Garibova (Azerbaycan Diller Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice Sofu (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Hatice Çubukçu (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Deniz Abik (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Canan Aslan (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Hülya Özcan (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Nermin Yazıcı (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Sevgi Çıkrıkçı (Duisburg-Essen Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilal Çakıcı (Ankara Üniversitesi)
Dr. Işıl Uluçam-Wegmann (Duisburg-Essen Üniversitesi)

ISSN 1300 - 3542

Dil Dergisi ULAKBİM dizininde taranmaktadır. Ayrıca MLA ve CEEOL'da yer almaktadır.
(Indexed in ULAKBİM, MLA and CEEOL.)

Temmuz 2014 tarihinden itibaren altı ayda (Ocak-Haziran/ Temmuz-Aralık) bir yayımlanır. Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz. Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu sahiplerine aittir. Dergiye gönderilen yazılar, yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Published every six months. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without a reference to the name of the journal. The writers are responsible for their articles. Papers submitted to TÖMER Dil Dergisi (Language Journal) will not be returned to authors.

Editörden...

Dil Dergisi'nin Haziran 2020 sayısı ile birlikte bu yılın son sayısına da imza atmış oluyoruz. Bilindiği üzere bu yıl, pandemi nedeniyle zor bir yıl olarak tarihe geçti.

Haziran 2020 sayımız da Koronavirüs (COVID-19) küresel salgınının yaşandığı bu zor zamanlarda kaleme alınmış 8 makaleden oluşmaktadır.

Bu sayıda hakemlikleriyle ve yazılarıyla bize katkıda bulunan tüm akademisyenlere teşekkür ederiz.

Ocak 2021 sayımızda buluşuncaya dek güzellikle ve en önemlisi de sağlıklı kalınız dileğimizle...

Aysun Kunduracı, *Türkçede Bileşik Eki ve Üretimsel Dizil* başlıklı makalesinde Türkçede geleneksel yaklaşımlarda belirtisiz ad tamlaması olarak bilinen, üretken ad+ad+(s)l(n) biçimindeki bileşikler Süreçsel Biçimbilim çerçevesinde ele almakta, bileşikler için yapısal ve anlamsal bir çözümleme sunmakta ve bileşiklerde eklenen -(s)l(n) eki için yeni bir işlev önermektedir.

Çağrı Kaygısız, *Authentic Language Input in Foreign Language Teaching Materials: Advantages and Disadvantages* başlığını taşıyan makalesinde yabancı dil öğretim süreçlerinde önemi giderek artan özgünlük kavramı ve zengin dilsel girdi kaynağı olarak özgün dil öğretim materyallerinin öğretim sürecinde sağladığı avantaj ve dezavantajları, biçimlendirici araştırma yöntemiyle yabancı dil öğretimi alan yazını çerçevesinde ele alıp irdelemektedir.

Duygu Özge, *Tümce İşleme Süreçleri* başlığı ile sunduğu makalesinde sözlü tümce işleme süreç ve mekanizmasını oluşturan bileşenleri ve bu bileşenlerin birbirleri ile etkileşimlerini ortaya koyan belli başlı kuramları derlemiştir.

Filiz Çetintaş Yıldırım, *Çocuğa Yöneltilen Dilde Çift-Biçimli Sözel Yapıların 'Kap', 'Yiyecek' ve 'Delilik' Kavramsal Alanlarında Yeniden Gözden Geçirilmesi* başlıklı makalesinde Türkçe anadili konuşucusu ebeveynlerin bebek/çocuklarına yönelttiği dil kullanımlarının anlamsal özelliklerini kavramsal alanlar çerçevesinde ele almaktır.

İpek Pınar Uzun, Kader Reyhan, *Türkçede Ünsüz İkizleşmesinin Akustik Görünümleri* başlığı ile sundukları makalelerinde Türkçede birden fazla aynı nitelikli ünsüzün sözcüğün içses konumunda bulunması sonucu ortaya çıkan ünsüz ikizleşmesinin akustik sesbilgisel görünümleri ve ünsüzlerin üçboyutluluğuyla ilişkisi betimlenmektedir.

Kadri Kuram, *Zengin Uyum Dillerinde Örtük ve Açık Özneler* isimli makalesinde örtük ve açık özneler yaklaşımını farklı açılardan incelemektedir.

SAYI / NUMBER: 171 / 2 HAZİRAN / JUNE 2020

Özlem Dağ Tarcan, *Türkçe Akademik Metinlerde Kaçınımlar ile Vurgulayıcıların Kullanımı ve Akademik Yazma* isimli makalesinde Üstsöylem Modelini temel alarak Sosyal Bilimler alanında yazılmış Türkçe bilimsel metinlerde kullanılan kaçınımların ve vurgulayıcıların sıklıklarının saptamaktadır.

Zulfiya Şahin, *Rusçada Daralma Süreci* adı ile sunduğu makalesinde bir dildeki daralma sürecini Rus sesbilimsel geleneği çerçevesinde ele almaktadır.

Prof. Dr. Gülsün Leylâ UZUN

Dil Dergisi Baş Editörü

Haziran 2020-Ankara

Bu sayıda...
(In this issue...)

- **Aysun Kunduracı**
Türkçede Bileşik Eki ve Türetimsel Dizil 7
- **Çağrı Kaygısız**
Authentic Language Input in Foreign Language Teaching Materials: Advantages and Disadvantages 32
- **Duygu Özge**
Tümce İşleme Süreçleri 46
- **Filiz Çetintaş Yıldırım**
Çocuğa Yöneltilen Dilde Çift-Biçimli Sözel Yapıların 'Kap', 'Yiyecek' ve 'Delilik' Kavramsal Alanlarında Yeniden Gözden Geçirilmesi 70
- **İpek Pınar Uzun, Kader Reyhan**
Türkçede Ünsüz İkizleşmesinin Akustik Görünümleri 84
- **Kadri Kuram**
Zengin Uyum Dillerinde Örtük ve Açık Özneler 119
- **Özlem Dağ Tarcan**
Türkçe Akademik Metinlerde Kaçınımsamalar ile Vurgulayıcıların Kullanımı ve Akademik Yazma 160
- **Zulfiya Şahin**
Ruşçada Daralma Süreci 177
- **Dil Dergisi Yazı Yayımlama İlkeleri** 201

Anahtar Sözcükler

Biçimbilim; Bileşik sözcük; Bileşik eki; Türetimsel dizil;
İlgi işlevi; Ad tamlaması

Keywords

Morphology; Compound; Compound marker;
Derivational paradigm; Association; Noun phrase

TÜRKÇEDE BİLEŞİK EKİ VE TÜRETİMSEL DİZİL

TURKISH COMPOUND MARKER AND THE DERIVATIONAL PARADIGM

• **Aysun Kunduracı**

Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, kunduraca@gmail.com

Öz

Bu çalışma, Türkçede geleneksel yaklaşımlarda belirtisiz ad tamlaması olarak bilinen, üretken ad+ad+(s)l(n) biçimindeki bileşikleri Süreçsel Biçimbilim (bkz. Zwicky, 1986; Aronoff, 1994; Pounder, 2000) çerçevesinde ele almakta, bileşikler için yapısal ve anlamsal bir çözümleme sunmakta ve bileşiklerde eklenen -(s)l(n) eki için yeni bir işlev önermektedir. Bileşiklerdeki -(s)l(n) ekine türetimsel ve saf biçim(bilgi)sel bir görev (bileşik tabanları biçimleme) yükleyen çalışma, bu ekin eklenme sürecini de içeren belli bir grup türetim işleminden sorumlu bir dizil (İng. paradigm) yapısı önermekte, -(s)l(n)'in bir grup türetim ekiyle dizilsel bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Dizil yapısı, yalnızca -(s)l(n) eklenmesini değil, daha önce değinilmeyen, anlamsal olarak beklendiği halde bu ekin eklenmediği durumları da açıklamaktadır, örn. badem şeker-ci(-si). Çalışma, kuramsal açıdan da biçimbilimi (ve biçimbilgisel işlemleri) sözdizim ve sözlükçeye bağımlı olmayan ayrı bir dizge olarak kabul etmekte; anlam ve biçimin ayrı düzlemler olduğunu çeşitli dillerden veriyle vurgulayan süreçsel yaklaşımlara Türkçeden destekler sunmakta ve böylelikle biçimbilimdeki Ayrıklık Varsayımı'na (Beard, 1995) doğrudan gönderim yapmaktadır. Çalışma, ayrıca, biçimbilimde özerk biçimsel işlemlerin uygulandığı girdilere, yani tabanlara, ışık tutmakta ve hem türetimsel hem de çekimsel biçimbilgisi açısından tabanların önemini ortaya çıkarmaktadır.

Abstract

This study deals with the productive N-N-(s)l(n) compounds in Turkish (so-called indefinite noun phrases, traditionally) within a Process-Morphology approach (cf. Zwicky, 1986; Aronoff, 1994; Pounder, 2000), and presents a structural and a semantic analysis, which includes a new function and a derivational and barely morphological function to the -(s)l(n) in compounds, which is stem formation, the study proposes a derivational paradigm where -(s)l(n) is involved in a paradigmatic relation with a group of derivational suffixes. Importantly, the paradigm structure explains not only the existence but also the absence of the compound marker in contexts where it would be expected to occur semantically. Theoretically, the study (i) assumes that the morphology (and morphological operations) is not manipulated by either the syntax or the lexicon, but an autonomous subsystem of the grammar, (ii) supports the Separationism Hypothesis (Beard, 1995) with Turkish data showing that form and meaning are separate levels, as is highlighted in other process approaches exploring other languages. The study also offers an insight into the descriptive and theoretical status of the inputs of morphological operations, i.e. stems, which gain prominence both in derivational and inflectional morphology.

1. Konu ve Amaç

Bu çalışma Türkçede *badem şeker-i* türünden ad-ad tabanlı bileşiklerin¹ üretimi, bu yapıdaki *-(s)l(n)*² ekinin işlevi, eklenme süreci ve bu yapının *badem şeker-li*, *badem şeker-siz*, *badem şeker-ci*, *badem şeker-ci-si* ve *badem şeker-ciğ-i* gibi türetimlerle olan ilişkisi üzerinedir. Çalışma, bu türetimler arasındaki ilişkiden sorumlu bir sözcük oluşturma dizili (İng. *paradigm*) önermektedir. Bilindiği gibi dizillerin önemi alanyazınında genellikle çekimsel ilişkileri açıklarken ortaya çıkmaktadır, bkz. örn. Wurzel (1989), Plank (1991), Anderson (1982), Stump (1991), Carstairs-McCarthy (1998), Spencer (2001). Bunun yanında, kısıtlı sayıda da olsa, çekim yerine türetim alanında diziller öneren çalışmalar da vardır: Guilbert (1975), Pounder (2000), Blevins (2001) gibi. Bu çalışma da bu ikinci grup çalışmalarda olduğu gibi dizillerin (ya da dizil yapılarının) türetimsel biçimbilimdeki önemini göstermekte ve Türkçede, yukarıdaki *badem şeker-* tabanlı biçimlerle örneklendiği gibi, hem biçimsel hem de anlamsal ortaklıkları olan ad-ad tabanlı sözcük türetimlerine bir dizil yapısıyla ışık tutmaktadır.

Çalışma (i) Türkçede *badem şeker-i* türünden bileşiklerde neden *-(s)l(n)*'in gerekli olduğunu ve bunun aksine kimi zaman eklenememesini, örneğin **badem-şeker-i-li*, (ii) bileşik oluşumu ve türetim arasındaki ilişkiyi (iii) dizillerin durağan değil devinik yapılar olduğunu göstermeyi ve (iv) Türkçe için sunulan çözümlemelerle biçimyapısal³ dizgenin genel işleyişiyle ilgili alana katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Yukarıda örneklendiği gibi *-(s)l(n)* ekinin kimi zaman belirip kimi zaman belirmemesi ve kimi eklerle yan yana gelip kimileriyle gelmemesinin dışında, *kim-in şeker-i* gibi iyelik öbeklerinde de karşımıza çıkması bu eki daha da ilginç kılsa da bu çalışmada yalnızca ad-ad bileşikleri ve *-(s)l(n)*'in bu ortamdaki işlevi incelenmektedir.⁴

-(s)l(n) eki, yukarıda bahsedildiği gibi hem ad-ad bileşiklerinde hem de iyelik öbeklerinde kullanılması sebebiyle önceki kimi çalışmalara da konu olmuştur. Bu ekle ilgili iki temel yaklaşımdan ilkinde göre ad-ad bileşiklerindeki *-(s)l(n)* iyelik öbeklerindekiyle aynıdır: 3.kişi iyelik eki, örn. bkz. Underhill (1976), Yüksekler (1987), Lewis (2000), Uygun (2009). Bunun aksine Swift (1963), Hayasi (1996), Schaaik (1996), Schroeder (1999), Bozşahin (2002), Göksel ve Kerslake (2005), Göksel (2009), Aslan ve Altan (2006), Kharytonava (2011)'de *-(s)l(n)* ad-ad bileşiklerinde bir bileşik göstericisi iken iyelik öbeklerinde 3. tekil kişi ekidir, yani iki ayrı ortamda iki ayrı *-(s)l(n)* vardır. Bu çalışma da bu ikinci çok işlevli görüşü izlemekle beraber, *-(s)l(n)* ekinin ad-ad

1 Bu çalışmada *taban* İngilizcede *base/stem* için ve *bileşik* terimi de alanyazınındaki *bileşik sözcük* ve *birleşik* (İng. "compound") terimleri için kullanılmaktadır.

2 Bu ek *-i*, *-i*, *-u*, *-ü*, *-si*, *-sı*, *-su*, *-sü* ve durum çekiminden önce *-s/n* olarak kullanılmaktadır.

3 Bu çalışma, *biçimbilgisine* ait yapıya odaklanırken *biçimyapısı* terimini kullanmaktadır.

4 *-(s)l(n)*'nin oluştuğu bu iki ortamın karşılaştırıldığı çalışmalar için örneğin bkz. Kornfilt, 1984; Yüksekler, 1994, 1998; Hayasi; 1996, Bozşahin, 2002; Göksel, 2009; Kharytonava, 2011; Kunduracı, 2013, 2017.

bileşiklerindeki görevinin bileşik gösterme eki olmaktan öte, türetimsel olarak biçimsel taban oluşturma olduğunu göstermektedir (bkz. Kunduracı, 2017, 2019a).

Çalışmanın değindiği diğer bir nokta da bileşiklerin ve bileşik oluşumunun, yani bileşim/ bileştirme işleminin, genel dilbilgisi dizgesindeki yeridir, ki bu da tartışmalı bir konudur. Bu konuyla ilgili olarak yine iki temel yaklaşımdan bahsedebiliriz: bileşikler sözlüksel oluşumlar olarak gören yaklaşım, örneğin Jackendoff (1975), Lieber (2004) ve bileşikler sözdizimsel oluşumlar olarak gören karşıt yaklaşım, örneğin Borer (2009) ve Harley (2009) gibi. Sözlüksel yaklaşımı benimseyenler aynı zamanda Sözlüksel Bütünlük İlkesi'ni (*The Lexical Integrity Principle*, Lapointe, 1980) benimsediğinden, bu yaklaşıma göre sözdizimsel işlemlerin sözlüksel biçimlerin iç yapısını etkilemesi ve oluşturması söz konusu değildir. Bu sebeple bu yaklaşımda bileşikler ve öbek yapıları arasındaki belirgin farklılıklar rahatlıkla açıklanabilir. Örneğin ad-ad bileşiklerindeki ögelerin yapısal ayrılmazlığı (bkz. *elma (*her) ağac-ı*), ilk ögenin genel gönderimli olması, bu yapıların kimi dillerdeki kendilerine özgü bürünsel özellikleri, bileşiklerin, öbek yapılarının aksine, sözlükçede olduğu varsayılarak açıklanmaktadır. Ancak sözlüksel yaklaşımın açıklayamadığı önemli bir durum vardır: öbekli bileşikler. Öbekli bileşikler derken içinde yerleşik sözdizimsel yapılar barındıran bileşiklerden bahsedilmektedir, örneğin [*yeşil elma*] *ağac-ı*. Bu gibi üretken yapılar yukarıda bahsedilen Sözlüksel Bütünlük İlkesi'ni açıkça yıkmaktadır çünkü sözlüksel olduğu düşünülen birimlerin içinde öbekli yapılanma söz konusudur. Diğer, sözdizimsel görüşe baktığımızda da bu tip öbekli bileşiklerin kolayca açıklanabildiğini görürüz: Bileşiklerin öbek barındırması sorun değildir çünkü her iki yapı da, hem bileşik hem öbek, sözdizimsel işlemlerle üretilmektedir. Ancak, sözdizimsel yaklaşımın da açıklayamadığı bir durum vardır: bileşikler öbeklerden ayıran özellikler (yukarıda bahsedilen). Örneğin Türkçede, yukarıda örneklendiği ve alanyazınında da daha önce değinildiği gibi, ad-ad bileşiklerinde görülen yapısal ayrılmazlık, benzeri öbeklerde (iyelik öbeklerinde) görülmemektedir; ad-ad bileşiklerinde baş öge bağımlı ögeye durum yükleyemezken iyelik öbeklerinde ilgi/tamlayan durumunu yüklemektedir. Yine ad-ad bileşiklerinde ilk birim tek başına, bileşik dışından bir birime gönderim yapamamakta (1a) ancak iyelik öbeklerindeki (ilgi ekli) öge, öbek dışı birimlerle eşgönderimsel bir ilişki kurabilmektedir (1b), bkz. (1):

- (1) a. {*çocuk_i*, (**yeni*) *yazar-ı*}⁵ *onun_{j/*i}* için yazdı
b. [*çocuğ-un_i*, (*yeni*) *yazar-ı*] *onun_{j/i}* için yazdı

5 Bu çalışmada süslü ayrıçlar biçimbilimsel, köşeli ayrıçlar da sözdizimsel birimler için kullanılmaktadır.

Ad-ad bileşiklerine getirilecek çözümlene (i) bu yapıları öbeklerden ayıran yukarıdaki belirgin özellikleri, (ii) bu özgün yapının nasıl olup da öbek içerebildiğini ([*yeşil elma*] *ağacı* gibi öbekli bileşikler), (iii) *-(s)l(n)* ekinin bileşiklerdeki işlevini ve de yukarıda gösterildiği gibi (iv) bu ekin belirli türetim ekleriyle birlikte eklenememesini açıklamalıdır.⁶ Bileşik oluşumunu sözlükçeye ya da sözdizime yüklemek de kimi sorunları çözerken diğerlerini çözümsüz bırakmaktadır, yukarıda bahsedildiği gibi. Bu çalışma bu sorunlar için çözümler sunmakta ve aynı zamanda Türkçeye özgü işlemler aracılığıyla biçim yapısının dil dizgesindeki genel işleyişiyle ilgili alanlara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Çalışma betimleyici ve durum belirleyici bir yöntem izlemekte ve şu şekilde ilerlemektedir: Ad-ad bileşikleri ve *-(s)l(n)* ekiyle ilgili temel araştırma soru(n)larını sunan bu giriş bölümü *-(s)l(n)*'li ad-ad bileşiklerindeki anlam çözümlemesinin sunulduğu ikinci bölüm izlemektedir (§2). Bu bölümün ardından, üçüncü bölümde (§3), bileşiklerin yapısal çözümlemesi *-(s)l(n)* ekinin eklenme süreciyle birlikte) ve bileşiklerin belli türetim süreçleriyle olan yapısal ilişkisi sunulmaktadır. Çalışma bu ilişkinin türetimsel bir dizil yapısına dayandığını öne sürmekte ve bu savı hem yapısal hem de anlamsal olarak desteklemektedir. Bu bölümü izleyen bölümde (§4), bileşiklerin çoğul ve çekimli biçimlerinin çalışmaya katkısı tartışılmakta; *-(s)l(n)* ekinin bileşik içeren iyelik öbeklerinde aitlik ekleriyle birlikte oluşmamasına değinilmekte ve ilgili dilbilgisidışı ek dizilimlerine süreçsel biçimbilimsel bir çözümlene getirilmektedir. Son bölüm olan §5'te de Türkçeye özel ve dilbilgisi sistemiyle ilgili genel sonuçlar sunulmaktadır.⁷

2. Anlamsal Çözümlene

Bu bölüm bileşiklerin içerdiği ancak sıradan ad öbeklerinin içermediği özel anlamı irdelemekte ve bileşiklerdeki bu anlamın aslında baş ve bağımlı öge arasında kurulan bir grup anlambilimsel ilişkiye (işleve) dayandığını öne sürmektedir. Çalışmada, iki öge arasında bir tür ilgi ilişkisi kuran bu anlamsal ilişkiler kısaca "ilgi işlevleri" olarak tanımlanmakta ve bileşiklerde istenilen anlamın oluşmasında bu işlevlerin temel etmen olduğu varsayılmaktadır.⁸ Böyle bir yaklaşım, aynı zamanda pek çok türe-dayalı anlambilim (İng. *type-driven semantics*) modelinde olduğu gibi ve Jackendoff'un (2009) önerdiği gibi üretici bir anlambilimsel bileşen olduğunu varsaymaktadır.

6 *-(s)l(n)* eki için sunulan çözümlene, bu noktaları göz ardı ederse eksik bir çözüm olarak kalacaktır.

7 Çalışmada kullanılan kısaltmalar şu şekildedir: AİT: aitlik, AK: anlamsal kural, AÖ: ad öbeği, BK: biçimsel kural, ÇOK: çoğul/çokluk, KK: kural koşulu, İK: İşlem (operasyon) koşulu, TEK: tekil/teklilik, TK: taban koşulu.

8 Bu çalışmada olduğu gibi, Levi (1978) İngilizce ve Pounder (2000) Almanca ad-ad bileşiklerinde belirli bir grup anlambilimsel işlevin etkili olduğunu savunmaktadır. Bu görüşün aksine Kay ve Zimmer (1976) ve Spencer (2011) bileşiklerdeki anlamı yalnızca edimbilimsel bağlama yüklemektedir.

Örneğin, *bahar badem-i* bileşiğindeki anlamsal ilişki *çiğ badem* öbeğindeki anlamsal ilişkiden farklıdır. *çiğ badem* öbeğindeki ilişkinin aksine, *bahar badem-i* bileşiğinde iki ögenin anlamının yanında bir de 'ilgi' işlevi vardır: 'bahar'a ait olan/baharda üretilen bir tür badem'dir *bahar badem-i*. Burada bileşen iki öge arasında biçimsel olarak görünmeyen ve yalnızca anlamsal olarak var olan bir işlev vardır: İLGi. Bu açıdan Türkçede ad-ad bileşikler ad öbeklerinden ayrılır. Bileşiklerdeki bu özel anlamsal durum bileşikteki bağımlı ögenin (ilk ögenin) ulamından, yani yapıda örneğin bir sıfat ve bir ad yerine iki ad bulunmasından kaynaklanıyor da olamaz. Çünkü iki ad içeren her yapı ilgi işlevi içermemektedir. Örneğin *çocuk şair* yapısı da *bahar bademi* gibi iki ad içermekte ancak herhangi bir ilgi ilişkisi içermemektedir. *çocuk şair* gibi bir yapı aynı zamanda ayrılabilir olduğundan, örneğin *çocuk bir şair* ifadesinde olduğu gibi, bu çalışmaya göre bileşik değil, *yetenekli şair* gibi bir ad öbeğidir.⁹

Bu çalışmaya göre, *-(s)l(n)*'lı bileşiklerdeki bu özel anlam *-(s)l(n)* ekine de yüklenemez, yani ekin işlevi iki ad arasında ilgi ilişkisi kurmak olamaz. Bunun nedeni de ilgi ilişkisinin *-(s)l(n)*'dan yoksun ortamlarda da var olmasıdır. §1'de gösterildiği gibi, bu ek üretken ad-ad bileşiklerinde zorunluysen, bu bileşikler içeren kimi türetimlerde eklenememektedir, örneğin *limon ağac*(-i)* ve *limon ağaç*(-i)-li bahçem*. Bu iki biçimde de 'limon' ve 'ağaç' arasında aynı ilgi ilişkisi vardır ancak *-(s)l(n)* yalnızca ilk yalın bileşikte eklenebilmekte, ikinci ifadede *-ll* eklenmesinden önce gelememektedir. *-(s)l(n)* olmadığı halde bu anlamsal ilişkinin, İLGi'nin, korunması, açıkça, bileşiklerdeki ilgi ilişkisinin *-(s)l(n)* ekine ya da eklenmesine yüklenemeyeceğini göstermektedir (*-(s)l(n)*'ın işlevi için bkz. §3).¹⁰

Bu durumda ilgi işlevinin bileşikteki adlarla nasıl ilişkilendiğini açıklamak gerekir. Bunu açıklarken ilk seçeneğimiz, anlambilgisine üretici bir çerçeveden bakan, türe dayalı anlambilim modellerinin kullandığı (mantıkta da kullanılan) temel kurallar olabilir, örneğin İşlev Uygulama (İng. *Functional Application: f(x)*), bkz. Heim ve Kratzer, 1998). Ancak bu kural Frege'nin Tümleme İlkesi (İng. *Principle of Compositionality*) doğrultusunda sunulduğundan ve bir bütündeki anlamın, bütünün parçalarının anlamından oluştuğunu varsaydığından, bileşiklere, biçimsel olarak görünmeyen anlamsal öge (İLGi) sebebiyle bu haliyle uygulanamayacaktır: Bileşiklerde iki ögenin anlamına ek olarak bir de ilgi işlevi olduğunu hatırlatalım. Partee (1995), örneğin, bileşiklerdeki

9 Aynı şekilde, bu çalışmaya göre, *gümüş (antika) bilezik, tahta (her) kapı, melek (bir) kadın, İngiliz (bir) avukat* türünden yapılar da ayrılabilir olduklarından bileşik değil ad öbekleridir. Ancak bu tür ad öbeklerine iki ayrı şekilde yaklaşmak mümkündür: Bunları iki addan oluşan ve İLGi içermek yerine, örneğin *eski bilezik* öbeğindeki gibi sıfat ve addan oluşan AÖ'lerdeki gibi sıradan niteleme içeren AÖ'ler olarak değerlendirebiliriz. Ya da bu yapılardaki ilk ögeleri AÖ oluşumuna girmeden addan sıfat türeten biçimbilgisel bir dönüştürme/kayma işlemine (İng. *conversion*) girmiş ve sıfat ve addan oluşan AÖ'ler olarak değerlendirebiliriz. Her iki durumda da, bileşiklerin aksine, ad öbeğinde iki öge arası kurulan bir İLGi ilişkisi söz konusu değildir.

10 (İngilizce) Bileşiklerdeki ve ad öbeklerindeki farklı türden niteleme ilişkileri için bkz. Di Sciullo, 2009; Giegerich, 2009; Jackendoff, 2009.

bu anlamın yukarıdaki tümlene ilkesine sorun oluşturduğunu ve tam olarak açıklanamadığını belirtmektedir (s. 337–338). Büyük olasılıkla yine bu sebepten, bazı araştırmacılar bileşiklerdeki bu özel anlamı edimbilimsel bağlamda anlık oluşan yorumlamalara yüklemektedir (bkz. Kay ve Zimmer, 1976; Downing, 1977; Spencer, 2011). Ancak bu çalışmalar, bileşiklerden çıkan bu yorumlamaların aslında belirli bir grup anlam ilişkisi altında toplandığını ve edimbilimsel bağlam izin vereceği halde bileşiklerde kullanılmayan ilişkilerin de var olduğunu gözden kaçırmaktadır.

Bu çalışmada “ilgi işlevleri” olarak tanımlanan üretken ad-ad bileşiklerindeki anlamsal ilişkiler *bahar bademi* örneğindeki gibi ‘aitlik’ ifade edebilir, ancak bu ilişki Türkçede karşımıza çıkan tek bir ilgi ilişkisi değildir. Bu çalışma, Kunduracı (2013)’e dayanarak, İLGI gibi iki üye arası genel bir ilgiye gönderme yapan bir ilişkinin yanında, daha özel ilgi ilişkileri olduğunu var saymaktadır. Ancak özelleşmiş de olsa bu daha özel ilişkiler de birer İLGI tipidir. Bileşiklerdeki genel İLGI ilişkisini ve özelleşmiş alt ilişkilerini şu şekilde sıralamak ve örneklemek mümkündür (bkz. Kunduracı, 2013):

a. İLGI (genel): örn. *para sorun-u*

b. KAYNAK: *salatalık süt-ü*¹¹

ç. YER: *buz dans-ı*

e. PARÇA-BÜTÜN:¹² *şeftali ağac-ı*

g. ÜYE-KÜME:¹³ *2 sayı-sı*

c. AMAÇ: *çocuk bisiklet-i*

d. AİTLİK: *yasemin koku-su*

f. ARAÇ: *telefon mesaj-ı*

h. ETİKET:¹⁴ *Yıldız Cadde-si*

Bu çalışmaya göre, ad-ad bileşikleri ya en genel olan İLGI’yi ya da onun daha özel çeşitleri olan yukarıdaki ilişkilerden birini, edimbilimsel bağlamın izin verdiği durumlarda birden çoğunu, içerebilir. Örneğin *meyve şeker-i* gibi bir bileşik, ‘meyveye ait/meyvede bulunan şeker (fruktoz)’ anlamıyla AİTLİK, ‘meyve için kullanılan (örneğin üstüne dökülen) şeker’ anlamıyla AMAÇ, ve ‘meyveden yapılan şeker’ anlamıyla da KAYNAK ilişkisini içerebilir. Böyle bir durumda, kuşkusuz,

11 KAYNAK hem yukarıdaki örnekteki gibi somut hem de *araba kirliliğ-i* örneğindeki gibi soyut bir kaynak ilişkisi için kullanılabilir.

12 PARÇA-BÜTÜN ilişkisinde birincil, ya da içsel, bir tür içermeye söz konusudur. Bu ilişkinin tersi yönündeki BÜTÜN-PARÇA, örneğin *ağaç yaprağ-ı*’ndaki gibi bir ilişki, yukarıda ayrı bir işlev olarak gösterilmemektedir. Bunun nedeni, BÜTÜN-PARÇA ilişkisinin zaten yukarıda sıralanan AİTLİK ilişkisi tarafından içerilmesidir. Örneğin, *ağaç yaprağ-ı* ‘ağaca AİT bir tür yaprak’tan bahsetmektedir. Böylelikle, bu çalışmada ekonomiklik adına BÜTÜN-PARÇA, AİTLİK ilişkisi altında değerlendirilmektedir.

13 Bu tür bileşiklerde ilk öge ikincinin oluşturduğu anlamsal bir kümenin üyelerinden biridir, örneğin ‘2’, ‘sayı’ kümesine ait bir üyedir.

14 Bu tür bileşiklerde bağımlı öge baş ögenin adı olarak belirlemekte ve bir etiketleme işlemi yapmaktadır.

edimbilimsel bağlam yardımıyla hangi anlamın kastedildiğini kestirebiliriz. Ancak, bu çalışmaya göre bu durum, bileşiklerdeki anlamsal ilişkilerin edimbilimsel bağlam tarafından oluştuğunu/sağlandığını göstermemektedir. Bağlam, yalnızca birden çok ilişki olasıysa, istenilen ilişkiyi belirlemede etkilidir. Bu çalışmaya göre İLGi işlevleri, edimbilimsel bağlam değil *anlamsal bileşen* tarafından dil dizgesine sunulan anlamsal işlevlerdir.¹⁵

Burada savunulduğu gibi, Türkçede belli bir grup anlamsal ilişkinin bileşiklerde kullanıldığını destekleyen bir durum da Türkçedeki bileşiklerde kullanılmayan ilişkilerin var olmasıdır. Örneğin, sıradan ad öbeklerinde olan ve EŞİTLEME olarak adlandırabileceğimiz, *Türk doktor* ya da *yeni doktor* gibi örneklerdeki ilişki, bileşiklerde kurulamamaktadır (burada bütünsel yapının anlamı hem 'doktor'a hem de 'Türk'e eşit derecede gönderme yapmaktadır: x = 'Türk' ve x = 'doktor' gibi). Bundan başka BENZERLİK (ya da GİBİ) ilişkisi de Türkçedeki bileşiklerde üretken biçimde kurulamıyor gibi görünmektedir, örneğin *melek kadın* örneğinde bu ilişki vardır, *melek gibi kadın*, ancak bu yapı, yukarıda tartışılan benzer diğer ifadeler gibi, bileşik değil ad öbeğidir (ayrılabilir). Son olarak da İKİNCİL İÇERME olarak tanımlayabileceğimiz, örneğin *şeftali-li pasta* ifadesindeki *-li* türetim ekiyle sağlanan ilişki, ad-ad bileşiklerinde görülmemektedir. Yukarıdan hatırlayacağımız gibi, bileşiklerdeki benzeri ifadelerde ya *şeftali ağacı* örneğindeki gibi PARÇA-BÜTÜN olarak tanımlanan birincil içerme ya da *şeftali tatlısı* örneğindeki gibi KAYNAK ilişkisi görülmektedir. *şeftalili tatlı* ya da *muzlu süt* gibi ifadelerdeki İKİNCİL İÇERME ilişkisi ise, öyle görünüyor ki, Türkçede bileşik oluşumunda değil yalnızca *-li* tüetimiyle mümkündür.¹⁶

Bu bölümde ad-ad tabanlı bileşiklerde kurulan özel anlamsal ilişkinin kaynağının anlambilimsel bileşen tarafından dil dizgemize sunulan belli bir grup anlamsal işlev, İLGi işlevleri, olduğu önerilmiştir.¹⁷ Gelecek bölüm, bu işlevlerin Türkçede bileşim işlemine nasıl dahil olduğunu göstermektedir.

15 Bu işlevlerin sağladığı anlamların kimilerinin durum çekiminde ve işlevsel birimler olan ilgeçlerde de karşımıza çıkması, yukarıda da savunulduğu gibi, bağlama değil anlambilimsel bileşene ait olduklarını dolaylı yoldan desteklemektedir, örneğin *salatalık-tan süt*, *buz-da dans*, *çocuğ-un bisikleti*, *çocuk için bisiklet*, *telefon-la mesaj* ifadelerindeki gibi.

16 Türkçenin aksine, bu ilişki örneğin İngilizcedeki bileşiklerde kullanılmaktadır, örn. *banana milk*. Bu da dillerin anlambilimsine ait ilişkileri farklı şekillerde kullanabileceğini göstermektedir.

17 Bileşiklerde iki öge arası kurulan bu tür ilişkiler, bu çalışmanın aksine, Levi'ye (1978) göre bileşiklerin altyapısında var olan sözdizimsel yapılar ve Downing'e (1977) göre de edimbilimsel bağlam kaynaklıdır. Ancak şu noktaları vurgulamakta yarar vardır: Bileşiklerdeki anlamın sözdizimsel yapılarla benzeşmesi, örneğin *kitap parası* ve *kitap için para* ifadelerindeki gibi, yapısal değil anlamsal bir benzerliktir. Hem *kitap parası* bileşiğinde hem de *kitap için para* öbeğinde AMAÇ ilişkisi olması, bileşik yapısının da öbek yapısı gibi sözdizimsel bir işlemden geçmesini gerektirmez. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi edimbilimsel bağlam İLGi ilişkilerinin dil dizgesine sağlanmasından ve bunların adlarla anlamsal birleşiminden sorumlu olamaz, bunun için anlambilimsel, sistemli bir kurala gerek vardır, bkz. (§3).

3. Yapısal Çözümleme

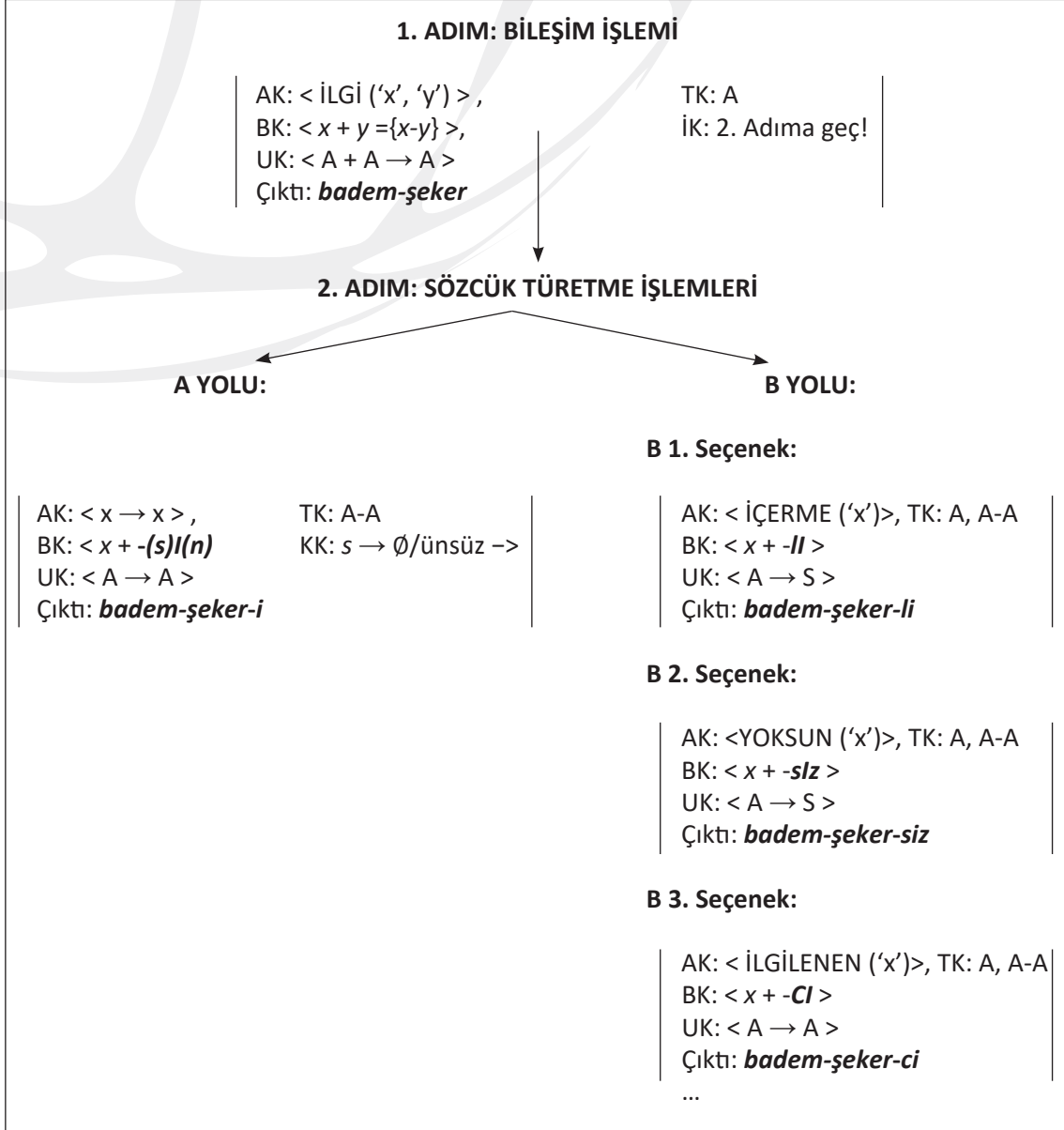
Bu bölüm Türkçede *-(s)l(n)* içeren ad-ad tabanlı üretken bileşikler için süreçsel biçimbilim (İng. *Process(-based) Morphology*) çerçevesinde, Kunduracı (2013)'e dayanan bir çözümleme sunmaktadır.¹⁸ Biçimbilgisine/biçim yapısına süreçsel yaklaşan bu gibi modellerde, ekler yalnızca biçimbilgisel birimler olarak değerlendirilir ve biçim yapısal işlemlere aittir. Diğer bir deyişle, eklerin sözlükçede girişleri ve sözdizimsel hiyerarşik yapıya ait konumları yoktur, örneğin bkz. Zwicky (1986), Aronoff (1994), Beard (1995), Pounder (2000), Stump (2001).¹⁹ Sunulan çözümleme aynı zamanda biçim yapısını, sözlükçeden, sözdizimden ve ses yapısından ayrı, ancak bu bileşenlerle yakın etkileşimler içinde olan özerk bir bileşen olarak kabul etmektedir, örneğin bkz. Zwicky (1986), Aronoff (1994), Beard (1995), Göksel (1998), Pounder (2000), Sadock (2012), Kunduracı (2013). Bu varsayımların ışığında, biçim yapısal işlemlerin daima sözdizimsel işlemlerden önce gerçekleşmesi gibi bir zorunluluk da yoktur: Gerektiği zaman önce, gerektiği zaman sonra devreye girebilir, ayrıca bkz. Lieber ve Scalise (2006), Kunduracı (2019a).²⁰ Bu varsayımlar doğrultusunda, ad-ad tabanlı bileşiklerin süreçsel çözümlemesi aşağıda Şekil 1'deki gibidir.²¹ Bu sistemde, Pounder (2000)'de olduğu gibi, <...> olarak gösterilen ve birbirinden ayrı (hatırlayalım, *ayrıklık*, Beard, 1995) biçimsel kurallar (BK), anlamsal kurallar (AK) ve ulamsal kurallar (UK) vardır; bu kuralların birbiriyle eşleşmesi biçimbilgisel işlemleri oluşturmaktadır. Bu da demektir ki biçimbilgisel bir işlem tek başına bir kuraldan daha karmaşıktır; aynı zamanda, işlemin uygulanabileceği taban türlerini belirleyen taban koşulları (TK) ve yine bu işlemlerin uygulanmasıyla ilgili bilgi içeren işlem koşulları (İK) içermektedir, bkz. Şekil 1:

18 *-(s)l(n)* içeren ad-ad bileşiklerinden sözlükçeye giriş yapan örnekler de vardır, *hanım-el-i* gibi. Bu çalışmaya göre, bu tür sözlükselleşmiş ifadeler de bu bölümde sunulan işlemlerin ayısından geçmekte, ancak, örneğin benzetmeye dayalı, ek bir anlamsal işleminden daha geçmektedir: yeni anlam edinme. Bu nedenle sözlükselleşmişlerdir.

19 *-(s)l(n)* ekini ve bileşik yapısını sözdizimsel olarak değerlendirip çözümleyen çalışmalar için bkz. Dede, 1978; George ve Kornfilt, 1981; Kornfilt, 1984; Yüksek, 1994, 1998; Uzun, 2001; Bozşahin, 2002; Arslan-Kechriotis, 2006; Kharytonava, 2011.

20 Süreçsel ve özerk biçimbilgisi, bu açıdan Distributed Morphology (bkz. Halle ve Marantz, 1993) çerçevesi ile karıştırılmamalıdır: Bu çalışmanın aksine, DM'de türetim, bileştirme ve çekimi içeren özerk bir biçimsel bileşen yoktur ve biçimbilgisi, sözdizim ilkeleriyle çalışan sözdizimsel bir alt bileşendir. Bu çalışma ise biçim yapısal bileşik türetimini sözdizimsel öbek türetiminden ayırmaktadır.

21 Bu sistemdeki işlemlerde anlam ve biçim arasında dolaylı bir eşleşme vardır, Jackendoff, 1975; Aronoff, 1994 ve özellikle Pounder'ın (2000) Process and Paradigm çerçevesinde olduğu gibi.

Şekil 1. Türkçede Ad-Ad Bileşik Tabanlı Sözcük Türetimi

Şekil 1'de 1. Adım Türkçede bileşik oluşumunu temsil etmektedir. Bu adımdaki anlamsal kural yukarıda §2'de anlatıldığı gibi bir ilgi işlevi ve bu işlevin uygulandığı iki üyeyi içerir: $f(x, y)$. Burada önerilen anlamsal kural iki üye içerdiğinden geleneksel İşlev Uygulaması (bkz. §2) kuralından farklıdır. İşlev, örneğin, *badem şeker-i* gibi bir oluşumda uygulanıyorsa, KAYNAK olacak

ve uygulandığı üyeler de bileşikteki iki ögenin anlamı olacaktır: ‘badem’ ve ‘şeker’. Diğer bir deyişle, önerilen anlamsal kural şu şekildedir: KAYNAK (‘badem’, ‘şeker’).²² Bu kuralın eşleştiği bir biçimsel bir de ulamsal kural vardır. Biçimsel kural iki ad tabanını birleştirmekle görevlidir:

$$\text{BK: } \langle x + y = \{x-y\} \rangle$$

Bu kuralla iki addan oluşan bir bileşik elde edilir: $\{x-y\}$ ya da $\{A-A\}$. Bu adımdaki son kural da, UK, girdi ve çıktı ulamlarıyla ilgili bilgilerden sorumludur, iki addan yine ad ulamında bir çıktı üretir:

$$\text{UK: } \langle A + A \rightarrow A \rangle$$

Bu üç kuralın eşleşmesiyle (yani birlikte uygulanmasıyla) Şekil 1’de 1. Adım olarak temsil edilen ilk biçimsel işlem tamamlanmış olur. Ayrıca bu işlemin yalnızca ad türünden tabanlara uygulanabileceğini gösteren bir taban koşulu (TK) ve zorunlu olarak ardından 2. Adımdaki işlemin uygulanacağını gösteren bir de işlem koşulu vardır (İK). Bu ilk işlem sonucu üretilen çıktı *badem-şeker-* gibi $-(s)l(n)$ içermeyen ancak İLGI ilişkisi içeren (yani ‘bademden (yapılan)/kaynağı badem olan şeker’ anlamı taşıyan) yalın, eklenmesiz bir bileşiktir.

Şekil 1’de ikinci adımda ise karşımıza öncelikle iki ayrı yol çıkmaktadır: A Yolu ve B Yolu. Bu durumda konuşucu hedeflediği anlama göre bir seçim yapmak durumundadır. Eğer 1. Adımda elde edilen çıktının (İLGI işlevli yalın bileşiğin) anlamında herhangi bir değişiklik istenmiyorsa A Yolu seçilerek, $-(s)l(n)$ ekinin eklenmesinden sorumlu işlem uygulanır ve sistemden *badem şeker-i* gibi bir çıktıyla ayrılır. Bu işlemde AK: $\langle X \rightarrow X \rangle$ olarak gösterilen bir anlamsal kural ve $\langle A + A \rightarrow A \rangle$ olarak gösterilen bir ulamsal kural vardır. Farkedileceği üzere, bu iki kural da (ilk adımdaki kuralların aksine) girdileri üzerinde herhangi bir değişiklik yapmayan özdeşlik (İng. *identity*) kurallarıdır.²³ Ancak bu işleme ait biçimsel kural bir özdeşlik kuralı değildir:

$$\text{BK: } \langle x + -(s)l(n), \text{KK: } s \rightarrow \emptyset / \text{ünsüz-} \rangle$$

Bu biçimsel kural 1. adımda üretilen yapıya $-(s)l(n)$ ekini eklemekle görevlidir; bir de kural koşulu vardır, bu ektteki ünsüz, ek ünsüzlerle biten tabanlara eklenirken kullanılmamaktadır.²⁴

22 Bu kural yerine bir alternatif olarak geleneksel anlamsal kural $f(x)$ ’i kullanarak, önce bileşikteki ilk elemana uygulayabilir, KAYNAK(‘badem’) şeklinde, ve daha sonra da yine aynı kuralı kullanarak çıktımız ve bileşikteki ikinci elemanı birleştirebilir ve anlamı temsil eden (ancak biçimle ilgisi) olmayan şu sonuca ulaşabiliriz: ‘BADEMĐEN(‘şeker’). Ancak bu durumda, bu alternatif anlamsal birleşmeyle, $f(x)$ kuralının ilk uygulanması sonucu elde edilen anlam üzerine Türkçede durum çekimini (bu örnekte ayrılma durumunu örneğin) ve sonucunda da bileşik yerine *badem-den şeker* gibi bir ad öbeği oluşumunu neyin engellediğini açıklamak gerekir. Bu sebeple Şekil 1’de, yukarıdaki geleneksel kural yerine, bileşikler için daha uygulanabilir görünen iki üyeli biçimi önerilmiştir.

23 Bu sebeple Pounder’a göre, bu kuralları “ $X \rightarrow Y$ ve $X=Y$ ” şeklinde de göstermek mümkündür (2000: 68–69).

24 Burada biçim yapısına dayalı bir sesbilimsel değişiklik söz konusudur (yani biçim ve ses etkileşimi). Ancak bilindiği gibi biçimden bağımsız sessel koşullar da vardır, örneğin $-(s)l(n)$ biçimindeki ünlü, eklendiği tabandaki son ünlüyle önlük/artlık ve yuvarlaklık açısından uyusmak zorundadır.

Bu üç kuraldan oluşan biçimyasal işlemin taban koşulu, bu işlemin A-A türünden bir bileşiğe uygulandığını göstermektedir. İşlem sonucu elde edilen çıktı, {*badem şeker*}i gibi dilbilgisel bir sözcük oluşumudur. Bu çözümlmeye göre *-(s)l(n)* ekinin bileşik göstericisi olmanın ötesinde, önemli bir görevi vardır: tek başına kullanılmayan *bağımlı* ad-ad bileşiklerinden, bkz. **limon ağaç-*, **salatalık süt-*, **badem şeker-* vb., tek başına durabilen *bağımsız* sözcükler türetmek. Kısaca bu çalışmada *-(s)l(n)*, anlamsal değil yalnızca biçimyasal bir işleve sahiptir: *-(s)l(n)* türetimsel bir taban biçimleyicisidir, kısaca biçimcidir (İng. (*stem formative*)).²⁵

Eğer ilk adımın sonunda A yerine B Yolunu seçersek karşımıza birden çok seçenek çıkmaktadır. Bu seçenekler ilk adım sonucunda üretilen yalın bileşiklere *-(s)l(n)* yerine başka (türetimsel) ekler eklenmesini sağlamak ve aynı zamanda yeni anlamlar katmaktadır. İlk seçenek *-ll* ekinin eklenmesinden sorumlu biçimsel kuralı, BK: $\langle x + -ll \rangle$, bu kuralla eşleşen ve girdinin anlamına ikincil bir İÇERME anlamının yüklenmesinden sorumlu anlambilimsel kuralı içerir: $\langle \text{İÇERME ('x')} \rangle$.²⁶ Bu kurallarla eşleşen ulamsal kural da addan sıfat oluşturmaktadır: UK: $\langle A \rightarrow S \rangle$. İşlemin taban koşulu (TK), bu işlemin hem basit ad tabanlarına, örneğin *badem-li*, *şeftali-li* gibi, hem de daha karmaşık tabanlara, örneğin A-A bileşiklerine, uygulanabileceğini, yani, *-ll* ekinin de *-(s)l(n)* gibi A-A bileşiklerine eklenebilen bir ek olduğunu göstermektedir. İşlem sonucu elde edilen çıktı {*badem şeker*}li gibi tabanı ad-ad bileşiği olan türemiş bir yapıdır.

B Yolundaki ikinci seçenekte karşımıza *-slz* ekinin eklenmesinden sorumlu biçimsel kural BK: $\langle x + -slz \rangle$, bu kuralla eşleşen ve girdinin anlamına YOKSUN anlamının yüklenmesinden sorumlu anlambilimsel kural, $\langle \text{YOKSUN ('x')} \rangle$, ve bu kurallarla eşleşen, addan sıfat oluşturan UK: $\langle A \rightarrow S \rangle$ kuralı çıkar. Bu ulamsal kural B yolunda ilk seçenektekinin aynısıdır. Bu işlemin taban koşulu (TK), yine bu işlemin hem basit ad tabanlarına, örneğin *badem-siz*, *şeftali-siz* gibi, hem de daha karmaşık tabanlara, yani A-A bileşiklerine uygulanabileceğini gösterir. Diğer bir deyişle, *-slz* eki de *-(s)l(n)* ve *-ll* gibi A-A bileşiklerine eklenebilen bir ektir (krş. Kunduracı, 2013, 2019a). İşlem sonucu elde edilen çıktı, örneğin {*badem şeker*}siz, tabanı ad-ad bileşiği olan türemiş bir yapıdır.²⁷

25 Türkçede taban biçimleme için bkz. Kunduracı (2019b).

26 Buradaki türetim işleminde §2'de bahsedildiği gibi PARÇA-BÜTÜN ilişkisinde var olan birincil (içsel) İÇERME yerine ikincil türden bir içerme vardır, *şeftali-li* sözcüğündeki gibi. PARÇA-BÜTÜN'deki birincil İÇERME, örneğin *şeftali ağacı* ifadesindeki gibi, bir bileşiğin oluşumunda ilk adımda gerçekleşen $f(x,y)$ kuralında dahil olacaktır.

27 Bu çalışmada önerilen {A-A}+*(s)l(n)/slz/ll* yapısı, taban biçim açısından, Schaaik'in (1996, 2002) çözümlemesiyle paralellik göstermektedir. Benzer biçimde, *-(s)l(n)*, Göksel ve Haznedar'da da (2007) baş ad yerine A-A bileşiğine eklenmektedir. Türkçede bu gibi karmaşık tabanlar için bu çalışmayla paralel bir görüş için bkz. Uzun (1994, 2006, Varsayımsal Taban Önerisi).

B yolundaki üçüncü seçenek ise *-Cl* ekinin eklenmesinden sorumlu biçimsel kuralı BK: $x + -Cl >$, bu kuralla eşleşen ve girdinin anlamına İLGİLENEN anlamının katılmasından sorumlu anlambilimsel kuralı, $< İLGİLENEN ('x') >$, ve bu kurallarla eşleşen, bu kez addan yine ad oluşturan, UK: $< A \rightarrow A >$, ulamsal kuralı içerir. Burada İLGİLENEN işlevi uygulandığı adın anlamına 'o adla bir şekilde ilgili kişi/varlık' anlamını katmaktadır, örneğin 'seven', 'üreten', 'satan', 'inceleyen' vb. *-Cl* eklenmesinin de dahil olduğu işlemin taban koşulu (TK), yine bu işlemin hem basit ad tabanlarına, örneğin *badem-ci*, *şeker-ci* gibi, hem de daha karmaşık tabanlara, yani A-A bileşiklerine uygulanabileceğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, *-Cl* eki de $-(s)l(n)$, *-ll* ve *-slz* gibi A-A bileşiklerine eklenebilen bir ektir (Kunduracı 2013, 2019a). İşlem sonucu elde edilen çıktı $\{badem şeker\}ci$ gibi tabanı ad-ad bileşiği olan bir türevdir.²⁸

-Cl ekiyle ilgili durum aslında görüldüğünden daha karmaşıktır: $-(s)l(n)$ içermeyen *badem şeker* gibi biçimler gibi, $-(s)l(n)$ içeren *badem şeker* gibi biçimlerin de dilbilgisel olması, yani *-Cl'lı* bileşiklerde bir ikililiğin olması, açıklama beklemektedir. Kunduracı (2013)'e dayanarak bu konuya şöyle bir açıklama önerilmektedir: *badem şeker* gibi biçimler yukarıda gösterildiği ve aynen $-(s)l(n)$, *-ll* ve *-slz* eklenmelerini içeren işlemlerde olduğu gibi, önce bir bileşik oluşması ve ardından da ilgili türetim ekinin bu A-A bileşiğine eklenmesi sonucu üretilir. Bu sebeple yukarıda Şekil 1'de sunulan ve bileşik oluşumunu izleyen işlemler arasında *-Cl* ekinden sorumlu işleme de yer verilmiştir (bkz. B 3. Seçenek). Ancak, örneğin *badem şeker-ci-si* gibi hem *-Cl* hem de $-(s)l(n)$ içeren bir biçim bu şekilde çözümlenemez.

Bu çalışmaya göre iki eki de içeren bu ikinci tür biçim önce *-Cl*'yla türetim işlemini ve türetimin ardından bileşim işlemini içermekte ve sonucunda da zorunlu olarak $-(s)l(n)$ ekini eklenmektedir: $\{A \{A-Cl\}\}-(s)l(n)$ şeklinde. Diğer bir deyişle, *badem şeker-ci*, *badem şeker-li* ve *badem şeker-siz* biçimlerinde $-(s)l(n)$ olmamasının nedeni bu eklerin eklenme süreçlerinin, yani türetim işlemlerinin, aynen $-(s)l(n)$ süreci gibi, doğrudan bileşik oluşumunu takip etmesidir, bkz. Şekil 1. Bunun aksine *badem şeker-ci-si* gibi bir biçimde türemiş bir yapı (*şeker*) bileşik oluşumuna girdi oluşturmakta ve bileşen öğelerden birini oluşturmaktadır. Bu da demektir ki hem türetim bileşime girdi sağlayabilir, hem de bileşikler türetim işlemlerine girdi sağlayabilir.²⁹

Şekil 1'deki dizge aslında Türkçede bileşim ve türetim işlemlerini içeren ve sözcük türeten bir dizil yapısıdır, türetimsel bir dizil. Bu yapıda üretken bir işlem olan (yalın) A-A bileşik oluşumunu ya $-(s)l(n)$ eklenmesinden sorumlu işlem ya da $-(s)l(n)$ yerine türetim ekleri ekleyen işlemler

28 *-Cl'lı* bileşik için diğer örnekler: *cep telefon-cu*, *mercimek çorba-cı*, *buz paten-ci*...

29 Kunduracı (2013)'ün, *-Cl* ekiyle ilgili araştırmasında $\{A-A\}-Cl$ biçimi, araştırmaya katılan 25 Türkçe konuşucusunun %78'i, $\{A \{A-Cl\}\}-(s)l(n)$ ise %70'i tarafından "düzgün ve kabul edilebilir" olarak değerlendirilmiştir. Bu da bize $\{A-A\}-Cl$ biçiminin de en az $\{A \{A-Cl\}\}-(s)l(n)$ kadar geçerli olduğunu göstermektedir.

izlemektedir. Diğer bir deyişle, yukarıda (taban) biçimleyici olarak değerlendirilen $-(s)l(n)$, belli bir grup türetim ekiyle dizisel bir karşıtlık ilişkisi içindedir ve $-(s)l(n)$ bu sebeple türetim eklerinin önünde belirememektedir. Yani, $\{A-A\}-(s)l(n)+-ll/slz/Cl$ yapısı bu sebeple dilbilgisidir: **badem şeker-i-li*, **badem şeker-i-siz*, **badem şeker-i-ci* gibi yapılar dilbilgisidir ve bu çalışmaya göre bu durum bu eklerin benzer taban koşullarına bağlı dizisel ilişkilerindedir.³⁰ Şekil 1’de B yolundaki işlemlerin hepsindeki taban koşulları (TK), bu türetim eklerinin de A yolundaki $-(s)l(n)$ gibi yalın A-A bileşiklerine eklenebildiğini göstermektedir. Bu, dizisel süreçler arasındaki biçimsel ilişkidir.

Önemlidir ki, böyle bir dizil yapısı, sistemin çıktıları arasındaki yapısal ve biçimsel ilişkinin yanında, çıktılar arasındaki anlamsal ilişkiyi de açıklamaktadır: $-(s)l(n)$ ’lı bileşiklerde iki üye arası kurulan anlamsal ilişki, yani ilgi, $-(s)l(n)$ yerine türetim eki içeren (B yolunda türetilen) çıktılarda da vardır. Diğer bir deyişle, *badem şeker-i* ifadesinde ‘badem’ ve ‘şeker’ arasındaki anlamsal ilişki, $-(s)l(n)$ içermeyen *badem şeker-li*, *badem şeker-siz* ve *badem şeker-ci* gibi biçimlerde de vardır. $-(s)l(n)$ olsun olmasın, iki üye (‘badem’ ve ‘şeker’) arası ilişki oradadır. Bu durum açıkça, bu çalışmada savunulduğu gibi, $-(s)l(n)$ ekinin bileşiklerde anlamsal değil biçimsel bir işlevi olduğunu (biçimlemek) göstermektedir. Hatırlayalım ki Şekil 1’de bileşiklerde anlam süreci ve bileşim süreci ilk adımda, $-(s)l(n)$ eklenmeden önce gerçekleşmektedir. İLGI ilişkisini $f(x, y)$ kuralıyla edinen bileşikler daha sonra girdi olarak ya $-(s)l(n)$ ’lı işleme ya da diğer türetim eklerinden sorumlu işlemlere girmektedir. Bu sebeple *badem şeker-li*, *badem şeker-siz* ve *badem şeker-ci* gibi biçimler $-(s)l(n)$ ’dan yoksun olsa da bileşikteki iki üye arası anlamsal ilişkiyi aynen taşımaktadırlar. Bu anlama ek olarak $-(s)l(n)$ ’sız türetimlerde, bu türetim işlemlerindeki ilgili anlamsal kuralların eklediği anlamlar da vardır tabii (bkz. Şekil 1).

Şimdi de, yukarıdaki durumun aksine, $-(s)l(n)$ ’la birlikte belirebildiği türetim eklerine değinelim. Örneğin *dağ keçi-ciğ-i* ve *dağ keçi-liğ-i* biçimlerinde $-(s)l(n)$ ne yukarıdaki gibi türetim eklerinin önünde belirebilmekte, **dağ keçi-si-cik/lik*, ne de yukarıdaki durumun aksine yerini bu eklerle bırakabilmektedir. Bunun yerine, $-(s)l(n)$, eklerin ardından, zorunlu olarak eklenmektedir. Bu durum aslında $-Cl$ ekini içeren yukarıda değinilen ikinci duruma benzerlik göstermektedir, *badem şeker-ci-si* gibi. Yani, $-llk-(s)l(n)$ ve $-Clk-(s)l(n)$ eklenmeli biçimleri de, öncelikle türetim ekleriyle türetim işlemine giren ve ardından *keçicik*, *keçilik* gibi türemiş çıktılarının bileşim işlemine girdi olarak dahil olması ve sonucunda da $-(s)l(n)$ eklenmesiyle üretilen biçimler olarak açıklayabiliriz. $-Clk$ gibi bu ikinci türden türetim ekleri, basit A tabanlara eklenebilmekte ancak karmaşık A-A tabanlara, yani bileşiklere, eklenememektedir ve bu sebeple $-(s)l(n)$ ile herhangi

30 Kunduracı (2013)’ün araştırması $-ll$, $-slz$, $-Cl$ gibi ad-ad bileşiklerine eklenebilen başka türetim ekleri olduğunu da ortaya çıkarmıştır, örn. $\{buz mavi\}-msi$ ’deki gibi $-(l)msi$ ve $\{pudra şeker\}-le$ ’deki gibi $-IE$.

bir dizisel ilişki içine girememektedir, bkz. **dağ keçi-cik*. Kısaca $-(s)l(n)$, bütün türetim ekleriyle değil yalnızca belli bir grup ekle dizisel bir ilişki içindedir: A-A bileşiklerine eklenebilen eklerle (örn. $-ll$, $-slz$, $-Cl$). Bu tür tabansal özellikler, Şekil 1'deki gibi süreçsel yaklaşımlarda, biçimbilgisel işlemlerin taban koşullarına (TK) özerk biçim yapısı tarafından atanır.

Bu bölümde tartışılanları şu şekilde özetlemek mümkündür: Türkçede ad-ad bileşiği oluşumu aslında türetimsel bir sözcük türetme dizgesinin bir parçasıdır. Bu dizge bir dizil yapısıdır, ad-ad bileşimini ve çıktı bileşiklerin girdi/tabana olarak kullanıldığı belli bir grup türetimsel işlemi içermektedir (örn. $-ll$ işlemi). Ad-ad bileşiklerinde beliren $-(s)l(n)$ 'ın görevi anlamı etkilemeden sözcük türetmektir, dizisel diğer türetim işlemlerinin $-(s)l(n)$ sürecinden farkı da anlamı etkileyerek sözcük türetmeleridir. $-(s)l(n)$, dizilde işlemsel yeri olan diğer eklenmeler gibi bağımlı ad-ad bileşiklerinden bağımsız sözcük biçimleri üretmektedir. $-(s)l(n)$ olsun ya da olmasın, bu dizil yapısında üretilen tüm çıktılar şu yapıya sahiptir: {Ad-Ad}+türetim eki. Bu şekilde karmaşık tabanlara eklenemeyen türetim eklenmeleri (örn. $-Clk$) ise bu dizil yapısında $-(s)l(n)$ sürecine bir alternatif oluşturmamakta ve bu sebeple $-(s)l(n)$, bu eklerin ardından {Ad +{Ad-türetim eki}}+ $-(s)l(n)$ biçiminde karşımıza çıkmaktadır. $-Cl$ sürecindeki ikililik de yine bu iki farklı yapıyla açıklanabilir: Önce bileşim gerçekleşiyorsa çıktı $-(s)l(n)$ içermeyecek ($-ll$ 'lı ve $-slz$ 'lı süreçlerdeki gibi); ancak önce türetim sonra bileşim gerçekleşiyorsa çıktı $-(s)l(n)$ içerecektir ($-Clk$ 'lı süreçteki gibi).³¹ Ad-ad bileşiklerinin ve türetimsel süreçlerin yapısal ve anlamsal ilişkisini açıklayan ve $-(s)l(n)$ eklenmesine yalnızca biçimsel-türetimsel bir görev yükleyen bu çözümlemenin diğer çıkarımları ve getirileri aşağıda, §4'te tartışılmaktadır.

4. Diğer İlginç Noktalar

Bu bölümde, $-(s)l(n)$ eklenmesine (ve diğer eklenmelere) sözlüksel anlamlar yüklemeyen yukarıdaki gibi süreçsel bir yaklaşım sayesinde bileşikler ve $-(s)l(n)$ 'la ilgili birkaç nokta daha çözümlenecek ve §2 ve §3'teki öneriler desteklenecektir. Bunlardan ilki ad-ad tabanlı bileşiklerin çoğul biçimidir: A-A- lAr - $-(s)l(n)$. İlk bakışta $-(s)l(n)$ için yukarıda önerilen biçimsel-türetimsel çözümlenmeye karşıt gibi görünen bu durum, aşağıda göreceğimiz gibi, aslında önerilen çözümlenmeyi destekler niteliktedir.

Dilbilgisel olan, *limon ağaç-lar-ı* gibi çokluk eki ve $-(s)l(n)$ içeren çoğul bileşikler ve dilbilgisel dışı olan **limon ağaç-lar* gibi $-(s)l(n)$ içermeyen ama bir çekim eki olan $-lAr$ 'ı

31 Bu ikililik yapısal farka dayandığı gibi konuşmacıya da dayanabilir: Kunduracı (2013)'ün araştırması bazı konuşmacıların çoğunlukla {A-A}- Cl , bazı konuşmacıların çoğunlukla {A {A- Cl }}- $-(s)l(n)$ ve diğer bir grup konuşmacının da her iki biçimi de eşit olarak kullanmakta olduğunu göstermektedir. Bu durum $-Cl$ sürecinin önerilen dizil yapısına $-ll$ ve $-slz$ süreçlerinden daha sonra dahil olduğuna işaret ediyor olabilir.

içeren bileşikler *-(s)l(n)* ekinin aslında türetimsel bir biçimleyici olduğu savını şu şekilde desteklemektedir. *-(s)l(n)* eğer türetimsel değil de çekimsel bir ek olsaydı³², *-(s)l(n)*'in yaptığı işi, yani yukarıda önerildiği gibi bağımlı tabandan bağımsız biçim oluşturma işini, bir çekim eki olan *-lAr*'ın da yapabilmesini, dolayısıyla bu durumda *-(s)l(n)* eklenmesine gerek kalmamasını beklerdik. Ancak **limon ağaç-lar_* gibi *-(s)l(n)*'süz çoğul bileşikler dilbilgisidir. Örneğin İtalyancada adlar bağımlıdır, ama sayı ekleriyle, yani çekimle, birlikte bağımsızlaşırlar, bkz. **gatt 'kedi', gatt-o (kedi-TEK) 'kedi', gatt-i (kedi-ÇOK) 'kediler'*.³³ Türkçede de (bu çalışmaya göre) ad-ad bileşikleri bağımlıdır ancak, İtalyancadaki durumun aksine, sayı ekiyle bağımsızlaşmamaktadır: **limon ağaç-lar, -(s)l(n)* yine gereklidir. Bu da *-(s)l(n)*'in görevini, §3'teki dizinsel işlemlere dahil olan türetim eklerinin yaptığı, ancak bir çekim eki olan *-lAr*'ın yapamadığını göstermektedir. Aynı şekilde, Türkçede durum ekleri de bu görevi üstlenememektedir, yani *-(s)l(n)*'li bileşikler durum çekimine girdiğinde de *-(s)l(n)* yine gereklidir: bkz. *limon ağaç-ın-a* ve **limon ağaç-a*. Kısaca *-(s)l(n)*, ilginç bir şekilde, çekimsel değil türetimsel eklerle benzerlik göstermektedir: Aynı dizilde işlemsel bir yere sahiptir ve bu sebeple bu çalışmaya göre türetimsel bir görevle değerlendirilmektedir.

Ancak bu durumda çoğul bileşiklerde neden *-lAr-(s)l(n)* sırasının karşımıza çıktığını ve **-(s)l(n)-lAr*'ın oluşmadığını açıklamak gerekir. Normalde bir türetim ekinin çekimden önce gelebilmesini beklerdik, Türkçedeki bu durumun aksine. Aslında bu sorunlu gibi duran durumun da şöyle bir açıklaması vardır: biçimbilgisel baş işlemi. Kunduracı (2013) bu durumda, Hoeksema'nın (1985) önerdiği baş işlemleri doğrultusunda, biçimsel bir tür baş işlemi olduğunu savunmaktadır. Yani Türkçedeki ad-ad tabanlı bileşiklerde sayı çekimi işlemi yalnızca bileşikteki başa uygulanmakta (taban olarak baş ögeyi hedef almakta) ve bu sebeple *-lAr, -(s)l(n)*'dan önce eklenmektedir. Bu şekilde sebebi belli olmayan herhangi bir silinme ya da yer değiştirme işlemine gerek kalmadan çoğul bileşik biçimleri rahatlıkla açıklanabilir. Bu aynı zamanda şu anlama gelmektedir: Türkçede ad-ad bileşiği oluşumunda, baş ögenin hemen ardında, *-(s)l(n)*'dan önce (çokluk eki için) bir konum ayrılmakta ve çoğul bir bileşik istendiğinde bu konum *-lAr* ile dolmakta, ve tekil bir bileşik durumunda da *-lAr*'süz, boş kalmaktadır. Kısacası türetimin çekimin dışında belirmediği bu gibi durumlar pek de beklenmedik değildir ve açıklanabilir.³⁴

Diyelim ki bu baş işlemlerli yaklaşımı benimsemiyoruz, o zaman da bu durumu şöyle açıklardık. Adslı sayı çekimi aslında, Booij'un (1994, 1996) önerisinde olduğu gibi, sözdizimsel yapıdan bağımsız bir tür çekimdir, yani içsel çekimdir (İng. *inherent inflection*). Bu sebeple adslı

32 Örneğin Hayasi'ye (1996) ve Schaaik'a (1996, 2000) göre *-(s)l(n)* çekim ekidir.

33 İtalyanca örnekler Haspelmath ve Sims'ten alınmıştır (2010: 21).

34 Baş işlemleri ve türetimin çekimin dışında kalabilmediği başka durumlar için ayrıca bkz. Zwicky, (1987a) ve Stump (1991).

sayı çekimi, bağlama dayalı uyum ve durum çekimlerindeki gibi, sözdizimsel bağlamdaki yapıya dayalı çekimden (İng. *contextual inflection*) farklıdır ve Türkçede bileşiklerde bu gibi içsel bir çekimin sözcük oluşumu tamamlanmadan (biçimleyici *-(s)I(n)* sürecinden önce) uygulanması buradaki çözümlenmelere sorun oluşturmamaktadır. Hatırlayalım ki, ayrıca, bu çalışmadaki varsayımlara göre biçim ve anlam ayrı düzlemlerdir ve bu durumda ek dizilimi, eklenmelerdeki işlevlerden bağımsız olarak, özerk biçim yapısının ayarladığı bir durumdur.

Şimdi de yine ilk bakışta sorunluymuş gibi duran bir başka durumu inceleyeceğiz: *-(s)I(n)* ekinin iyelik öbeklerindeki *-(s)I(n)* ekiyle birlikte eklenememesi, yani yerleşik bileşik içeren iyelik öbeklerinde, *odanın {gül koku-su}* -su* gibi, bir iç tarafta bileşik için, bir de dış tarafta aitlik işlevi³⁵ için *-(s)I(n)* eklenememesi durumu. Bu durum hem bu çalışmadaki çözümlenme, hem de iki yapıda da (bileşik ve iyelik öbeği) beliren *-(s)I(n)*'a ayrı işlevler yükleyen önceki diğer çalışmalar (bkz. §1) için olası bir sorundur çünkü normal şartlarda iki farklı görev için art arda iki *-(s)I(n)* beklerdik.

odanın gül koku-su gibi ifadelerde iki *-(s)I(n)*'ın mümkün olamaması, sessel bir kısıtlamadan ya da aynı işlevin tekrarlanmasını engelleyen anlambilimsel/işlevsel bir kısıtlamadan mı kaynaklanıyor diye bir soru gelebilir akıllara. Ancak, örneğin Haig (2004), Türkçede bu gibi sessel ya da anlamsal/işlevsel kısıtlamalar olmadığını göstermektedir. Örneğin, *siz-siz* biçiminde sessel özdeşlik vardır ama biçim dilbilgiseldir; *öl-dür-t-* biçiminde de işlevsel özdeşlik vardır (iki ETTİRGEN) ama bu biçim de dilbilgiseldir (Haig, 2004, örn. 17 ve 22). Yukarıda bahsedilen **-(s)I(n)-(s)I(n)* engeli ise Haig'e göre hem sesbilimsel hem de işlevsel özdeşlik olduğu durumlarda uygulanan bir kısıtlamadır.³⁶ Bu da bileşiklerdeki *-(s)I(n)* ekinin iyelik öbeklerinde belirenle aynı işleve sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Ancak bu çalışmada da varsayıldığı gibi, daha önceki kimi çalışmalar (örn. Hayasi, 1996; Bozşahin, 2002; Göksel, 2009; Kharytonava, 2011; Kunduracı, 2013) bileşiklerin ve iyelik öbeklerinin ve iki yapıda da karşımıza çıkan *-(s)I(n)* ekinin farklı olduğuyla ilgili değişik noktalara değinmiştir zaten. Bu yaklaşımdan, yani *-(s)I(n)*'a iki işlev yükleyen yaklaşımdan, ayrılmadan da **-(s)I(n)-(s)I(n)* sorununu çözmek mümkündür aslında. Bu izin verilmeyen ek dizisi için bu çalışmanın önerdiği çözüm şu şekildedir: Bu diziye izin vermeyen kısıtlama sesbilimsel ya da

35 *gülün koku-su* gibi iyelik öbeklerinde ait ögede bulunan *-(s)I(n)* bu çalışmaya göre, Kunduracı'nın (2013, 2015, 2017) tartıştığı gibi, herhangi bir kişi ('3') ve sayı ('tek') değeri taşımamakta yalnızca 'aitlik, ait olma' (İng. *possessedness*) işlevi taşımaktadır; bu sebeple bu çalışmada aitlik işlevi (AIT = İng. POSS) olarak bahsedilmektedir. Bu çalışma ayrıca *-(s)I(n)* içeren bileşikleri biçim yapısal işlemlerin ürettiği sözcük oluşumları olarak değerlendirirken, iyelik öbeklerini, sözdizim ve biçim yapısının etkileşimleriyle oluşan sözdizimsel yapılar olarak değerlendirmektedir, bkz. Kunduracı (2013, 2017).

36 Türkçede bu gibi eklenme kısıtlamaları için ayrıca bakınız Kornfilt (1986).

anlambilimsel/işlevsel değil *biçimbilgisel/biçimyasaldır*. Bu biçimsel kısıtlama aynı biçimsel kuralın art arda uygulanmasını engellemektedir. Yani, §3'te Şekil 1'de 2. adımdaki *-(s)l(n)* eklenmesinden sorumlu işlemdeki biçimsel kural (BK), *badem şeker-i* gibi bir bileşik türetimde kullanıldığı gibi, *(onun) şeker-i* yapısındaki gibi bir eklenmede de kullanılmaktadır (iyelik öbeklerindeki *-(s)l(n)* süreci için bkz. Kunduracı, 2015). Bu ikinci durumda (iyelik öbeklerindeki çekimde), aynı biçimsel kural, BK: $< x + -(s)l(n)$, başka bir anlamsal kuralla eşleşmekte (Aitlik işlevi yükleyen) ve başka bir biçimyasal işlemde kullanılmaktadır, ki bu işlem Şekil 1'dekin aksine çekimsel bir işlemdir. Yani *(gülün) koku-su* gibi bir biçimdeki *-(s)l(n)*, biçimsel olarak *gül koku-su* gibi bir sözcük yapısındaki *-(s)l(n)*'la aynıdır, aynı biçimsel kural uygulandığından ve ek bu kuralın bir parçası olduğundan. Ancak iki durumdaki biçimsel kuralın dahil olduğu işlemler ve işlemlerde eşleştiği anlamsal kurallar farklıdır: Türetimsel bileşik işlemde anlamsal 'özdeşlik' kuralıyla eşleşen *-(s)l(n)* sürecine (bkz. Şekil 1) karşın çekimsel işlemde anlamsal 'aitlik' kuralıyla eşleşen *-(s)l(n)*. Diğer bir deyişle, Türkçede izin verilmeyen durum aslında aynı biçimsel kuralın ikinci kez/art arda uygulanmasıdır. Bu sebeple, söz konusu kısıtlama sesbilimsel ya da anlambilimsel/işlevsel değil biçimbilgiseldir.³⁷ Bu çözümleme hem iki ayrı ortamda eklenen *-(s)l(n)*'daki işlevsel farklılığı korumakta hem de buna rağmen bu ekin yan yana eklenememesini açıklamaktadır. Bu çalışmada sık sık gönderim yapıldığı üzere, ayrıklığı yani anlam ve biçimin ayrı düzlemlere ait olduğunu benimseyen süreçsel bir yaklaşım yerine, bu eke (ve diğer eklere) kalıcı sözlüksel anlamlar ve sözdizimsel konumlar yükleyen bir yaklaşımla bu gibi biçimsel dizilim ve işlev örtüşmezlikler kolaylıkla çözümlenemezdi.³⁸

Diğer bir soru da *[evin {gül kokusu}]* gibi baş konumunda bileşik içeren iyelik öbeklerindeki *-(s)l(n)*'ın hangi işleve sahip olduğudur: bileşiklerdeki türetimsel biçimleyici işlevi mi yoksa iyelik öbeklerindeki çekimsel aitlik işlevi mi. Bu çalışmaya göre bu karmaşık yapıda kullanılan biricik *-(s)l(n)* aitlik işlevine değil taban biçimleme işlevine sahiptir, yani Şekil 1'deki işlev. Diğer bir deyişle, *[evin {gül kokusu}]* gibi bir oluşumda, bileşim işlemi Şekil 1'deki gibi *-(s)l(n)* eklenme süreci izler ve *-(s)l(n)*'lı sözcük türetimi gerçekleşir. Bu biçim, yukarıdaki gibi, bir iyelik öbeğinde baş olarak kullanıldığında da aitlik işlevi için gereken ikinci *-(s)l(n)* yukarıda önerilen biçimbilgisel kısıtlama sebebiyle eklenemez; baş ögedeki (yukarıda *gül kokusu*) aitlik anlamı bağımlı ögedeki (yukarıda

37 Zwicky (1987b) benzer şekilde, İngilizcede sesbilimsel özdeşlik içeren dilbilgisel *buş's* 'otobüsün' gibi yapılarla anlamsal özdeşlik içermeyen ama biçimsel özdeşlik içeren dilbilgisel **kid-s's* (çocuk-ÇOK-İLGİ) 'çocukların' gibi biçimleri karşılaştırmakta ve yukarıda savunulduğu gibi bu durumu biçimsel kurallara dayalı biçimbilgisel özdeşliğe dayalı bir engele bağlamaktadır.

38 Aynı biçimsel kuralın, dolayısıyla aynı biçimbilgisel birimin, art arda uygulanmasını engelleyen yukarıdaki biçimbilgisel kısıtlama bir durumu daha açıklamaktadır: Baş konumunda bir bileşik içeren karmaşık bileşiklerde tek bir *-(s)l(n)* olması, örneğin *{çocuk {masal kitab}-i}{*-sı}*. Bu çalışmada tartışılmayan bu tür karmaşık bileşikler için bkz. Schaaik (2002).

evin) sahiplik anlamından çıkarılabileceğinden herhangi bir anlamsal eksiklik ya da belirsizlik yaşanmaz. Ancak bağımlı ögenin olmadığı durumlarda, örneğin edimbilimsel bağlamın bu ögeyi gereksiz kıldığı durumlarda, [--- gül kokusu] gibi bir biçim bağlam dışında anlamsal belirsizliğe sahiptir: yalnızca ‘gül kokusu’ mu yoksa ‘bir varlığın gül kokusu’ mu. Bu da yukarıdaki çözümlenmeye göre beklendik bir durumdur zaten. Aitlik işleviyle örtüşen (çekimsel) $-(s)l(n)$ ekinin (2a), türetimsel biçimleyici $-(s)l(n)$ 'nın aksine (2b), günlük konuşmalarda eklenemeyebilmesi ve bileşik içeren iyelik öbeklerindeki $-(s)l(n)$ 'ın (2c), bu açıdan bileşiklerdekiyle benzerlik göstermesi, yani düşürülememesi de bileşik içeren iyelik öbeklerindeki $-(s)l(n)$ 'ın işlevinin türetimsel biçimleme olduğu savını desteklemektedir:

- (2) a. *evin manzara(-sı)*
b. *okyanus manzara*(-sı)*
c. *evin okyanus manzara*(-sı)*

Bu savı destekleyen diğer bir nokta da bileşik içeren 1. ve 2. kişili iyelik öbeklerinde 1. kişi aitlik eki $-(l)m$ ve 2. kişi aitlik eki $-(l)n$ yerine, bir seçenek olarak $-(s)l(n)$ ekinin eklenebilmesidir, bkz. (3):

- (3) a. *benim gül koku-su*
b. *senin gül koku-su*

(3)'teki ilginç durum yine bileşik içeren iyelik öbeklerindeki $-(s)l(n)$ 'ın çekimsel aitlik işlevi değil türetimsel biçimleyici işlevini taşıdığını göstermektedir: 1. kişi aitlik eki $-(l)m$ ve 2. kişi aitlik eki $-(l)n$ ile çekimsel bir dizil ilişkisi içinde olan aitlik işlevli $-(s)l(n)$ 'ın, $-(l)m$ ve $-(l)n$ yerine aynı anlamla oluşmasını bekleyemeyiz, bkz. (4):

- (4) a. ‘şeker-im’ ≠ ‘şeker-i’
b. ‘şeker-in’ ≠ ‘şeker-i’

Bu da demektir ki, (3)'teki türden biçimlerde, bileşik oluşumunu Şekil 1'deki gibi $-(s)l(n)$ eklenme süreci izlemekte ve sonuç olarak $-(s)l(n)$ 'lı sözcük türetimi gerçekleşmektedir (*gül koku-su*). Bu biçim, 1. ve 2. kişi içeren bir iyelik öbeğinde baş olarak kullanılabilir; baş ögedeki (yukarıda *gül kokusu*) aitlik anlamı bağımlı ögedeki (yukarıda *benim/senin*) sahiplik bilgisinden (1. kişi *ben* ve 2. kişi *sen*'den) çıkarılmaktadır. Kısaca, bu çalışmaya göre, örneğin Kornfilt (1986)'nın

aksine, $-(s)l(n)$ ekinin art arda eklenemeyişi yalnızca biçimbilgisiyle ilgili bir durumdur. Kornfilt (1986), $-(s)l(n)$ 'ın bileşiklerde de iyelik öbeklerinde de kişi+uyum işlevi olduğunu ve $*(s)l(n)-(s)l(n)$ diziliminin bu işlevsel-ulamsal benzerlikten ötürü kullanılmadığını ileri sürmektedir (bkz. Kornfilt'in Stuttering Prohibition olarak adlandırdığı yasağı). Oysaki bu çalışma, Kunduracı (2013, 2017)'de olduğu gibi, öncelikle, $-(s)l(n)$ ekinin (i) bileşiklerde UYUMdan ya da KİŞİden sorumlu olamayacağını, (ii) iyelik öbeklerinde de KİŞİ değil yalnızca İYELikten/AİTLikten sorumlu olduğunu (iii) bileşik içeren iyelik öbeklerinde de bileşiklerdeki işleviyle eklendiğini göstermekte ve (iv) sorunlu $*(s)l(n)-(s)l(n)$ diziliminin sessel ya da işlevsel değil saf biçimbilgisel/biçimyasal bir engelden izin verilmediğini savunmaktadır.³⁹

Son olarak açıklanması gereken ve bu çalışmadaki öneri ve savlara meydan okurcasına karşımıza çıkan durum da türetimsel biçimleyici $-(s)l(n)$ 'ın kişi-aitlik ekleriyle yani 1. kişi aitlik $-(l)m$ ve 2. kişi aitlik $-(l)n$ ekleriyle, beklenenin aksine, örneğin (3)'teki gibi ifadelerde art arda eklenememesidir, bkz. (5):

- (5) a. (benim) *gül koku-su-m
b. (senin) *gül koku-su-n

Üstelik bu durumda yukarıda $*(s)l(n)-(s)l(n)$ dizisinde olduğu gibi biçimbilgisel, işlevsel ya da sesbilimsel bir engel de öne sürülemez: Açıkça görevler, biçimler ayrıdır. Ancak biçimbilgisel sistemin işlemlere atadığı *taban koşullarına* dayanan bir açıklama önerilebilir: (5)'teki gibi yapılarda biçimleyici $-(s)l(n)$ 'ın beklendiği halde $-(l)m$ ve $-(l)n$ 'dan önce eklenememesi ya da (3)'te olduğu gibi $-(l)m$ ve $-(l)n$ 'ın $-(s)l(n)$ 'dan sonra eklenememesi bu eklerle $-(s)l(n)$ 'ın taban koşulları açısından gösterdiği benzerliktir. Bu ekler de aynen $-(s)l(n)$ ve §3'te Şekil 1'de $-(s)l(n)$ 'la dizilsel bir ilişki içinde olduğu önerilen türetim ekleri gibi yalın A-A tabanlara eklenebilmektedir (diğer tabanların yanında). Burada §3'tekinden farklı olan durum, $-(l)m$ ve $-(l)n$ eklenme süreçleriyle sözcük oluşumu/türetimi değil sözcük çekiminin gerçekleşmesidir, $-(l)m$ ve $-(l)n$ aitlik+kişi eki olduğundan.⁴⁰ Bununla beraber, öyle görünüyor ki bu eklerin çekimsel olması bu eklerin A-A tabanlarına eklenmesine herhangi bir engel oluşturmamakta ancak aitlik-kişi eklerini, taban koşulları açısından, diğer adsıl çekim ekleri (durum ve sayı) arasında özel kılmaktadır.⁴¹

39 Bu savın aksine, Hayasi (1996) bu karmaşık yapıdaki $-(s)l(n)$ 'a iyelik (+kişi) işlevi, Bozşahin (2002) ise bu yapılardaki $-(s)l(n)$ 'a hem iyelik (+kişi) hem de bileşik gösterme işlevinden oluşan birleşik bir işlev yüklemektedir.

40 Kunduracı (2013, 2015, 2017) "Kişi" gibi "Aitlik" in de Türkçede alt değerleri olan (+/- gibi) bir dilbilgisel ulam olduğunu tartışmaktadır.

41 Burada konuşucularda bir öngörü ve dinleyicilerde bir önsezi olduğunu öne sürmek de mümkün görünmektedir: 1./2. kişi-aitlik eklerinin ekleneceği durumlarda bu eklerin ekleneceğini öngörmek ve $-(s)l(n)$ ekini öncesinde eklememek gibi.

Bu bölümde tartışılanlar şöyle özetlenebilir: Çokluk ve durum çekimli ad-ad bileşiklerinde çekim eklerine rağmen $-(s)l(n)$ ekinin zorunlu olması bu ekin bağımlı tabanlardan bağımsız biçimler türeten bir biçimleyici olduğu önerisini destekler niteliktedir. $-(s)l(n)$ 'ın, bu durumun aksine, bileşik içeren iyelik öbeklerinde aitlik işlevi için ikinci kez eklenememesinin ($*-(s)l(n)-(s)l(n)$), biçimbilgisine ait bir $-(s)l(n)$ biçiminin, yani bu eki ekleyen bir tane biçimsel kuralın, olmasından ve bu kuralın hangi işlev gerekirse gereksin, yani hangi anlamsal kuralla eşleşirse eşleşsin, ikinci kez uygulanmasına izin vermeyen saf biçimsel bir engelden kaynaklandığı önerildi. $-(s)l(n)$ 'ın 1./2. kişi-aitlik ekleriyle birlikte eklenmemesi ise ($*-(s)l-m/n$) süreçsel eklenmelerdeki taban koşullarıyla, yani bu eklerin de $-(s)l(n)$ (ve kimi türetim ekleri) gibi yalın ad-ad bileşiklerine eklenebilen türden ekler olmasıyla açıklandı.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkçede $-(s)l(n)$ içeren ad-ad tabanlı bileşiklere yapısal ve anlamsal bir çözümleme sunulmuştur. Bu çözümlemeyle hem $-(s)l(n)$ ekinin bu bileşiklerde neden gerektiği hem de bu bileşiklere dayalı belirli ortamlarda neden eklenmediği açıklanmıştır. Çalışma $-(s)l(n)$ 'lı bileşik oluşumunu ve $-(s)l(n)$ 'ın eklenmesini Türkçede sözcük türetiminden sorumlu bir dizil yapısının belirli kısımları olarak değerlendirmiştir. Bu dizilde bileşik oluşumu (bileşim işlemi) $-(s)l(n)$ içermemekte ve $-(s)l(n)$ eklenmesi bileşim işlemi izleyen belirli türetimsel seçeneklerden biri olarak sunulmuştur. Ayrıca çalışmaya göre $-(s)l(n)$ 'ın görevi anlamsal değil biçim(bilgi)sel/biçimyapısaldır.

Çalışmada sunulan türetimsel dizil yapısı aynı zamanda bileşiklerdeki $-(s)l(n)$ 'ın çekimsel bir ek olmadığı yönünde çıkarımlar yapmamızı sağlamış ve süreçsel biçimbilim modellerinde varsayılan anlam ve biçim eşleşmelerini kullanarak ayrı işlevlere sahip iki $-(s)l(n)$ 'ın yan yana neden oluşmadığını ve yine bu modellerde biçimbilgisinin vazgeçilmez birimleri olan taban koşullarını kullanarak, $-(s)l(n)$ 'ın neden kişi-aitlik ekleriyle birlikte eklenemediğini açıklamıştır.

Bunlardan çıkaracağımız ilk sonuç biçimbilimde biçim ve anlamı ayrı ayrı değerlendiren süreçsel yaklaşımların dilbilgisel birimlere akla yatkın çözümler getirebildiğidir (örneğin nedensiz yer değiştirme, silinme ya da bulunduğu konumdan başka bir yerde algılanma gibi süreçlere başvurmeyen çözümler). Diğer bir sonuç da normalde anlam ve biçimin bire bir eşleştiği eklemeli bir dil olan Türkçede de yalnızca biçimle ilgili görevi olan eklerin görülebiliğidir (ayrıca bkz. Kunduracı, 2019b). Bağımlı biçimlerden (yalın A-A bileşikleri) bağımsız biçimler (bileşik tabanlı türevler) üretebildiği için bileşiklerdeki $-(s)l(n)$ 'ın türetimsel değerlendirilmesi de diğer bir sonuçtur. Sözlükçede yer edinemeyen yalın ad-ad bileşikleri $-(s)l(n)$ sayesinde sözlükçede yer edinebilir duruma gelmektedir, yani aday sözlükbirim olmaktadır.

Bu noktada $-(s)l(n)$ 'in aynen $-ll$, $-slz$, $-Cl$ (ve benzeri birkaç ek daha, bkz. Kunduracı 2013, 2019a) gibi davrandığını hatırlamakta yarar vardır. Tüm bu ekler A-A tabanlarına eklenebilen ve sözcük türetebilen eklerdir.

Ancak bu taban türüne, {A-A}, eklenebilen iki ek daha vardır ki bu ekler çekimseldir: kişi-aitlik ekleri $-(l)m$ ve $-(l)n$. Bu iki ek türetim yerine çekim işlemlerinin elemanı olduğundan nasıl olup da türetim ekleri gibi yalın ad-ad bileşiklerine eklendikleri yeni bir soru işareti olabilir ve türetim-çekim bağlantılarına odaklanan gelecek çalışmalar bu konuya eğilerek, örneğin aitlik eklerinin tarihsel gelişimini inceleyerek, bu konuya aydınlık getirebilir. Kimi dillerde aitlik ekleri durum eki olarak, kimi dillerde çekimsel değil türetim eki olarak karşımıza çıkabilmektedir. Türkçede de bu eklerin tarihsel gelişiminde bir tür tür değişiminin olup olmadığına bakmak yararlı olacaktır. Tarihsel araştırma gerektiren bir başka nokta da Türkçede neden hem bileşiklerin hem de sahip ögesi 3. kişi olan iyelik öbeklerinin farklı işlevlere rağmen baş ögede aynı biçimi, $-(s)l(n)$ eklenmesini, içerdiği. Bu alanda bir öneri için bakınız Kunduracı (2017).

Bunların dışında çalışmada değinilmeyen, bileşik gibi görünen ve yine iki ad türünden oluşan *abla-kardeş* gibi birleşik yapılar ve *şair-yazar* gibi eşlemeler de vardır; ancak bu yapıların da bileşik olduğunu ya da olmadığını (örneğin bileşik yerine sözdizimsel yapılar olduğunu) savunmak için ayrı bir çalışma gerekir. Bu çalışmadan gelecek çalışmalara yöneltilebilecek soru, bu yapıların bileşik olarak değerlendirilmesi durumunda, neden bunlarda biçimleyici $-(s)l(n)$ 'in eklenmediğidir. Örneğin, bileşik oluşumunu izleyen sözcük türetimleri yalnızca bileşiğe belli bir anlamsal kural uygulandığında mı (Ş3'te sunulan iki üyeli anlamsal İLGi işlevi) zorunlu hale gelmektedir? Yani, yalnızca İLGi yüklenen bileşikler mi Türkçede bağımlı A-A biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır?

Anlamla ilgili diğer bir soru da *güneş batması* gibi eylemcil birimi olan ad-ad bileşiklerindeki anlamsal düzlemdir. Bu çalışmaya göre, bu tür bileşikler de Şekil 1'deki dizgenin çıktısıdır ve yapısal olarak ayrı bir çözümlenme gerektirmez: $\{güneş\ batma\}$ 'ı 'güneşe AİT batma'. Ancak öyle görünüyor ki bu gibi eylemcil birimli bileşiklerde, eylem kökündeki sözlüksel üye konumunun, bileşiğin ilk ögesinin anlamıyla doldurulduğu anlamsal bir düzlem daha vardır. Bu durumda hem (anlamsal) yüklem-üye ilişkisinin kurulduğu hem de bileşim sırasında İLGi'nin yüklendiği bir anlamsal düzlem olduğunu düşünebiliriz. Ya da yüklem-üye ilişkisi için böyle ayrı bir düzlem atamadan, bu ilişkiyi edimbilimsel ortamdan çıkarabiliriz, şeklinde düşünebiliriz. Bu durumu da, eylem tabanlı A-A bileşiklerine odaklanan gelecek çalışmalarda netleştirmek yararlı olacaktır.

Son çıkarımımız da alanyazınında çoğunlukla çekimsel ilişkiler için sunulan ve genellikle durağan sözcük biçimlerinden oluşan dizil yapılarıyla ilgili olacaktır. Bu çalışma dizil yapılarının yalnızca çekim değil türetim ve bileşim süreçlerini de yakından ilgilendirdiğini ve dizillerin

sözlükçeyle kısıtlı durağan değil biçim yapısına ait devingen yapılar olduğunu göstermektedir. Şekil 1’de sunulan dizgedeki yapı her aşamasında üretken işlemler içermektedir. Dizile zaman içinde yeni işlemler de dahil edilebilir, örneğin *Orhun Türkçe-ci-si* ifadesini kullanan, yani *-Ci* ve *-(s)/(n)* eklenmelerini dizisel bir ilişki içermeden, art arda kullanabilen bir konuşmacı zaman içinde *-Ci* eklenmesini de A-A bileşiklerine ekleyerek *-(s)/(n)* ile dizisel bir ilişkiye sokabilir ve *Orhun Türkçe-ci* gibi ifadeleri kullanır duruma gelebilir. Ya da aynı konuşucu farklı ortamlarda farklı yapıdaki ifadeleri kullanabilir, örneğin aynı anlam için dizisel ilişkiyi kullanarak *{Orhun Türkçe}-ci* diyebilir ya da kullanmayarak *{Orhun {Türkçe-ci}}-si* diyebilir. Tüm bu durumlar yine dizil yapılarının devingenliğini göstermektedir. Çıktılar sözlükçeye gönderilebilir ancak bu her çıktının sözlükçeye gönderileceği ya da dizgedeki işlemlerin sözlükçede gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Bu dizge, özerk ve üretici biçimbilgisine/biçim yapısına ait bir birimdir.

Biçim yapısal işlemlerin sözlükçede gerçekleştiğini varsaydığımızda bu işlemlerin girdilerini sözlükçeyle kısıtlamak durumunda kalırdık ve örneğin §1’de bahsedilen öbekli bileşikler açıklayamazdık. *{[yeşil elma] ağaç}* gibi bir ifade, kuşkusuz, sözdizimsel bir birim içerir: Öncelikle sözdizimsel bir işlemlerle *[yeşil elma]_{AÖ}* çıktısından ve ardından bu çıktının bileşik işlemine bir girdi olarak alınması ve ikinci öge *ağaç* ile bileşmesinden oluşur.⁴² Bileşim ve sözcük türetimlerini sözlüksel süreçler olarak değerlendirmek bu gibi yapılarıdaki olası sözlüksel süreçler öncesi gerçekleşen sözdizimsel süreçleri özellikle, Sözlüksel Bütünlük İlkesi (bkz. §1) sebebiyle açıklayamaz. Diğer bir yönden, bileşik oluşumunu (ve diğer biçimbilgisel süreçleri) sözdizimsel süreçlerle eşit tutmak da bileşikler (ve diğer biçimbilgisel çıktılar) ve öbekler arasındaki açık farklılıkları akla uygun bir şekilde açıklayamamaktadır. Örneğin, hem *gül kokusu* gibi bir bileşik sözcüğü hem de *gülün kokusu* gibi bir öbeği sözdizimsel çıktı olarak değerlendirmek iki yapı arasındaki son derece açık benzeşmezlikleri (bkz. §1) ve bunların olası nedenlerini yok saymak anlamına gelir. Akıllara da doğrudan şöyle bir soru gelir: İki yapı da sözdizimselse, Türkçe neden ikisini de farklı biçimsel ve gönderimsel özelliklerle sunmaktadır? Bu sebeplerle, bu çalışma biçimbilgisini/biçim yapısını sözlükçe, sözdizim, anlambilgisi ve sesçil yapıdan ayrı ancak bu bileşenlerle etkileşim içinde olan, sözdizimsel süreçlerden önce olduğu gibi sözdizimsel süreçlerden sonra da işlem gerçekleştirebilen (Kunduracı 2013, 2019a, 2019b), özerk bir dizge olarak değerlendirmiş; Türkçede bileşik ekini bir biçimleyici olarak sunmuş ve bu ekini eklenme/eklenememe süreçleriyle biçimsel özerkliği göstermeyi hedeflemiştir.

42 Türkçede bundan daha büyük ve karmaşık öbekler içeren bileşikler için bkz. Göksel (2015).

Kaynakça

- Anderson, S. R. (1982). Where is morphology? *Linguistic Inquiry* (13), 571–612.
- Anderson, S. R. (1992). *A-morphous morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aronoff, M. (1994). *Morphology by itself: Stems and inflectional classes*. Cambridge: MIT.
- Arslan-Kechriotis, Z. (2006). *Case as an uninterpretable feature* (Doktora Tezi). Boğaziçi University.
- Aslan, E. ve Altan, A. (2006). The role of -(s)I in Turkish indefinite noun compounds. *Dil Dergisi* (131), 57-76.
- Baker, M. (1998). Comments on the paper by Sadock. S. Lapointe, D. Brentari ve P. Farrell (Yay.), *Morphology and its relation to phonology and syntax*, (ss. 188–212). Stanford: CSLI Publications.
- Beard, R. (1995). *Lexeme-morpheme base morphology*. Albany: State University of New York Press.
- Blevins, J. (2001). Paradigmatic derivation. *Transactions of the Philological Society* (99), 211–222.
- Booij, G. (1994). Against split morphology. G. Booij ve J. van Marle (Yay.), *Yearbook of morphology 1993*, (ss. 27–50). Dordrecht: Kluwer.
- Booij, G. (1996). Inherent versus contextual inflection and the Split Morphology Hypothesis. G. Booij ve J. van Marle (Yay.), *Yearbook of Morphology 1995*, (ss. 1–16). Dordrecht: Kluwer.
- Borer, H. (2009). Afro-Asiatic, Semitic: Hebrew. R. Lieber ve P. Štekauer (Yay.), *The Oxford handbook of compounding*, (ss. 491–511). Oxford: Oxford University Press.
- Bozşahin, C. (2002). The combinatory morphemic lexicon. *Computational Linguistics* (28), 145–186.
- Carstairs-McCarthy, A. (1998). Paradigmatic structure: inflectional paradigms and morphological classes. A. Spencer ve A. M. Zwicky (Yay.), *The handbook of morphology*, (ss. 322–334). Oxford: Blackwell.
- Dede, M. (1978). *A syntactic and semantic analysis of Turkish nominal compounds* (Doktora Tezi). University of Michigan.
- Di Sciullo, A. (2009). Why are compounds a part of human language? A view from Asymmetry Theory. R. Lieber ve P. Štekauer (Yay.), *The Oxford handbook of compounding*, (ss. 145–177). Oxford: Oxford University Press.
- Downing, P. (1977). On the creation and use of English compound nouns. *Language* (53), 810–842.
- George, L. ve Kornfilt, J. (1981). Finiteness and boundedness in Turkish. F. Heny (Yay.), *Binding and Filtering*, (ss. 104–127). London: Croom Helm; Cambridge, Mass: MIT.
- Giegerich, H. J. (2009). Compounding and lexicalism. R. Lieber ve P. Štekauer (Yay.), *The Oxford handbook of compounding*, (ss. 178–200). Oxford: Oxford University Press.
- Göksel, A. (1998). Word size. G. Booij, A. Ralli ve S. Scalise (Yay.), *Proceedings of the first Mediterranean conference on morphology*, (ss. 190–200). Patras: University of Patras.
- Göksel, A. (2009). Compounds in Turkish. *Lingue e Linguaggio* (2), 213–236.
- Göksel, A. (2015). Phrasal compounds in Turkish: Distinguishing citations from quotations. C. Trips ve J. Kornfilt (Yay.), *Phrasal Compounds (Language Typology and Universals, STUF 68.3)*, (ss. 359–394). Berlin: De Gruyter.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. London: Routledge.
- Göksel, A. ve Haznedar, B. (2007). Remarks on compounding in Turkish. 14. 10. 2018, <http://componet.sslmit.unibo.it/download/remarks/TR.pdf>

- Guilbert, L. (1975). *La créativité lexicale*. Paris: Larousse.
- Haig, G. (2004). Constraints on morpheme repetition in Turkish? K. Imer ve G. Dogan (Yay.), *Current Research in Turkish Linguistics*, (ss. 3–12). Gazimagusa: Eastern Mediterranean University Press.
- Halle, M. ve Marantz, A. (1993). Distributed Morphology and the pieces of inflection. K. Hale ve S. J. Keyser (Yay.), *The view from building 20*, (ss. 111–176). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Harley, H. (2009). Compounding in distributed morphology. R. Lieber ve P. Štekauer (Yay.), *The Oxford handbook of compounding*, (ss. 129–144). Oxford: Oxford University Press.
- Haspelmath, M. ve Sims, A. D. (2010). *Understanding morphology*, 2nd edn. London: Hodder Education.
- Hayasi, T. (1996). The dual status of possessive compounds in Modern Turkish. Á. Berta, B. Brendemoen ve C. Schönig (Yay.), *Symbolae Turcologicae 6*, (ss. 119–129). Swedish Research Institute in Istanbul: Uppsala.
- Heim, I. ve Kratzer, A. (1998). *Semantics in generative grammar*. Oxford: Blackwell.
- Jackendoff, R. (1975). Morphological and semantic regularities in the lexicon. *Language* (51), 639–671.
- Jackendoff, R. (2009). Compounding in the Parallel Architecture and conceptual semantics. R. Lieber ve P. Štekauer (Yay.), *The Oxford handbook of compounding*, (ss. 105–128). Oxford: Oxford University Press.
- Kay, P. ve Zimmer, K. (1976). On the semantics of compounds and genitives in English. *6th California Linguistics Association proceedings*, (ss. 29–35). San Diego: San Diego State University Press.
- Kharytonava, O. (2011). *Noms composés en Turc et morphème -(s)l* (Doktora Tezi). The University of Western Ontario.
- Kornfilt, J. (1984). *Case marking, agreement, and empty categories in Turkish* (Doktora Tezi). Harvard University.
- Kornfilt, J. (1986). The stuttering prohibition and morpheme deletion in Turkish. E. Erguvanlı-Taylan ve A. Aksu-Koç (Yay.). *Proceedings of the Turkish linguistics conference*, (ss. 295–307). İstanbul: Boğaziçi University Publications.
- Kunduracı, A. (2013). Turkish noun-noun compounds: A process-based paradigmatic account (Doktora Tezi). University of Calgary.
- Kunduracı, A. (2015). Türkçede aitlik ulamı ve biçimsel ifadesi. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 26 (1), 43–62.
- Kunduracı, A. (2017). Process Morphology in concatenation. N. Büyükkantarcioglu, I. Özyıldırım ve E. Yazar (Yay.), *45. Yıl Yazıları*, (ss. 255–278). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınevi.
- Kunduracı, A. (2019a). The paradigmatic aspect of compounding and derivation. *Journal of Linguistics*, 55 (3), 563–609.
- Kunduracı, A. (2019b). Saltbiçim işlemleri ve taban biçimleme. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 30 (2), 199–219.
- Lapointe, S. G. (1980). *The theory of grammatical agreement* (Doktora Tezi). University of Massachusetts, Amherst.
- Levi, J. (1978). *The syntax and semantics of complex nominals*. New York: Academic Press.
- Lewis, G. (2000). *Turkish grammar*, 2nd edn. New York: Oxford University Press.

- Lieber, R. (2004). *Morphology and lexical semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lieber, R. ve Scalise, S. (2006). The Lexical Integrity Hypothesis in a new theoretical universe. *Lingue e Linguaggio* (5), 7-32.
- Partee, B. (1995). Lexical semantics and compositionality. L. Gleitman and M. Liberman (Yay.), *Invitation to cognitive science, 2nd edn., Part I: Language*, (ss. 311–360). Cambridge: MIT Press.
- Plank, F. (1991). Rasmus Rask's dilemma. F. Plank (Yay.), *Paradigms: The economy of inflection*, (ss. 161–196). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Pounder, A. (2000). *Processes and paradigms in word-formation morphology*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sadock, J. M. (2012). *The modular architecture of grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schaaik, G. van. (1996). *Studies in Turkish grammar. Turcologica 28*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Schaaik, G. van (2002). *The noun in Turkish. Its argument astructure and the compounding straitjacket*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Schroeder, C. (1999). *The Turkish nominal phrase in spoken discourse*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Spencer, A. (2001). The paradigm-based model of morphosyntax. *Transactions of the Philological Society* (99), 279–313.
- Spencer, A. (2011). What is in a compound? *Journal of Linguistics* (47), 481–507.
- Stump, G. (1991). A paradigm-based theory of morphosemantic mismatches. *Language* (67), 675–725.
- Stump, G. (2001). *Inflectional morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Underhill, R. (1976). *Turkish grammar*. Cambridge: MIT.
- Uygun, D. (2009). *A split model for category specification: Lexical categories in Turkish* (Doktora Tezi). Boğaziçi University.
- Uzun, N. E. (1994). Türkçede bileşiğin biçimlenişi: Varsayımsal taban yaklaşımıyla yeni bir sınıflama. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1994, 128–140.
- Uzun, N. E. (2001). *Anaizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim: Temel kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Wurzel, W. (1989) *Inflectional morphology and Naturalness*. Dordrecht: Kluwer.
- Yükseker, H. (1987). Turkish nominal compounds. P. Avery ve H. Yüksek (Yay.), *Toronto working papers in linguistics 7*, (ss. 83–102). Toronto: Department of Linguistics, University of Toronto.
- Yükseker, H. (1994). Possessive constructions in Turkish. L. Johanson (Yay.), *Proceedings of the seventh international conference on Turkish linguistics*, (ss. 458–477). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Yükseker, H. (1998). Turkish possessive compounds. G. Booij, A. Ralli ve S. Scalise (Yay.), *Proceedings of the first Mediterranean conference on morphology*, (ss. 153–164). Greece: University of Patras.
- Zwicky, A. M. (1986). The general case: Basic form vs. default form. D. Feder, M. Niepokuj, V. Nikiforidou ve M. van Clay (Yay.), *Proceedings of the annual meeting of Berkeley Linguistics Society 12*, (ss. 305–314). Berkeley: Berkeley Linguistics Society.
- Zwicky, A. M. (1987a). Transformational grammarians and their ilk. *MITWPL* (9), 265–279.
- Zwicky, A. M. (1987b). Suppressing the Z's. *Journal of Linguistics* (23), 133–148.

Keywords

Foreign language teaching, Material development, Authenticity, Applied linguistics

Anahtar Sözcükler

Yabancı dil öğretimi, Materyal geliştirme, Özgünlük, Uygulamalı dilbilim

AUTHENTIC LANGUAGE INPUT IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING MATERIALS: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

YABANCI DİL ÖĞRETİM MATERYALLERİNDE ÖZGÜN DİL GİRDİSİ: AVANTAJLAR VE DEZAVANTAJLAR

• Çağrı Kaygisız

Öğretim Görevlisi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, cgr.kaygisiz@gmail.com

Abstract

Following the domination of the communicative approach in foreign language teaching, the idea that language development is possible through message-oriented input has resulted in discussions about the kind of input presented to individuals during language teaching, and the use of authentic language teaching materials (tools) by integrating them as input into language teaching processes has become one of the major arguments of the communicative language teaching approach. In line with this, the present study aims to examine the concept of authenticity, which has an ever-increasing importance in foreign language teaching, as well as the advantages and disadvantages of authentic language teaching materials as rich sources of linguistic input within the context of the literature on foreign language teaching following a formative research methodology.

Öz

İletişimsel yaklaşımın yabancı dil öğretimindeki hâkim anlayış olmasıyla birlikte, dilsel gelişimin mesaj amaçlı girdiyle sağlanacağı düşüncesi; dil öğretim süreçlerinde bireylere sunulan girdinin türü üzerindeki tartışmaları da beraberinde getirmiş ve bu kapsamda özgün dil öğretim materyallerinin (araçlarının), dil öğretim süreçlerinin bir parçası haline getirilerek girdi kaynağı olarak kullanılması iletişimsel dil öğretim yaklaşımının temel savunularından biri haline gelmiştir. Bu noktadan hareketle söz konusu bu çalışmanın amacı, yabancı dil öğretim süreçlerinde önemi giderek artan özgünlük kavramı ve zengin dilsel girdi kaynağı olarak özgün dil öğretim materyallerinin öğretim sürecinde sağladığı avantaj ve dezavantajları, biçimlendirici araştırma yöntemiyle yabancı dil öğretimi alan yazını çerçevesinde ele alıp irdelemektedir.

Introduction

Today, the proliferation of mass media parallel to the rapid development of information and communication technologies, and the resulting globalization create the necessity to learn at least one foreign language. As such, researchers working in the field of language education are confronted with the issue of designing language teaching materials (tools) that help increase efficiency through the development of suitable teaching methods and techniques required for effective foreign language teaching; and the importance of studies conducted in this field has increased.

Foreign language teaching is a complex process during which the use of phonetic, morphological, syntactic, semantic and pragmatic components of the target language is taught in line with communicative goals. Foreign language teaching is a process which evolves from input processing towards output processing since during this process individuals also learn about the functioning of linguistic mechanisms in the target language that are necessary for language production (i.e. input processing, intake and restructuring; (Benati and Angelovska, 2016: 23). In this sense, language input plays a major part in second language teaching due to its role in the development of skills in the target language, and this fact is underlined in all theories and approaches aimed at explaining second language teaching. Especially following the domination of the communicative approach in foreign language teaching, Krashen's (2009: 98) idea that target language development can be achieved through message-oriented input which is at a level higher than an individuals' current language proficiency has resulted in discussions regarding the kind of input presented to individuals during language teaching. It is known that the main characteristic of the communicative approach is that all activities and applications used during the teaching process are based on communicative goals. In line with this, authentic language teaching materials are integrated into and actively used in foreign language teaching processes as rich sources of linguistic input. This is because during this process individuals need guidance not only about literal meaning of words but also the functioning of constituent components which refer to information about literal meanings as well as how the discussed events are to be defined, how they can be ordered by their type and subsequently linked based on the participants (Clark, 2009: 158, 159). Furthermore, individuals can develop strategies which will enable them to comprehend the true use of the target language in line with communicative goals only through authentic language input (Freeman-Larsen, 2000: 129-130). In this sense, language input indicates the language individuals are exposed to according to the communicative goal (Benati and Angelovska, 2016: 23) and provides individuals with the data they need in relation to the workings of the target language.

In terms of its quality, the linguistic input provided to individuals during foreign language teaching is divided into two categories as authentic and non-authentic. In this context, non-authentic language teaching materials are defined as simplified materials which contain less complex structures in the target language considering various factors such as the level of difficulty and complexity. On the other hand, authentic language teaching materials are defined as materials that are created by transferring items (i.e. books, periodicals and newspapers) prepared for native speakers into language teaching environments in a way to reproduce the real application levels of the target language. Furthermore, in parallel with the proliferation of methods and practices based on the communicative approach in foreign language teaching settings, the following definitions have been suggested in relation to authenticity which has become a complex and sophisticated concept associated with many terms such as discourse analysis, speech analysis and second language teaching (Gilmore, 1997):

1. Language produced to convey real messages from real users to real recipients (Swaffar, 1985: 17; Nuttal, 1996),
2. The form of the task chosen for language teaching and the social status of the classroom (Guariento and Moraley, 2001),
3. A concept about assessment which is linked to applied linguistics and teaching (Lewkowicz, 2000).

As mentioned above, the issue of designing language teaching materials that help increase efficiency by developing suitable teaching methods and techniques required for effective foreign language teaching is a major topic paid attention to by researchers working in the field of language teaching. After all, language teaching materials used constitute an important component of the foreign language teaching process, which aims at improving individuals' basic language skills in the target language, and the quality of these materials have a great impact on effective development of skills. As such, the present study aims to examine the concept of authenticity, which has an ever-increasing importance in foreign language teaching processes, as well as the advantages and disadvantages of authentic language teaching materials as rich sources of linguistic input within the context of the literature on foreign language teaching.

Authenticity and Language Teaching

The analysis of related studies suggests that the use of authentic language teaching materials in foreign language teaching has been mentioned in the literature for a long time. In his studies on this subject, Sweet (1899: 117) states that authentic texts should be

used actively in foreign language teaching processes due to their positive effects on student learning. Nonetheless, review of related literature indicated that studies on the use of authentic language teaching materials in foreign language teaching increased following the domination of the communicative approach, which emerged as a reaction to the constructivist approach, in foreign language teaching and studies on this subject in the field of applied linguistics started from 1970s onward.

Methods for foreign language teaching are based on the nature of the language and beliefs about learning (Nunan, 2003: 5). The communicative approach has paved the way for increased awareness of developing students' real world skills (Guariento & Morley, 2001: 347), and as a consequence of this, the materials used in foreign language teaching are now required to provide students with authentic input about the natural environment in which the target language is used. This is because, in line with the principles of the communicative approach, the development of strategies which will allow an individual to improve basic language skills and understand how the target language is used in real communication platforms is only possible with authentic language input (Freeman-Larsen, 2000: 129-130). Nevertheless, since every linguistic unit and block has a particular meaning and function in terms of sentence order and formation, the linguistic analysis individuals need to make is to a great extent based on an analysis of the forms and manners in which semantic formations and compounds occur (Clark, 2009: 21). For this reason, individuals who want to talk about situations they experience and/or situations they wish to convey must be able to decompose and analyze the constituent components of the language that they are learning. During this process, individuals need guidance about the workings of constituent components such as agent vs. patient and location vs. instrument in the target language (Clark, 2009: 21, 158). In this sense, authentic language teaching materials can, due to their structural features, provide guidance to individuals about the workings of the target language and the appearance of related units on genuine usage platforms.

The main reason for using materials which are produced to meet the daily communication needs of native speakers in language teaching is the idea that students' proficiency in the target language can only be achieved through the use of authentic materials. The main argument for this approach is that using authentic materials supports language teaching (Mishan, 2005: 9) and this can be observed in terms of the differences in learning outcomes (Harmer, 2001: 195). Another reason for using authentic materials in foreign language teaching is their positive effect on motivation to learn. As Ellis (2008: 508) argues, motivation to learn is the main factor affecting the success of foreign language teaching and this factor is a major reason for using authentic materials in foreign language teaching (Peacock, 1997: 152). The communicative approach prompted increased awareness of developing skills related to the real world where the target

language is used, and therefore, the use of authentic materials in increasing and maintaining the learning motivation of students has gained importance (Guariento and Morley, 2001: 347).

Language Teaching Materials and Authenticity in Material Development

Language teaching is a skill-oriented teaching process aiming at an optimal level of basic language skills development and a major component of this process is the teaching materials used. It is known that any element which facilitates foreign language teaching is accepted as language teaching material, and to this end, many elements such as DVD, e-mail, video sharing websites, workbooks and dictionaries are extensively and effectively used as language teaching materials (Tomlinson, 2011: 2) in foreign language teaching. However, the number and variety of instruments that could be used in foreign language teaching processes creates the question of what principles and criteria will be used in developing and preparing such materials? At this point, the studies on second language acquisition which offer a versatile perspective on foreign language teaching provides multi-faceted descriptions as to the principles and features in which authenticity appears as one of the principles associated with the selection and design of foreign language teaching materials. Freeman-Larsen (2000: 129) argues that individuals can only develop strategies which will enable them to understand how the target language is used on real communication platforms of the target language through authentic language teaching materials.

The approach to use authentic materials in foreign language teaching is material-centered at its core (Mishan, 2005: ix) and the teaching materials can ensure that students are exposed to authentic language input through instructions on activities as well as speaking and writing models included (Tomlinson, 2011: 14). Furthermore, relevant studies indicate that authentic materials have a positive impact on the students' learning motivations, task behaviors and concentration (Peacock, 1997:152).

It is crucial to motivate students through language teaching materials and, thus, include them in the teaching process. This is because high level mental skills such as deduction, association, prediction and assessment are needed during this process and skills in the target language can only be developed by including these elements (Tomlinson, 2013: 12). Therefore, language teaching materials should provide information about pragmatic features of the target language in order to create a communicative effect by means of containing real and implied information as to how the target language is used (Tomlinson, 2013: 12; Nation, 2011: 533, 537). In this case the use of authentic teaching materials in the teaching process becomes crucial. In this sense, one of the major considerations in the selection and preparation of texts included in foreign language teaching materials is authenticity (Hyland, 2003: 92).

Similar to first language teaching, foreign language teaching also aims at skills acquisition and a large part of the materials used during the teaching process are designed based on texts. Furthermore, the main factor determining the authenticity of a language teaching material is whether authentic texts are used (Khashbakht and Gorjian, 2017: 50). In this sense, another important issue in the use of authentic materials is the selection of authentic texts. Authentic texts are texts that are created and used by native speakers within the context of culturally authentic usage (Kramsch et al. 2000: 78) and such texts are crucial since they provide individuals with natural language input that reflect the pragmatic characteristics of the target language. After all, authentic texts are true reflections of the target language since they are designed to convey genuine messages from genuine speakers or authors to genuine recipients (Morrow, 1977: 13). A further crucial point in this issue is the criteria according to which authentic materials, which will contribute to the development of communication skills of students in the target language, are to be selected. Swaffar (1985: 18) argues that selected materials should help students improve their lexicon and grammatical knowledge according to their interests and educational needs and be appropriate to the content being covered in the classroom at a given time. On the other hand, McGrath (2016: 103) determined the below criteria for the selection of authentic texts to be used in foreign language teaching:

1. Fitness to the content of teaching materials and the needs of students
2. Topics included in the text are interesting
3. Cultural fitness
4. Cognitive demands
5. Linguistic demands
6. Logistical consideration
7. Quality
8. Exploitability

Berardo (2006: 62) proposes two criteria for the selection of authentic texts that are variety and presentation. According to Berardo (2006: 62), variety in texts renders reading more interesting whereas presentation is considered as elements which facilitate reading (i.e. pictures and diagrams).

Method

Design of the Study

The main aim of foreign language teaching materials is to support the enhancement of an individual's language proficiency to the highest level possible through the input on the workings of the target language. Therefore, determining the qualities of language teaching materials to be used in foreign language teaching settings is crucial in terms of reaching the desired goal. In this context, formative research method, which is a qualitative research method, was adopted to determine whether authenticity is a feature that foreign language materials need to have. Although it is a method which aims to develop principles that enable teaching practices and designs which provide explicit guidance to allow individuals experience an effective and efficient learning process (Reigeluth, 1999: 59), the formative research method is also suitable for studies which involve determining the components of design and development processes (Merriam, 1998: 68).

Findings

Advantages of Authentic Language Teaching Materials

Individuals can only internalize linguistic features and make them part of their language system through meaningful and comprehensible links. As such, second language acquisition occurs when individuals comprehend linguistic forms that are at a higher level than their current instincts (Benati and Angelovska, 2016: 24). For this reason, it is evident that -in foreign language teaching- individuals need to be exposed to authentic materials which contain the target language's appearance in real communication contexts, independently of their current language level and in line with the communicative goals so that their proficiency in the target language can be improved.

Development of pragmatic skills involves much more than learning how to act in a pragmalinguistic and sociopragmatic way in suitable contexts; it also involves learning how to interact in the target language, how and in what form to organize a comprehensive speech system, what communicative strategies and the narrative structure are (Ellis, 2008: 192). From this perspective, it becomes clear that all this knowledge can be acquired through authentic language teaching materials. As such, authentic texts used in language teaching materials play the most important part in the teaching process. This is because designing a text artificially to be used as a teaching material causes it to disrupt other features of the text in favor of emphasizing a particular feature, and as a result students fail to see how textual units are joined and work together to create the form of the text (Hyland, 2003: 92). Furthermore, the simplification

process, which is adopted to decrease the difficulty of the text and increase its readability, damages the rhetoric structure (Hyland, 2003: 92). Swaffar (1985: 17) stresses that abridged texts lack the basic characteristics of the original message and authentic materials should be used in foreign language teaching. Furthermore, Nuttal (1996) argues that linguistically challenging texts contribute to the improvement of students' reading skills. Therefore, it is clear that authentic texts should be used in foreign language teaching settings for effective development of skills.

Another reason for using authentic materials in foreign language teaching is linked to motivation to learn. The studies conducted on this subject, contrary to common belief, state that authentic materials have a positive effect on students' motivation and concentration since they are used to depict genuine situations for genuine users (Nuttal 1996) and contribute to improving communication skills (Khoshbakht and Gorjian, 2017: 50).

A further advantage of using authentic texts relates to access to information. Since the analysis of authentic texts requires the use of different information schemas, such texts contribute to the potential cognitive development of individuals, which is a feature that sterilized texts lack (Swaffar, 1985: 18). In addition, students use their existing perception schemas to give meaning to possible conclusions drawn from messages because authentic texts create a comparative situational content between two languages. The studies on the schema theory indicate that such associations are effective on reading comprehension (Swaffar, 1985: 18). Furthermore, since authentic texts are linguistic units produced for genuine discourse situations and reflect genuine discourse situations of the target language, they enable individuals to control their own message systems during the teaching process, which is also stated by Swaffar (1985: 17).

Language input has a critical function in second language teaching due to its crucial role in development of skills and proficiency in the target language; for this reason, processes related to second language are defined as processes that evolve from input processing towards output processing (Benati and Angelovska, 2016: 23). Therefore, for effective language and skills development it is important that individuals are exposed to language input which allows for the development of strategies which will guide them about the structure and constituent components of the target language as well as enable them to comprehend the genuine use of the target language. At this point, teaching materials which contain authentic language input can provide individuals with effective guidance regarding the workings of the target language (Freeman-Larsen, 2000: 129-130). Therefore, the use of authentic materials in foreign language teaching is significant for effective development of skills.

Word recognition and comprehension is the main operand leading the comprehension process; for this reason, improving individuals' word recognition skills and lexicon is a point of

focus in both first and foreign language teaching. However, non-authentic language teaching materials have a limited impact on individuals' context-based vocabulary development due to their limited context and vocabulary. In addition, researchers working in the field of foreign language teaching focus on the target language's appearances in different contexts, which are determined based on a particular communicative goal, and argue that teaching should take place by taking into account these different contextual appearances since context has an important role in creating meaning and having a restricting effect on the selection of vocabulary in foreign language teaching (Ciornei and Dina, 2015: 275). In this sense, it is evident that individuals will benefit from materials, which have been prepared to meet the daily communication demands of native speakers, as rich sources of input and not from non-authentic language teaching materials which have restricted vocabulary and limited linguistic context.

Another important advantage of using authentic language teaching materials in foreign language teaching is the diversity of resources (Berardo, 2006: 62) and easy access to these resources. In this regard, various elements, especially newspapers, periodicals, television programs and the Internet can be used as authentic teaching materials in teaching environments and rich language input about the structure and use of the target language can be offered to individuals through such materials. Moreover, it is known that language is a living entity and has a dynamic structure which changes and evolves constantly especially through the demands and needs of the society, but also through factors such as popular culture, technological developments, immigration and so on. For this reason, using authentic texts -which have been prepared to fulfill the daily communication needs of native speakers and adapts, through immediate reactions, to the changes and transformations in the target language- will make it possible to provide individuals with up-to-date language input about the language they are learning. On the other hand, using traditional course books, which have static structures, in foreign language teaching settings will result in exposing individuals to outdated language input (Ciornei and Dina, 2015: 275).

Considering the above arguments which advocate the use of authentic language teaching materials in foreign language teaching settings, it is possible to summarize the potential benefits of using authentic language teaching materials as follows:

1. They fulfill all the demands of individuals regarding the use and structure of the target language and provide the necessary guidance;
2. Contrary to the common belief, they have positive impact on the motivation to learn and contributes to achieving better learning outcomes;
3. They contribute to authentic knowledge transfer about the culture the target language is used in;

4. They contribute to expanding vocabulary and context knowledge;
5. They help expose individuals to up-to-date language input about the use of the target language since they allow immediate reactions to linguistic changes that result from various factors.

Disadvantages of Authentic Language Teaching Materials

The main justification of the approach advocating the use of non-authentic simplified texts in foreign language teaching is that authentic texts are complicated and difficult in terms of structure and content and go beyond the reading-comprehension levels of especially beginner and intermediate level students. Based on this, Widdowson (2003: 62, 116; 1998: 711) argues that using authentic materials and texts in foreign language teaching have negative effects and thus opposes the use of authentic materials. According to Widdowson (1998: 711), a language which is authentic for native speakers cannot be authentic for those learning it as a foreign language since the validity and authenticity of that target language only apply for a specific discourse community. As a consequence, using authentic texts in foreign language teaching classrooms is far from supporting linguistic development of students and it is necessary to move gradually from simplified texts towards authentic ones (Widdowson 2003: 103).

Another argument presented by the approaches that advocate the use of simplified or adapted texts and materials in foreign language teaching settings instead of authentic texts which have been prepared for native speakers is that authentic materials display complex appearances that are above the existing competencies of individuals and thus offer a low level of readability and comprehensibility which results in loss of individuals' motivation to learn the target language.

Considering the above point, the main arguments of the approach which opposes the use of authentic texts in foreign language teaching are summarized by Berardo (2006: 65) as follows:

1. Authentic texts are culturally biased to a great extent. Therefore, it is considerably difficult and complicated to understand such texts outside the language community in which the language is spoken.
2. The aim of authentic texts is not teaching the language. For this reason, the vocabulary in such texts may not correspond to what students need during the language teaching process.
3. Authentic texts inherently contain many linguistically complex sentence structures and this creates a problem for students at beginner and intermediate levels in terms of interpreting such texts.

4. Adapting authentic texts to language teaching settings as teaching materials requires preparation by teachers which is a limitation in terms of time.

5. Various kinds of authentic texts (i.e. news, newspaper articles) become outdated easily.

Conclusion and Discussion

Belonging to one of the research areas of applied linguistics, studies on second language acquisition address and investigate the capacity of individuals to learn another language in addition to their mother tongue within the context of various research questions. In this context, one of the questions which the studies on second language acquisition seek answers to is which factors cause the differences observed in learning outcomes in relation to second language learning (Ortega, 2011: 117). In foreign language teaching, foundations of which involves skills teaching, one of the main reasons for the differences in learning outcomes at the end of or during teaching is the differences in the language input presented to individuals during the teaching process. As known in all other domains of learning, the most significant element in foreign language teaching is the linguistic input itself and its type. Language input, which is provided through teaching materials to a great extent, is divided into two categories as authentic and non-authentic language input. As such, transferring materials -which have been produced for genuine users to meet their communication needs- into foreign language teaching environments and thus exposing students to input -which possesses genuine usage characteristics of the target language- will naturally contribute to the development of individuals' skills in the target language. In relation to this, the guidance individuals need about the constituent components of the language they are learning can be provided through natural language input which reflects the usage characteristics needed in daily life outside the classroom. In addition, despite the fact that authentic language teaching materials are not inherently designed and produced to meet a certain teaching goal, their diversity and accessibility facilitates the widespread and efficient use of such materials in foreign language teaching settings, while allowing teacher and students to create activities and materials in a spontaneous and creative way throughout the teaching process.

Authentic materials, and more specifically authentic texts, can be above students' language level in terms of structure, content and grammar since they are produced for the communication needs of native speakers. However, since language development starts when individuals start to comprehend linguistic forms that are above their existing language competencies (Benati and Angelovska, 2016: 24), individuals need to be exposed to message-oriented input that is above their current linguistic competence (Krashen, 2009: 98). As such, it is clear that authentic materials and texts need to be used in foreign language teaching.

As stated earlier, the fundamental understanding of communicative language teaching is the active use of authentic language teaching materials as rich sources of input in foreign language teaching processes by building all activities and practices on communicative purposes. In this sense, using authentic language teaching materials by integrating them into foreign language education processes will make a positive contribution to all skill areas of individuals in a target language as it provides them with input support above the linguistic competences they currently possess regardless of their skills and levels. Furthermore, considering their variety and ease of access, it is possible to use them extensively and efficiently in language teaching contexts by finding authentic teaching materials suitable for all skill areas and levels.

A further factor effecting learning outcomes is the motivation to learn and, contrary to the common assumption, authentic texts have a positive and reinforcing effect on the motivation of individuals who learn a foreign language, and authentic texts provide individuals with language input regarding the use of the target language in real discourse situations (Nuttal, 1996: 177). Moreover, individuals who are trained to use the target language at the same proficiency level as a native speaker need to make less changes to use the language they learned in daily life and experience no difficulty in using the target language in different contexts as needed (Ciornei and Dina, 2015: 275). For this reason, it is evident that authentic language teaching materials contribute to the development of individuals' language skills.

While enhancing intercultural competence is a feature that language teaching materials need to possess, the idea of cultural bias attributed to authentic materials and texts is far from being a scientific or pedagogic justification. Whether authentic or not, cultural bias is not a phenomenon related to teaching materials, but completely to the attitude of the person producing those materials or texts. In this sense, it is highly probable to encounter a case where an authentic material or text used for language teaching is not culturally biased, on the other hand, a material produced for language teaching is.

In a nutshell, the use of materials which are produced to meet the daily needs of native speakers by integrating them as linguistic input into foreign language teaching settings is crucial for enhancing the proficiency of students in the target language effectively. Also pointed out by Tomlinson (2011: 14), for an effective language development, individuals need to be exposed to rich and diverse language input at every level, and therefore, authentic language teaching materials, which provide individuals with such rich input, play a significant role in second language teaching.

References

- Benati, A., & Angelovska, T. (2016). *Second Language Acquisition: A Theoretical Introduction to Real World Applications*. London - New York: Bloomsbury Academic.
- Berardo, S. A. (2006). The Use of Authentic Materials in The Use of Reading. *The Reading Matrix*, 6(2), 60-69.
- Ciorneli, S. I., & Dina, T. A. (2015). Authentic Text in Teaching English. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 180, 274-279
- Clark, E. (2009). *First Language Acquisition* (2 nd. Edition). Cambridge. Cambridge University Press.
- Ellis, R. (2008). *The Study Of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Freeman-Larsen, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching* (2 Nd. Edition). Oxford: Oxford University Press.
- Gilmore, A. (2007). Authentic Materials and Authenticity in Foreign Language Learning. *Language Teaching*, 40(2), 97-118.
- Guariento, W., & Morley, J. (2001). Text And Task Authenticity in the EFL Classroom. *ELT Journal*, 55(4), 347-353.
- Harmer, J. (2001). *The Practice of English Teaching* (3 th. Edition). Cambridge: Longman.
- Hyland, K. (2003). *Second Language Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Khashbakht, F., & Gorjian, B. (2017). Using Authentic Materials in the Teaching Reading Comprehension to EFL Learners. *Journal Of Applied Linguistics And Language Learning*, 3(2), 48-54.
- Kramsch, C., A’Ness, F., & Lam, W. S. (2000). Authenticity and Authorship in the Computer-Mediated Acquisition of L2 Literacy. *Language Learning and Technology*, 4(2), 78-104.
- Krashen, S. (2009). The Comprehension Hypothesis Extended. In T. Piske, & M. Young (Eds), *Input Matter in SLA* (Pp. 81-94). Bristol: Multilingual Matters.
- Lewkowicz, J. A. (2000). Authenticity in Language Testing: Some Outstanding Questions. *Language Testing*, 17(1), 43-64.
- Mcgrath, I. (2016). *Material Evaluation and Desing For Language Teaching*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. San Francisco. Jossey-Bass
- Mishan, F. (2005). *Designing Authenticity Into Language Learning Materials*. Bristol: Bristol Intellect Books.
- Morrow, K. (1977). Authentic Text in ESP. In S. Holden (Ed.), *English For Specific Purposes* (Pp. 13-17). London: Modern English Publications.
- Nation, I. S. (2011). Research Into Practice: Vocabulary. *Language Teaching*, 44(4), 526-536.
- Nunan, D. (2003). *Practical English Language Teaching*. New York: Mcgraw-Hill.
- Nuttal, C. (1996). *Teaching Reading Skills in A Foreign Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Ortega, L. (2011). Second Language Acquisition. In S. James (Ed.), *The Routledge Handbook of Applied Linguistics* (Pp. 171-184). New York: Routledge.

- Peacock, M. (1997). The Effect Of Authentic Materials On The Motivation Of EFL Learners. *ELT Journal*, 51(2), 144-156.
- Reigeluth, C. H. (1999). What is Instructional-Desing Theory and How is It Changing? In. C. M. Reigeluth (Ed.), *Instructional-Desing Theories And Models: A New Paradigm Of Instructional Theory* (Vol II., Pp. 5-29). Mahwah NJ. Lawrence Erlbaum Associates.
- Swaffar, J. K. (1985). Reading Authentic Text in A Foreing Language: A Cognitive Model. *The Modern Language Journal*, 69, 17-34.
- Sweet, H. (1899). *The Practical Study Of Language*. London: Oxford University Press.
- Tomlinson, B. (2011). Introduction: Principles And Procedure Of Materials Development. In B. Tomlinson (Ed.), *Materials Development in Language Teaching* (2 Nd., Pp. 1-31). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tomlinson, B. (2013). Second Language Acquisition And Materials Development. In. B. Tomlinson (Ed.), *Applied Linguistics and Materials Development* (Pp. 11-29). London: Bloomsbury Academic.
- Widdowson, H. G. (1998). Context, Community, and Authentic Language. *TESOL Quarterly*, 32(4), 705-716.
- Widdowson, H. G. (2003). *Defining Issues in English Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.

Anahtar Sözcükler

Dil çözümüleme; Dil işleme süreçleri; Çözümüleme mekanizmaları; Dil anlama

Keywords

Language parsing; Human language processing; Parsing mechanisms; Language interpretation

TÜMCE İŞLEME SÜREÇLERİ

SENTENCE PARSING PROCESSES

• Duygu Özge

Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü,
duyguozge@gmail.com

Öz

Bu çalışma sözlü tümce işleme süreç ve mekanizmasını oluşturan bileşenleri ve bu bileşenlerin birbirleri ile etkileşimlerini ortaya koyan belli başlı kuramları derlemeyi hedeflemektedir. Bu derleme, özellikle yapısal çözüleme süreçlerine dair varolan kuramların tartışmasının yanı sıra, bu kuramların üzerinde anlaştığı belli başlı bulguları özetleyerek insan dil işleme mekanizmasının doğasına dair güncel bilgi sunmayı ve Türkçe bir kaynak oluşturmayı amaçlamaktadır. İlk bölüm tümce işleme mekanizmasının doğasını, ikinci bölüm ise bu süreçlere dair kuramsal sorular ve bu sorulara alanyazında önerilen çözümleri ele almaktadır.

Abstract

This article aims to describe the components of the sentence interpretation processes and mechanisms, and review the modern theories about how these different components interact with each other during the course of parsing. Summarizing the main findings on which the most contemporary theories agree along with their conflicting aspects, the present review aims to provide in Turkish an up-to-date review of the state of our knowledge about human language processing capacity. The first section describes the nature of human parsing mechanism and the second section presents the main issues about this mechanism and what kind of solutions the mainstream theories offer for these issues.

1. Giriş

Diğer canlı türleriyle karşılaştırıldığında insanın en ayırıcı özelliklerinden birisi iletişim için karmaşık, yapı bağımlı (İng., *rule-based*), düzensel-birleşimsel (İng., *compositional*), özyinelemeli (İng., *recursive*) ve bağlama dayalı (İng., *discourse-based*) bir sistem olan dil yetisine sahip olmasıdır. İnsanın dil yetisi, o dili konuşanların, daha önce hiç ifade edilmemiş sınırsız sayıda iletiyi sınırsız sayıda özgün ifade şekilleriyle üretebilmesine ve duydukları (okudukları ya da gördükleri¹) ifadeleri bilinçli hiçbir çaba sarf etmeden anlamlandırabilmesine olanak sağlamaktadır. Dil anlama insanın öylesine en doğal yetilerinden biridir ki, bebekler bile yeni doğduklarında insan sesini ve konuşmasını diğer seslerden ayırt edebilmekte, birkaç gün içinde kendi dillerini diğer dillerden ayırabilmekte ve birkaç ay içinde dillerinin farklı seslerini (ve farklı işaretlerini) birbirinden ayırabilmektedirler (Huang ve Snedeker, 2009).

Sözlü dil anlamlandırma, varolan akustik işaretlerin (İng., *acoustic signals*) sesbilimsel (İng., *phonological*) temsile çevrilmesi ve bu seslerin arasından sözcük sınırlarının (İng., *word boundaries*) belirlenmesi ile başlamaktadır. Bu süreci, varolan seslerin hızlı bir şekilde ilgili dilbilimsel birimlerle eşleştirilmesi, bu birimlerin bir araya getirilerek anlamlandırılması süreçlerinden oluşan tümcenin yapısal çözümlemesi (İng., *syntactic analysis; parsing*) ve varolan bağlam (söylem bağlamı) (İng., *discourse context*) içinde değerlendirilerek anlamlandırılması takip eder. Bu süreçlerin her biri kendi içinde bir sıra izlemektedir: Sesbilimsel analiz sözcükler ayırt edilmeden hemen önce başlar, sözlüksel temsiller sözcüklerin yapısal ve anlamsal analizinden önce erişilir; bu süreç varolan ifadenin yapısal ve anlamsal analizine izin verir ve sonuç olarak varolan anlam, bağlamsal ve kullanımsal bilgiler ile zenginleşerek varolan mesajın anlamlandırılma süreci tamamlanır (Snedeker, 2013). Ancak, bu süreçlerin bir sıra izlemesi, işlemenin seri halinde, bir süreç bitmeden diğerinin başlamaması şeklinde gerçekleşiyor olduğunu göstermemektedir. Bu sürecin nasıl gerçekleştiğine dair farklı bakış açıları olsa da her bir sürecin diğeri henüz tamamlanmadan işleme sürecine dahil olurken kendinden önceki ve kendinden sonraki süreçleri de aktif bir şekilde etkilediği ve şekillendirdiğine dair önemli ipuçları bulunmaktadır (Trueswell ve Tananhaus, 1994; Huang ve Snedeker, 2009).

Seslerin, biçimbirimlerin, sözcüklerin ve tümcelerin işleme mekanizmaları benzerlikler gösterebilir de bu süreçlerin her biri ayrı teorik soruları içinde barındırmakta ve sesbilimsel işleme (İng., *phonological processing*), biçimbirimsel işleme (İng., *morphological processing*), sözcüksel işleme (İng., *lexical processing*) ve tümce işleme (İng., *sentence processing*) gibi ayrı

1 Bu makede sadece sözlü tümce anlama süreçlerine odaklanılmaktadır ve benzer özellikler büyük ölçüde geçerli olsa da yazılı dil anlama ya da işaret dili anlama konularına ilişkin konular yer darlığı sebebiyle kapsam dışında tutulmuştur.

alt-alanlar tarafından incelenmektedir. Türkçede psikodilbilim çalışmaları arasında tümce işleme konusunda yapılan çalışmaların sayısı hızla artmaktadır. Ne var ki, alanyazında tümce anlama süreç, mekanizma ve belli başlı bulgularını özetleyen Türkçe bir çalışma bulunmamaktadır. Bu makale, sözlü tümce işleme mekanizmalarına dair temel soruları ve bu soruları yanıtlamak için önerilmiş kuramları özetlemeyi amaçlamaktadır.

2. Tümce anlama mekanizması

Otobüste ilerlerken, banka sırası beklerken, bir kafede yemek yerken insan etrafındaki sesleri duyup, bu seslerin sözcüklere, sözcüklerinse tümcelere bağlandığını bilinçli bir şekilde düşünmeksizin bilir ve bu tümcelerin işaret ettiği mesajları hiçbir çaba sarf etmek zorunda kalmadan anlamlandırır. Kişi bir an için duyduğu tümceleri anlamlandırmamaya çalışırsa, bunun ne kadar zor olduğunu şaşırarak fark eder; zira insanlar için duyduğu tümceleri anlamlandırmak neredeyse bir refleks kadar otomatiktir. Ancak, bu bilişsel süreç o kadar da kolay bir süreç değildir. Örneğin, *Köpek adam ısırıldı* ve *Adam köpek ısırıldı* tümceleri aynı sözcüklerden oluşmasına karşın farklı anlamlara sahiptir. İlk tümcede elde edilen mesaj olası bir olayı betimlerken, ikinci tümcedeki mesaj garip ya da olanak dışı bir olayı betimlemektedir. Bu tümceler akla yatkınlık açısından farklılık gösterebilir de dilbilgisel açıdan hatasız tümcelerdir; buna karşın *Köpek ısır adamdı* gibi bir sözcük dizgesini anlamlandırmamız mümkün değildir, zira bu dizge dilbilgisel açıdan bozuktur (İng., *ungrammatical*). İnsan zihni, sözcük dizgeleri arasındaki en küçük farkı kolaylıkla hisseder ve varolan dizgenin yapısal açıdan kurallara uygun olup olmadığını fark eder. İnsanların bu kadar sınırsız sayıda ve biçimde tümce ve mesajı nasıl bu kadar zahmetsiz bir biçimde anlamlandırdığı bilişsel bilimlerin en karmaşık sorularından biridir. Bu süreç zahmetsizdir; ancak bir tümceyi anlamlandırmak, o tümceyi oluşturan sözcükleri bir araya getirerek elde edilen mesajın yapısal, anlamsal ve bağlamsal çözümlemesini yapmayı gerektirir. Yakın zamanda sıklıkla kullanılmaya başlanan eşzamanlı psikodilbilimsel ve nörodilbilimsel yöntemler (tepki süresi ölçen yöntemler, göz izleme yöntemleri, ERP ve fMRI yöntemleri vb.) sayesinde bu sürece dair önemli bulgular ve bilgiler ortaya çıkmış olmasına karşın, zihnin bu çözümlemeleri nasıl yapabildiğinden tam olarak emin olmak hala mümkün olmamıştır (Huang ve Snedeker, 2009). Bütün bu çözümleme ve değerlendirme sürecinin aslında ne kadar karmaşık süreçlerden oluştuğunu algılamak günlük hayatta oldukça zordur; kişi ancak anadilini dilbilimsel açıdan değerlendirdiğinde, dilbilgisel açıdan bozuk ya da anlamsal açıdan garip tümceleri anlamlandırmaya çalıştığında, benzer anlamlandırma süreçlerini yabancı bir dilde yaptığında ya da beyin hasarı sebebiyle bazı yetilerini yitirdiğinde bu süreçlerin karmaşıklığı belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Bir tümceyi sözdizimsel açıdan çözümlemek, varolan dilbilgisel birimleri, konuşulan dilin kuralları çerçevesinde birleştirip bir tümce ya da bir mesaj haline getirmeyi gerektirir (Trueswell

ve Tanenhaus, 1994; Huang ve Snedeker, 2009). Örneğin, *Adam köpek ısırıldı* tümcesinin yapısal çözümlemesi, ilk ad öbeğine özne, ikinci ad öbeğine nesne ve en sondaki sözcüğe yüklem rollerini yükleme ve eylem üstündeki *-dı* ekini hesaba katarak eylemin hangi zamanda gerçekleştiğini anlama şeklinde gerçekleşir. Tümcenin anlamsal çözümlemesi ise, *ısırıldı* sözcüğünün değişime yol açan bir hareket bildiren bir eylem (İng., *action verb*), *adam* isminin eylemi gerçekleştiren ya da eyleyen öge (agent) ve *köpek* isminin eylemden etkilenen (İng., *theme-patient*) öge olduğunu değerlendirme şeklinde gerçekleşir. Bu anlamsal analiz, varolan tümcenin nasıl bir bağlamda kullanıldığına ve dünya bilgisinin böyle bir olay örgüsüne izin verip vermediğine de bakılarak bu tümceyi kullanımbilimsel açıdan olasılık dışı ya da garip olarak değerlendirilmesini sağlar (Altmann ve Steedman, 1988). Dolayısıyla dil anlamlandırmanın en başat üç bileşeni şunlardır: Varolan dilbilgisel birimlerin hangi şekillerde birleştirilebileceğini belirleyen dilbilgisi kuralları, bu kuralları varolan dizgeye uygulayan bir algoritma ve algoritmanın olası birçok kuraldan hangisini seçip uygulayacağını belirleyen bir kısıt gözetme mekanizması (Steedman, 2000). Bir sonraki bölümlerde sırayla bu bileşenler anlatılacaktır.

2.1 Dilbilgisi kuralları

Dilbilgisi bir dildeki sözcüklerin ya da biçimbirimlerin hangi şekillerde bir araya gelebileceğini belirleyen sistemdir. Bir tümceyi anlamlandırmak için o tümceyi oluşturan sözcüklerin anlamlarını bilmek yeterli değildir; o dilde hangi ulamların (ad, eylem, önad vs.) hangi sırayla dizildiğinde veya hangi ekleri aldığında hangi dilbilgisel işlevleri (özne, nesne, yüklem vs.) alacağını bilmeyi gerektirir. Örneğin, *Aslanın kovaladığı fil kaçtı* tümcesini anlamlandırmak için *aslan*, *kovalamak*, *fil*, *kaçmak* sözcüklerinin anlamlarını bilmek, tam olarak olay örgüsünü çözmeye *-kimin kime ne yaptığını* anlamaya- yetmez. Bu süreç, sözcüklerin anlamlarının yanı sıra ilk ad üzerindeki *-nın* ekinin yan tümceciğin öznesini işaretlediğini, eylem üzerindeki *-dık* ekinin nesneyi nitelendiren bir ortaç yapan bir ek olarak her zaman özne ile uyum kuran iyelik ekini alması gerektiğini, ortacın nitelendirdiği adın Türkçede her zaman ortacı takip ederek yan tümceciğin sonunda yer alması gerektiğini bilmeyi de şart koşar. Ortaç ile nitelendirilen ad üzerindeki durum eki ise bu ismin tümcedeki dilbilgisel işlevini anlamamıza yardımcı olur (örn., *Aslan-ın kovaladığı fil kaçtı* tümcesinde *fil* adı yalın halde olduğu için ana eylemi gerçekleştiren özne işlevindedir). Bir dili anadili olarak konuşan bütün insanların o dilin tüm kurallarını doğuştan itibaren o dili kullanarak içselleştirdikleri ve bu kuralların detaylarını analiz etmeksizin doğal bir şekilde uyguladıkları varsayılır. İnsanın bu davranışı, dilbilgisel yetisi sayesinde gerçekleştirdiği düşünülmektedir (Chomsky, 1957; 1965). Teorik olarak dilbilgisel yetinin kuralları ile dil işleyicinin aynı kuralları uyguluyor olması gibi bir zorunluluk olmamasına karşın (Berwick ve Weinberg, 1984), birçok psikodilbilimsel ya da berimsel model, insanın dilbilgisel yetisi ile dil işleme mekanizması

arasında yakın bir ilişki olduğunu varsaymaktadır (örn., işleyicinin direkt olarak dilbilgisel yetinin kurallarını kullandığını varsayan *güçlü yeti hipotezi* gibi (Bresnan ve Kaplan, 1984)).

2.2 Yapısal çözümleme algoritmaları

Algoritma, çözümleyicinin (İng., *parser*) varolan yapısal kuralları basamak basamak uyguladığı yöntem ya da stratejilere verilen addır. Belli başlı üç yapısal çözümleme algoritmasından söz edilebilir. Yukarıdan-aşağı (top-down) algoritma, varolan yapısal kuralları seçer ve eldeki dizgenin bu kurala uyup uymadığını kontrol ederek ilerler. Örneğin, bu algoritmayı kullanan bir çözümleyici bir ifadenin sonuç olarak bir tümce oluşturacağını farz eder ve bir tümcenin oluşması için gerekli parçaları listeler (tümce = > ad öbeği, eylem öbeği; ad öbeği = > tanımlık, ad; eylem öbeği = > eylem, ad öbeği). Aşağıdan-yukarı (bottom-up) algoritma, tek tek ortaya çıkan dilbilimsel birimleri analiz eder ve bu birimlere hangi yapısal kuralların uygulanabileceğine karar verir. Yukarıdan-aşağı algoritmada çözümleyici bellekte varolan sözcüklerin bir tümceye tamamlanması için gerekli dilbilgisel birimleri tutarken, aşağıdan-yukarı algoritmada hali hazırda ortaya çıkmış ve bir yapısal kurala göre bağlanmamış dilsel parçaları bellekte tutar. Yukarıdan-aşağı algoritma sonraki yapıların tahminine izin verirken, aşağıdan-yukarı algoritma her bir birimin anında çözümlenmesine izin verir. Oysaki insan zihni hem her bir birimi anında değerlendirir ve varolan birimlerin nasıl bir yapıya tamamlanacağını tahmin edebilir, hem de tüm tümce yapılarını çözümlüyüp anlamlandırabilir. Dolayısıyla bu iki algoritmanın da, insan zihninin tümceleri nasıl çözümlendiğiyle ilgili tam bir model oluşturamadığı düşünülmektedir (Steedman, 2000). Üçüncü bir alternatif olarak, bu iki algoritma türünü birleştirip sadece eldeki birime kural uygulayan ve bu birimin hangi başka birimler ortaya çıkarsa hangi kuralla birleştirilebileceğini tahmin eden başka algoritmalar da önerilmiştir (daha detaylı özet için bkz., Steedman, 2000).

2.3 Kısıt gözetme mekanizması (constraint satisfaction mechanism)

Dil anlamlandırma süreci, varolan yapısal kuralların bilgisi, bu kuralların belli algoritmalar sayesinde uygulanması ve dilbilimsel birimlerin anlamsal analizinin yapılması dışında başka yetileri de gerektiren bir süreçtir. Zihnin bir ifadeyi anlamlandırmak için o ifadenin hangi bağlamda, kim tarafından, hangi amaçla, nasıl bir bürünsel (İng., *prosodic*) yapı ya da odakla (İng., *focus*) söylendiği, benzer durumlarda belli yapıların hangi olasılıkla kullanılabileceği gibi tümce içi ve tümce dışı boyutlardan gelen kısıtları değerlendiren bir kısıt gözetme mekanizmasını da içinde barındırdığı düşünülmektedir (Steedman, 2000; Trueswell ve Tanenhaus, 1994; Huang ve Snedeker, 2009). Bu kısıt gözetme mekanizması bir anlamda çözümleyiciyi ve anlamlandırma mekanizmasını sürekli kısıtlar ve bu mekanizmanın değerlendirdiği olasılık sayısını azaltarak anlamlandırma sürecinin daha hızlı ve başarılı bir süreç haline gelmesini sağlar.

3. Anlama süreçlerine dair kuramsal sorular

3.1 Yapısal çözümleyicinin diğer kısıtlarla ilişkisine dair sorular

Dil anlamlandırma sürecinin, sadece yapısal çözümlemeden değil, daha kapsamlı ve karmaşık bir sistemden ve kısıtlar zincirinden oluşması, bu farklı birimlerin dil anlama sürecine nasıl dahil edildikleri ve birbirleriyle nasıl bir iletişim halinde oldukları sorularını da beraberinde getirmiştir. Bu soru psikodilbilim alanını son 60-70 yıldır meşgul eden bir sorudur ve farklı dil anlama teorilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda iki farklı bakış açısından bahsedilebilir. İlki *sözdizim (yapısal çözümleme) öncelikli işleme* (İng., *syntax-first processing*), ikincisiyse *kısıt-temelli işleme* (İng., *constraint-based processing*) (özet için bkz. Pickering ve van Gompel, 2006). Sözdizim öncelikli yaklaşımlar, insan zihninin her bir kuralı sırayla ya da bir seri halinde (İng., *serial processing*) değerlendirip ve bir kuralın işlemediği noktada başka kuralı deneyerek çözümlemeyi gerçekleştirdiğini varsayar. Buna karşın, kısıt-temelli işleme modelleri kuralların seri halinde ve sadece gerektiği zaman aktifleştirdiği görüşünü kabul etmez. Bazı modeller olası bütün kuralların veya kısıtların aynı anda, paralel bir biçimde (İng., *parallel processing*) aktif hale geldiğini ve çözümlemenin tüm aşamalarında bu kuralların bir kenarda kullanılmak için aktif tutulduğunu varsayar. Başka bir yaklaşıma, *sıralı-paralel işleme* modeline, göre ise zihnin, çözümlemenin başında tüm olasılıkları aktif hale getirdiği ve bir olasılık hesabı ile bu kuralları sıralayıp en olası olanı seçerek ilerlediğini varsayar (farklı çözümleme modellerine eleştirel bir özet için bkz. Lewis, 2000; Johnson ve Lappin 1997; 1999). Bir sonraki alt-bölümler bu iki yaklaşımı detaylandırmayı hedeflemektedir.

3.1.1 Sözdizim öncelikli yaklaşımlar

Sözdizim öncelikli yaklaşımlar (İng., *syntax-first*), Chomsky'den başlayan geleneği takip ederek, sözdizimin zihinsel temsilinin yapısal ağaçlardan (İng., *phrase structural rules*) oluştuğunu varsayar (Chomsky, 1957; 1965; 1981). Bu yaklaşım aynı zamanda, Fodor (1983)'ün modülerite kuramını temel alarak tümce anlama sürecinde farklı birimlerin ya da kısıtların (sözdizimsel, anlamsal, bağlamsal, bürünsel ya da olasılıksal vb.) birbirinden ayrı modüller halinde bulunduğunu ve bu modüllerden sağlanan bilgilerin çözümlemeye sırayla ya da seri halinde dahil edildiğini varsaymaktadır (Frazier ve Fodor, 1978; Kimbal, 1973). Dolayısıyla bu yaklaşımlar, sözcüklerin ve kategorilerin varolan tümce dizgesine nasıl eklendiğine odaklanmakta ve bu yapısal eklenme ya da çözümleme sürecinin tümce anlamının ilk aşamasını oluşturduğunu varsaymaktadırlar. Buna göre, varolan yapının tamamı için sözdizimsel çözümleme tamamlanmadan işleyici diğer birimlerin sağlayacağı bilgilerden etkilenmez. Bu alanda en etkili kuramlardan birisi bahçe-

patikası olgusundan esinlenen *bahçe-patikası kuramı* (İng., *garden-path theory*) olarak bilinen kuramdır (Frazier, 1987; Frazier ve Rayner 1982). Bu olgu, aslında Bever'in alanın yapıtaşını oluşturan meşhur tümcesi sayesinde gözlemlediğimiz bir olgudur. Bever (1970), ilk kez *The horse raced past the barn fell* tümcesi ile bu tümceyi okuyanların ya da duyanların ilk eylemi (*raced*) tümcenin ana eylemi olarak algıladıkları için aslında dilbilgisel kurallara uygun olan bu tümceyi bozuk olarak değerlendirdiklerini fark etmiştir. Bever, bu tümceyi duyanların son eylemi okuyana/duyana kadar tümcenin *At ahırı geçene kadar yarıştı* şeklinde anlamlandırıp, son eylemde ise geriye dönüp ilk kararlarını düzeltmeye çalıştıklarını ve ancak ilk eylemin (*raced*) aslında edilgen bir ortaç olduğunu fark ettikleri zaman tümcenin dilbilgisel kurallara uygun bir şekilde (*The horse that was raced past the barn fell; Ahırı geçene kadar yarıştıran at düştü*) anlamlandırdıklarını göstermiştir. İngilizcedeki *yanlış yönlendirmek* anlamına gelen *to lead down the garden path* deyiminden ismini alan bu çözümlemenin ilk etapta yanlış anlamlandırma olgusu, aslında bu alanda bugüne kadar tüm kuramların üzerinde anlaştığı bir olgunun fark edilmesine olanak sağlamıştır: İnsan zihni tümceleri her sözcük ortaya çıktığı anda anlamlandırmakta ve varolan yapıya anında eklemektedir. Bu olgu, *artımlı çözümleme* (İng., *incremental parsing*) olarak adlandırılmaktadır (Frazier, 1987; Frazier ve Rayner 1982; Crain ve Steedman, 1985). Bahçe-patikası kuramı çerçevesinde, bu ve benzeri gözlemlere dayanarak Frazier (1979) ve arkadaşları (Frazier ve Fodor, 1978; Frazier ve Rayner 1982; Frazier ve Clifton, 1989), evrensel olduğunu ileri sürdükleri üç dil çözümleme stratejisi önermişlerdir. Bunlar sırasıyla *minimal eklenti* (İng., *minimal attachment*), *geç kapanma* (İng., *late closure*) ve *aktif boşluk arama* (İng., *active filler*) stratejileridir.

Minimal eklenti stratejisine göre, insan varolan yapıyı en az yapısal ağaç (İng., *phrase structural tree*) oluşturacak şekilde, yani en basit yapıyı varsayacak şekilde anlamlandırır. Örneğin, *The man remembered the woman gave him the key* tümcesinde, çözümleyici ilk anda *the woman* sözcüğünü *remember* eyleminin belirtili nesnesi olarak (*The man remembered the woman. / Adam kadını hatırladı*) değerlendirip tümcenin devamını duymaya başladığı zaman *remember* eyleminin nesnesinin aslında bir yan tümcecik olduğunu (*the woman gave him the key / kadının anahtarı ona verdiğini*) anlar ve tümceye doğru anlamını (*Adam kadının ona anahtarı verdiğini hatırladı*) verir. Frazier'e (1987) göre bunun sebebi çözümleyicinin, kısa süreli bellekte daha fazla sayıda ağaç budağı (tree structure node) tutmaktansa en az ağaç yapısı gerektiren yapıyı varsayıp anlamlandırmayı ona göre yapmasıdır (Benzer bir strateji önermesi için bkz. De Vincenzi, 1991). Örneğin, (1)'deki gibi bir basit tümce söz konusu olduğunda işlenmesi gereken iki yapısal budak (İng., *structural node*) (S, VP) bulunurken, (2)'deki gibi karmaşık bir tümce durumunda işlenmesi gereken dört yapısal budak (S, VP, S, VP) bulunmaktadır.

- (1) s_{NP} The man [v_p remembered the woman]]
'Adam kadını hatırladı.'
- (2) s_{NP} The man [v_p remembered [s [the woman] [v_p gave him the key]]]]
'Adam kadının ona anahtar verdiğini hatırladı.'

Frazier ve Rayner (1982) göz izleme yöntemi kullanarak yaptıkları çalışmalarında, katılımcıların (3)'teki gibi bir tümce dizgesini (3a)'daki gibi bir birleşik tümce (*Hakim davalıya inandı ve suçlamalardan vazgeçti*) ve (3b)'deki gibi bir ad yantümceciği (*Hakim davalının yalan söylediğine inandı*) ile devam eden iki farklı durumda okumalarını istemiştir. Bu çalışmada, katılımcılar tümce dizgesinin (3b)'deki gibi bir ad yantümceciği ile devam ettiği durumlarda daha uzun fixasyonlar (sabit bakışlar) sergilemişlerdir. Bu bulgulara göre, katılımcılar tümce dizgesini okumaya başladıkları ilk anda gördükleri ilk ad öbeğini (*defendant*) ilk eylemin (*believed*) belirtili nesnesi olarak değerlendirdikleri için tümce (3b)'deki gibi bu ilk ad öbeğinin yan tümceciğin öznesi olarak devam ettiği durumlarda çözümlenecek yapısal budak sayısı arttığı için daha uzun bir işleme zamanına ihtiyaç duymakta ve minimal eklenti stratejisine uygun bir davranış sergilemekteledir.

- (3) The judge believed the defendant
a. and threw out the charges.
'Hakim davalıya inandı ve suçlamalardan vazgeçti.'
b. was lying.
'Hakim davalının yalan söylediğine inandı.'

Bir başka çalışmada, Tabor, Galantucci ve Richardson (2004) kendi hızında parça parça okuma² (self-paced reading) yöntemi kullanarak İngilizce konuşan katılımcılara (4)'teki gibi ortaç içeren tümceleri bilgisayar ekranında sözcük sözcük gösterip katılımcılardan sözcükleri kendi hızlarında okuduktan sonra bilgisayarda belirlenen tuşa basmalarını istemiştir.

- (4) The coach smiled at the player tossed a frisbee by the opposing team.
'Koç kendisine karşı takım tarafından frizbi atılan oyuncuya gülümsedi.'

2 Bu yöntem, katılımcıların her sözcükten sonra tuşa basma süresinin bu sözcüklerin varolan tümce dizgesine eklenmesi sırasında yaşadıkları işleme gücüne dair bilgi vermektedir; sözcüklerin varolan dizgeye eklenmesi güçleştikçe katılımcıların tuşa basma hızları gecikmektedir (Just, Carpenter, ve Wooley, 1982).

Bu tümcelerde tümcenin ana eylemi (*smile*) okunduktan sonra ortaya çıkan ad öbeği (*the player*) hızlı bir şekilde tümce dizgesine dahil edilmişken, hemen bu ad öbeğinden sonra gelen eylem (*tossed*) belirgin bir işleme güçlüğüne yol açmıştır. Bu ikinci eylemdeki işleme yavaşlaması ilk ad öbeğinin ilk eyleme basit bir tümceymişçesine (*Koç oyuncuya gülümsedi*) bağlanmasından kaynaklandığına ve sonraki eylemin beklenmedik bir yapı olduğuna işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle, bu tümcedeki ikinci eylem, bir yan tümceciğin eylemi ya da bir ortaç olarak çözümlenmektense (*Koç kendisine frisbi fırlatılan oyuncuya gülümsedi*), ilk işleme sırasında bozuk bir tümce olarak ya da birleşik bir tümce olarak (*Koç oyuncuya gülümsedi ve frisbi fırlattı*) çözümlenmiştir ve bu durum minimal eklenti stratejisi ile uyumludur. Ağaç budaklarının sayısı söz konusu olduğunda budakların birbirine bağlanmasının işleme kapasitesini doğru oranda zorlayacağı düşüncesi üzerine kurulan bu stratejinin hiyerarşik bir dizilim kabul etmeyen ya da tamamen sözlüksel bağımlılıklar (İng., *lexical dependency*) üzerinden ilerleyen bir kuram için nasıl çalışacağı alandaki sorulardan birisidir. Bu kuramlar için *çözümleyici en basit yapıyı tercih eder* gibi bir kural önerilebilir; ancak karmaşıklığın neye göre belirlenmesi gerektiği de ayrı bir problemdir.

Frazier (1978), her iki tümce yapısının da eşit sayıda yapısal budağı olduğu durumlarda ise çözümleyicinin muğlak yapıyı o anda işlemekte olduğu yapıya eklediğini önermekte ve bu stratejiyi *geç kapanma* stratejisi olarak adlandırmaktadır. Bu stratejiye göre, *Alice looked for the rabbit she lost yesterday* tümcesinde çözümleyici, zaman zarfı olan *yesterday* sözcüğünü yapıya dahil ettiği ilk tümcenin (*Alice looked for the rabbit yesterday. / Alice tavşanı dün aradı*) değil de, en son tümcenin parçasıymış gibi çözümleyecektir (*Alice lost the rabbit yesterday. / Alice tavşanı dün kaybetti; Alice looked for the rabbit she lost yesterday. / Alice dün kaybettiği tavşanı aradı*).³ Bu stratejiyle uyumlu olan bir bulguya göre, bir okuma deneyine katılan insanlar *Tom will brush the dog he washed tomorrow* tümcesini *Tom will brush the dog he washed yesterday* tümcesine göre daha uzun sürede işlemektedirler çünkü ilk tümcede zaman zarfı *tomorrow* en son işlenen eylemin (*washed*) zamanıyla çelişmekteyken ikinci tümcedeki zaman zarfı *yesterday* en son işlenen eylemin zamanı ile uyumludur (Altmann, Garnham, van Nice, ve Henstra, 1998). Bir başka çalışmada, Flores d'Arcais (1990) Hollandaca konuşan katılımcıların (5b)'deki gibi tümcelerin okuma sürelerinin (5a)'ya göre daha kısa sürdüğünü göstermiştir. (5b)'de *koşma* eyleminin öznesi, geç kapanma stratejisi ile uyumlu bir şekilde ikinci ad öbeği olan *Anneke* olarak çözümlenirken, (5a)'de ilk ad öbeği olan *Jan* olarak çözümlenmektedir; dolayısıyla bu çalışma geç kapanma stratejisinin Hollandaca gibi dillerde de çalıştığını göstermektedir.

3 Türkçede bu tarz tümcelerde çokanlamlılık zaman zarfının nitelediği tümcenin önüne gelmesiyle engellenmiş oluyor: *Alice dün kaybettiği tavşanı aradı, Alice kaybettiği tavşanı dün aradı*.

(5)

- a. Jan zag Anneke lopend op het strand; hij was moe.
Jan saw Anneke running on the beach; he was tired.
'Jan Anneke'yi koşarken gördü; o (Jan) yorgundu.'
- b. Jan zag Anneke lopend op het strand; zij was moe.
Jan saw Anneke running on the beach; she was tired.
'Jan Anneke'yi koşarken gördü; o (Anneke) yorgundu.'

İngilizce gibi diller için, bu iki stratejinin kullanıldığına işaret eden bulgular elde edilmiş olmasına rağmen (özet için bkz., Frazier, 1987; 1995; 2013), bazı diller için bu stratejilerin genellenemediği gösterilmiştir (özet için bkz., Cuetos, Mitchell ve Corley, 1996). Örneğin İspanyolca için Cuetos ve Mitchell (1988), katılımcılara (6)'daki gibi ortaç yapısının ilk ad öbeğini mi (*servant*) ikinci ad öbeğini mi (*actress*) nitelendirdiği kesin olmayan tümceleri okuyup sonrasında verilen *Kim balkondaydı?* gibi soruları yanıtladıkları bir anket vermiştir. Bu anketin bulgularına göre, İspanyolcada katılımcıların %62'si bu tip tümcelerde ortaç yapısının ilk ad öbeğini nitelendirdiğini bildirirken İngilizcede katılımcıların %58'i ortaçın ikinci ad öbeğini nitelediğini bildirmiştir.

(6)

Alguien disparó contra el criado de la actriz que estaba en el balcón
Someone shot the servant of the actress who was on the balcony.
'Birisi balkonda duran aktristin hizmetçisini vurdu.'

Benzer bulgular, kendi hızında parça parça okuma yöntemi gibi eş-zamanlı yöntemlerle de alanyazında Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Almanca ve Rusça gibi dillerde bildirilmiştir (özet için bkz., Cuetos, Mitchell ve Corley, 1996). Dolayısıyla bu stratejilerde, işleme tercihinin teoriden bağımsız olarak ne tarz bağlanma ölçütlerinden etkilendiği, işleme güçlüğüne neye göre belirlendiği ve bu stratejinin tüm dilleri konuşanlara uyarlanabilecek evrensel bir strateji olup olmadığı günümüzde de tartışılan bir konudur.

Bir başka strateji, *aktif boşluk doldurma* stratejisi de dönüşümsel bir sözdizimsel yapı varsayar. Dönüşümsel sözdizim kuramına göre, standard sözcük dizilişine uygun olmayan tümceler, dönüşüm (İng., *transformation*) adı verilen bir işlem ile sözcüklerin yeri değiştirilerek oluşturulmaktadır ve bu sözcüklerin anlamsal rolleri (İng., *semantic roles*) ancak sözcüklerin

dönüşüm öncesi yerlerinde bıraktıkları *iz'in (trace)* anlamlandırılması ile gerçekleşebilir. Aktif boşluk doldurma stratejisi, tümce içinde yer değiştiren sözcüğü *doldurucu* (İng., *filler*) ve yer değiştiren sözcüğün eski yerinde bıraktığı *iz'i* ise *boşluk* (İng., *gap*) olarak adlandırmaktadır. Bu stratejiye göre, çözümleyici doldurucuyla karşılaştığı anda hızlıca boşluk aramaya başlamaktadır (Frazier ve Clifton, 1989). Bir başka ifadeyle, çözümleyici normalde bulunması gereken yerin dışında bir yerde ortaya çıkan sözcüğün tümcedeki rolünü bir an evvel anlamlandırmak için bu anlamlandırmayı yapmasına olanak veren boşluğu aramaya koyulur ve bulunduğu anda bu yer değiştirmiş sözcüğün rolünü de anlamış olur. Örneğin, *The boy that the dog bit cried* (*Köpeğin ısırıldığı çocuk ağladı*) tümcesi, bu bakış açısına göre *The dog bit the boy* ve *The boy cried* tümcelerinin dönüşümsel bir şekilde bağlanması ile oluşturulmuştur. *The boy* sözcüğü normalde bulunduğu yerden farklı olarak tümce başında yer aldığı için doldurucudur. Bu ad öbeği yalnızca, olması beklenen alanda bıraktığı boşluğun anlamlandırılması ile anlamlandırılabilir. Doldurucunun altını çizerek ve boşluğun yerine de $_i$ sembolünü kullanarak (7)'deki gibi gösterebiliriz: Burada çözümleyici, ilk sözcüğün (*the boy*) yer değiştirdiğini anladığı anda bu sözcüğün asıl yeri olan ve $_i$ sembolüyle gösterilen yerde bulunduğu varsayılan boşluğu aramaya başlayacaktır. Bunu, ilk uygun yerde (*that* sözcüğünden hemen sonra) boşluk farz ederek yapacaktır. Ancak, daha sonra ortaya çıkan *the dog* sözcüğü sayesinde bu ilk varsayımının hatalı olduğunu fark edip tekrar değerlendirecek ve bu defa ikinci uygun yerde (*bit* sözcüğünden hemen sonra) boşluk varsayacaktır. Bu ikinci boşluğu anlamlandırırdığında, *the boy* sözcüğünün aslında *ısırmak* eyleminin öznesi değil de nesnesi olduğunu anlayacak ve bu ifadeyi doğru bir şekilde çözümlemiş olacaktır.

(7)

The boy_i that the dog bit $_i$ cried.

'Köpeğin ısırıldığı çocuk ağladı.'

İngilizce konuşanlarla yapılmış bir çok farklı çalışma aktif boşluk doldurma stratejisinin kullanıldığına dair deneysel bulgu sunmaktadır. Örneğin, Stowe (1986), İngilizce konuşan katılımcıların okuma hızlarını ölçtüğü çalışmasında, (8a)'daki gibi bir tümcenin (8b)'deki gibi bir tümceye göre daha uzun bir işleme zamanı gerektirdiğini ve (8a)'da yan tümceciğin eyleminin (*bring*) nesnesinin (*us*) tümce dizgesine dahil edilmesinin (8b)'deki aynı sözcüğe göre daha uzun sürdüğünü bulgulamıştır; zira bu yapılarda yan tümceciğin öznesinden önce ortaya çıkan soru sözcüğü (*who*) bir doldurucu olarak çözümleyicinin tümcenin geri kalanında ilk olası noktada bir boşluk aramasına yol açmaktadır.

(8)

- a. My brother wanted to know **who** Ruth will bring **us** home to __ at Christmas.
- b. My brother wanted to know **if** Ruth will bring **us** home to Mom at Christmas.

İngilizce gibi doldurucunun boşluktan önce geldiği diller düşünüldüğünde, bu stratejinin evrensel bir strateji olduğu düşünülebilir; ancak, Japonca ve Türkçe gibi sondan eklemeli, sözdizimi esnek ve doldurucunun boşluktan sonra geldiği dillerde bu stratejinin nasıl uygulanacağı önemli bir sorudur. Japonca için, Aoshima, Phillips ve Weinberg (2004) kendi hızında parça parça okuma deneyleri kullandıkları çalışmalarında, tam olarak aynı olmayan ama benzer bir olgunun Japoncadaki soru tümcelerinde de gözlemlendiğini göstermiştir. Aoshima vd. (2004) Japoncanın ekler bakımından zengin bir dil olmasından ve esnek sözcük sıralama özelliğinden faydalanarak, yan tümceciğin eylemindeki eki, (9)'daki gibi soru ve (10)'daki gibi bildirim eki olmak üzere ve wh-sözcüğünün yerini, (9a) ile (10a)'daki gibi tümcenin içinde olduğu yerde ve (9b) ile (10b)'deki gibi tümce başında yer değiştirmiş olmak üzere değiştirerek dört farklı koşul oluşturmuşlar ve katılımcıların sözcük sözcük ortaya çıkan tümceleri okuma sürelerini ölçmüşlerdir.

(9)

- a. Tannin-wa koocyoo-ga dono-seito-ni hon-o yonda-ka tosyositu-de sisyo-ni iimasita.
öğretmen-Top müdür-Nom hangi öğrenci-Dat kitap-Acc oku-Q kütüphane-Loc kütüphaneci-Dat said
- b. Dono-seito-ni tannin-wa koocyoo-ga hon-o yonda-ka tosyositu-de sisyo-ni iimasita.
hangi öğrenci-Dat müdür-Nom kitap-Acc oku-Q kütüphane-Loc kütüphaneci-Dat söyledi
'The teacher said to the librarian at the library which student the principal read a book for.'
'Öğretmen kütüphanedeki kütüphaneciye müdürün hangi öğrenciye kitap okuduğunu söyledi?'

(10)

- a. Tannin-wa koocyoo-ga dono-seito-ni hon-o yonda-to tosyositu-de sisyo-ni iimasita.
öğretmen-Top müdür-Nom hangi öğrenci-Dat kitap-Acc oku-DeclC kütüphane-Loc kütüphaneci-Dat söyledi

- b. Dono-seito-ni tannin-wa koocyoo-ga hon-o yonda-to tosyositu-de sisyo-ni iimasita.
hangi öğrenci-Dat müdür-Nom kitap-Acc oku-DeclC kütüphane-at kütüphaneci-Dat söyledi
'The teacher said to the librarian at the library which student the principal read a book for.'
'Öğretmen kütüphanedeki kütüphaneciye müdürün hangi öğrenciye kitap okuduğunu söyledi.'

Bulgulara göre, katılımcılar wh-sözcüğünün yerinden bağımsız olmak üzere (yani hem wh-sözcüğünün tümce başına taşındığı hem de tümcede olduğu yerde sunulduğu durumda) eğer wh-sözcüğünde soru eki var ise soru eki olmayan duruma göre daha hızlı okumuşlar; dolayısıyla bildirim eki ile karşılaştırıldığında bir işleme güçlüğü göstermişlerdir. Bunun yanı sıra, katılımcılar tümce başındaki wh-sözcüğü en derindeki yan tümceciğin bir parçası olarak çözümlenmişlerdir. Bir başka ifadeyle, katılımcılar doldurucuyu ilk boşukla değil tümce dizilişinde karşılaştıkları ilk eylem olan yan tümceciğin eylemi ile bağlamaya çalışmışlardır. Ortaya çıkan bu örüntünün aktif boşuk doldurma stratejisine aykırı bir örüntü olduğunun altını çizen yazarlar, bu bulguların çözümleyicinin doldurucu ortaya çıktığı anda bu doldurucun bağlanacağı bir boşluğun aranmasına değil en kısa zamanda bu doldurucunun sözdizimsel ve anlambilimsel beklentilerinin karşılanmasına odaklandığına işaret ettiği sonucuna varmışlardır.

Türkçe için Özge, Marinis ve Zeyrek (2015) kendi hızında parça parça dinleme (self-paced listening) yöntemi kullanarak yetişkin ve çocuk katılımcılara (11a)'daki gibi tümcenin öznesini, (11b)'deki gibi tümcenin nesnesini nitelendiren ortaçlardan oluşan karmaşık tümceler dinleterek boşluğun () yer değiştirmiş sözcükten (aslan) önce geldiği yapılarda katılımcıların aktif boşuk doldurma stratejisini kullanıp kullanmadıklarını test etmiştir.

(11)

- a. _i Haylaz gorili hızlıca iten güçlü aslanı yavaş fili öptü.
b. Haylaz gorilin _i hızlıca ittiği güçlü aslanı yavaş fili öptü.

Bu çalışmanın bulgularına göre Türkçe konuşan yetişkin ve çocuklar (11a)'daki belirtme durum eki almış ilk ad öbeğini (11b)'deki tamlayan durum eki almış ilk ad öbeğine göre daha hızlı çözümlenmiş ve (11b)'de tamlayan durum ekinden sonra tümleyiciye eklenmiş iyelik-uyum ekini (11a)'daki tümleyiciden daha hızlı çözümlenmişlerdir. Bu bulgular, Türkçe konuşan

bireylerin boşluk doldurma stratejisi kullanmak yerine, sözlü tümcede an be an ortaya çıkan biçimbirimleri anında (artımlı bir biçimde) anlamlandırarak varolan ad öbeklerinin tümcedeki rollerini belirlediklerini ve duymuş oldukları biçimbirimlerin tümcenin geri kalanında ortaya çıkması beklenen bağımlı yapılarına dair öngörü oluşturduklarına işaret etmektedir.

3.1.2 Kısıt-temelli yaklaşımlar

Sözdizim öncelikli kuramlardan farklı olarak kısıt-temelli işleme kuramları, bağlamın da son derece hızlı bir şekilde artımlı işlemeye dahil edildiğine işaret ederek, sözdizim öncelikli yaklaşımlara karşı çıkmışlardır (Crain ve Steedman, 1985; Altmann ve Steedman, 1988). Buna göre insan zihni, bağlamın olanaklı kıldığı farklı anlamlandırma alternatiflerini aynı anda çözümlenmeye dahil etmektedir. Bu bakış açısı yapısal analiz, anlamsal analiz ya da bağlamsal analiz gibi farklı modüllerin zayıf bir etkileşim içinde olduğunu (İng., *weak interaction*) ve insanın olası birçok kısmi analiz (İng., *partial analysis*) içinden tümcenin bağlamına en uygun olanı seçtiğini varsayar. Bu bakış açısına Altmann ve Steedman, *etkileşimli artımlı teori* (İng., *incremental interactive*) adını vererek kısıt temelli yaklaşımların temelini atmışlardır. Bu şekliyle bu bakış açısı, hangi kısıtların hangi kurallara ve ölçülere göre çözümlenmeyi etkilediği, her bir kısıtın ağırlığı, kendi içinde nasıl sıralandığı ve nasıl birleşip anlamlandırma sürecini etkilediği gibi konularda net bir öneri ortaya koyamayarak *tüm kısıtlar çözümlenmeyi aynı anda etkiler* gibi test edilmesi ve çürütülmesi imkansız bir çıkmaza sebep olduğu için eksik (Trueswell ve Tanenhaus, 1994) ve çürütülemez (Frazier, 1995) olarak değerlendirilmiştir.

Ancak, 80'lerin sonlarında ve 90'larda uygulanan yöntemler ve yapılan araştırmalar bu soruların biraz daha aydınlanmasına olanak sağlamıştır. Birçok çalışma, kısıtların sadece dilbilimsel bağlamla sınırlı olmadığını ve her sözcüğün gerektirdiği yapının ve eylemin gerektirdiği alt-ulamaların (İng., *subcategories*) çözümlenmenin yönünü aktif ve artımlı bir şekilde belirlediğini göstermiştir (MacDonald, Pearlmutter, ve Seidenberg, 1994; Trueswell, 1996; Carlson ve Tanenhaus, 1988; Trueswell, Tanenhaus ve Kello, 1993). Bunun yanı sıra, şu bilgilerin de çözümlenmeye aktif bir şekilde dahil edildiği gösterilmiştir: (i) eylemlerin hangi yapıda daha sık kullanıldığı bilgisi (örn., *searched* eyleminin daha çok geçmiş zaman eki ile üretilmiş aktif bir eylem olarak ve *selected* eyleminin daha çok edilgen eki ile üretilmiş bir eylem olarak nitelendirilmesi gibi; *insist* eyleminin yüksek olasılıkla yan tümcecik ile devam ederken, *confirm* eylemin daha çok nesne olan bir ad ile devam etmesi gibi) (Trueswell, 1996; Garnsey, Pearlmutter, Myers, ve Lotocky, 1997 ; Trueswell vd., 1993)); (ii) farklı sözcüklerin birçok anlamından hangisinin daha sıklıkla kullanıldığı bilgisi (örn., *admit* eyleminin *içeri almak* ve *kabul etmek* anlamlarından ikincisinin daha sık kullanılması gibi) (Roland ve Jurafsky, 2002); (iii) yapısal birimlerin hangi

sıklıkla ve nasıl başka yapısal bağımlılıklar oluşturduğu bilgisi (örn. *with* ilgecinin daha çok eylemle mi –*write with a pencil*- adla mı –*scholar with a clear mind*- kullanıldığı gibi (Spivey-Knowlton ve Sedivy, 1995); ya da tamlayan durumundaki bir durum ekinin yerleşmiş yapıların öznesini nitelendirme fonksiyonlarına oranla –*öğretmenin anlattığını anlayan çocuk*-, iyelik bildiren yapılarla –*öğretmenin kitabı*- daha sıklıkla kullanılması ve her durumda kendisinden sonra bağlanacakları baş yapıda iyelik-uyum eki gerektirmesi gibi (*anlattığını-ı*, *kitab-ı*) (Özge, Marinis ve Zeyrek 2015); (iv) görsel bağlamın sağladığı bilgi (Tanenhaus vd., 1995); ve (v) konuşmanın bürün, vurgu, tonlama ve ezgi gibi fiziksel niteliklerinin sağladığı bilgi (Beach, 1991; Speer, Kjelgaard ve Dobroth, 1996).

Kısıt temelli yaklaşımlarda üzerine düşünülmesi gereken sorulardan en önemlisi, bu kısıtların aynı anda, bir bütün halinde çözümlenmeye nasıl ve ne zaman (çözümlemenin hangi aşamasında) dahil edildiği, bu kısıtların nasıl birleştiği ve önem sırasına göre nasıl tartıldığı sorularıdır zira birçok çalışmada aynı bulgu hem sözdizimi öncelikli yaklaşımlar hem de kısıt-temelli yaklaşımlar tarafından eşit derecede yorumlanabilmektedir. Bu problemleri çözenin her türlü yaklaşım için en etkili yolu, deneysel çalışmalara ek olarak, berimsel modeller ile öne sürülen kısıtların daha net hale getirilmesinin sağlanmasıdır (bu konuda örnek berimsel bir model için bkz. McRea, Spivey-Knowlton ve Tanenhaus, 1998; Spivey ve Tanenhaus, 1998).

3.2 Tümce anlama mekanizmasına dair sorular

Psikodilbilim alanının tümce anlamlandırma süreçlerine dair en önemli ve üzerinde en çok anlaşılan bulgusu, beyinde yapısal, anlamsal ya da bağlamsal çözümlemenin başlaması için tümcenin tamamının ortaya çıkmasının gerekmediği bulgusudur. Yani insan zihni duyduğu sözcükleri bu sözcükler ortaya çıktığı anda, *artımlı* bir şekilde hali hazırda ortaya çıkmış olan yapıyla birleştirmektedir (özet için bkz., Snedeker, 2013). Tüm yaklaşımların üzerinde anlaştığı bir başka nokta ise işleyicinin tümce anlama sırasında bazı durumlarda daha çok işleme kapasitesi harcadığı (kaba bir deyişle daha çok zorlandığı) olgusudur. Bir tümceyi çözümlenme sırasında tümce anlama mekanizmasının şu faktörlerden etkilendiği bilinmektedir: muğlaklık (İng., *ambiguity*), yerellik (İng., *locality*), sıklık (İng., *frequency*) ve dizgesel olasılık (İng., *string-based probability*) ve öngörülebilirlik (İng., *predictability*). Bir sonraki bölümde sırasıyla bu faktörler incelenecektir.

3.2.1 Muğlaklık

Muğlaklık, tümce işleme sürecinde bir kaç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak sözlüksel çokanlamlılıktan kaynaklanan muğlaklıktır. Örneğin, bir sözlüksel birim, birden çok

anlamı olduğu için (İngilizce'deki *bank* sözcüğünün hem *banka* hem *parkta oturan ahşap sıra* anlamlarında kullanılması gibi) ya da birden çok olduğu için ulamı (Türkçedeki *at* sözcüğünün hem bir binek hayvan ismi hem de *fırlatmak* anlamına gelen bir eylem olması gibi) muğlaklık yaratabilir. Sözlüksel muğlaklıklar, tümce işleme sırasında sözcüğün hangi anlamının ya da ulamının kullanıldığı tam olarak açık değilse tümcenin işlenmesini güçleştirebilir. Örneğin, İngilizce'de *While Anna dressed the baby spit up on the bed* tümcesi, *dress* sözcüğünün hem *giyinmek* gibi dönüşlü hem *giydirmek* gibi ettirgen bir anlamı olabileceği için bu ifade *spit up* eylemine kadar sözdizimsel muğlaklığa yol açmaktadır ve tümcenin çözümlenmesini güçleştirmektedir (Christianson, Hollingworth, Halliwell, and Ferreira, 2001). Sözlüksel muğlaklığın çözümlenme süreci, sözcüğün sıklığı (Sereno, Pacht ve Rayner, 1992), sözcüğün farklı anlamları arasındaki benzerliği (Pera ve Pollatsek, 1998), bağlamın sözcüğün hangi anlamını desteklediği (Binder ve Morris, 1995; Rayner, Pacht ve Duffy, 1994) gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bu süreci biçimbirimlerin muğlaklığı da etkilemektedir (örn., Türkçe'de -dlk biçimbiriminin yantümcede farklı anlamları olabilmesi gibi). Muğlaklık içeren biçimbirimsel yapıların eşzamanlı tümce anlamlandırma esnasında daha çok işleme zamanı gerektirdiği farklı dillerden bulgularla ortaya konmuştur (Xiang, Ming, Harizanov, Polinsky ve Kravtchenko, 2011; Özge, Marinis ve Zeyrek, 2015). Bunun dışında sözdizimsel yapı genel ya da geçici muğlaklık içerebilir ve bu muğlaklık noktaları tümce işlemeyi güçleştirebilir. Örneğin, Türkçe'de çeşitli biçimbirimsel muğlaklıklar sözdizimde de muğlaklığa sebep olabilmektedir (örn., *Elif'in aradığı kurul tarafından bilgilendirildi*). Burada -dlk biçimbirimindeki muğlaklıktan dolayı, *Elif'in aradığı* ifadesinin, tümce sonuna kadar bir ortaç tümcesi mi yoksa ad tümceciği mi olduğu anlaşılmamaktadır. Yine benzer şekilde, *-n* ekinin hem dönüşlülük (örn., *Ali kendi başına yıkandı*) hem de edilgenlik (örn., *Ali annesi tarafından yıkandı*) bildirebilmesinden kaynaklı muğlaklıklar sözdizimde de muğlaklığa yol açabilir. Örneğin, *yıkandı* sözcüğündeki *-n* eki, *Ali yıkandı*. ifadesinde genel bir sözdizimsel muğlaklığa yol açarken, *Ali o gün ilk kez yıkandı annesi tarafından/kendi başına*. ifadesinde *annesi tarafından/kendi başına* sözcükleri ortaya çıkana kadar geçici bir muğlaklığa yol açmaktadır. İngilizce gibi dillerde bu tip muğlaklıkların tümce işlemeyi güçleştirdiği bulgulanmıştır. Örneğin, *-ed* biçimbirimindeki yapısal muğlaklıktan dolayı *The senator attacked admitted the error* ifadesi geçici bir sözdizimsel muğlaklık sergilemektedir. Burada ilk karşılaşılan eylem (*attacked*) çözümlenmenin ilk aşamasında ana eylem olarak çözümlenmeye daha yatkındır (*Senatör saldırdı*); fakat aslında bir sonraki eylem (*admitted*) ana tümcenin ana eylemidir ve tümce (*The senator that was attacked admitted the error. / Kendisine saldırılan senatör hatayı kabul etti*) şeklinde anlamlandırılmalıdır. İlk eylemin ana eylem olarak algılanması ikinci eylemin tümce dizgesine dahil edilmesini güçleştirmektedir. Gerçekten de İngilizce konuşan katılımcılar *The senator attacked admitted the error* tümcesinde ikinci eylemi *The senator that was attacked admitted the error* tümcesindeki ikinci eyleme göre daha yavaş işlemektedirler (Gibson, 1998).

3.2.2 Yerellik

Yerellik bir sözdizimsel yapıda sözlüksel birimlerin bağlanacağı diğer sözlüksel birimlere olan uzaklığına işaret eder. Yukarıda örneklenen minimal eklenti ve aktif doldurma hipotezlerindeki gibi bazı dönüşümsel teorilerde, sözlüksel birimler ile bu birimlerin bağlanacakları bir üst yapı ya da baş ile aralarındaki uzaklık ağaç budakları cinsinden nicelenir. Bu bakış açısına bir başka örnek ise *yapısal uzaklık teorisidir*. Buna göre, doldurucu ve boşluk arasındaki ağaç budağı sayısı arttıkça işleme kapasitesi de o kadar zorlanır (O'Grady, 1997). Bir başka deyişle, X konumuna taşınacak veya X konumundaki bir öge tarafından bağlanacak iki farklı birimden X'e daha uzak olanın taşınması işlemeyi güçleştirirken daha yakın olanın taşınması işlemede herhangi bir güçlüğü yol açmaz.⁴ Sözlüksel (İng., *lexicalist*) yaklaşımlarda ise yerellik argümanlar ile onların bağlı oldukları eylemler arasındaki sözcük sayısına göre belirlenmektedir. Örneğin, Gibson'un (1998) *bağımlılık ve yerellik* (İng., *dependency-locality*) kuramına göre argümanlar ile bağlı oldukları eylem arasındaki göndergesel (İng., *referential*) sözcük sayısı arttıkça işleme kapasitesi o kadar zorlanacaktır (Gibson 2000). Dolayısıyla birbirine bağlı olan sözlüksel, biçimbirimsel veya sözdizimsel yapılar arasındaki uzaklık ne kadar yakınsa bu yapıları anlamlandırmak o kadar kolaylaşacak ve bu uzaklık arttıkça bu yapılara anlam yüklemek güçleşecektir.

3.2.3 Göreli Sıklık ve Dizgesel Olasılık

İşleme kapasitesini etkileyen bir başka faktör de varolan sözcüğün ya da yapının göreli sıklığı ve hangi yapılardan sonra hangi başka yapıların kullanılacağına dair dizgesel olasılıksal bilgidir. Sıklık ve olasılıksal bilgi birbirleriyle ilgili iki kavram olmasına karşın bu kavramların birbirlerinin yerine kullanılması doğru olmayacaktır. Göreli sıklık, o dili konuşan insanların herhangi bir sözcüğü ya da tümceyi, aynı anlamı veren başka bir alternatifine göre duyma ya da kullanma sıklıklarına dair bilgidir. Örneğin, Türkçede öznenin düşürülerek nesnenin başta olduğu basit tümceler (*Köpeği kovaladı* gibi), öznenin başta olduğu tümcelere oranla daha sık kullanılmaktadır (*Adam köpeği kovaladı* gibi). Cuertos ve Mitchell (1988)'e göre, insanların çözümlenme esnasında verdikleri kararları, sözdizimsel ve evrensel kurallar değil, onların sözkonusu yapıyla olan geçmiş deneyimleri belirlemektedir. Bu görüşe göre, insanların sıklıkla kullandıkları tümceler ve yapılar daha az işleme çabası gerektirirken daha az kullanılan yapıları anlamlandırırken zihin ekstra bir çaba sarf eder. Dizgesel olasılık ise, bir tümce dizgesini baştan sona işlerken kişinin daha önceki deneyimlerine göre belirlenen ve tümce dizgesinde hangi sözcükten/yapıdan sonra hangi başka sözcüklerin/yapıların ortaya çıkacağına ilişkin olasılıksal bilgisidir. Örneğin, Türkçede tümce

4 Yerellik kavramını daha açık anlatan bu ifade için anonim hakemimize teşekkürler.

başında bulunan tamlayan durumundaki bir addan sonra tamlayan durumunda başka bir ad (*Öğretmenin çocuğun ağladığını görmesi olaylara başka bir yön verdi*) gelme olasılığı, tamlayan durumundaki bir addan sonra alt tümce eylemi (*Öğretmenin ağladığını görmesi olaylara başka bir yön verdi*) gelme olasılığından daha az olması gibi. Yapılan çalışmalar, işleme mekanizmalarını anlamada dizgesel olasılığın, yapının tamamının sıklığından daha güvenilir bir ölçüt olduğuna işaret etmektedir (Roland, Dick ve Elman, 2007). Buna Türkçeden bir örnek vermek gerekirse, Türkçe’de temel tümce dizilişi Özne-Nesne-Eylem olmasına ve bu yapının diğer tümce dizilişlerine oranla daha sık kullanılıyor olmasına karşın, tümce başında nesne ile karşılaşılma olasılığı özne ile karşılaşılma olasılığından daha fazladır ve tümce başındaki belirtme durum eki almış nesnelere göre daha hızlı işlenmektedir (Özge, Marinis ve Zeyrek, 2015).

3.2.4 Öngörülebilirlik

Olasılıksal bilginin direk olarak çözümlenmenin ve işlemenin hızını ve yönünü belirlediği bilgisi, bu olasılıksal bilginin tümcenin geri kalanıyla ilgili beklentiler doğuracağı ve bu beklentilerin netliğinin de işlemeyi etkileyeceği düşüncesini oluşturmuştur. Yani, çözümleyici ortaya çıkan birimleri ve bilgileri artımlı bir biçimde varolan yapıya entegre ederken, bunun doğal bir sonucu olarak henüz ortaya çıkmamış sözcüklere ve yapılarla dair öngörü ve beklentiler oluşturmaktadır (Altmann ve Kamide, 1999). Buna *öngörülü çözümleme* (İng., *predictive parsing*) adı verilmektedir. Bu bağlamda çeşitli *beklenti temelli* (İng., *expectation-based*) çözümleme modelleri önerilmiştir (Boston, Hale, Kliegl, Patil ve Vasishth, 2008 ; Demberg ve Keller, 2008). *Sürpriz* (İng., *surprisal*) modeline göre, çözümleme esnasında varolan dizgenin herhangi bir aşamasında, bir sonraki sözcükle ortaya çıkma olasılığı yüksek birimlerin çözümlenmeye dahil edilmesi düşük olasılıklı birimlere göre daha kolaydır; düşük olasılıklı yapıların ortaya çıktığı durumlar ise *sürpriz* adı verilen bir işleme güçlüğüne yol açmaktadır (Hale, 2001; Levy, 2008). Bu durum sözdizimi-temelli yaklaşımlardaki *yeniden-analiz* (*re-analysis*) olgusuna benzemektedir; ancak burada çözümleyicinin sadece sözdizimi temelli bir olasılık hesabı yapmadığı, olası tüm kısıtları değerlendirerek beklentilerini oluşturduğu varsayılmaktadır. Yukarıdaki örnek yeniden ele alınacak olursa, *Öğretmenin çocuğun ağladığını görmesi olaylara başka bir yön verdi* tümcesini anlamlandıran bir çözümleyici ilk sözcükten (*öğretmenin*) sonra tamlayan durumunda olan bir adın daha gelmesini çok olası görmediği için, bu ikinci adın (*çocuğun*) işlerken *Öğretmenin ağladığını görmesi olaylara başka bir yön verdi* tümcesindeki gibi bir yan eyleme göre daha çok işleme enerjisi harcayacaktır.

Bu bağlamda diğer bir kavram da tümcenin geri kalanıyla ilgili belirsizliğin (İng., *uncertainty*) ölçüldüğü *bilgi yitimi* (İng., *entropy*) kavramıdır. Bilgi yitimi iki şekilde işlemeyi etkileyebilir.

Çözümlemenin herhangi bir aşamasında, tümcenin geri kalanı hakkında yapabildiğimiz tahminlerin sayısı fazlaysa ve bu opsiyonlar arasında fazla bir olasılıksal fark yoksa *bilgi yitimi yüksek* demektir ve bu yükseklik işleme güçlüğüne yol açar. Bu konuda iki öneri bulunmaktadır. *Yarış Hipotezi'*ne (İng., *competition hypothesis*) göre, birbiriyle yarış halinde olan birden çok öngörü oluşturmak ve bu öngörülerini akılda tutmak işlemeyi zorlar (Elman, Hare ve McRae, 2005; McRae, Spivey-Knowlton ve Tanenhaus, 1998). Bir başka hipoteze, *Entropi Azaltma Hipotezi'*ne (İng., *entropy reduction hypothesis*), göre belirsizliğin ya da birden fazla olasılığın olması değil, belirsizliği azaltan herhangi bir sözcük belirsizliği azalttığı noktada bilgi yitimine yol açarak işleme güçlüğüne yol açar (Hale, 2006; Yun, Whitman ve Hale, 2010). Örneğin, *The horse raced past the barn fell* tümcesinde belirsizliğin *ana eylemin (fell)* ortaya çıktığı noktada, ihtimalin daha düşük olduğu ortaç analizi doğrultusunda bitmesi bilgi yitimini azalttığı için bu noktada işleme güçlüğü ortaya çıkmaktadır (Levy, 2008).

4. Sonuç

Bu makalede, dil anlama mekanizmasının hangi bileşenlerden oluştuğuna ve bu bileşenlerin birbirleri ile nasıl bir etkileşim içinde dil işlemeye dahil edildiğine dair sorulara yer verilmiş ve bu sorulara farklı yanıtlar veren belli başlı dil işleme kuramları tanıtılmıştır. Bunun yanı sıra, alanyazında ortaya konan bulgular ışığında, birçok farklı bileşenin çözümlenmeye artımlı ve öngörülü bir şekilde dahil edildiği ve bu süreçte dil işleme mekanizmasının belirsizlik, konumsallık, görelilik, dizgisel olasılık ve öngörülebilirlik gibi faktörlerden etkilendiği tartışılmıştır.

Anlama süreçlerine dair kuramsal tartışmadan yarım yüzyılı aşkın dönemde ortaya çıkan ve hem sözdizim öncelikli yaklaşımlar hem de kısıt temelli yaklaşımların üzerinde anlaştığı temel sonuç insan dil işleme mekanizmasının artımlı bir mekanizma olduğudur. Farklı dil çözümlenme kuramlarının farklı yaklaşımları bir yana, yarımyüzyıldır yapılan çalışmalar insan zihninin ortaya çıkan dilsel bilgileri anında, hiçbir gecikme yaşamaksızın, sözcüksel ve hatta biçimbirimsel düzeyde değerlendirdiği ve çözümlendiği konusunda alanyazında bir uzlaşma doğurmuştur (Frazier, 2013). Bunun yanı sıra, farklı kuramların birçok farklı bileşenin çözümlenmeye hızlı bir şekilde dahil edildiğini kabul ettiği de söylenebilir (Frazier, 2013). Dolayısıyla bu süreçte modülariteye (dil işleme esnasında aktif olan bileşenlerin birbirlerini etkileyip etkilemediğine) dair ve bu etkileşimin hangi aşamada olduğuna dair (birimlerin seri halinde mi yoksa aynı anda mı dil işleme sürecine dahil olduğuna dair) süregelen tartışmalar hafiflemiştir. Ancak bu, modülariteye dair soruların çözülmüş olduğu anlamına gelmemektedir; örneğin sözdizimsel modül diğer modüllerden etkilenmeksizin ve seri halinde çalıştığı halde bu modülden elde edilen çıktılar hızlı bir biçimde yine modüler olan anlambilimsel ve edimbilimsel bileşenlerden elde edilen bilgiler

ışığında değerlendiriliyor ve yeniden analize tabi tutuluyor olabilir (Frazier, 2013). Son yıllarda bu tartışmaların yerini farklı kurallara uyarak çalışan (modüler ve seri halde ya da modüler ve paralel çalışan ya da interaktif ve paralel vb.) ve bileşenler arasında artımlı etkileşimin sağlandığı mekanizmaların berimsel modelleme çalışmaları almaktadır (özet için bkz., Hale, 2017; Berwick, Abney, ve Tenny, 2012).

Tüm bu kuramsal tartışmalar son 25 yıla kadar büyük ölçüde sadece yetişkinlerin dil işleme mekanizmasına odaklanmışken, son yıllarda çocuklarla rahatlıkla kullanılabilen deneysel yöntem ve metodların artışı ile çocukların dil işleme mekanizmasına dair yapılan çalışmalar da artış göstermektedir. Bu çalışmalar şimdilik çocukların da tıpkı yetişkinler gibi farklı birimlerden gelen bilgileri artımlı ve öngürülü bir şekilde dil çözümlemeye dahil ettiklerine işaret etmekte ve devam etmekte olan çalışmalar, çocukların yetişkinlerden hangi açılardan farklılıklar gösterdikleri, farklı dilsel birimlerin çocuk zihni tarafından nasıl işlendiği ve bireysel farklılıkların dil işleme süreçlerini nasıl etkilediği sorularına odaklanmaktadır (özet için bkz., Snedeker, 2013; Özge, 2016).

Son olarak, tümce anlama modelleri büyük ölçüde sözdizimsel çözümleme süreçlerine ve bu süreçlerin anlambilimsel ve edimbilimsel süreçlerden nasıl etkilediğine odaklanmıştır. Ne var ki anlambilimsel ve edimbilimsel süreçlerin kendi içinde nasıl işlediğine dair sorular ancak deneysel yöntemlerin dilbilim alanında yaygın olarak kullanılmaya başlanması ve disiplinlerarası çalışmaların artması sayesinde son yıllarda sorulmaya başlanmıştır. Bu alandaki soruların aydınlatılması şüphesiz ki sözdizimsel süreçlerin nasıl çalıştığına dair elde edilen bilgileri besleyecek ve derinleştirecektir. Öyle görünmekte ki, bir sonraki yarım yüzyılda deneysel anlambilim ve edimbilim alanlarına dair sorular netleşecek, genişleyecek ve bu alanlarda yapılan çalışmalar teorik dilbilim ile bilişsel bilimler alanları arasında köprü vasifesi görecektir (Cummins ve Katsos, 2019).

Kaynakça

- Altmann, G. T. M., Garnham, A., van Nice, K. ve Henstra, J. A. (1998). Late closure in context. *Journal of Memory and Language*, 38, 459 – 484.
- Altmann, G. ve Steedman, M. (1988). Interaction with context during human sentence processing. *Cognition*, 30(3), 191–238.
- Altmann, G. T. ve Kamide, Y. (1999). Incremental interpretation at verbs: Restricting the domain of subsequent reference. *Cognition*, 73(3), 247–264.

- Aoshima, S., Phillips, C., ve Weinberg, A. (2004). Processing filler-gap dependencies in a head-final language. *Journal of memory and language*, 51(1), 23-54.
- Beach, C.M. (1991). The interpretation of prosodic patterns at points of syntactic structure ambiguity: Evidence for cue trading relations. *Journal of Memory and Language*, 30, 644-663
- Berwick R.C. ve Weinberg A.S. (1984). *The computational basis of linguistic performance*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Berwick, R. C., Abney, S. P., & Tenny, C. L. (Eds.). (2012). *Principle-based parsing: Computation and psycholinguistics* (Vol. 44). Springer Science & Business Media.
- Bever, T. G. (1970). The cognitive basis for linguistic structures. In J. R. Hayes (Ed.), *Cognition and the Development of Language* (pp. 279–362). New York: Wiley.
- Binder K.S. ve Morris, R.K. (1995). Eye movements and lexical ambiguity resolution: Effects of prior encounter and discourse topic. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 21, 1186-1196.
- Boston, M., Hale, J., Kliegl, R., Patil, U. ve Vasishth, S. (2008). Parsing costs as predictors of reading difficulty: An evaluation using the Potsdam Sentence Corpus. *Journal of Eye Movement Research*, 2(1), 1–12.
- Bresnan, J. ve Kaplan, R. M. (1984). Introduction: Grammars as mental representations of language. In W. Kintsch, J. R. Miller, ve P. P. G. (Eds.), *Methods and Tactics in Cognitive Science* (pp. 103–135). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Carlson, G. N. ve Tanenhaus, M. K. (1988). Thematic roles and language comprehension. In W. Wilkins (Ed.), *Syntax and Semantics: Vol. 21. Thematic Relations* (pp. 263–288). San Diego, CA: Academic Press.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Chomsky, N., (1981). *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht.
- Christianson, K., Hollingworth, A., Halliwell, J.F., & Ferreira, F. (2001). Thematic roles assigned along the garden path linger. *Cognitive Psychology*, 42(4), 368-407.
- Crain, S. ve Steedman, M. (1985). On not being led up the garden path: the use of context by the psychological parser. In L. Karttunen, D. Dowty, ve A. Zwicky (Eds.), *Natural Language Parsing: Psychological, Computational, and Theoretical Perspectives* (pp. 320–358). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Cuetos, F. ve Mitchell, D. C. (1988). Cross-linguistic differences in parsing: restrictions on the use of the late closure strategy in Spanish. *Cognition*, 30(1), 73–105.
- Cuetos, F., Mitchell, D. C., ve Corley, M. M. (1996). Parsing in different languages. In M. Carreiras, J.E. Garcia-Albea & N. Sebastian-Galles (Eds.), *Language processing in Spanish* (pp. 145-187). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Cummins, C., & Katsos, N. (Eds.). (2019). *The Oxford Handbook of Experimental Semantics and Pragmatics*. Oxford University Press.

- Demberg, V. ve Keller, F. (2008). Data from eyetracking corpora as evidence for theories of syntactic processing complexity. *Cognition*, 109(2), 193–210.
- De Vincenzi, M. (1991). *Syntactic parsing strategies in Italian: the minimal chain principle*. Kluwer Academic Publishers: Dordrecht.
- Elman, J. L., Hare, M. ve McRae, K. (2005). Cues, constraints, and competition in sentence processing. In Michael Tomasello ve Dan Slobin (Eds.), *Beyond nature-nurture: Essays in honor of Elizabeth Bates* (pp. 111–138). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- d’Arcais, F. (1990). Parsing principles and language comprehension during reading. *Comprehension processes in reading*, 345-357.
- Fodor, J. A. (1983). *The modularity of mind*. MA: MIT press.
- Frazier, L. (1979). *On Comprehending Sentences: Syntactic Parsing Strategies*. Dissertation Collection for University of Connecticut.
- Frazier, L. (1987). Sentence processing: A tutorial review. In M. Coltheart (Ed.), *Attention and performance XII: The psychology of reading* (pp. 601–681). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Frazier, L. (1995). Constraint satisfaction as a theory of sentence processing. *Journal of Psycholinguistic Research*, 24, 437–468.
- Frazier, L., ve Clifton Jr, C. (1989). Successive cyclicity in the grammar and the parser. *Language and cognitive processes*, 4(2), 93-126.
- Frazier, L. (2013). Syntax in sentence processing. *Sentence processing*. Psychology Press, 33-62.
- Frazier, L. ve Fodor, J. D. (1978). The sausage machine: A new two-stage model of the parser. *Cognition*, 6, 291-325.
- Frazier, L. ve Rayner, K. (1982). Making and correcting errors during sentence comprehension: Eye movements in the analysis of structurally ambiguous sentences. *Cognitive Psychology*, 14(2), 178–210.
- Garnsey, S. M., Pearlmutter, N. J., Myers, E. ve Lotocky, M. A. (1997). The contributions of verb bias and plausibility to the comprehension of temporarily ambiguous sentences. *Journal of Memory and Language*, 37, 58 –93.
- Gibson E. (1998). Linguistic complexity: locality of syntactic dependencies. *Cognition*, 68, 1–76.
- Gibson E. (2000). The dependency locality theory: a distance-based theory of linguistic complexity. In: Miyashita Y, Marantz P, O’Neil W, eds. *Image, Language, Brain*. Cambridge, MA: MIT Press, 95–112.
- Hale, J. (2001). A probabilistic Earley parser as a psycholinguistic model. In *Proceedings of the second meeting of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics on Language Technologies* (pp. 1–8). Association for Computational Linguistics.
- Hale, J. (2006). Uncertainty about the rest of the sentence. *Cognitive Science*, 30(4), 643–672.
- Hale, J. (2017). Models of Human Sentence Comprehension in Computational Psycholinguistics. In Oxford Research Encyclopedia of Linguistics. <https://oxfordre.com/linguistics/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-377?rskey=TeK3hu&result=7>

- Johnson, D. and Lappin, S. (1997). A critique of the Minimalist program. *Linguistics and Philosophy*, 20, 273-333.
- Johnson, D. and Lappin, S. (1999). *Local Constraints vs. Economy*, CSLI, Stanford:CA.
- Just, M. A., Carpenter, P. A., & Woolley, J. D. (1982). Paradigms and processes in reading comprehension. *Journal of Experimental Psychology: General*, 111(2), 228–238.
- Kimball, J., 1973. Seven principles of surface structure parsing in natural language. *Cognition*, 2, 15–47.
- Lewis, R. L. (2000). Specifying architectures for language processing: Process, control, and memory in parsing and interpretation. In M. W. Crocker, M. Pickering, ve C. Clifton Jr. (Eds.), *Architectures and mechanisms for language processing* (pp. 56–89). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Levy, R. (2008). Expectation-based syntactic comprehension. *Cognition*, 106, 1126-1177.
- MacDonald, M. C., Pearlmutter, N. J. ve Seidenberg, M. S. (1994). Syntactic ambiguity resolution as lexical ambiguity resolution. In C. Clifton, L. Frazier, ve K. Rayner (Eds.), *Perspectives on Sentence Processing* (pp. 123–153). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- McRae, K., Spivey-Knowlton, M. J. ve Tanenhaus, M. K. (1998). Modeling the influence of thematic fit (and other constraints) in online sentence comprehension. *Journal of Memory ve Language*, 38, 283-312.
- O’Grady, W. D. (1997). *Syntactic Development*. USA: University of Chicago Press.
- O’Grady, W. D., Lee, M., ve Choo, M. (2003). *A subject-object asymmetry in the acquisition of relative clauses in Korean as a second language*. *Studies in Second Language Acquisition*, 25, 433–448.
- Özge, D., (2016). Çocuklarda Dil Anlama Süreçleri. In Aydın, Ç., Göksun, T., Küntay, A. C. ve Tahiroğlu, D. (2016). *Akılın Çocuk Hali: Zihin Gelişimi Araştırmaları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 67-82.
- Özge, D., Marinis, T. ve Zeyrek, D. (2015). Incremental processing in head-final child language: on-line comprehension of relative clauses in Turkish-speaking children and adults. *Language, Cognition and Neuroscience (formerly titled Language and Cognitive Processes)*, 30, 1230-1243.
- Pickering, M. J., ve Van Gompel, R. P. (2006). Syntactic parsing. *Handbook of psycholinguistics*. Ed. Traxler, M. ve Gernsbacher. London: Academic Press, 455-503.
- Perea, M. ve Pollatsek, A. (1998). The effects of neighborhood frequency in reading and lexical decision. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 24, 767-779.
- Rayner, K., Pacht, J. M. ve Duffy, S. A. (1994). Effects of prior encounter and global discourse bias on the processing of lexically ambiguous words: Evidence from eye fixations. *Journal of Memory and Language*, 33, 527-544.
- Roland, D. ve Jurafsky, D. (2002). Verb sense and subcategorization probabilities. In P. Merlo ve S. Stevenson (Eds.), *The Lexical Basis of Sentence Processing: Formal, Computational and Experimental Issues* (pp. 303–324). Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- Roland D, Dick F, Elman JL. (2007). Frequency of basic English grammatical structures: A corpus analysis. *Journal of Memory and Language*, 57, 348–379.
- Sereno, S. C., Pacht, J. M. ve Rayner, K. (1992). The effect of meaning frequency on processing lexically ambiguous words: Evidence from eye fixations. *Psychological Science*, 3, 296-300.

- Snedeker, J., ve Huang, Y. T. (2009). Sentence processing. *The Cambridge handbook of child language*, 321-337.
- Snedeker, J. (2013). Children's sentence processing. In Van Gompel, R. P. (2013). *Sentence processing: An introduction*. New York: Psychology Press, (pp. 189-220).
- Speer, S. R., Kjelgaard, M. M. ve Dobroth, K. M. (1996). The influence of prosodic structure on the resolution of temporary syntactic closure ambiguities. *Journal of Psycholinguistic Research*, 25, 247-268.
- Spivey-Knowlton, M. ve Sedivy, J. (1995). Resolving attachment ambiguities with multiple constraints. *Cognition*, 55(3), 227-267.
- Spivey, M.J. ve Tanenhaus, M.K. (1998) Syntactic ambiguity resolution in discourse: modeling the effects of referential context and lexical frequency. *Journal of Experimental Psychology*, 24, 1521-1543.
- Steedman, M. (2000). *The Syntactic Process*. USA: MIT Press.
- Stowe, L. A. (1986). Parsing WH-constructions: Evidence for on-line gap location. *Language and cognitive processes*, 1(3), 227-245.
- Tabor, W., Galantucci, B., ve Richardson, D. (2004). Effects of merely local syntactic coherence on sentence processing. *Journal of Memory and Language*, 50(4), 355-370.
- Trueswell, J. C., Tanenhaus ve M. K., Kello, C. (1993). Verb-specific constraints in sentence processing: Separating effects of lexical preference from garden-paths. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, Vol 19, 528-553.
- Trueswell, J. C. ve Tanenhaus, M. K. (1994). Toward a lexicalist framework for constraint-based syntactic ambiguity resolution. In Clifton, Jr., C., Frazier, L., ve Rayner, K. (Eds.), *Perspectives on Sentence Processing*, (pp. 155-179). Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- Trueswell, J. C. (1996). The role of lexical frequency in syntactic ambiguity resolution. *Journal of memory and language* 35(4), 566-585.
- Tanenhaus, M., Spivey-Knowlton, M., Eberhard, K. ve Sedivy, J. (1995). The interaction of visual and verbal information in spoken language comprehension. *Science*, 268, 1632-34.
- Yun, J., Whitman, J. ve Hale, J. (2010). Subject-object asymmetries in Korean sentence comprehension. In *Proceedings of the 32nd Annual Meeting of the Cognitive Science Society* (Vol. 215272157).
- Xiang, M., Harizanov, B., Polinsky, M. ve Kravtchenko, E. (2011). Processing morphological ambiguity: An experimental investigation of Russian numerical phrases. *Lingua* 121, 548-560.

Anahtar Sözcükler
Çocuğa Yöneltilen Dil, Çift-Biçimli Sözel Yapılar,
Eğretileme, Kavramsal Alan

Keywords
Child-Directed Speech, Dimorphous Verbal
Expressions, Metaphor, Conceptual Domain

ÇOCUĞA YÖNELTİLEN DİLDE ÇİFT-BİÇİMLİ SÖZEL YAPILARIN ‘KAP’, ‘YİYECEK’ VE ‘DELİLİK’ KAVRAMSAL ALANLARINDA YENİDEN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

*DIMORPHOUS VERBAL EXPRESSIONS REVISITED IN THE ‘CONTAINER’, ‘FOOD’
AND ‘INSANITY’ CONCEPTUAL DOMAINS*

• Filiz Çetintaş Yıldırım

Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, filizyildirim@gmail.com

Öz

Bu çalışma, Türkçe anadili konuşucusu ebeveynlerin bebek/çocuklarına yönelttiği dil kullanımlarının anlamsal özelliklerini kavramsal alanlar çerçevesinde ele almaktadır. Bu ebeveynler çocuklarına hitap ederken hem sevgi sözcüklerini hem de saldırgan tutum ifadelerini kullanmaktadır. Bu durum, Aragon ve diğerleri (2015)’te açıklanan sevimli uyarana yönelik saldırgan tutum ile uyumludur. B/ÇYD içerisinde yer alan tüm sözel yapılar eğretilemeyi açıklamak için kullanılan kavramsal alanlar (Lakoff ve Johnson, 2003; Kövecses, 1986; 1990; 2004; 2010) ile açıklanabilir. Çalışma için 100 ebeveyn ile görüşülmüş ve açık uçlu 3 soru içeren bir sormaca uygulanmıştır. Sormacanın sonucunda elde edilen veri tabanı üzerinde betimleyici bir çözümleme yapılmıştır. Çözümleme sonucunda, doğrudan sevgi ifadelerinin SEVGİ ve KAP kavramsal alanları, çift-biçimli ‘yeme’ ile ilgili sözel yapıların DUYGUSAL İSTEK, AÇLIK ve KAP kavramsal alanları ve son olarak, saldırgan tutum ifade eden çift-biçimli sözel yapıların KAP ve DELİLİK kavramsal alanları ile açıklanabildiği görülmüştür.

Abstract

This study deals with the semantic features of Turkish speaking parents’ infant/child directed speech uses in the framework of conceptual domains. These parents use both direct love expressions and expressions of aggression while addressing to their children. This case is in accordance with aggressive behaviour towards cute stimuli as identified by Aragon et al (2015). Every verbal expression in I/CDS can be explained by metaphorical conceptual domains (Lakoff and Johnson, 2003; Kövecses, 1986; 1990; 2004; 2010). 100 parents were interviewed by the researcher and they answered a questionnaire which includes three open-ended questions. The findings obtained from the questionnaire were analyzed quantitatively. The results indicate that direct expressions of love can be explained by LOVE and CONTAINER conceptual domains; dimorphous verbal expressions related to the act of ‘eating’ can be explained by EMOTIONAL DESIRE, HUNGER and CONTAINER conceptual domains; and lastly, dimorphous verbal expressions of aggression can be explained by CONTAINER and INSANITY conceptual domains.

Giriş

Bebeğe Yöneltilen Dil (BYD) ve Çocuğa Yöneltilen Dil (ÇYD), dil edinimi süreçleri arasında sıklıkla incelenen konulardan olmuştur. ÇYD kullanımlarında ele alınan ilk konular öncelikle sesletim özelliklerini içine alan ve yetişkinlere yöneltilen dil (YYD) kullanımlarında gözlenen sesletim özelliklerinden farklı olan tonlamalardır. BYD tonlama özelliklerinin YYD tonlama özelliklerinden daha farklı olduğu ve bu özelliklerin evrensel olarak farklı dillerde gözlemlendiği, diller arası bir farklılık bulunmamaktadır (Narayan ve Mc Dermott, 2016). En temel biçimiyle, BYD ve ÇYD yavaşlatılmış konuşma hızı, yükseltilmiş ortalama ses perdesi ve yayılmış perde düzeyi ile karakterize edilmektedir. Tonlama özelliklerinin yanı sıra ÇYD'nin yapısal özelliklerinin neler olduğuna yönelik kapsamlı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında, Kempe, Brooks ve Pirott (2011)'in ÇYD'nin biçimbilimsel edinimi ne şekillerde etkilediği ve Cameron-Faulkner, Lieven ve Tomasello (2003)'ün ÇYD'nin dilsel yapılaraya dayalı bir çözümlemesi örnek olarak verilebilir. ÇYD'nin anlamsal içeriğine yönelik yapılan bir çalışmada ise depresyon belirtili annelerin çocuklarına yönelttikleri dil kullanımlarının konu alındığı görülmektedir (Vivona, 2013). Bireysel farklılıkların yanında, ÇYD kültürden kültüre farklılıklar göstermektedir ve aynı toplumsal kültürler içerisinde bile farklı unsurların iletişimi etkilemesi ile birlikte büyük oranda çeşitlilik göstermektedir. Hoff-Ginsberg (1991) ve Rowe (2008)'in çalışmaları ÇYD'nin kültürel farklılıklara dayalı çalışılmasının yalnızca iki örneğidir.

Çift-biçimli sözel yapılar, sevilen ya da sevimli bulunan uyaranlara yönelik kullanılan olumsuz sözel yapılardır ve temeli Aragon ve diğerlerinin (2005) ortaya attığı bir psikoloji ilkesine dayanır. Bu psikoloji ilkesine göre, kişiler çok sevdikleri bir uyarana karşı o kadar yoğun bir sevgi duygusu hissedeler ki deneyimledikleri bu duygu fizyolojik durumlarını tehlikeye atar; kalp atışları kan dolaşımını zorlayacak bir seviyeye ulaşabilir. Bu durumda, ruhsal ve dolayısıyla fizyolojik, dengenin korunabilmesi için deneyimlenen duygunun tam tersi bir tepki gösterilir. Bu tepki duygunun çift-biçimli ifade edilişi olarak adlandırılır. Çetintaş Yıldırım (2017) yoğun olumlu duygulanımın çift-biçimli ifade edilmesinin sözel olarak nasıl gerçekleştiğini ÇYD kullanımlarında Türkçe ve İngilizce veri üzerinde inceleyen ilk çalışmadır. Çetintaş Yıldırım (2018) 100 Türkçe konuşan ebeveyn üzerinde uyguladığı sormaca ile de anne ve babaların çift-biçimli sözel yapıları nasıl kullandıklarını betimlemiştir. Bu çalışma ise Çetintaş Yıldırım (2018)'de uygulanan sormacada elde edilen veri tabanını kullanarak, Türkçe konuşma ortamlarında ÇYD'nin anlamsal içeriğinin bir parçası olan çift-biçimli sözel yapıların hangi kavramsal alanlarda yer aldığı irdelenmektedir. Çalışmanın ilk gözlemlerinde, her bir çift-biçimli sözel yapının üç ayrı kavramsal alanın özelliklerini (kimisi yalnızca bir alanın, kimisi ise birden fazla kavramsal alanın özelliklerini örtüşmeli olarak) gösterdiği belirlenmiştir. Bu kavramsal alanlar KAP, YİYECEK ve DELİLİK olarak sıralanabilir ve üçüncü bölümde ayrıntılı olarak tanımlanacaklardır.

1. Türk Kültürü Çerçevesinde ÇYD

Kültürel özelliklerin ÇYD'yi ne şekillerde etkilediği, bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, ÇYD'nin anlamsal içeriğine yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Anne ve baba başta olmak üzere, çocukların bakımını üstlenen kişilerin çocuklarla olan iletişiminin ve onlara hitap biçimlerinin kişilerin kültürel alt yapılarından oldukça etkilendiği sayıtlısıyla yola çıkan ve ÇYD'nin Türk kültürü içerisinde sözcüksel düzeyde çalışıldığı Çetintaş Yıldırım (2017), sosyal medya verisi ve Bebeklere ve Çocuklara Yöneltilen Dil (B/ÇYD) ebeveyn sormacası ile toplanan veri tabanı üzerinden yaptığı çözümlemede, bebek ve çocuklara yönelik saldırgan tutum ifadelerinin toplam veri tabanının %7,07'sine denk geldiğini belirtmektedir. Aragon ve diğerlerinin (2015) ortaya attığı duygunun çift-biçimli ifade edilmesi ilkesine dayalı olarak, sevimli/sevilen bir uyarana yönelik Türkçe çift-biçimli sözel yapıları ele alan bu çalışmada, ebeveynlerin çocuklarına yönelik çok olumlu duygular içerisindeyken, bu durumun tam tersini ifade eden sözel yapılar kullandıklarını göstermiştir. Bir başka çalışmada (Çetintaş Yıldırım, 2018), ÇYD kullanımlarında anne ve baba farklılıkları irdelenmiştir. 100 ebeveyninden açık uçlu sorulara yanıt vermeleri istenmiş ve daha sonra bu sormacaya verilen yanıtlar nitel değerlendirmeye alınmıştır. Hem annelerin hem de babaların ÇYD kullanımlarında en çok olumlu sözel yapılara yer verdikleri, çocuklarına seslenirken hakaret sayılabilecek türden ifadeleri de içeren hitap sözcükleri kullandıkları, ayrıca çift-biçimli sözel yapıları de yaygın olarak kullandıkları görülmüştür. Çift-biçimli sözel yapılar anneler tarafından daha çok kullanılmaktadır (50 annenin 30'u, 50 babanın 14'ü ÇYD kullanımlarında çift-biçimli sözel yapıları kullanmışlardır). Bu sonuç, söz edilen çalışmada Türk kültüründe de var olan, annelerin çocuklarına daha yoğun olumlu duygu aktarımının tersi sözel yapılarla yapılması olarak nitelendirilmiştir.

2. Kavramsal Alanlar

Lakoff ve Johnson (2003), eğretilmelerin yalnızca edebi dilsel kullanımlara özgü dilsel olgular olmadıklarını, insan düşünme sisteminde yer alan kavramlaştırma sürecinin önemli bir parçası olduğunu söylemektedir. İnsan zihnindeki kavramsal yapılanmanın doğasının eğretilmeli olduğunu ve eğretilmenin çevremizi algılama biçimimizi, düşünme biçimimizi ve davranış biçimimizi doğrudan etkilediğini belirtmektedirler. Birçok farklı türde eğretilme vardır: Konumsal eğretilme, ontolojik eğretilme ve kap eğretilmeleri bunlardan bazılarıdır.

Kövecses (2010: 4), bilişsel dilbilim bakış açısıyla, eğretilmeyi, bir kavramsal (bilişsel) alanın başka bir kavramsal alan üzerinden açıklanması olarak tanımlamıştır. Eğretilmeli kullanımlar ve duyguları aktaran ifadeler birbiriyle doğrudan bağlantılıdır. Kövecses (2004: 6-7) duygu aktarımı yapan ifadeleri kendi içinde anlatımsal ve betimsel olarak ikiye ayırmıştır. Betimsel ifadeler

düz anlamlı ve değişmeceli, değişmeceli ifadeler ise eğretilmeli ve düz değişmeceli olarak alt ulamlara ayrılmaktadır. Duygusal anlam, bu haliyle, evrensel niteliklere sahiptir, çünkü evrensel ilkelleri paylaşır. Bu biçimde, tüm dünya dilleri için eğretilmenin de içinde olduğu bir kavramsal sistem var olduğu söylenebilir. Kavramsal sistem kendi içinde alt kavramsal alanlar barındırır. Bu alanlarda farklı duygu ifadeleri çeşitli kümeler oluşturur. Kümeler, gelen uyarılara yönelik olarak farklı biçimlerde birbirleriyle etkileşimler içine girerek duygusal tepkileri oluştururlar (Kövecses, 1990: 7-8). Kümeler (bilişsel) modellemeler olarak da düşünülebilir ve kavramsal alanların temelini oluştururlar. Kavramsal temel ve alt alanlar, metinler içerisinde büyük harfle yazılırlar. Kövecses (1986; 1990; 2004 ve 2010)'da ele alınan ve bu çalışmada ÇYD kullanımlarının anlamsal içeriğini oluşturan kavramsal alanlar basitçe şu şekilde açıklanabilir: **BEDEN** duygular için bir **KAP**tır. **SEVGİ** **KAP**taki sıvıdır. **SEVGİ**nin nesnesi **DEĞERLİ**dir ve **GÜZEL**dir. **HAYRANLIK** **SEVGİ**nin bir parçasıdır. **HAYRANLIK** **ADANMIŞLIĞI** getirir. **ADANMIŞLIK** ise **KENDİNİ KURBAN ETME** ile sonuçlanabilir. **KENDİNİ KURBAN ETME**, **HAYRANLIK** ve **ADANMIŞLIK** **COŞKU** kavramının önvarsayımını yapar. **SEVGİ** bir **BİRLİK**tir. **BİRLİK** bütünleyici iki parçadan oluşur. Duygusal istek **AÇLIK**tir. Beslenmek **İHTİYAÇ**tır ve **SEVGİ** **BESLEYİCİ**dir. **SEVGİ**nin nesnesi iştah açıcı bir **YEMEKTİR**. **SEVGİ** arttıkça **KAP** üzerinde yaptığı baskı artar ve **KAP**ın sınırlarını aşar. Bu durum, hem **KAP** için hem de **SEVGİ**nin nesnesi için tehlikeli olabilir. **DUYGU DELİLİKTİR**.

DUYGU DELİLİKTİR kavramsal alanı içerisinde Kövecses (1990: 184-185)'te ortaya atılan duygu için tipik bilişsel modellemeye göre aşağıdaki gerçekleşme sıralaması görülmektedir.

0. Duygusal sakinlik: Duyguyu deneyimleyen içinde bulunduğu ilk duygusal durumdur

1. Neden (Uyaran): Sevimli/sevilen uyaran

2. Duygu Oluşumu: Duyguyu deneyimleyen yaşadığı çok yoğun sevgi duygusu

3. Duyguyu kontrol altına alma çabası: **KAB**ın yaşadığı yoğun duyguyla sınırlarının zorlanması

4. Kontrolü kaybetme: Bu aşamada **KAP** düzgün işleyemez çünkü yaşanan duygunun yoğunluğu sınır bütünlüğünü tehdit etmektedir

5. Eylem: Duyguyu deneyimleyen uyarana yönelttiği sözel ve davranışsal tutum

0. Duygusal sakinlik durumuna geri dönüş: İlk duygusal durumun geri gelmesi

Bu çalışma kapsamında ele alınan sözel yapılar **SEVGİ**, **KAP** ve **DELİLİK** temel kavramsal alanları ve onların örtüşmelerini içeren alt kavramsal alanlar içerisinde incelenecektir.

3. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Sorunu

Bu çalışmanın amacı Türkçe konuşan ebeveynlerin ÇYD içeriklerinde yer alan sözel yapıların anlamsal özelliklerini kavramsal alanlar içerisinde çözümlemektir. ÇYD kullanımlarında çoğu sözel yapının (özellikle de hitap sözcüklerinin) eğretilmelerden oluşması bu yapıların kavramsal alanlar içerisinde çözümlenebilmesini sağlamaktadır. Çalışmanın sonuçları ile aşağıda belirtilen sorulara yanıtlar bulunması hedeflenmektedir.

- i. Türkçe konuşan ebeveynlerin ÇYD kullanımlarında olumlu sözel yapılar için kavramsal alanlar nelerdir? Bu kullanımlar kavramsal alanların özelliklerini nasıl taşımaktadır?
- ii. Sözü edilen kullanımlarda çift-biçimli sözel yapılar için kavramsal alanlar nelerdir? Bu kullanımlar kavramsal alanların özelliklerini nasıl taşımaktadır?

4. Araştırma Deseni

Çalışmanın veri tabanını Çetintaş Yıldırım (2017)'de uygulanan B/ÇYD ebeveyn sormacasına verilen yazılı yanıtlar oluşturmaktadır. İlk bölümde katılımcı cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu ve çocuk sayısı ve çocuk yaşı bilgilerini kayıt altına alan demografik sorular yer almaktadır ancak bu çalışma için demografik değişkenler çözümlemeye katkı sağlamadığı için değerlendirme dışında tutulacaktır. Demografik soruların ardından iki soru ebeveynlerin bebek ve çocukların yönelik hitap ifadelerini, bir soru ise ebeveynlerin çocuklarıyla iletişim kurdukları zaman süreci boyunca deneyimledikleri duygu ve hisleri sorgulamaktadır. Sorular sırasıyla şu şekildedir:

- i. Çocuk(lar)ınızla iletişim içerisindeyken onların dikkatini çekmek için hangi sözcükleri ya da takma adları kullanırsınız?
- ii. Çocuklarınızla ortak bir aktivite yaparken çocuklarınıza yönelik hangi sözel yapıları (birden fazla sözcükle kurulmuş öbek ya da tümcecik) kullanırsınız?
- iii. Çocuklarınızla birlikteyken onlara karşı nasıl duygular hissedersiniz?

B/ÇYD ebeveyn sormacası toplam 100 gönüllü ebeveyne uygulanmıştır. Çalışma için gerekli evrenin tümüne ulaşmak mümkün olmadığından, katılımcılar kolayda örneklem yöntemi (convenience sampling method) ile seçilmiştir. Katılımcılar bu sormacayı görüşme yöntemi ile doldurmuştur. Bu nedenle katılımcı sayısı 100 ile sınırlı tutulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Araştırmacı, katılımcıların sorduğu her soruya yüz yüze yanıt vermiştir. Böylece katılımcıların sorulan üç soruyu ayrıntılı biçimde yanıtladığı sağlanmıştır.

Ebeveynlerin yanıtları, KAP, YİYECEK ve DELİLİK kavramsal alanları (Kövecses, 1986; 1990; 2004; 2010) çerçevesinde nitel çözümlemeye alınmıştır. Örneğin, bir ebeveynin çocuğuna ‘balım’ diye seslenmesi YİYECEK temel kavramsal alanı içerisinde şu şekilde irdelenecektir: Duygusal istek AÇLIKTır. Beslenmek İHTİYAÇtır ve SEVGİ BESLEYİCİdir. SEVGİNİN nesnesi iştah açıcı bir YEMEKtir. SEVGİNİN nesnesi burada ebeveynin çocuğudur ve çocuk iştah açıcı bir YEMEK (bal) olarak görülmektedir.

Sormacada yer alan son soruya verilen cevaplar, ebeveynlerin deneyimlediği duyguların, tartışma ve yorumlamalara katkısının bulunacağı kısımlarda doğrudan alıntı (direct quotation) biçiminde verilecektir.

5. ÇYD Kullanımlarında Yer Alan Eğretilenmeler ve Kavram Alanları

Veri tabanında yer alan sözcükler ve sözcük öbekleri incelendiğinde, üç anlamsal yapılanma içine girdikleri ve üç temel kavramsal alan içerisinde açıklanabilecekleri görülmektedir.

5.1. Sevgi Duygu Durumu Yansıtan Sözel Yapılar ve SEVGİ Kavramsal Alanı

Sevgi, eğretilenmede en çok kullanılan duygu kavramıdır (Kövecses, 2004: 37). Doğrudan sevgi ifadeleri ebeveyn ÇYD anlamsal içeriğinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. 3960 sözcüklük veri tabanının 3680’i (%92,92) doğrudan sevgi ifadeleridir. Bu ifadeler için Kövecses 1986: 73-88’de yapıldığı biçimde SEVGİ kavramsal alanı altında başka alt alanlar da bulunmaktadır (Numara ile verilen her bir ifade B/ÇYD ebeveyn sormacası sonuçlarıyla oluşturulmuş veri tabanından alınmıştır).

SEVGİye konu olan nesne (varlık) GÜZELDİR.

- (1) Güzel kızım benim
- (2) Güzelim
- (3) Güzel yavrum
- (4) Güzel bebeğim
- (5) Güzeller güzeli

Veritabanında (1)-(5) ile verilen örnekler gibi pek çok doğrudan sevgi ifadesi bulunmaktadır. SEVGİ kavramsal alanında var olan biçimiyle, sevginin yönlendirildiği nesne ya da varlık güzel olacaktır. Konuşucular açısından çocukları sevginin odağı olduğu için onların yarattığı kavramsal alanda yine güzeldirler.

HAYRANLIK, SEVGİNİN bir parçasıdır.

- (6) Kokuna bayıldım
- (7) Aslanım benim
- (8) Krallar kralı bu
- (9) Sen benim bitanemsin
- (10) Seni melekler getirip bırakmış, sen benim cennet kuşumsun

(6)-(10) arası örneklerde yer alan ifadeler ebeveynlerin çocuklarına olan hayranlığını göstermektedir. Çocuğun fiziksel özelliklerini olduğundan daha fazla derecede güzel/iyi görmek ve yine onlara yüksek derecede değer yüklemek ebeveynlerin çocuklarına duyduğu hayranlığı göstermektedir. Örneği verilen hayranlık ifadeleri SEVGİ kavramsal alanının alt kavramı olarak ebeveynlerin ifadelerinde çokça gözlenmektedir. HAYRANLIK ise ardından ADANMIŞLIK getirecektir. ADANMIŞLIK için aşağıdaki örnek verilebilir.

- (11) Ne yapsan da nasıl davransan da seni seviyorum.

Çocuğun iyi ya da kötü davranışı fark etmeksizin ebeveyn çocuğunu sevdiğini söylemekte ve bu şekilde çocuğuna adanmışlığını ifade etmektedir.

SEVGİNİN NESNESİ DEĞERLİDİR (Kövecses, 2004: 27)

- (12) Annesinin kıymetlisi

Bu örnekte, sevginin yöneltildiği nesne/varlığın duyguyu deneyimleyen konuşucu için belirli bir değerde olduğu görülmektedir.

SEVGİ ve ADANMIŞLIK, KENDİNİ KURBAN ETME ile sonuçlanabilir

- (13) Kurban olurum sana
- (14) Ölürüm sana ben
- (15) Kurban olduğum
- (16) Kurban olurum seni verene
- (17) Annen kurban olsun sana

Sormacayakatlıanebeveynlerin%76'sıkendinikurbanetmeileilişkiliifadelerkullanmışlardır. (13)-(17) ile gösterilen yapılar ebeveynlerin bu türden kalıp anlatımlarını örneklemektedir. Sevginin yoğunluğu, sevgi nesnesine olan adanmışlığı ve sonucunda konuşucunun o nesneye kendini kurban etmesi sonucunu yaratır. KENDİNİ KURBAN ETME, HAYRANLIK ve ADANMIŞLIK, COŞKU kavramının ön varsayımı yapar.

SEVGİ BİR BİRLİKTİR. BU BİRLİK BÜTÜNLEYİCİ İKİ PARÇADAN OLUŞUR (Kövecses, 1986: 67)

- (18) İçime sokasım geliyor
- (19) Kollarımla sarıp göğsüme sokmak isterim
- (20) Yoğun bir göğsümün içine sokma isteği
- (21) Karnıma sokmak isterim
- (22) Bazen öyle bir sarılıyorum ki dişlerimi sıkarak, onun bedenini sıkarak içime sokmak istiyorum

Örnekler (18)-(22), BİRLİK alt kavramsal alanının ebeveynlerin sözel aktarımlarına nasıl yansıdığını göstermektedir. Sevginin yöneltildiği nesne/varlık ve konuşur bir birliğin bütünleyici iki parçası olarak düşünülmektedir. Bu nedenle, sevginin nesnesi geri alınmaya çalışılır. Göğsün ve karnın içine (sarılıp sıkarak) sokma isteği bütünleyici iki parçanın tekrar bir birlik haline getirilmesinin arzulanmasıdır ve bu yine SEVGİNİN bir yansımasıdır. KAP kavramsal alanında da ele alınacağı gibi, konuşur kendini bir KAP olarak da görmektedir. Sevgi nesnesi tekrar kabın içine alınmak istenmektedir. Böylece parçalarının ebeveyn ve çocuk olarak nitelendirildiği BİRLİK tekrar oluşacaktır. BİRLİK KABın içinde meydana gelecektir. Tüm beden KAP olduğu gibi, ebeveynin kalbi (örnek 19 ve 20’de yer alan ‘göğüs’ sözcüğü) ve rahmi (örnek 21’de yer alan ‘karnın’ sözcüğü) de ebeveyn tarafından BİRLİKİN oluşabileceği KAP olarak görülmektedir.

Ebeveynlerin ÇYD kullanımlarında yer alan, doğrudan sevgi duygusu durumunu aktaran ifadeler SEVGİ kavramsal alanı ve onun alt kavramlarının özelliklerini göstermektedir. Sonuç olarak, anlamsal açıdan değerlendirildiğinde ebeveynlerin ÇYD’lerinde SEVGİ kavramsal alanında yoğunlaşan kullanımların yer aldığı gözlenir.

5.2. Çift-Biçimli Sözel Yapılar ve KAP Kavramsal Alanı

3960 sözcüklük veri tabanı içinde çift-biçimli sözel yapıların sayısı 280, oranı ise %7,07’dir. Bu ifadelerin büyük bir kısmı (198 ifade, %70,71 oranında) KAP kavramsal alanı içerisinde sınıflandırılabilir.

Kövecses (1986: 62) eğretileme yapılarında insan bedeninin duygular için bir kap gibi görüldüğünü belirtmektedir. Örneğin, ‘öfke’, bu kabın içerisinde bulunan sıcak bir sıvıdır. Sıcak sıvı kabın da fizyolojisini etkilemekte, başka bir deyişle, onu ısıtmaktadır. Sıvının sıcaklığı arttıkça yoğunlaşmakta ve kabın dışına taşmaktadır. ‘Öfkeden köpürdü’ gibi bir ifadede BEDEN duygular için KAPTır ve yoğunlaşan öfke duygusu, öfkenin dışarıdan gözlenebilecek şekilde KAPTAN

taşmasına neden olmaktadır. Ebeveyn B/ÇYD sormacasına verilen yanıtlar öfke örneğinde olduğu gibi KAP kavramsal alanında açıklanabilir.

BEDEN duygular için KAPtır

(23) Bakarken bile onu içime sığdırmak isterim

(24) Tekrar içime almak istiyorum

Yukarıda yer alan iki örnekte görüldüğü gibi konuşur kendi bedenini bir kap olarak görmekte ve çocuğunu tekrar kabın içine almak istemektedir. Çift-biçimli sözel yapılar olmayan bu örneklerde görüldüğü gibi, SEVGİ kavramsal alanı altında ele alınan BİRLİK alt kavramsal alanı ile KAP kavramsal alanı kapsadığı sözel yapılar bakımından örtüşmektedir.

5.3. Çift-Biçimli Sözel Yapılar ve YEMEK Kavramsal Alanı

'Yemek' eylemi ve bu eylemle ilişkili sözcüklerin kullanılması da veri tabanında yer almıştır. Alt kavramsal alanlar olarak İHTİYAÇ ve BESLEYİCİ olma alanları bulunmaktadır. Kövecses (1986: 14-68; 1990: 145-146; 2004: 45) bu iki kavramsal alanı aşağıda belirtilen ifadelerle açıklamaktadır.

DUYGUSAL İSTEK AÇLIKTIR. Beslenmek İHTİYAÇtır ve SEVGİ BESLEYİCİdir. SEVGİNİN NESNESİ İŞTAH AÇICI BİR YEMEKTİR

(25) Yerim seni

(26) Yerim ağzını/burnunu/göbüşünü/elini/ayağını

(27) Yerim seni sosis

(28) Ben bu bebodan yedim mi acaba?

(29) Seni ham yaparım

(30) Yutarım seni

(31) Ne kadar tatlısın

(32) Tatlılar tatlısı

Örnekler (25)-(28) doğrudan 'yemek' eyleminin ifadenin içinde geçtiği, konuşucunun sevgi nesnesini yemek istediğini belirten ifadelerdir. Tüm olarak ya da (26) numaralı örnekte olduğu gibi farklı vücut parçalarını yemek bir ihtiyaç olarak aktarılmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarına karşı hissettikleri duygusal istek, besleyici durumundaki sevgi nesnesinden karşılanmaya çalışılmaktadır. Bu durumda, kavramsal alan içerisinde, sevginin nesnesi, 'sosis' gibi iştah açıcı

bir yemek konumunda olmaktadır. (29) ve (30) numaralı örneklerde yine ‘yemek’ eylemi ile ilişkilenen ‘ham yapmak’ –asında ‘ısırmak’ ve ‘yemek’ anlamına gelen bir ifade- ve ‘yutmak’ kullanılmıştır. Bu iki örnek, ebeveynin sevgi nesnesine yönelik hissettiği duygusal isteğin sözel dışavurumudur. (31) ve (32) numaralı örneklerde ebeveynler sevginin nesnesi olan çocuklarının tatlı olduğunu söylemektedir. Sevginin nesnesinin iştah açıcı bir yemek olduğu –‘tatlı’ bir yiyecek olduğu- kavramını içinde barındırmaktadır.

5.4. Çift-Biçimli Sözel Yapılar ve DELİLİK Kavramsal Alanı

Ebeveyn ÇYD kullanımları, yine KAP kavramsal alanı ile ilişkili olacak biçimde, ancak yaşanan duygunun tam tersi dışavurumu şeklinde görünen çift-biçimli sözel yapıları da kapsamaktadır. Bu yapılar DELİLİK kavramsal alanında ele alınabilir. Bölüm 2’de de belirtildiği gibi, duygu için tipik bilişsel modellemenin belirli bir gerçekleşme sıralaması bulunmaktaydı. Bunlar sırasıyla, duygusal sakinlik durumu, neden (uyaran), duygu oluşumu, duyguyu kontrol altına alma çabası, kontrolü kaybetme, eylem ve duygusal sakinliktir. Ebeveynlerin ÇYD kullanımlarında yer alan ve fiziksel şiddet ifadeleri içeren çift-biçimli sözel yapıların bu modellemeyle uyum gösterdiği görülüp görülmediği örneklerle açıklanacaktır. Çift-biçimli sözel yapılar öncelikle Kövecses (1986: 83-88; 1990: 149)’te açıklanan KAP kavramsal alanı, sonrasında ise Kövecses (1986: 88; 1990: 147-185; 2004: 58)’te irdelenen DELİLİK kavramsal alanı çerçevesinde örneklendirilecektir.

SEVGİ BİR KAPTAKİ SIVIDIR. BEDEN DUYGULAR İÇİN BİR KAPTIR. SEVGİ arttıkça KAPta oluşturduğu fizyolojik etkiler de artar ve KAPın normal işleyişini bozacak şekilde KAPın sınırlarını aşar.

(33) Hırslanırım

(34) Dişlerimi sıkırım

SEVGİ duygusu KAPtaki (insan bedenindeki) bir sıvı olarak düşünüldüğünde, sevgi miktarı arttıkça ebeveynin fizyolojisinin kaldıramayacağı boyutta bir baskı oluştuğu görülür. Ebeveynin yaşadığı yoğun duygu, hırslanmasına ve dişlerini sıkıp yaşadığı duyguyu bastırmaya çalışmasına neden olmaktadır. Yaşanan duygu ebeveynin kontrol seviyesini aşmaya başlamaktadır.

Hissedilen duygunun yoğunluğu ile birlikte SEVGİ üzerindeki kontrol de kaybedilir ve KAP işlevsizleşir. KAPın sınırlarını aşan SEVGİ hem KAPın kendisi hem de SEVGİ nesnesi için tehlikeli olabilir.

(35) Bağıma basasım, sıkıp sallayasım geliyor

(36) Silkelemek isterim

(37) Sıkıştırmak istiyorum

(35)-(37) numaralı ifadeler, ebeveynin, yaşadığı yoğun duygu durumu nedeniyle kontrolü kaybetmeye başlamasını örneklemektedir. Bu örneklerde de görüldüğü gibi KAP (ebeveynin bedeni) işlevsizleşmeye başlar ve yaşanan duygu KAP sınırlarını aşar. Şiddet eğilimli davranış SEVGİ nesnesine yönelmeye başlar. Ebeveynin kendi fizyolojisi için tehlikeli olan bu durum, çocuk için de tehlikeli olmaya başlamaktadır. Bir sonraki aşama, DELİLİK kavramsal alanıdır.

DUYGU DELİLİKTİR ve kontrolün kaybedilmesine neden olabilir.

(38) Isırırım seni/yanaklarını/ayaklarını/poponu

(39) Koparıyorum dudaklarını/yanaklarını

(40) Parçalarım seni

(41) Gebertirim seni

(42) Döverim seni

(43) Ezerim seni

(44) Mahvederim seni

(45) Öldürürüm seni lan

(46) Tekmeyi vuracağım şimdi

Örnekler (38)-(46)'da görülen çift-biçimli yapılar sözel şiddet barındırmaktadır. KAPın fizyolojisini de bozarak KAPTan taşan yoğun düzeyde sevgi, sevginin nesnesi için tehlikeli olmakta ve DELİLİKe dönüşmektedir. Kontrol kaybedildiğinde, sevginin nesnesi olan çocuk sözel olarak ısırılmakta, vücut parçaları koparılmakta, parçalanmakta, dövülmekte, öldürülmekte ve mahvedilmektedir. Örnek (47), (48) ve (49)'da görüldüğü gibi ebeveynlerin içinde buldukları duygu durumları ise sözel olarak yansıttıkları duygu durumlarından farklıdır. Çocuklarına hissettikleri duygular sorulduğunda, ebeveynler, onları çok sevdiklerini söylemektedir.

(47) "...bu nasıl bir sevgi, nasıl bir bağlılıktır..."

(48) "Bazen ona dokunmaya bile kıyamıyorum."

(49) "Ona sarıldığımda hep derim ki: 'Şu an dünyaları verseler yavrumun tırnağının ucuna değişmem.'"

(50) "Onlara gelecek bela bana gelsin düşüncesine kapılıyorum."

(51) "Ona sarıldığımda huzurlu bir mutluluk hissi"

(52) “Sağlıklı oldukları için şükrederim.”

(47)-(52)'de verilen doğrudan alıntılar ebeveynlerin çocuklarına hissettikleri duyguların örnekleridir. DELİLİK kavramsal alanında yer alan önceki ifadelerin tam aksine, bu alıntılar, ebeveynlerin çocuklarını ne kadar çok sevdiklerini, onlara hiçbir zarar gelmesini istemediklerini ve onlarla birlikte olmanın mutluluk verici olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Bulgular, Aragon ve diğerlerinin (2005) sonuçlarıyla bu bakımdan örtüşmektedir. Sevimli uyarana yönelik sergilenen sözel saldırgan tutum, uyarana karşı hissedilen fizyolojiye zarar verebilecek oranda yoğun duyguyu dengeleyebilmek adınadır. Çok yoğun sevginin dışavurumu sözel saldırgan tutum olabilir.

‘Duygu için tipik bilişsel modelleme’ (Kövecses, 1990) içinde gözden geçirildiğinde ebeveynlerin deneyimlediği durum aşağıda aktarıldığı gibidir.

0. Duygusal sakinlik durumu: Ebeveynin içinde bulunduğu ilk duygusal durumdur.

1. Neden (Uyaran): Ebeveynin çocuğu

2. Duygu Oluşumu: Ebeveynin yaşadığı çok yoğun sevgi duygusu

3. Duyguyu kontrol altına alma çabası: KABın yaşadığı yoğun duyguyla sınırlarının zorlanması

4. Kontrolü kaybetme: Bu aşamada KAP düzgün işleyemez çünkü yaşanan duygunun yoğunluğu fizyolojisini tehdit etmektedir

5. Eylem: Ebeveynin çocuğuna yönelttiği saldırgan sözel ve davranışsal tutum (KAP eylemin gerçekleşmesinden sorumlu değildir çünkü tutabileceğinden daha fazlasının zorlamasına maruz kalmıştır.

0. Duygusal Sakinlik: Duygusal sakinlik durumuna geri dönüş / Fizyolojik dengenin korunması

Ebeveyn duygusal olarak sakin iken sevginin nesnesi olan çocuğuyla iletişim içine girmektedir. İletişim süreci içinde ebeveyn çocuğuna karşı hissettiği sevgi duygusunu daha yoğun yaşamaya başlamaktadır. Ebeveynin deneyimlediği sevgi duygusu gittikçe daha yoğunlaşarak ebeveynin fizyolojisini etkilemekte (kalp atımının hızlanması ve dolayısıyla dolaşım sisteminde oluşan baskının artması ve vücut ısısında artış) ve ebeveynin beden sağlığını riske sokmaktadır (Aragon, 2015'te de duyguyu deneyimleyen kişinin fizyolojisinde benzer değişiklikler meydana geldiği ve bunun deneyimleyici kişinin beden sağlığı için tehdit oluşturduğu belirtilmektedir). Ebeveyn hem davranışsal hem de sözel saldırgan tutum sergileyerek deneyimlediği yoğun sevgi duygusunu dengelemeye çalışmaktadır. Verdiği tepki sonrasında fizyolojik değişimlerinin normale dönmesiyle birlikte ebeveyn de duygusal sakinlik durumuna geri dönmektedir.

Sonuç

Ebeveynlerin ÇYD içeriğine bakıldığında, bu ifadelerin üç temel anlamsal yapılanma içinde olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, sevgi ifadelerini içinde barındıranlardır; 'şirin', 'güzel', 'canım', 'kurban olurum' gibi hitap biçimleri ve kalıplaşmış sözcük yapılanmaları bu ilk grup içinde girmektedir. Bu grupta, ayrıca, değişmeceli kullanımlar da bulunur. Kız çocukları için 'çiçek' ve erkek çocukları için 'aslan' gibi değişmeceli kullanımlar listelenmiştir. İkinci ve üçüncü anlamsal yapılanma sevgi duygu durumlarında kullanılan ancak saldırgan tutum gösteren sözel yapılardan oluşmaktadır. İkinci yapılanma bedenine alma ifade eden 'yeme' ile ilişkilendirilmiş ifadeleri, üçüncü yapılanma, 'parçasını ısırma', 'parçalamak', 'öldürmek' gibi fiziksel şiddet biçimlerini içeren sözel yapıları içerir.

Daha ayrıntılı biçimde, bu ifadelerin ilk grubu doğrudan sevgi duygu durumunun aktarımını yapan ifadelerdir. SEVGİ kavramsal alanında bulunan, sevgi nesnesi GÜZELdir ve DEĞERLİdir, ona HAYRANLIK duyulur anlamları, konuşurun ADANMIŞLIK ve KENDİNİ KURBAN ETMESİ bu ifadeler için söz konusudur. Konuşura göre iki taraf bir BİRLİK içindedir ve konuşur sevgi nesnesini tekrar KAPın içine alıp onunla birlik içinde olmak istemektedir. KAP kavramsal alanı ve kabın içine alma ikinci grup çift-biçimli sözel yapılar için de açıklayıcıdır. DUYGUSAL İSTEK bir ihtiyaçtır (AÇLIKtır) ve SEVGİNİN nesnesi BESLEYİCİ bir YEMektir. Son grup için duygular KAPTAKI sıvıya benzetilebilir. Sıvının (duygunun) yoğunluğu arttıkça KAPın iç baskısı da artmakta ve KAPTAKI sıvı dışarıya taşmaktadır. Doğrudan şiddet içerikli sözel yapılar da DELİLİK kavramsal alanı içerisinde açıklanabilmektedir. Doğrudan sevgi aktarımını yapan ifadeler SEVGİ ve KAP kavramsal alanlarında, 'yemek' ile ilgili çift-biçimli sözel yapılar YİYECEK kavramsal alanında ve fiziksel şiddet aktarımını yapan çift-biçimli yapılar DELİLİK kavramsal alanında anlamsal olarak açıklanabilmektedir.

Ayrıca, bu çalışmanın bulguları, yine, 'duygu için tipik bilişsel modelleme' (Kövecses, 1990) ile uygundur. Ebeveynlerin deneyimledikleri duygu ve verdikleri sözel tepkiler, modellemede bulunan döngü ile tam olarak uyumaktadır.

Kaynaklar

- Aragon, Oriana vd (2015). Dimorphous Expressions of Positive Emotion: Displays of Both Care and Agression in Response to Cute Stimuli. *Psychological Science*,1-15
- Cameron-Faulkner, Thea, Lieven, Elena ve Tomasello, Micheal (2003). A Construction Based Analysis of Child Directed Speech. *Cognitive Science*, 27(6), 843-873
- Çetintaş Yıldırım, Filiz (2017). Bebeklere Yöneltilen Dil Kullanımlarında Çift-Biçimli (Dimorphous) İfadeler: Türkçe-İngilizce Sosyal Medya Örneklerinden Karşılaştırmalar. Makaroğlu, B., Bekar, İ. P. and Arica Akkök, E. (Eds.). 30. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 241-248. Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları

- Çetintaş Yıldırım, Filiz (2018). Child-Directed Speech of Turkish Mothers and Fathers : A Comparison Based on the Dimorphous Verbal Expression Use. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 12-23
- Hoff-Ginsberg, Erika (1991). Mother-Child Conversation in Different Social Class and Communicative Settings. *Child Development*, 62, 782-796
- Kempe, Vera, Brooks, Patricia ve Pirott, Laura (2001). *How Can Child-Directed Speech Facilitate the Acquisition of Morphology?* S3.amazonaws.com/academia.edu.documents/5623868/child-directed_speech.pdfAWSAccessKey=AK/A/WOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1497360433&Signature=Z/MpnRaiHXVsQCPTTJnEc08yrOA%3D&response-content-disposition=inline%3Bfilename%3DHow-can-child-directed-speech-facilitate.pdf (Erişim Tarihi: 13.06.2017)
- Kövecses, Zoltan (1986). *Metaphors of Anger, Pride, and Love. A Lexical Approach to The Structure of Concepts*. Amsterdam: John Benjamins
- Kövecses, Zoltan (1990). *Emotion Concepts*. New York: Springer-Verlag
- Kövecses, Zoltan (2004). *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: CUP
- Kövecses, Zoltan (2010). *Metaphor*. Oxford: OUP
- Lakoff, George ve Johnson, Mark (2003). *Metaphors We Live By*. London: University of Chicago Press
- Narayan, Chandan ve McDermott, Lily (2016). Speech Rate and Pitch Characteristics of Infant-Directed Speech: Longitudinal and Cross-Linguistic Observations. *The Journal of The Acoustical Society of America*, 139,1272-1281
- Rowe, Meredith (2008). Child-Directed Speech: Relation to Socioeconomic Status, Knowledge of Child Development and Child Vocabulary Skill. *Journal of Child Language*, 35(01),185-205
- Vivona, A. (2013). *Frequently Occuring Word Forms and Patterns in Infant-Directed Speech Produced by Mothers with and without Symptoms of Depression*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. New York: New York Üniversitesi
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2006). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin

Anahtar Sözcükler

Ünsüz ikizleşmesi, akustik, formant, süre, yoğunluk, üçboyutluluk

Keywords

Consonant gemination, acoustics, formant, duration, intensity, three-dimensionality

ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİNİN TÜRKÇEDEKİ AKUSTİK GÖRÜNÜMLERİ

THE ACOUSTIC FEATURES OF CONSONANT GEMINATION IN TURKISH

• İpek Pınar Uzun - Kader Reyhan

Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dilbilim Bölümü, pinarbekar@gmail.com

Dr.Öğr.Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, kaderreyhan@gmail.com

Öz

Bu çalışma, Türkçede birden fazla aynı nitelikli ünsüzün sözcüğün içses konumunda bulunması sonucu ortaya çıkan ünsüz ikizleşmesinin akustik sesbilgisel görünümünü ve ünsüzlerin üçboyutluluğuyla ilişkisini betimlemeyi amaçlamaktadır. Ergenç ve Bekâr (2013)'te geliştirilen Türkçede Ünsüz İkizleşmesi Modelinin (TÜZİM) akustik sesbilgisel açıdan nasıl bir işleyişi olduğunu araştıran bu çalışmada şu sorulara yanıt aranmaktadır: (i) Türkçede ünsüzlerin sesbilgisel özelliklerine dayalı olarak ikizleşen ünsüz çiftlerinin sesletim süreleri arasında akustik bir farklılık oluşmakta mıdır? (ii) Türkçede ünsüz çiftlerinin titreşimlilik özelliklerindeki farklılıklara dayalı olarak, F2 formant frekansında ayırıcı özellik gösteren sesbilgisel bir farklılık görülmekte midir? (iii) Türkçede ikizleşme içeren ünsüz çiftleri ile TÜZİM'de sınıflandırılan ünsüzler arasında akustik sesbilgisel özellikleri açısından uyumluluk bulunmakta mıdır? (iv) İkizleşen ünsüz çiftlerinin akustik sesbilgisel özellikleri, Türkçede ünsüzlerin üçboyutluluk (bkz. Selen, 1979; Ergenç, 1989) özellikleriyle benzerlikler ya da farklılıklar göstermekte

Abstract

This study is aimed to describe the acoustic phonetic aspects of consonant gemination formed in the word-medial position and the relation of the three-dimensionality of consonants in Turkish. The study, which investigates the acoustic properties of consonants with the perspective of the consonant gemination model in Turkish by Ergenç and Bekâr (2013), seeks answers to the following questions: (i) Are there any acoustic differences in terms of the phonation durations of the geminated consonants in Turkish? (ii) Is there a distinctive difference in terms of the F2 formant frequency based on the differences in the sonority characteristics of the consonant pairs? (iii) Is there an acoustic phonetic compatibility between the geminated consonant pairs and the consonants grouped in the consonant gemination model in Turkish? (iv) Do the acoustic features of the geminated consonants display similarities or differences according to the consonants' three-dimensionality in Turkish (see e.g., Selen 1979; Ergenç, 1989). The sample group of the research in this study consisted of 20 healthy and monolingual native speakers of Turkish.

midir? Çalışmada yürütülen araştırmanın örneklem grubu anadili Türkçe olan 20 sağlıklı ve tekdilli katılımcıdan oluşmaktadır. Dış sesten yalıtılmış bir ortamda toplanan sözlü dil verileri, ikizleşen ünsüz çiftlerinin F2 formant frekansları, sesletim süreleri ve yoğunluk değerleri açısından incelenmiştir. İstatistiksel veriler, R Programlama Dilinde Doğrusal Karma Analizi Modeli kullanılarak çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular, ünsüz çiftlerindeki akustik sesbilgisel farklılaşmaların TÜZİM’de yeniden değerlendirilmesi ve ikizleşmenin ünsüzlerin üçboyutluluğuna göre incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

The oral language data, collected in a silent room isolated from external sound, is examined with formant frequencies, phonation durations and intensity values. The statistical data is analyzed with Linear Mixed Effect Model in R Program. The findings reveal that the acoustic phonetic differences in consonant pairs need to be re-evaluated and the model needs to be reanalyzed by the three-dimensionality factor.

1. Giriş

Bu çalışma, Türkçede ünlülerarası içses konumunda (İng. *intervocalic position*) gerçekleşen ünsüz ikizleşmesinin (İng. *consonant gemination*), sesbilimsel ve akustik sesbilgisel görünümelerini betimlemeyi amaçlamaktadır. Ünsüz ikizleşmesi ses olayı, Türkçede yalnızca ünlülerarası konumda bulunmakta ve genellikle Türkçeye yabancı dillerden alıntılanmış sözcüklerde gözlemlenen bir olgudur. Türkçede ünsüz ikizleşmesi günümüze değin pek çok çalışmada yalnızca sesbilimsel yönleriyle (bkz. Ergenç & Bekar, 2013; Ergenç & Bekar Uzun, 2017) ya da biçimsesbilimsel (İng. *morphophonological*) yönleriyle ele alınmıştır (bkz. Taylan, 2015; Kunduracı, 2020; Uzun, 2020). Bu kapsamda hem sesbilimsel hem de biçimbilimsel açıdan tartışılmakta olan ünsüz ikizleşmesi, bu çalışma kapsamında akustik sesbilgisel açıdan sözlü dil üretimindeki görünümüleriyle incelenerek, bu konu çerçevesindeki alanyazınına katkı sağlanması da bu çalışmanın amaçlarından birini oluşturmaktadır.

Seslem yapısıyla yakından ilişkilendirilen ünsüz ikizleşmesi, bu çalışma kapsamında temel seslem modelleri çerçevesinde incelenmektedir. Bu kapsamda çalışmada, seslem yapısının temel bileşenleri, izleyen bölümlerde betimlendikten sonra, ilk olarak Clements ve Keyser (1983)'te Çatısal Seslem Modeli (İng. *Skeletal Model*) adı altında ortaya konulan bu modelden ana hatlarıyla söz edilecektir. Çatısal Seslem Modeli, çalışmada ilerleyen bölümlerle de betimleneceği gibi, ünsüz ikizleşmesindeki temel sesbilimsel etkenlerden biri olan seslem ağırlığı olgusuna yeteri kadar değinmemektedir. Hayes (1986)'da Çatısal Seslem Modelinde görülen bu eksikliğin giderilmesi amacıyla geliştirilmiş olan Bürünbirimcik Modeli (İng. *Moraic Model*), seslem yapısının ağır ya da hafif olması gibi tanımlamalarla ünsüz ikizleşmesinin de daha geniş kapsamda betimlenebilmesinin yolunu açmaktadır. Çatısal Seslem Modeli ve Bürünbirimcik Modeli üzerinden Curtis (2003)'te ünsüz ikizleşmesi tabanında geliştirilen Uyak, Çekirdek, X-Birim Modeli (İng. *Rhyme, Nucleus, X-Slot Model*) ya da RNX Modeli (İng. *RNX Model*), ünsüz ikizleşmesi içeren seslem yapılarını, Çatısal Seslem Modelinin ana kavramı olan çekirdek (İng. *nucleus*) ve Bürünbirimcik Modelinin ana kavramı olan uyak (İng. *rime*) çerçevesinde incelemektedir.

Alanyazındaki tipik seslem modelleri çerçevesinde Türkçe üzerinden geliştirilmiş olan ve bu çalışmanın da dayandığı kuramsal tabanı oluşturan ve Ergenç ve Bekar (2013)'te geliştirilen Türkçede Ünsüz İkizleşmesi Modeli (bundan sonra TÜZİM), ikizleşen ünsüzleri sesbilimsel özelliklerine göre alt modellere ayırarak yorumlamaktadır. Bu çalışma kapsamında, TÜZİM üzerinden geliştirilmiş olan tam ikizleşme, yarı ikizleşme ve tekünsüzleşme gibi alt sesbilimsel ikizleşme modelleri, sözlü dil üretim üzerinden yeniden incelenerek, akustik sesbilgisel özellikleri çerçevesinde ünsüzlerin ilgili alt modeldeki konumları üzerinden yorumlanmaktadır.

Akustik sesbilgisel gözlem teknikleri kullanılarak, nicel veri toplama yöntemleriyle gerçekleştirilen bu deneysel araştırmada, Türkçede ünsüz ikizleşmesi içeren ünsüz çiftlerinin

TÜZİM'deki sınıflandırmaya uygunluğu sesbilgisel yönleriyle sınırlanmaktadır. Bu yönleriyle araştırma, Türkçede ünsüz ikizleşmesinin akustik sesbilgisel yöntemler kullanılarak, kuramsal bir modelin sınırlanmış ilk araştırmalardan biri olma özelliği taşımaktadır. Yukarıda sunulan kuramsal çerçeve kapsamında aşağıda maddeler halinde sunulan sorulara yanıt aranmaktadır:

- i. Türkçede ünsüz ikizleşmesi taşıyan sözcüklerde ikizleşen ünsüz çiftlerinde görülen akustik sesbilgisel özellikler, Türkçede ünsüzlerin çıkış yeri, çıkış biçimi ve ses tellerinin titreşimi gibi üçboyutluluk (bkz. Selen, 1979; Ergenç, 1989; Ergenç, 1995) özellikleriyle benzerlik ya da farklılıklar içermekte midir?
- ii. ünsüz ikizleşmesi, ünlü kayması, ünlü uzaması gibi pek çok farklı nitelikte ses olayında ünlü ve çevresindeki ünsüzlerin akustik sesbilgisel değerlerinin incelendiği ikinci formant (F_2) frekansı (Hz) (bkz. Ren, 1986; Chitoran, 2002), TÜZİM'deki tam ikizleşme, yarı ikizleşme ve tekünsüzleşme sınıflamasında bulunan ünsüz çiftlerinin ölçümüne uygun bir akustik farklılık göstermekte midir?
- iii. F_2 formant frekansı ile birlikte bir diğer akustik sesbilgisel ölçüm aracı olan sesletim süresi (ms) ve enerji yoğunluğu (dB), Türkçede ikizleşen ünsüzler arasında belirgin bir fiziksel farklılık sunmakta mıdır?
- iv. Türkçede ünsüz ikizleşmesi içeren sözcüklerdeki ünsüz çiftlerinin sözlü dil üretiminden elde edilen akustik sesbilgisel veriler, TÜZİM çerçevesindeki sınıflandırma ile uyumlu bir görünüm sergilemekte midir?

Yukarıda sunulmuş olan araştırma soruları kapsamında, Türkçede birden fazla aynı nitelikli ünsüzün sözcüğün içses konumunda bulunması sonucu gerçekleşen ünsüz ikizleşmesinin akustik sesbilgisel görünümünün ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu genel hedefler çerçevesinde, çalışmanın ilk bölümlerinde bir dilin seslem yapısını oluşturan temel seslem bileşenlerinden ve seslem modellerinden ana çizgileriyle söz edilmesi planlanmaktadır. Kuramsal çerçeveyi oluşturan bölümlerin izleyen kısımlarında, ünsüz ikizleşmesinin temel sesbilimsel görünümü, ikizleşmeye özgü kuramsal yaklaşımlar ve bu çalışmanın kuramsal dayanağını oluşturan TÜZİM (bkz. Ergenç & Bekar, 2013) üzerinden bir alanyazın betimlemesi sunulmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ise, nicel veri toplama yöntemleri kullanılarak, Ankara Üniversitesi Beyin Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dilbilim Laboratuvarında toplanan sözlü dil verilerine ilişkin veri toplama ve çözümleme süreçleri ile elde edilen sözlü dil verilerine ilişkin bulgular, TÜZİM çerçevesinde ünsüz çiftlerinin F_2 formant frekansı (Hz), sesletim süreleri (ms) ve enerji yoğunluğu (dB) değerleri üzerinden yorumlanarak tartışılmaktadır.

2. Seslem ve Yapısı

Bir dilde tipik bir seslem yapısı (İng. *syllable structure*), çekirdek (İng. *nucleus*), önses (İng. *onset*) ve sonsesten (İng. *coda*) oluşmaktadır (bkz. Hooper, 1972; Kahn, 1976; McCarthy, 1979; Clements & Keyser, 1983; Levin, 1985). Her seslemin temel birimi olarak tanımlanan çekirdek yapı, dünyada pek çok dilde ünlülerden oluşurken, kimi dillerde ünlü gibi davranan ünsüzlerden ya da yarı ünlülerden de oluşabilmektedir. Çekirdeğin yalnızca ünsüzlerden ya da yarı ünlülerden oluştuğu seslem yapıları seslemsel ünsüzler (İng. *syllabic consonants*) olarak adlandırılmakta ve bu türden seslem yapıları genizsil ya da yan daralmalı ünsüzlerden oluşmaktadır. Chomsky ve Halle (1968: 354)'te bu seslem yapıları [+ünsüz, +parçalı] (İng. [+consonantal, +segmental]) olarak çekirdek yapıda kodlanan seslemsel ünsüzler olarak da tanımlanmaktadır. Polgárdi (2014: 404)'te İngilizcede *memory* [mɛmri] 'bellek', sözcüğü örneklenmektedir¹.

Çekirdekten sonra, seslem yapısının oluşumundaki temel bir diğer birim önsestir. Bu seslem konumu pek çok dünya dilinde tek bir ünsüzden oluşurken, İngilizce, Korece, Yunanca gibi ünsüz çiftlerinin birlikteliğine izin veren dillerde ise birden fazla ünsüzden de oluşabilmektedir. Kabak ve Idardi (2007: 28), örneğin İngilizcede [s] ile başlayan sözcüklerde genellikle önses kümelerinin (İng. *onset clusters*) bulunduğunu örneklemektedir: *street* [stri:t] 'cadde', *spread* [sprɛd] 'yaymak' gibi. Öte yandan, önses kümeleri her dilde o dilin seslem yapısının izin verdiği ölçüde konumlanabilmektedir. Bu durumda iki ünlü arasına gelen bir ünsüzün, o dilde sonses yerine önses konumuna yerleşerek seslem oluşturması Büyükçül Önses İlkesi (İng. *Maximal Onset Principle*) olarak (1)'deki gibi ilkeleştirilmiştir. Büyükçül Önses İlkesi, alanyazında ilk olarak Kahn (1976)'da, ardından Rudes (1977), Hooper (1978) ve Selkirk (1982)'de ayrıntılı olarak ele alınarak günümüzdeki biçimini almıştır.

(1) Büyükçül Önses İlkesi

İki ünlü arasına gelen bir ünsüz, sonses yerine önses olarak seslemleştirilir.

Dilde seslemleştirme (İng. *syllabification*), Büyükçül Önses İlkesi temelinde gerçekleştirilmektedir. Selkirk (1982)'de ayrıntılı olarak tartışılan seslemleştirme olgusu ve Büyükçül Önses İlkesine göre, örneğin İngilizcede *Patrick* ['pætrɪk] özel adındaki [t] sesi, vurgunun etkisiyle sözcüğün ilk sesleminin son sesbirimi olarak konumlanabilmektedir. Treiman

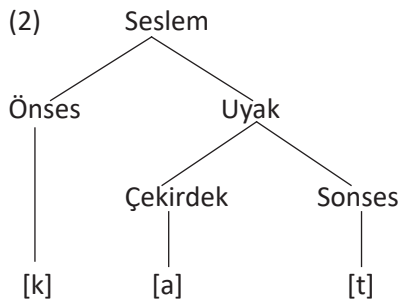
1 Seslemsel ünsüzler üzerine ayrıntılı bilgi ve kuramsal tartışmalar için bkz. örn. Chomsky ve Halle, 1968; Clements, 1990; Szigetvári, 2002; Polgárdi, 2014.

ve Danis (1988)'de tartışıldığı gibi, Selkirk (1982)'de sunulan bu örnek, Büyükçül Önses İlkesinin seslemlenme üzerindeki etkisi ve vurgunun da seslemlenme sürecinde baskın rol oynadığına dikkat çeken önemli örneklerden biridir.

Seslem yapısının en temel birimlerinden bir diğeri de sones konumudur. Zorunlu bir seslem konumu olmayan ve her dilde farklı sesbilimsel görünümüne içeren sones konumu, örneğin Japoncada yalnızca genizsil ünsüzlerin bulunabildiği ya da içses konumunda ünsüz ikizleşmesi oluşturan bir konumdur. Takeyasu ve Giriko (2017)'de belirtildiği gibi, Japoncada sones konumundaki ünsüz, kendisinden sonra da aynı ünsüzün konumlanmasına neden olarak ünsüz ikizleşmesi oluşturabilmektedir.

Çekirdek ve sones konumunu ikiye ayıran uyak, dillerde sağda budaklanan ve önsesden farklı bir konum oluşturan temel bir seslem bileşenidir. Bu bileşen, çekirdek ve sones konumunu içine alarak, bu iki konumun üstünde bir üst konum oluşturmaktadır. Bürünsel özelliklerle ilişkilendirilen uyak konumu, çekirdek ve sonesi içinde barındırdığı için ünlü tabanında yorumlanan bir seslem parçasıdır. Örneğin, İngilizcedeki tek seslemlilerde ses ve yazıbirim ilişkisini inceleyen Kessler ve Treiman (2001: 611)'de *cat* [kæt] 'kedi' sözcüğünün uyağı [æt] biçimindedir.

Yukarıdaki genel çerçeve kapsamında, dillere özgü tipik seslem yapısı, Türkçede / kat/ [kat] sözcüğü üzerinden örneklenerek, aşağıda (2)'deki gibi bir hiyerarşik yapı üzerinde gösterilmektedir:

Türkçedeki seslem yapısının tipik görünümüleri, günümüze değin pek çok araştırmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır (bkz. Selen, 1979; Clements & Sezer, 1982; Kaye, 1990; van der Hulst & van de Weijer, 1991; Ergenç, 1995). Bu araştırmalarda Türkçenin seslem yapısının temel dizilişi (İng. *canonical*), Ünsüz (Üz), Ünlü (Ü) ve Üz ses dizilişinden oluşmaktadır. Clements ve Sezer (1982: 247)'de Türkçede önses konumunda örneğin *prova* [pɔɾɔva] sözcüğünün karmaşık bir ses dizilişi içerdiği ileri sürülmektedir. Türkçede alıntı sözcüklerde sıklıkla karşılaşılan bu durumun

tersine, Türkçede sones konumunda Ergenç (1995)'te belirtildiği gibi kimi ünsüz çiftleri birlikte bulunabilmektedir. Seslem sonu konumundaki bu ses birliktelikleri Ergenç'te ünsüz yığılması olarak da kabul edilmektedir: [nt], [rs], [nt], [rt], [ft], [st], [lt/t], [nt], [lk/c], [rp], [nt], [rp], [rt], [nk/nc], [rk/rc] ünsüzleri gibi. Ergenç ve Bekar Uzun (2017)'de betimlenen Türkçenin seslem yapısına ilişkin olası seslem türleri ise (3)'teki gibi özetlenebilir:

- (3) a. Ü = /o/ > [o]
- b. Ü + Üz = /an/ > [an]
- c. Üz + Ü = /şu/ > [ʃu]
- d. Üz + Ü + Üz = /son/ > [sɔn]
- e. Ü + Üz + Üz = /erk/ > [ɛrc]
- f. Üz + Ü + Üz + Üz = /kart/ > [kart]

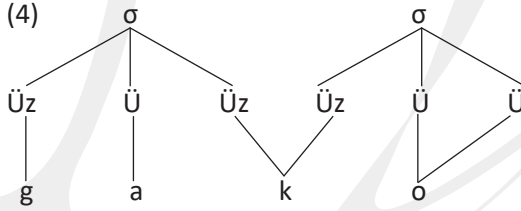
(3)'te örneklendiği gibi, Türkçedeki tipik seslem yapıları tek bir ünlüden (o), bir ünlü ve bir ünsüz (an) ya da bir ünsüz ve bir ünlüden (şu) oluşabilmektedir. Temel dizilişi içerdiği varsayılan bir ünsüz, bir ünlü ve bir ünsüz dizgesi (son) ile birlikte, sones konumunda birden fazla ünsüz içeren bir ünlü, iki ünsüz (erk) ya da bir ünsüz, bir ünlü ve iki ünsüz (kart) gibi çeşitli ses dizilişlerinden oluşabilmektedir.

2.1. Seslem Modelleri

2.1.1 Çatısal Seslem Modeli

Clements ve Keyser (1983)'te ortaya konulan ve Levin (1985)'te geliştirilerek günümüzdeki biçimini alan Çatısal Seslem Modeli, seslem yapısını, seslem, uyak ve çekirdek olmak üzere üç temel budak çerçevesinde yorumlamaktadır. Çatısal Seslem Modelinde Levin (1985)'e göre, ünlüler doğrudan uyak budağında çekirdeğe bağlanırken, ünsüzler daha üst alanlara bağlanabilmektedir. Seslem yapısının en altında kalan alanlar ise, parçalı yapısal alanlar (İng. *X-slots*) olarak adlandırılmaktadır¹. Itô (2018: 15)'de ünsüz ikizleşmesi gösteren *gakko* 'okul' sözcüğü, Clements ve Keyser (1983)'ün Çatısal Seslem Modelindeki tipik hiyerarşik gösterimi üzerinden (4)'teki gibi örneklendirilmiştir:

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için McCarthy (1979)'da önerilen ve Çatısal Seslem Modelinin oluşumunda önemli bir yeri olan X Kuramındaki (İng. *X Theory*) yaklaşımların incelenmesi önerilmektedir. Levin (1985) ve Lowenstamm ve Kaye (1986)'da Ü-Üz Kuramı (İng. *CV Theory*) olarak geliştirilen bu kuram, Çatısal Seslem Modelinin seslem yapısının çatısal organizasyonu ve ses dizilişleriyle benzer nitelikler taşıması açısından alanyazında önemli yeri olan kuramlardan biridir. Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz. örn. McCarthy (1979), Hyman (1984), Levin (1985), Hayes (1986), Lowenstamm ve Kaye (1986), McCarthy ve Prince (1986).

Itô (2018: 15)

Itô (2018: 15), seslem yapısının temel gösteriminin (4)'te Japoncadan örneklenen ünsüz ikizleşmesi gösterimi olduğu ileri sürmektedir. Itô ayrıca, önceki bölümde (2)'de örneklenmiş olan tipik seslem hiyerarşisini Clements ve Keyser (1983)'te önerilen Çatısal Seslem Modeli sunumuyla yakından ilişkilendirerek, seslem yapısının tanımlanmasında uyak, çekirdek, önses ve sonesin yeterli olduğunu belirtmektedir. Öte yandan Clements ve Keyser, Çatısal Seslem Modelinde ünsüzlerin seslem kenarlarını belirlemede önemli rol oynadığını, bu nedenle ünsüzlerin seslemin önses ve sones konumlarıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini, ünlülerin ise seslemin tepe noktasını işaretleyen uyak ve çekirdek konumuyla ilişkili olduğunu kabul etmektedir. (3)'te sunulan örneklerdeki her bir seslem alanını, ünsüz ve ünlü alanları (İng. *CV slots*) olarak tanımlamaktadır.

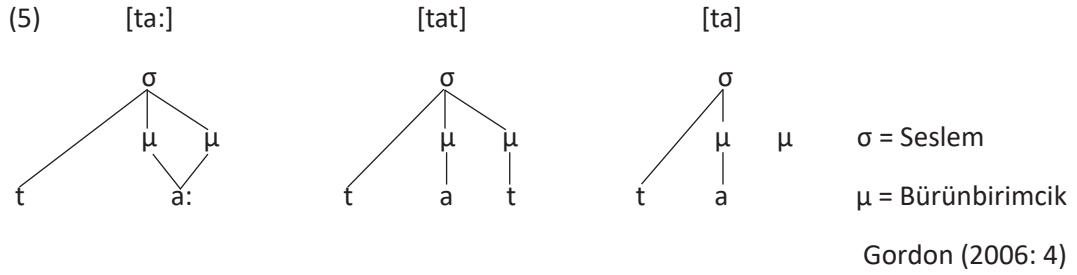
Çatısal Seslem Modeli, pek çok yönüyle seslem yapısının temel bileşenlerinin işleyişini ortaya koyması açısından kapsamlı bir kuram olmasına karşın, seslem yapısının bürün dizgesiyle olan ilişkisini betimlemede yetersiz kalmaktadır. Hyman (1985)'te de tartışıldığı gibi, Çatısal Seslem Modeli, seslem yapısını betimlerken, uyağı temel almakta, ancak önsesin işlevlerini de yeterince betimlememektedir. Buradan yola çıkarak, bir sonraki bölümde tanımlanacak olan Bürünbirimcik Modeli (Hayes, 1986), Çatısal Seslem Modelinin betimlemede yetersiz kaldığı bürün dizgesine ilişkin aşamalara çözüm önerisi getirmeye çalışmaktadır.

2.1.2 Bürünbirimcik Modeli

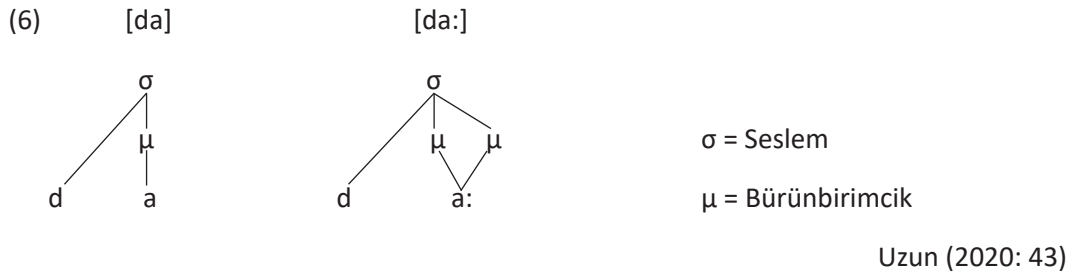
Çatısal Seslem Modelinde, bir önceki bölümde de söz edildiği gibi, bürün dizgesine özgü temel bileşenlerin seslem yapısı üzerindeki etkileri yeterince tartışılmamaktadır. Hayes (1986)'da önerilen Bürünbirimcik Modeli, seslem yapısının belirlenmesinde önsesin ve uyak yapısının bürün dizgesine özgü birimlerle incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bürünbirimcik Modeli ya da Moraik Model (İng. *Moraic Model*), ünsüz ikizleşmesi, ünlü uzaması gibi seslem yapısını etkileyen pek çok farklı nitelikte ses olayının betimlenmesi açısından alanyazında önemli bir yer tutmaktadır. Hayes, seslem yapısının belirlenmesinde, seslemin alt birimleri ve seslemin üst birimleri arasında bürünsel özellikli bir ara yapının bulunduğunu ve bu yapının ünsüz ikizleşmesi gibi ses olaylarında açıklayıcı işlev yüklenen seslem ağırlığı (İng. *syllable weight*) ile

ilişkilendirilebileceğini öne sürmektedir.

Bu çalışma kapsamında da önemli bir yer tutan seslem ağırlığı, seslemi oluşturan birimlerin sesletim süresi değerleri üzerinde alt ulamlara ayrılmaktadır. Seslem ağırlığı, bir seslemi oluşturan ünlü ya da ünsüzlerin süre değerleri üzerinden hafif seslem (İng. *light syllable*), ağır seslem (İng. *heavy syllable*) ve en ağır seslem (İng. *superheavy syllable*) olmak üzere üç temel sınıflamaya ayrılmaktadır. Tek bürünbirimcikli (İng. *monomoraic*) seslemler hafif, iki bürünbirimcikli (İng. *bimoraic*) seslemler ağır, üç bürünbirimcik (İng. *trimoraic*) içeren seslemler en ağır seslemler olarak tanımlanmaktadır (bkz. Hayes, 1986; McCarthy & Prince, 1986; Gordon, 2006). Gordon (2006: 4)'dan alınan ve (5)'te sunulan örneklerde Bürünbirimcik Modeli çerçevesinde Latince üzerinden seslem ağırlığı görünümüleri gösterilmektedir:

(5)'te sunulan örnekte Gordon (2006: 4), kısa seslem alanlarının tek bir bürünbirimcik, uzun seslem alanlarının ise birden fazla bürünbirimcik taşıdığını belirtmektedir¹. Uzun (2020: 43)'de Türkçede ünlü uzaması üzerinden temel seslem ağırlığı görünümü aşağıda (6)'daki gibi örneklendirilmiştir:

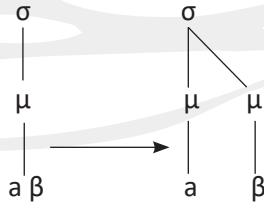

(6)'daki örnekler, Türkçe üzerinden Uzun (2020: 43)'de örneklenen *da* [da] ve *dağ* [da:] sözcüklerinde hafif seslem ve ağır seslem görünümelerini tanımlamaktadır. Bürünbirimcik Modeli ünlülerin tona dayalı özelliklerini öne çıkararak çekirdek konumunu ele alırken, sones konumu

1 Dünya dillerinde seslem ağırlıklarına göre kapsamlı tipolojik sınıflandırması için bkz. Gordon (2006: 15).

üzerinden açıklama yapmakta yetersiz kalmaktadır. Hayes (1989: 258)'da, dillere özgü farklılıklar nedeniyle, sones konumunda bürünbirimcik olarak kabul edilmesi gerektiğini ve bu sorunun konuma-dayalı-ağırlık (İng. *weight-by-position*) ile çözümlenebileceğini ileri sürmektedir. Hayes (1989: 258), konuma-dayalı-ağırlık budaklanmasını aşağıda (7)'deki gibi örnelemektedir:

(7) Konuma-dayalı-ağırlık

Seslem (σ), bürünbirimciği (μ) yönettiği konum

Hayes (1989: 258)

Hayes'tan alınan (7)'deki konuma-dayalı-ağırlık örneğinde, seslemin yalnızca ünlüleri değil, sones konumundaki ünsüzleri de yönetmesi nedeniyle, ünsüzün de bürünbirimcik olarak varsayılması gerektiği belirtilmektedir. Hayes, buradan yola çıkarak, seslem ağırlığının dile özgü farklılıklar oluşturabileceğini, yalnızca ünlülerin bürünsel nitelikleri çerçevesinde değil, sones konumundaki ünsüzlerin de bürünbirimcik olarak kabul edilmesi ve seslem ağırlığını etkileyebileceğini tartışmaktadır. Bir sonraki bölümde, bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturan ünsüz ikizleşmesi, Çatısal Seslem Modeli ve Bürünbirimcik Modelleri üzerinden Curtis (2003)'te pek çok farklı dil üzerinden² geliştirilen Uyak, Çekirdek ve X-Birim Modeli (İng. *Rhyme, Nucleus, X-Slot Model*) çerçevesinde ele alınmaktadır.

2.2 Ünsüz ikizleşmesi

Pek çok dilde ünlülerarası konumda (İng. *intervocalic*) gerçekleşen ünsüz ikizleşmesi, ünsüz türleri, vurgu konumu (ünlü öncesi ya da sonrası), ünlülerarası ya da ünsüz öncesi konum, ikizleşme konumu ve durumu (çift ünsüz ve tek ünsüz karşılaştırması) gibi farklı açılardan ele alınan bir ses olayıdır (bkz. Itô, 2018; Gordon, 2006; Curtis, 2003; Dmitrieva, 2017; Takeyasu & Giriko, 2017 gibi). Bu çalışma kapsamında ünsüz ikizleşmesi, ünsüz türleri tabanında ele alınarak, içses konumunda ikizleşme gösteren ünsüz çiftlerinin akustik sesbilgisel özelliklerinin çıkış yeri (İng. *place of articulation*), çıkış biçimi (İng. *manner of articulation*) ve ses tellerinin titreşimi/ötümlülük

2 Curtis (2003)'te ünsüz ikizleşmesi görünümüleri incelenen diller şu şekildedir: Latince, İtalyanca, Japonca, Kuna dili, Estonca, Arapça, Hausa dili, Sinhala dili, Hintçe, Koya dili, Korece, Yakima Sahaptin dili, Leti dili, Truk dili, Malayalam dili, Macarca.

(İng. *sonority*) özellikleri çerçevesinde üçboyutluluk nitelikleri açısından incelenmektedir. Ünsüz ikizleşmesi, içseste çift ünsüz (İng. *geminate*) ve tek ünsüz (İng. *singleton*) bulunmasına göre süre farklılıkları üzerinden Bengalce ve Türkçe (Lahiri & Hankamer, 1988), Hintçe (Ohala, 2007), İtalyanca (Esposito & Di Benedetto, 1999), Rusça (Dmitrieva, 2017), Japonca (Takeyasu & Giriko, 2017), İngilizce (Prince, 1984), Fince (Blevins, 2004) gibi çok sayıda dilde incelenmiştir. Tek ünsüz ve çift ünsüz karşılaştırmasının yapıldığı bu araştırmalarda, ikizleşme gösteren ünsüzlerin süre değerleri, içses konumunda ilgili ünsüzden önce ya da sonra gelen ünlülerin de uzunluk ya da kısalık gibi fiziksel niteliklerini ele almaktadır. Kawahara ve Pangilinan (2017: 13)'de belirtildiği gibi, ünsüz ikizleşmesinin en çok araştırıldığı dillerden biri olan Japoncada tek ünsüz ve çift ünsüz karşılaştırmasında duraklamalı ve genizsil ünsüzler ile yarı ünlüler (İng. *glides*) arasında sesletim süreleri açısından aynı olmadıkları, ünsüz türlerine göre değişim olduğu ileri sürülmektedir. Kawahara ve Pangilinan (2017: 14), aşağıda (8)'de Japonca üzerinden sunulan örneklerde alıntı sözcüklerde ağızsil patlamalı (İng. *oral stop*) ve genizsil ünsüzlerde ikizleşme özellikleri açısından farklılıklar olduğunu örneklenmektedir:

(8)	a. /kano-kano-μ/	→	[kanokkano]	(Anlık Oluşum)
	b. /stop/ (Tr. <i>durmak</i>)	→	[sutoppu]	(Ağızsil Patlamalı)
	c. /lamb/ (Tr. <i>kuzu</i>)	→	[ramu]	(Genizsil)

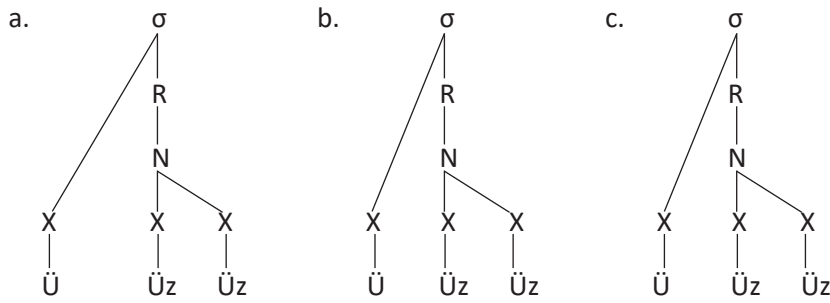
Kawahara ve Pangilinan (2017: 14)

(8)'de sunulan Japonca örneklerde üç farklı sesbilimsel oluşumun bulunduğu görülmektedir. (8a)'daki örnekte kanokkano sözcüğünü oluşturan ve içses konumundaki ikinci ünsüz (Ü₂) olarak kodlanan patlamalı [k] ünsüzü vardır, kendisinden önce genizsil bir ünsüz konumlandığı için, sözcük ikizleştiğinde patlamalı [k] ünsüzünün yanına kendisiyle aynı nitelikte bir [k] ünsüzü konumlanmaktadır. Bu durum, Kawahara ve Pangilinan (2017: 14)'de konuşucunun üçüncü ünsüz (Ü₃) seçimi olarak yorumlanmaktadır. (8b)'de ise, Japoncada ağızsil patlamalı [p] ünsüzü, yabancı dillerden alıntılanan bir sözcükte bulunması durumunda ikizleşirken, bu ünsüz geldiği dildeki sesbilimsel özelliklerini korumaktadır. (8c)'de sunulan içses konumundaki genizsil ünsüz kullanımında ise, genizsil ünsüzlerin alıntılanan dildeki özelliklerini korumasına karşın, ikizleşme göstermediği görülmektedir. Bu durum, alıntı sözcüklerde bulunan ünsüz türlerinin üçboyutluluk özelliklerinin, o dilde ünsüz ikizleşmesi oluşumunu etkilediğini gösteren önemli bir bulgu olarak yorumlanabilir.

Ünsüzlerin fiziksel özelliklerine göre üçboyutlulukları çerçevesinde ünsüz ikizleşmesi sırasında farklı sesbilimsel oluşumlar içermesi, bu çalışmanın da temel konusunu oluşturan

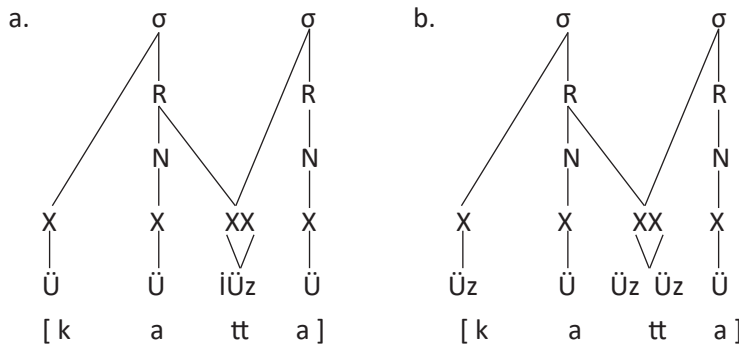
gerekçelerden biridir. Çatısal Seslem Modeli (bkz. Clements & Keyser, 1983; Levin, 1985) ve Bürünbirimcik Modeli (bkz. Hayes, 1986) tabanında Curtis (2003)'te geliştirilen Uyak, Çekirdek ve X-Birim Modeli ya da RNX Modeli, ikizleşme sırasında budakların nasıl bağlandığını inceleyen bir modeldir. Çatısal Seslem Modeli ve Bürünbirimcik Modelinde çekirdek konumunun basitleştirilmesi ve sadeleştirilmesi için geliştirilen ve ağırlıklı olarak ünsüz ikizleşmesine ilişkin sesbilimsel örüntüleri ele alan bu model, Curtis (2003: 13)'te (9)'da sunulduğu gibi bir seslem hiyerarşisi içermektedir. (10)'da ise, (2003: 35)'te ünsüz ikizleşmesine yönelik geliştirdiği modeldeki içşes konumuna ilişkin seslem hiyerarşisi görünümüleri sunulmaktadır.

(9) Uyak, Çekirdek ve X-Birim Modelinde tipik seslem hiyerarşileri

Curtis (2003: 13)

(10) Uyak, Çekirdek ve X-Birim Modelinde içşes konumunda ünsüz ikizleşmesi

σ = Seslem, R = Uyak, N = Çekirdek, X = Seslemin en alt birimi
Ü = Ünlü, Üz = Ünsüz, İÜz = İkiz Ünsüz

Curtis (2003: 35, 36)

Curtis (2003)'te içses konumundaki ünsüz ikizleşme görünümleri için önerilen yukarıdaki seslem hiyerarşisi modelinde en temel nokta, Çatısız Seslem Modeline benzer bir hiyerarşide seslem yapısını ele almasına karşın, ikiz ünsüzleri tek bir çatı altında toplayarak, Bürünbirimcik Modelindeki bürünbirimcik yaklaşımını benimsemektedir. Bu anlamda, her iki modelin farklı yönlerini ele alan Curtis, ikizleşme durumunda bunun özelleşmiş bir sesbilimsel görünüm olduğunu ve (10a)'daki aynı çatı altında toplanmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, ikizleşen ünsüzlerin aynı seslem içinde bulunma zorunluluğunun olmadığı, (10a) ve (10b)'de de görüldüğü gibi, farklı seslemlerin sones ve önes konumlarında yer almalarına karşın, içses konumunda bulunmalarının aynı çatı altında konumlanmaları için yeterli olduğunu ileri sürmektedir. Bu çalışma kapsamında da akustik sesbilgisel yöntemlerle incelenen TÜZİM (bkz. Ergenç & Bekar, 2013), Curtis (2003)'te içses konumunda ünsüz ikizleşmesi üzerinden geliştirilen Uyak, Çekirdek ve X-Birim Modelini Türkçe üzerinden yeni bir model önerisi olarak sunmaktadır. Curtis (2003) üzerinden geliştirilen bu modelde, Curtis'in yaklaşımlarına ek olarak, ünsüz ikizleşmesi ünsüz türleri tabanında sınıflandırılmış ve bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak olan tam ikizleşme, yarı ikizleşme ve tekünsüzleşme ulamları çerçevesinde Türkçe üzerinden tartışılmıştır.

2.3 Türkçede Ünsüz İkizleşmesi Modeli (TÜZİM)

Curtis (2003)'te önerilen Uyak, Çekirdek ve X-Birim Modeli, Türkçe üzerinden yeniden uyarlanarak Ergenç ve Bekar (2003)'te Türkçede Ünsüz İkizleşmesi Modeli (TÜZİM) olarak geliştirilmiştir. Araştırmacılar, ünsüz ikizleşmesinin akustik sesbilgisel yöntemlerle incelenmesi gerekliliğini sezdirerek, temsilî sözcüklerin formant frekansı değerleri ve sesletim sürelerini incelemiştir. Türkçeye yabancı dillerden alıntılanmış pek çok sözcüğü de içeren bu modelde, ikizleşme gösteren ünsüzler, üçboyutluluk özelliklerine göre tam ikizleşme, yarı ikizleşme ve tekünsüzleşme ulamları altında sınıflandırılmıştır. Ancak Uyak, Çekirdek ve X-Birim Modeli ile birlikte kuramsal yönleriyle bu araştırmanın temelini oluşturan TÜZİM'de sunulan modele özgü tartışılması gereken sesbilgisel noktalar bulunmaktadır. Buna göre, ünsüz ikizleşmesi gösteren ünsüzlerin akustik sesbilgisel özellikleri, ikizleşmeyi temsil eden sözcükleri sesleten tek bir konuşucunun üretimi üzerinden değerlendirilmiş ve istatistiksel bulgu sunulmamıştır. Buradan yola çıkarak da, bu çalışma tabanında önerilen TÜZİM'in deneysel ortamda sınanması amaçlanmıştır.

Kuramsal yönleriyle farklı bakış açıları kazandırması yönünden dikkate değer bir model TÜZİM dışında, Türkçe üzerinden ünsüz ikizleşmesinin incelendiği ve alanyazına önemli katkılar sağlayan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Taylan (2015) ve Kunduracı (2020)'de, Türkçede

kuramsal yönleriyle ayrıntılı olarak ünsüz ikizleşmesi, Türkçede kimi ses çevrelerinde ünsüz uzaması ile de ilişkilendirilmektedir. Taylan'a (2015: 54–56) göre, Türkçede *hak* [hak] örneğinde sözcük, ünlü ile başlayan bir ek alması durumunda bir uzatma kuralıyla *hakkı* [hakkı] biçimine dönüşmektedir. Taylan, aynı zamanda bu sesbilimsel görünüm için ikinci bir öneride daha bulunarak, ses olayının bir kısaltma olarak da yorumlanabileceğini ileri sürmektedir. Buna göre, tabanda değişim gösteren ünsüzler derin yapıda uzun özellik içermekte ve ünlü ile başlayan bir ek alınması durumunda da bu uzunluk geçerli olmaktadır: Örneğin, [+uzun] Üz > [-uzun] / __ Üz, # gibi. Kunderacı'da bu seçenekler ayrıntılı olarak ele alınmış ve Taylan (2015)'in analizlerine ek olarak diğer bir seçenek daha sunulmaktadır. Kunderacı'ya göre, örneğin, HAZ sözlükbiriminde iki ayrı tabanın bulunduğu, sözcük üzerine ek almadığında ve ünsüz eklenme içeren durumlarda [haz], ancak sözcük üzerine ünlüyle başlayan bir ek alırsa [hazz] biçimi seçilmektedir. Kunderacı bu sesbilimsel farklılığı, sözcüklerin eklenme süreçlerinde devreye giren, ilgili biçimsel ortama göre biçimsel açıdan uygun tabanı seçmelerini sağlayan biçimsesbilimsel bir etkileşim örneği olarak değerlendirmektedir.

Bengalce ve Türkçe üzerinden ünsüz ikizleşmesi görünümlerini karşılaştıran Lahiri ve Hankamer (1988)'de, ikizleşmenin sözcüğün sesletim süresiyle yakından ilişkili olduğu öne sürülerek, çoğunlukla sözcüklerin biçimsesbilimsel değişimleri çerçevesinde bir deney deseni kurmuştur. Pek çok alıntı sözcüğü de içeren bu çalışmada, örneğin Lahiri ve Hankamer (1988: 337)'de /sa:te/¹ 'saat' sözcüğü, /sa:t:e/ biçiminde sunulurken, yönelme durumundan bulunma durumuna geçişteki ikizleşme örüntüsünün sesletim süresi ölçülmüştür. Toplam 18 ses çevresi üzerinden ünsüz ikizleşmesi üzerine deneysel bulguların sunulduğu ilk araştırmalardan biri olması açısından önemli bir çalışma olan Lahiri ve Hankamer, Bengalce ve Türkçede tek ünsüz ve çift ünsüz tabanında ikizleşme oluşumlarını inceleyerek, sesletim süresinin belirleyici bir değişken olduğunu, ancak tüm konuşucularda anlamlılık bulunamadığını ileri sürmektedir.

Bir sonraki bölümde, uygulamalı gözlem teknikleri kullanılan bu çalışmanın kuramsal tabanını oluşturan TÜZİM'e ilişkin alt sınıflamalar, Ergenç ve Bekar (2013) çerçevesinde betimlenmektedir.

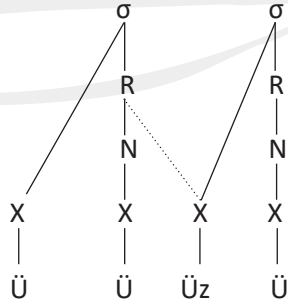
2.3.1 Tekünsüzleşme Modeli

Ergenç ve Bekar (2013: 21)'te sunulan TÜZİM'deki tekünsüzleşme modelinde, ikizleşmeyi oluşturan ünsüzlerden ilkinin sesbilimsel özelliklerini korumasına karşın, akustik sesbilgisel

1 Lahiri ve Hankamer (1988: 337)'de verilen 'saat' sözcüğünün araştırmacıların sunduğu sesbilim abecesi gösterimi ve uzama imleri bu çalışmada metindeki asılları korunarak sunulmuştur.

özelliklerini büyük oranda yitirdiği belirtilmektedir. Ünsüz çiftlerinin formant frekansı değerlerini ve sesletim sürelerini inceleyen Ergenç ve Bekar, Türkçede ünsüz ikizleşmesi sırasında tekünsüzleşme gösteren ünsüz çiftlerini çıkış biçimlerine göre şu şekilde sınıflandırmaktadır: [bb], [dd], [cc/kk], [pp], [tt] patlamalı ünsüzleri, [d₃d₃], [t₃t₃] ve [ff] sürtünücü ünsüzleri. Aşağıda (11)'de TÜZİM'de tekünsüzleşme modeline ilişkin seslem hiyerarşisi sunulmaktadır.

(11) Tekünsüzleşme Modeli

Ergenç ve Bekar (2013: 21)

(11)'de Ergenç ve Bekar (2013: 21)'te sunulan tekünsüzleşmeye ilişkin seslem hiyerarşisinde, ikizleşmenin içses konumundaki görünümü betimlenmiştir. Buna göre, içses konumundaki ikiz ünsüz tek bir ünsüz olarak sunulmuş ve seslemlerden ilkinin sones konumu, ikinci seslemin ise önses konumu üzerinden tekünsüzleşme görünümü ortaya konulmuştur. Araştırmacılar, ünsüz ikizleşmesini oluşturan ilk ünsüzün akustik sesbilgisel özelliklerini büyük oranda yitirmesi nedeniyle, bu ünsüzü hiyerarşide noktalı imle işaretlemiştir. Ergenç ve Bekar'ın tekünsüzleşme modelinde incelemiş olduğu sözcükler (12)'de sunulduğu gibidir:

(12) [bb] → /abba/ [abba]

[dd] → /beddua/ [beddɯa]; /addetmek/ [adde^hetmɛç]

[pp] → /hoppa/ [χɔppa]; /zippo/ [zɪppɔ]

[tt] → /battaniye/ [battanɪjɛ]; /yurtttaş/ [jɔrttaʃ]

[kk/cc] → /hokka/ [χɔkka]; /ayakkabi/ [ajakkabi]; /dikkat/ [dɪccat^h]

[d₃d₃] → /hacca/ [χad₃d₃a]

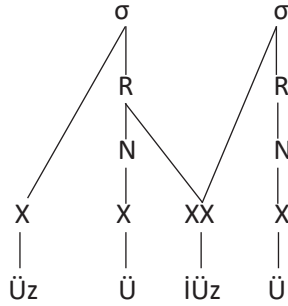
[t₃t₃] → /becçe/ [bet₃t₃ɛ]

[ff] → /muzaffer/ [mɔzaffɛy]; /affetmek/ [affetmɛç]

2.3.2 Yarı İkizleşme Modeli

Ergenç ve Bekar (2013: 22)'te TÜZİM'de sunulan yarı ikizleşme modelinde, sözcükte ünsüz ikizleşmesini oluşturan ilk ünsüzün akustik sesbilgisel özelliklerinin bir kısmı korunduğu için, Türkçede kimi ünsüzlerin bulunduğu ikizleşme çevrelerinin yarı ikizleşme olarak tanımlanması gerektiği ileri sürülmektedir. Ergenç ve Bekar'a göre, yarı ikizleşme özelliği gösteren ünsüz çiftleri çıkış biçimlerine göre şu şekilde sınıflandırılmaktadır: [xx], [ss], [vv], [jj], [zz] sürtünücü ünsüzleri ve [rr] çarpmalı ünsüzü. Aşağıda (13)'te Ergenç ve Bekar'ın yarı ikizleşmeye ilişkin olarak sunduğu seslem hiyerarşisi sunulmaktadır:

(13) Yarı İkizleşme Modeli

Ergenç ve Bekar (2013: 22)

(13)'te sunulan ünsüz ikizleşmesi modeli, Curtis (2003: 35, 36)'te sunulan Uyak, Çekirdek ve X-Birim Modelindeki ikizleşme önerisine büyük oranda benzeyen bir hiyerarşi içermektedir. Curtis'i büyük oranda benimsemesine karşın, Ergenç ve Bekar (2013), Türkçedeki ünsüzleri sesbilimsel özelliklerine göre sınıflandırarak alt modeller önerdiği için, bu noktada araştırmacıların farklı hiyerarşi önerilerinde de bulunduğu görülmektedir. Aşağıda (14)'te, Ergenç ve Bekar'ın TÜZİM'de yarı ikizleşme modelinde incelemiş olduğu sözcükler sunulmaktadır:

(14) [xx] → /sıhhat/ [sıχχat^h]; /musahhih/ [mʊsaxχɪχ]

[ss] → /yassı/ [jassı]

[vv] → /evvel/ [evvɛ]; /tasavvuf/ [tasavvʊf]

[jj] → /ayyaş/ [ajja]; /tayyör/ [tajjœy]

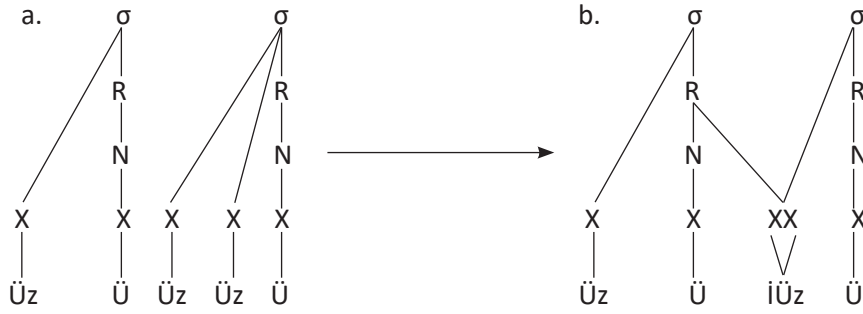
[zz] → /bizzat/ [bizzat^h]; /muazzez/ [mʊazzez]

[rr] → /sırrı/ [sırrı]; /serra/ [serra]

2.3.3 Tam İkizleşme Modeli

Ergenç ve Bekar (2013: 23)'te TÜZİM'de sunulan son ünsüz ikizleşmesi modeli olan tekünsüzleşme modelinde, ikizleşmeyi oluşturan iki ünsüzün de akustik sesbilgisel özelliklerini büyük oranda koruduğu ileri sürülmektedir. Buna göre, her iki ünsüz de fiziksel olarak sözlü dil üretiminde gerçekleşmektedir. Ergenç ve Bekar'a göre, tam ikizleşme taşıyan ünsüz çiftleri çıkış biçimlerine göre şu şekilde sınıflandırılmaktadır: [mm], [nn] genizsil ünsüzleri, [ll]/[ʎ] yan daralma ünsüzü ve [ʃʃ] sürtünücü ünsüzü. Tam ikizleşmeye özgü sunulan hiyerarşik budaklanma ise aşağıda (15)'teki gibidir:

(15) Tam İkizleşme Modeli

Ergenç ve Bekar (2013: 23)

(15a)'da sunulan seslem hiyerarşisinde Ergenç ve Bekar (2013: 23), içses konumundaki gösterimin (15b)'de önerildiği gibi güncellenebilir olduğuna inanılmaktadır. Buna göre, (16)'da sunulan örneklerde ünsüz ikizleşmesini içeren sözcüklerdeki ilk ünsüzün ilk seslemin sones konumunda, ikinci ünsüzün ise ardışık seslemin önses konumunda olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenden ötürü, (15b)'de önerilen seslem hiyerarşisinin daha uygulanabilir bir yapı olduğu düşünülmektedir. Ergenç ve Bekar'ın tekünsüzleşme modelinde incelemiş olduğu sözcükler aşağıda (16)'da sunulduğu gibidir:

(16) [mm] → /amma/ [amma]; /temmuz/ [temmʊz]

[nn] → /anne/ [anne]; /minnet/ [mɪnnetⁿ]

[ll]/[ʎ] → /afallamak/ [afallamak]; /elli/ [e[ɫ]

[ʃʃ] → / mübeşşir/ [mybeʃʃɪʃ]

3. Uygulama

3.1 Katılımcılar

Araştırmanın örneklem grubu, 18-35 yaş aralığında bulunan 20 sağlıklı ve gönüllü anadili Türkçe ve tekdilli katılımcıdan (10 kadın, yaş ort. = ~ 21.5; 10 erkek, yaş ort. = ~ 23.4) oluşmaktadır. Tüm katılımcılar, Ankara ve civarındaki üniversitelerde öğrenim görmekte olan ya da üniversiteden mezun lisans ve lisansüstü düzeyindeki düzeltilmemiş göz bozukluğu, işitme bozukluğu, konuşma bozukluğu ve nörolojik/nöropsikiyatrik bozukluğu olmayan sağlıklı bireyler arasından seçilmiştir. İşitsel ve konuşma bozuklukları için uzman dilbilimci görüşü esas alınarak katılım formlarında değerlendirme yapılmış ve Interacoustics marka AS608e Model işitme bozuklukları ölçüm cihazında genel bir kontrol yapılarak uzman dilbilimci görüşü temel alınmıştır.

3.2 Veri Toplama Süreci

Araştırmanın veri toplama süreci, dış sestten büyük oranda yalıtılmış sessiz bir laboratuvar odasında gerçekleştirilmiştir. Ankara Üniversitesi Beyin Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezindeki Dilbilim Laboratuvarında Shure marka profesyonel dinamik kardioid mikrofon kullanılarak toplanan veriler, C++ dilinde yazılmış olan Audacity Ses Kayıt Yazılımı (Crowder, 2015) aracılığıyla kaydedilmiştir. Sözlü dil verileri dijital ortama aktarıldıktan sonra, Praat 6.1 Ses Analizi Yazılımı (Boersma & Weenink, 2006) aracılığıyla akustik sesbilgisel analize hazır hale getirilmiştir. Akustik sesbilgisel ham veri analizi için segmentlerine ayrılan sözcükler ve tümceler, formant, sesletim süresi ve yoğunluk değiştirgenleri çerçevesinde analize hazırlanmıştır. Tüm akustik sesbilgisel ham veri analizleri Praat 6.1 Ses Analizi Yazılımı'nda akustik sesbilgisel açıklama (İng. *textgrid*) tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Akustik sesbilgisel analizlerden sonra ham veri üzerinde normalizasyon işlemi yapılarak, ilgili veri istatistiksel analize hazırlanmıştır.

3.3 Deney Deseni ve Paradigması

Araştırmanın deney deseni ve paradigması, Aksan, Özel, Yilmazer, Bektaş, Mersinli, Atasoy ve Demirhan (2017)'deki Türkçenin Ulusal Derlemi'nden ve Göz (2003)'teki Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü'nden alınan ve içses konumunda ünsüz ikizleşmesi içeren sözcüklerden oluşmaktadır. Oluşturulan araştırma evreninden içses konumunda [bb], [d3d3], [dd], [tft], [ff], [xx], [cc], [ll/ll], [mm], [nn], [pp], [rr], [ss], [jj], [tt], [vv], [jj], [zz] olmak üzere her bir ünsüz çiftini içeren toplam 18 adet sözcük seçilerek araştırmanın inceleme örnekleme oluşturulmuştur. Aşağıda Tablo (1)'de akustik sesbilgisel incelemesi yapılan örneklemdaki sözcükler sunulmaktadır.

Tablo 1. Örneklem grubundaki ünsüz çiftleri ve temsilî sözcükler

Ünsüz Çiftleri	Temsilî Sözcükler	
[bb]	/muhab bet /	[mʊχχabbet ^h]
[tft]	/bec çe /	[betftʃε]
[dʒdʒ]	/tücc ar /	[tʏdʒdʒaɣ]
[dd]	/şidd e t/	[ʃiddet ^h]
[ff]	/muzaff e r/	[mʊzaffεɣ]
[xx]	/sıhh a t/	[sɪχχat ^h]
[cc]	/dik k at/	[diccat ^h]
[ll]	/mille t /	[mil[et ^h]
[mm]	/mükem m el/	[mʏcemmel]
[nn]	/sün n e	[synnet ^h]
[pp]	/cüp p e/	[dʒdʒɣppe]
[rr]	/cer r ah/	[dʒdʒerrax]
[ss]	/yass ı /	[jassɪ]
[ʃʃ]	/eş ş ek/	[eʃʃεk]
[tt]	/müf e ttiş/	[mʏffettiʃ]
[vv]	/ev v el/	[evve]
[jj]	/seyy h a/	[sejjax]
[zz]	/lezz e t/	[[ezzεt ^h]

Yukarıdaki Tablo (1)'de sunulan içses konumunda ünsüz ikizleşmesi içeren sözcükler, katılımcı ve araştırmacının bir arada bulunduğu dış sestem yalıtılmış bir sessiz odada kaydedilmiştir. Deney sırasında katılımcının önünde her bir tümcenin gri bir arkaplanda tek tek sunulduğu uyarıcı ekranı bulunmaktadır. Araştırmacının önündeki ekranda ise ses kaydı işlemi yapılmaktadır. Katılımcılara uyarılar, *Kadın ____ dedi* biçiminde sabit bir tümce içinde verilmiş ve her bir tümceyi katılımcının en az üçer defa mümkün olduğunca doğal biçimde sesletmeleri istenmiştir. Katılımcının her bir sesletimi araştırmacı tarafından profesyonel kulaklık aracılığıyla deney anında eşzamanlı olarak dinlenerek, tüm deney kontrol altında tutulmuştur. Kayıt işlemi tamamlandıktan sonra, toplanan veriler akustik sesbilgisel analize hazır hale getirilmiştir. Ayrıca, temel deneylere başlamadan önce, tüm katılımcılara toplam 10 sabit tümceden oluşan ve deney

deseninde farklı ünsüzleri içeren sözcüklerden oluşan bir alıştırmaya deneyi de uygulanarak, deneye ön hazırlık yapılmıştır. Bu aşama, tüm katılımcılarının sözlü dil deneylerine ve laboratuvar koşullarına alışması için uygulanmakta olan standart bir prosedürdür.

3.4 İstatistiksel Çözümleme

Sözlü dil verileri Praat 6.1 Ses Analizi Yazılımı'nda bölütlenerek, ham veri analizleri yapıldıktan sonra, R Programlama Dili (bkz. Bates, Maechler, Bolker, & Walker, 2015) Yazılımına aktarılarak istatistiksel analize hazırlanmıştır. R Programlama Dili'nde genel doğrusal modeller için uygulanan Doğrusal Karma Model Analizi (İng. *Linear Mixed Effect Model*, Laird & Ware, 1982) kullanılmıştır. Doğrusal Karma Model analizinde çift yönlü karşılaştırma (İng. *pairwise comparison*) yapılmış ve lmer fonksiyonu aracılığıyla lme4 ve multcomp veri analizi paketleri kullanılmıştır. İstatistiksel analizlerde anlamlı farklılık değeri $p < .05$ olarak temel alınmış ve verilerin güvenilir sonuçlar vermesi için Bonferroni Düzeltmesi (İng. *Bonferroni Correlation*) uygulanmıştır. Kadın ve erkek katılımcılar arasında ses yolundaki fizyolojik farklılıklar dikkate alınarak, F_2 formant değerleri cinsiyete dayalı olarak iki ayrı dosyada istatistiksel analize alınmıştır. Aynı farklılık, formant verileri dışındaki süre ve yoğunluk değerleri için geçerli olmadığı için tüm katılımcılar üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Formant ölçümleri Hertz (Hz), sesletim süresi milisaniye (ms) ve yoğunluk desibel (dB) ölçümü ile analize alınmıştır.

4. Bulgular

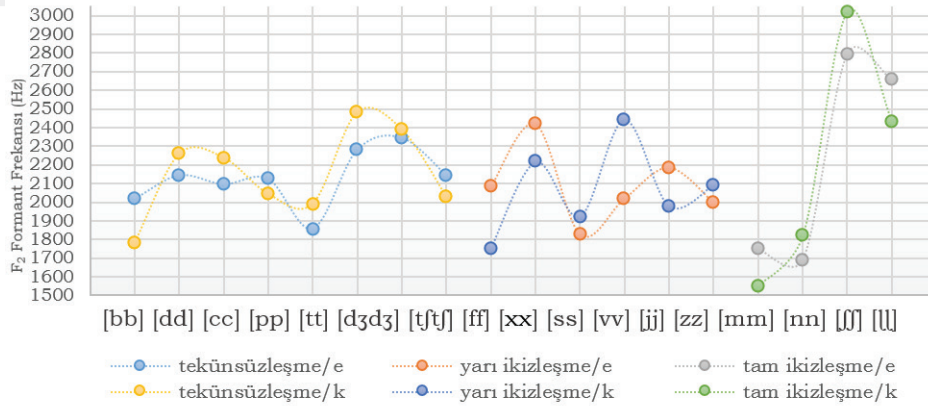
Araştırmanın bu bölümünde, sözlü dil verilerinin ilk olarak ses olaylarında genellikle ayırıcı özellik taşıdığı ileri sürülmekte olan F_2 formant frekansı değerlerine (bkz. Ren, 1986; Chitoran, 2002), ardından sesletim süreleri ve yoğunluk değerlerine ilişkin elde edilen istatistiksel analiz bulguları sesbilimsel gözlem tekniği kullanılarak sunulmaktadır.

4.1 F_2 Formant Frekansı Değerleri

Praat 6.1 Ses Analizi Yazılımı'nda kadın ve erkek katılımcılar arasında ayrı ayrı ham veri analizleri yapılan F_2 formant frekansı değerleri, ünsüz ikizleşmesi olgusunda istatistiksel olarak en belirgin farklılıkları sunan akustik sesbilgisel değiştirgendir.¹ F_2 formant frekansı,

1 Araştırmanın ham veri ve istatistiksel analizleri sırasında tüm katılımcılara ait hem temel sıklık (F_0) hem de birinci formant (F_1) formant değerleri de incelemeye alınmıştır. Ancak, F_0 değerleri konuşmacı tanımlama ve ezgi örüntüsünün belirlenmesinde kullanılan bir akustik değiştirgen olduğu, F_1 formantı ise henüz ses olaylarının belirginleşmediği bir frekans olduğu için araştırmada raporlanmamıştır.

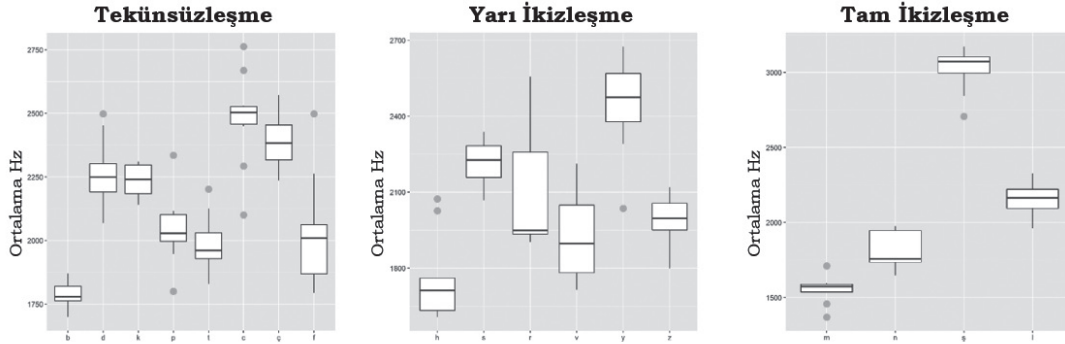
dilin devinimine göre arkadil ve öndil ünlülerinin belirlenmesinde ve pek çok ses olayına dayalı farklılıkların gözlemlenmesinde ayırıcı özellikli bir formant frekansıdır. Sözlü dil verilerine ilişkin F_2 formant frekansları, R Programlama Dili aracılığıyla Doğrusal Karma Model analizi kullanılarak anlamlı farklılıkları açısından analiz edilmiştir. Ergenç ve Bekar (2013)'te sunulan TÜZİM'deki ünsüzlerin bulunduğu sınıflamaların uygunluğunun sınındığı bu araştırmanın F_2 formant frekansı değerlerinin ilk olarak aşağıda Grafik (1)'de genel ortalamaları sunulmaktadır. Grafikte her bir sözcük, tekünsüzleşme, yarı ikizleşme ve tam ikizleşme sınıflamaları çerçevesinde cinsiyet farklılığına dayalı olarak gösterilmektedir.

*e: erkek katılımcılar; k: kadın katılımcılar

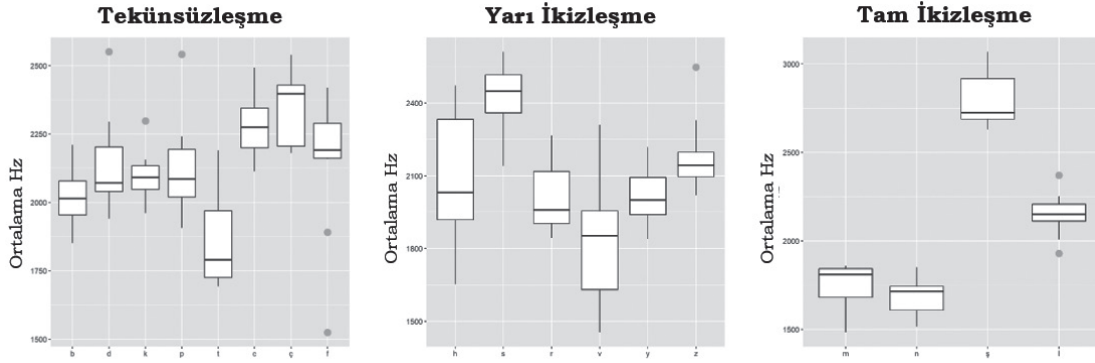
Grafik 1. Tüm Katılımcılarda F_2 Frekansının Genel Ortalama Değerleri

Grafik(1)'de, Ergenç ve Bekâr (2013)'te tekünsüzleşme taşıyan ünsüzler olarak sınıflandırılan [bb], [dd], [kk/cc], [pp], [tt] patlamalı ünsüzleri ve [d3d3], [tftf], [ff] sürtünücü ünsüzlerinde hem kadın hem erkek katılımcılarda dikkate değer bir farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre, tekünsüzleşme grubundaki ünsüzler benzer F_2 formant frekansı değerleri taşımamaktadır. Yarı ikizleşme taşıyan ünsüzler olarak sınıflandırılan [xx], [ss], [vv], [jj], [zz] sürtünücü ünsüz çiftleriyle, [rr] çarpmalı ünsüzü ise tekünsüzleşmeye göre daha iyi bir görünüm sergilemesine karşın, bu sınıflamada ünsüzler arasında farklılıklar olduğu dikkat çekmektedir. Son sınıflama olan tam ikizleşme taşıyan ünsüzler [mm] ve [nn] genizsil ünsüzleri yakın görünüm taşımasına karşın, özellikle [ʃʃ] sürtünücü ünsüzü ve [ʎʎ] yan daralma ünsüzünde önemli bir farklılık olduğu gözlenmektedir. Aşağıda, Grafik (2)'de kadın katılımcılarda, Grafik (3)'te ise erkek katılımcılarda Doğrusal Karma Modeli analizine ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Grafik 2. Kadın Katılımcılarda F₂ Frekansının Doğrusal Ortalama Değerleri

Grafik (2)'de tekünsüzleşme, tam ikizleşme ve yarı ikizleşme verilerine ilişkin her bir kadın katılımcıya ait doğrusal karma analizi bulgusu sunulmaktadır. Katılımcıların özellikle tekünsüzleşme sınıflamasında beklenen normun dışına çıktıkları göze çarpmaktadır. Tam ikizleşme ve yarı ikizleşme sınıflamalarında ise anlamlı farklılıklar dikkat çekmesine karşın, tekünsüzleşme sınıflamasına göre daha tutarlı bir görünüm gözlenmektedir.

Grafik 3. Erkek Katılımcılarda F₂ Frekansının Doğrusal Ortalama Değerleri

Grafik (3)'te tekünsüzleşme, tam ikizleşme ve yarı ikizleşme verilerine ilişkin erkek katılımcıların doğrusal karma analizi bulguları gösterilmektedir. Kadın katılımcılarda bulgulandığı gibi, tekünsüzleşme sınıflamasında F₂ formant frekansı değerlerinin her bir erkek katılımcıda beklenen normun dışına çıktığı dikkat çekmektedir. Öte yandan, tam ikizleşme ve yarı ikizleşme sınıflamalarında anlamlı farklılıklar olmasına karşın, kadın katılımcılarda olduğu gibi, tekünsüzleşme sınıflamasına nazaran daha az farklılık olduğu görülmektedir. Aşağıda Tablo (2)'de ise, F₂ formant frekansının doğrusal karma analizi verileri tam ikizleşme, tekünsüzleşme ve yarı ikizleşme sınıflamaları çerçevesinde hem kadın hem erkek katılımcılarda ayrı ayrı sunulmaktadır.

Tablo 2. Doğrusal Karma Analizine Ait F_2 Frekansının (Hz) Ortalama Değerleri

Sınıflama	N	M	SE
Kadın Katılımcılar			
Tam ikizleşme	40	2138.93	90.22
Tekünsüzleşme	80	2151.63	28.29
Yarı ikizleşme	60	2067.65	35.13
Erkek Katılımcılar			
Tam ikizleşme	40	2095.79	73.14
Tekünsüzleşme	80	2127.02	23.46
Yarı ikizleşme	60	2090.12	33.45

***N:** toplam sayı, **M:** ortalama değerler, **SE:** standard hata

Kadın katılımcılarda tekünsüzleşmeye ilişkin anlamlılık içeren ünsüz çiftleri şu şekildedir: [d3d3] ~ [bb] ($\beta = 0.327(0.025)$, $z = 12.921$, $p < .005$), [tft] ~ [bb] ($\beta = 0.292(0.025)$, $z = 11.523$, $p < .005$), [dd] ~ [bb] ($\beta = -0.234(0.025)$, $z = 9.226$, $p < .005$), [ff] ~ [bb] ($\beta = 0.124(0.025)$, $z = 4.919$, $p < .005$), [cc] ~ [bb] ($\beta = 0.226(0.025)$, $z = 8.933$, $p < .005$), [pp] ~ [bb] ($\beta = 0.134(0.025)$, $z = 5.287$, $p < .005$), [tt] ~ [bb] ($\beta = 0.108(0.025)$, $z = 4.282$, $p < .005$), [ff] ~ [d3d3] ($\beta = -0.202(0.025)$, $z = -8.002$, $p < .005$), [cc] ~ [d3d3] ($\beta = -0.101(0.025)$, $z = -3.987$, $p < .005$), [pp] ~ [d3d3] ($\beta = -0.193(0.025)$, $z = -7.633$, $p < .005$), [tt] ~ [d3d3] ($\beta = -0.219(0.025)$, $z = -8.639$, $p < .005$), [ff] ~ [tft] ($\beta = -0.167(0.025)$, $z = -8.639$, $p < .005$), [pp] ~ [tft] ($\beta = -0.158(0.025)$, $z = -6.235$, $p < .005$), [tt] ~ [tft] ($\beta = -0.183(0.025)$, $z = -7.241$, $p < .005$), [ff] ~ [dd] ($\beta = -0.109(0.025)$, $z = -4.307$, $p < .005$), [pp] ~ [dd] ($\beta = -0.099(0.025)$, $z = -3.939$, $p < .005$), [tt] ~ [dd] ($\beta = -0.125(0.025)$, $z = -4.944$, $p < .005$), [kk] ~ [ff] ($\beta = 0.101(0.025)$, $z = 4.015$, $p < .005$), [tt] ~ [cc] ($\beta = -0.117(0.025)$, $z = -4.651$, $p < .005$).

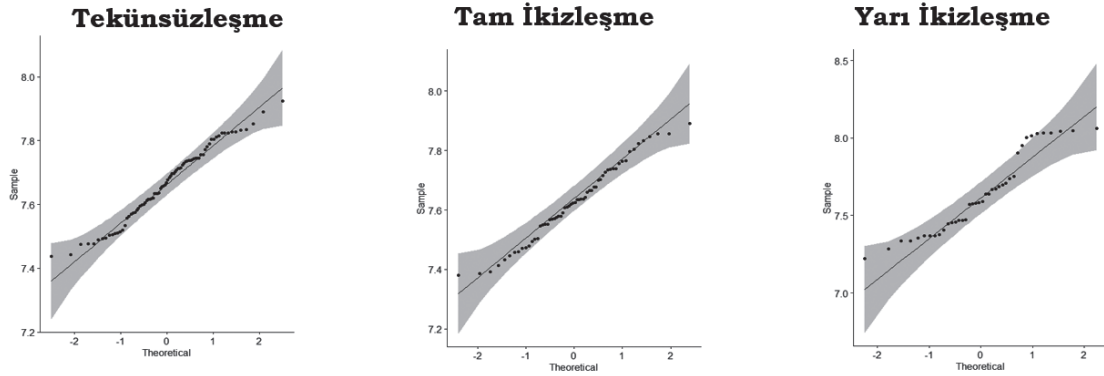
Erkek katılımcılarda anlamlı farklılıklar şu ünsüz çiftlerinde gözlenmektedir: [d3d3] ~ [bb] ($\beta = 0.121(0.029)$, $z = 4.126$, $p < .005$), [tft] ~ [bb] ($\beta = 0.149(0.029)$, $z = 5.069$, $p < .005$), [tt] ~ [d3d3] ($\beta = -0.207(0.029)$, $z = -7.017$, $p < .005$), [cc] ~ [tft] ($\beta = -0.111(0.029)$, $z = -3.780$, $p < .005$), [tt] ~ [tft] ($\beta = -0.235(0.029)$, $z = -7.960$, $p < .005$), [tt] ~ [dd] ($\beta = -0.144(0.029)$, $z = -4.873$, $p < .005$), [tt] ~ [ff] ($\beta = -0.139(0.029)$, $z = -4.728$, $p < .005$), [tt] ~ [cc] ($\beta = -0.123(0.029)$, $z = -4.180$, $p < .005$), [tt] ~ [pp] ($\beta = -0.135(0.029)$, $z = -4.575$, $p < .005$).

Yarı ikizleşme içeren ses çiftlerinin doğrusal karma modeline göre anlamlılık içeren ünsüz çiftlerinin F_2 frekansları şu şekilde betimlenmektedir: [rr] ~ [xx] ($\beta = -0.174(0.030)$, $z = 5.741$, $p < .005$), [ss] ~ [xx] ($\beta = 0.236(0.030)$, $z = 7.789$, $p < .005$), [jj] ~ [xx] ($\beta = 0.332(0.030)$, $z = 10.942$, $p < .005$), [zz] ~ [xx] ($\beta = 0.122(0.030)$, $z = 4.047$, $p < .005$), [jj] ~ [rr] ($\beta = 0.158(0.030)$, $z = 5.201$, $p < .005$), [vv] ~ [ss] ($\beta = -0.144(0.030)$, $z = -4.772$, $p < .005$), [zz] ~ [ss] ($\beta = -0.113(0.030)$, $z = -3.742$, $p < .005$), [jj] ~ [vv] ($\beta = 0.240(0.030)$, $z = 7.925$, $p < .005$), [zz] ~ [vv] ($\beta = -0.209(0.030)$, $z =$

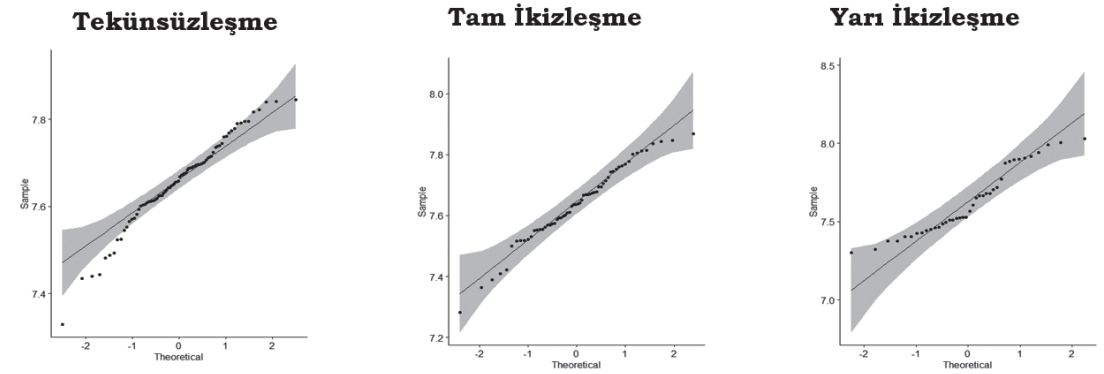
–6.895, $p < .005$). Erkek katılımcılarda ise şu şekilde bulgulanmaktadır: [ss] ~ [χχ] ($\beta = 0.154(0.040)$, $z = 3.851$, $p < .005$), [ss] ~ [rr] ($\beta = 0.190(0.040)$, $z = 4.768$, $p < .005$), [vv] ~ [ss] ($\beta = -0.287(0.040)$, $z = -7.168$, $p < .005$), [jj] ~ [ss] ($\beta = -0.180(0.040)$, $z = -4.507$, $p < .005$), [zz] ~ [vv] ($\beta = 0.185(0.040)$, $z = 4.633$, $p < .005$).

Kadın katılımcılarda tam ikizleşme bulgularında anlamlı farklılık görülen ünsüz çiftleri şöyledir: [mm] ~ [ll] ($\beta = -0.331(0.022)$, $z = -14.449$, $p < .005$), [nn] ~ [ll] ($\beta = -0.173(0.022)$, $z = -7.561$, $p < .005$), [ff] ~ [ll] ($\beta = 0.333(0.022)$, $z = 14.510$, $p < .005$), [nn] ~ [mm] ($\beta = 1.58(0.022)$, $z = 6.888$, $p < .005$), [ff] ~ [mm] ($\beta = 0.665(0.022)$, $z = 28.959$, $p < .005$), [ff] ~ [nn] ($\beta = 0.506(0.022)$, $z = 22.071$, $p < .005$). Erkek katılımcılarda [mm] ~ [ll] ($\beta = -0.205(0.020)$, $z = -10.27$, $p < .005$), [nn] ~ [ll] ($\beta = -0.240(0.020)$, $z = -12.00$, $p < .005$), [ff] ~ [ll] ($\beta = 0.263(0.020)$, $z = 13.12$, $p < .005$), [ff] ~ [mm] ($\beta = 0.468(0.020)$, $z = 23.39$, $p < .005$), [ff] ~ [nn] ($\beta = 0.503(0.020)$, $z = 25.12$, $p < .005$).

Aşağıda Grafik (4)'te kadın katılımcıların, Grafik (5)'te ise erkek katılımcıların ünsüz ikizleşmesi içeren sözcüklerdeki ikizleşme alanlarına ilişkin F_2 formant frekanslarının normal (p-p) dağılım görünüşleri sunulmaktadır:

Grafik 4. Kadın Katılımcılarda Sesletim Süresi Normal (P-P) Dağılımları

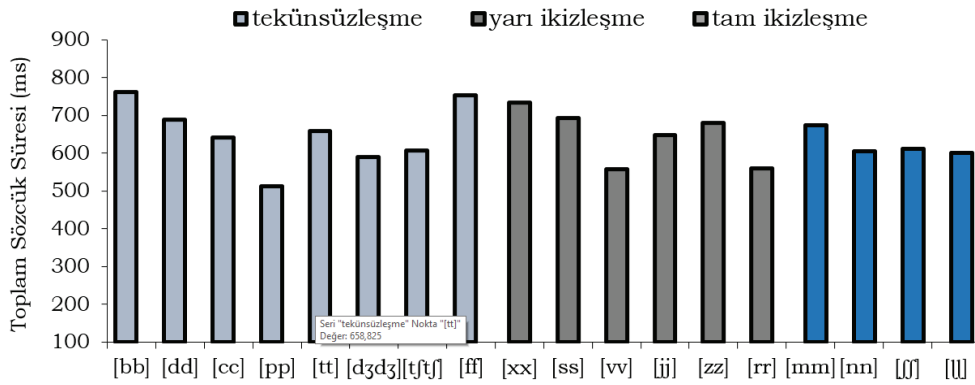
Grafik 5. Erkek Katılımcılarda Sesletim Süresi Normal (P-P) Dağılımları

Yukarıdaki şekillerde, hem kadın hem de erkek katılımcılar arasında, genel olarak normal bir dağılım görülmesine karşın, erkek katılımcılarda tekünsüzleşme sınıflamasında, kadın katılımcılarda ise tam ikizleşme sınıflamasında normun biraz dışına çıktığı (gri alan) görülmektedir.

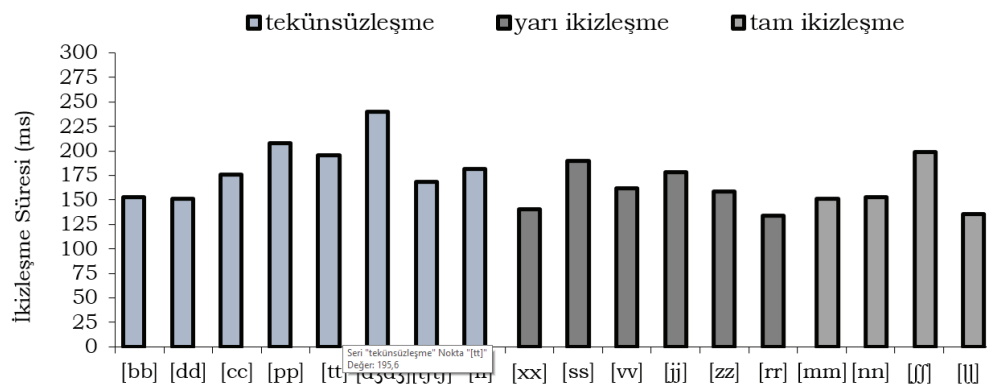
4.2 Sesletim Süresi (ms) Değerleri

Sesletim süresi, ünsüz ikizleşmesine dayalı farklılıkların belirlenmesinde en temel ayırıcı özellikli akustik sesbilgisel değişirgenlerden biridir. İkizleşme süresi, ünsüz türlerinin ikizleşmedeki etkisinin ortaya konulması açısından önemli bir belirleyicidir. TÜZİM'deki tekünsüzleşme, tam ikizleşme ve yarı ikizleşme görünümlerinin ortaya konulmasında ikizleşmeyi oluşturan her bir ünsüzün sesletim süresi milisaniye cinsinden hesaplanarak, belirleyiciliği ölçülmektedir. Aşağıda Tablo (3)'te öncelikli olarak ünsüz ikizleşmesi içeren sözcüklerin toplam sesletim süresi değerleri (ms), Tablo (4)'te ise ünsüz ikizleşmesi sırasında bulgularanan sesletim sürelerinin ikizleşme sınıflamaları arasındaki ortalama değerleri gözlemlenmektedir.

Tablo 3. İkizleşme İçeren Sözcüklerin Toplam Süreleri (ms)

Tablo 4. İkizleşme İçeren Sözcüklerin İkizleşme Süreleri (ms)

Tablo (3)'te ünsüz ikizleşmesi içeren her bir deney sözcüğünün toplam sesletim süresi (ms) değerleri sunulmaktadır. Buna göre, sözcüklerin toplam sesletim süreleri arasında büyük farklılıklar gözlemlenmemekle birlikte, sözcüklerin genellikle 550-750 ms arasında değişim gösterdiği görülmektedir. Tablo (4)'te ise, ünsüz ikizleşmesi taşıyan sözcüklerin kendi içinde ikizleşme sürelerinin nasıl bir değişim gösterdiği gözlenmektedir. Buna göre, tekünsüzleşme sınıflamasında bulunan [d3d3] ünsüz çiftinde dikkate değer bir yükselme olduğu, [pp], [ff] ve [tt] ünsüz çiftlerinin de bu yükselmeyi izlediği düşünülmektedir. Tam ikizleşmede ise, [ʃʃ] ünsüz çiftinde sınıflamanın dışında bir yükselme olduğu gözlenmektedir. İkizleşme sürelerinde en tutarlı sınıflama ise yarı ikizleşme içeren sözcüklerde bulgulanmaktadır. En yüksek ikizleşme süresi [ss] ünsüz çiftinde görülmekte iken, diğer ünsüz çiftleri 20-50 ms aralığında farklılık içermektedir.

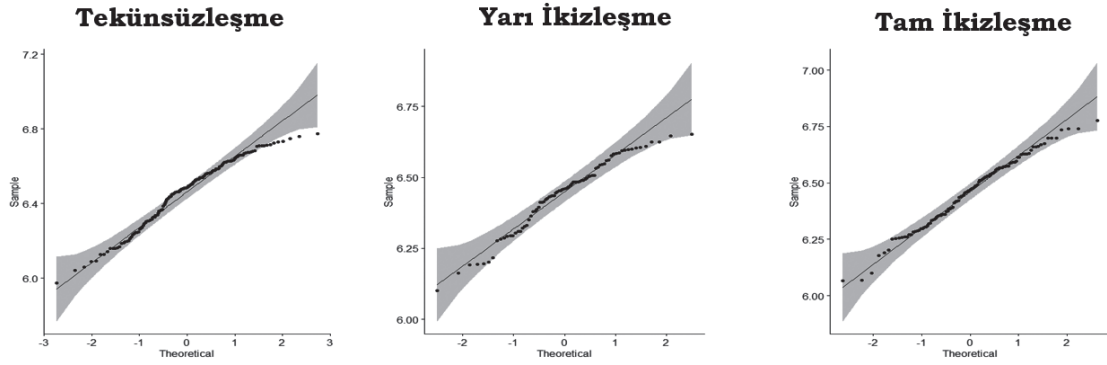
Ünsüz türlerine ilişkin olarak sesletim sürelerinde gözlemlenen bu farklılıklar, F₂ formant değerlerindeki farklılıklarla uyumlu bir görünüm sergilemektedir. Aşağıda Grafik (6)'da tüm katılımcılarda sesletim sürelerinin cinsiyete dayalı farklılık gözetilmediği için bir arada incelendiği Doğrusal Karma Modeli analizine ait veriler sunulmaktadır. Buna göre, her bir katılımcının dağılımsal değerleri, doğrusal ortalama değerleri (ms) biçiminde gösterilmektedir. Grafikte özellikle, [pp], [d3d3] ve [tft] ünsüz çiftlerinin buldukları sınıflamadaki ünsüzlerden farklı bir dağılım sergilediği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, yarı ikizleşme sınıflamasında da [rr] ve [vv] ünsüz çiftleri farklı bir görünüm içermektedir. Aşağıda Tablo (5)'te de ortalama sesletim süresi değerleri (ms) sınıflamalar çerçevesinde sunulmaktadır. İstatistiksel farklılıklara göre, her bir ikizleşme sınıflamasında dikkate değer farklılıkların olduğu görülebilmektedir.

Tablo 5. Doğrusal Karma Analizine Ait Ortalama Süre Değerleri

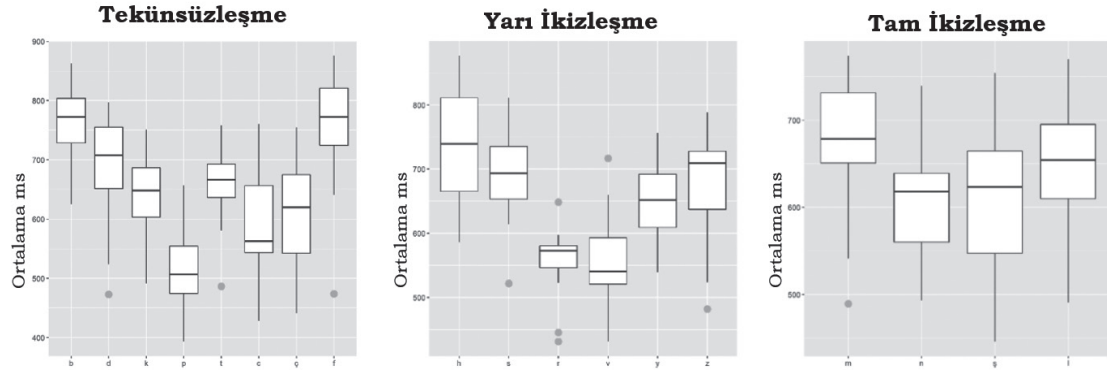
Sınıflama	N	M	SE
Tam ikizleşme	80	632.4729	8.706015
Tekünsüzleşme	160	651.2062	8.698052
Yarı ikizleşme	120	645.2542	8.726070

***N:** toplam sayı, **M:** ortalama değerler, **SE:** standard hata

Aşağıda Grafik (7)'de, ikizleşme içeren sözcüklerin ikizleşme sürelerine ilişkin olarak tüm katılımcılar arasındaki normal (p-p) dağılım görünümleri ünsüz ikizleşmesi sınıflamalarına dayalı olarak sunulmaktadır. Grafik (7)'ye göre, tekünsüzleşme sınıflaması dışındaki ünsüz ikizleşmesi sınıflamalarında hemen hemen tüm katılımcıların normal dağılımın içinde (gri alanda) kaldıkları dikkat çekmektedir. Grafik (8)'de, tüm katılımcılarda doğrusal karma analizi çerçevesinde, üretilen sözcüklerdeki ikizleşme sürelerine ilişkin ortalama değerleri sunulmaktadır.

Grafik 7. Tüm Katılımcılarda Sesletim Süresi Normal (P-P) Dağılımları

Grafik 8. Tüm Katılımcılarda İkizleşme Sürelerinin Doğrusal Ortalama Değerleri

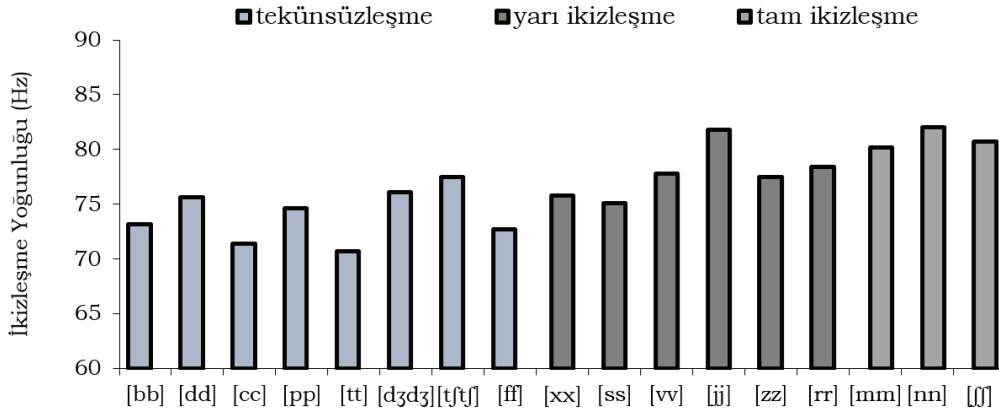
Tüm katılımcılarda tekünsüzleşme içeren ünsüz çiftlerinin doğrusal karma analizi sonuçlarında anlamlılık içeren sesletim sürelerine ilişkin değerler şöyledir: [d₃d₃] ~ [bb] ($\beta = -0.262(0.024)$, $z = -10.790$, $p < .005$), [tft] ~ [bb] ($\beta = -0.236(0.024)$, $z = -9.720$, $p < .005$), [dd] ~ [bb] ($\beta = -0.105(0.024)$, $z = -4.139$, $p < .005$), [cc] ~ [bb] ($\beta = -0.173(0.024)$, $z = -7.115$, $p < .005$), [pp] ~ [bb] ($\beta = -0.400(0.024)$, $z = -16.452$, $p < .005$), [tt] ~ [bb] ($\beta = -0.144(0.024)$, $z = -5.938$, $p < .005$), [dd] ~ [d₃d₃] ($\beta = 0.157(0.024)$, $z = 6.472$, $p < .005$), [ff] ~ [d₃d₃] ($\beta = 0.247(0.024)$, $z = 10.158$, $p < .005$), [pp] ~ [d₃d₃] ($\beta = -0.138(0.024)$, $z = -5.662$, $p < .005$), [tt] ~ [d₃d₃] ($\beta = 0.118(0.0241)$, $z = 4.852$, $p < .005$), [dd] ~ [tft] ($\beta = 0.131(0.024)$, $z = 5.402$, $p < .005$), [ff] ~ [tft] ($\beta = 0.221(0.024)$, $z = 9.088$, $p < .005$), [pp] ~ [tft] ($\beta = -0.164(0.024)$, $z = -6.732$, $p < .005$), [tt] ~ [tft] ($\beta = 0.092(0.024)$, $z = 3.782$, $p < .005$), [pp] ~ [dd] ($\beta = -0.295(0.024)$, $z = -12.134$, $p < .005$), [cc] ~ [ff] ($\beta = -0.158(0.024)$, $z = -6.483$, $p < .005$), [pp] ~ [ff] ($\beta = -0.385(0.024)$, $z = -15.820$, $p < .005$), [tt] ~ [ff] ($\beta = 0.129(0.024)$, $z = -5.306$, $p < .005$), [pp] ~ [cc] ($\beta = -0.227(0.024)$, $z = -9.337$, $p < .005$), [tt] ~ [pp] ($\beta = 0.256(0.024)$, $z = 10.514$, $p < .005$).

Yarı ikizleşme içeren ünsüz çiftlerinin anlamlılık içeren sesletim sürelerine ilişkin değerleri ise şu şekildedir: [rr] ~ [xx] ($\beta = -0.267(0.022)$, $z = -12.146$, $p < .005$), [vv] ~ [xx] ($\beta = 0.273(0.022)$, $z = -12.394$, $p < .005$), [jj] ~ [xx] ($\beta = -0.121(0.022)$, $z = -5.532$, $p < .005$), [zz] ~ [xx] ($\beta = 0.078(0.022)$, $z = -3.547$, $p < .005$), [ss] ~ [rr] ($\beta = 0.213(0.022)$, $z = 9.694$, $p < .005$), [jj] ~ [rr] ($\beta = 0.145(0.022)$, $z = 6.614$, $p < .005$), [zz] ~ [rr] ($\beta = 0.189(0.022)$, $z = 8.599$, $p < .005$), [vv] ~ [ss] ($\beta = -0.219(0.022)$, $z = -9.942$, $p < .005$), [jj] ~ [vv] ($\beta = 0.151(0.022)$, $z = 6.862$, $p < .005$), [zz] ~ [vv] ($\beta = 0.194(0.022)$, $z = 8.846$, $p < .005$). Tüm katılımcılarda tam ikizleşme verilerine ilişkin anlamlı farklılık içeren ünsüz çiftleri şu şekildedir: [nn] ~ [mm] ($\beta = -0.107(0.024)$, $z = -4.441$, $p < .005$) ve [jj] ~ [mm] ($\beta = -0.102(0.024)$, $z = -4.245$, $p < .005$).

4.3 Enerji Yoğunluğu (dB) Değerleri

İkizleşmede belirleyici akustik değişirgenlerden biri olan enerji yoğunluğu ya da yoğunluk değerleri dB cinsinden değerlendirildiğinde, formant değerleri ve sesletim süresi değerlerine göre sınıflamalar arasında daha az anlamlılık olduğu bulgulanmıştır. Tablo (6)'da tıpkı sesletim süresi ölçümlerinde olduğu gibi, cinsiyete dayalı anlamlı farklılık oluşması beklenmediği için, tüm katılımcılar bir arada incelenmiştir. Sağlıklı sözlü üretim verisinin 65-85 dB arasında olması beklenen yoğunluk değerleri (bkz. Ergenç & Bekar Uzun, 2017), sınıflamalar arasında farklılık göstermesine karşın, çok yüksek oranda bir farklılık elde edilmemiştir.

Tablo 6. İkizleşme Taşıyan Sözcüklerdeki Yoğunluk Değerleri

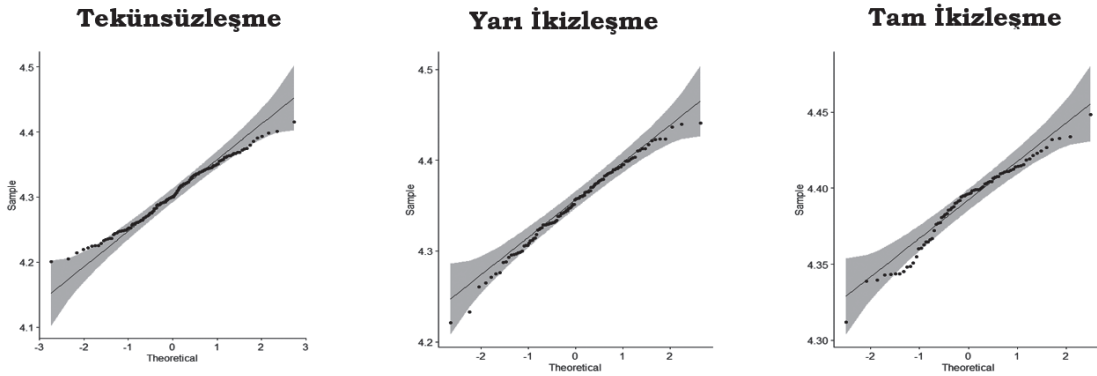
Tablo (6)'da ikizleşme sırasında oluşan enerji yoğunluklarının TÜZİM'deki tekünsüzleşme, yarı ikizleşme ve tam ikizleşme sınıflamalarına dayalı olarak ortalama değerleri (dB) cinsinden sunulmaktadır. Tekünsüzleşmede sesletim anında farklılık oluşması beklenen [cc], [pp], [ff] ünsüz çiftlerinde ve yarı ikizleşmede [jj] ünsüz çiftinde dikkate değer farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılıklar, Doğrusal Karma Modeli analizi sonuçları çerçevesinde Grafik (9)'da tüm katılımcılar arasında da görülebilmektedir. Tablo (7)'de ise ortalama yoğunluk değerleri istatistiksel olarak verilmektedir.

Tablo 7. Doğrusal Karma Analizine Ait Ortalama Yoğunluk Değerleri

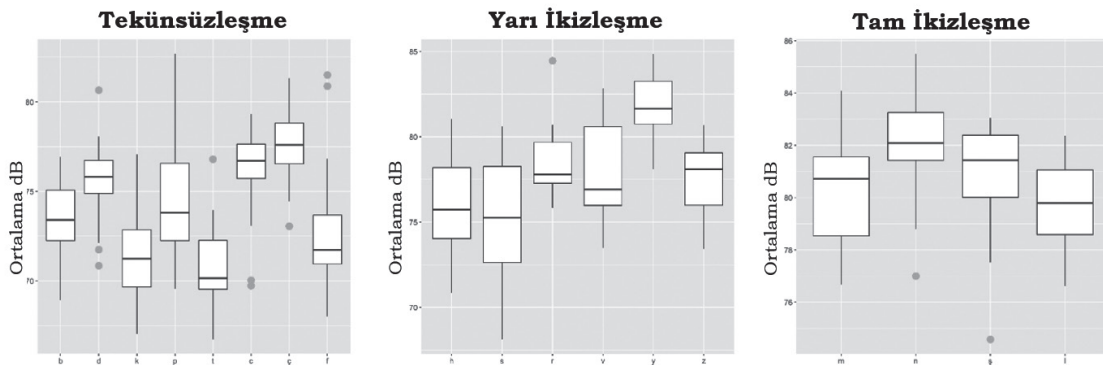
Sınıflama	N	M	SE
Tam ikizleşme	80	80.69346	0.2426609
Tekünsüzleşme	160	74.02744	0.2716001
Yarı ikizleşme	120	77.73655	0.3061689

*N: toplam sayı, M: ortalama değerler, SE: standard hata

Grafik (9)'da ikizleşme içeren sözcüklerin ikizleşme yoğunluklarına ilişkin tüm katılımcılar arasındaki normal (p-p) dağılım görünüşleri sunulmaktadır. Buna göre, tüm sınıflamalarda hemen hemen bütün katılımcıların normal dağılımın içinde kaldıkları gözlenmektedir. Grafik (10)'da ise, tüm katılımcılarda doğrusal karma analizi çerçevesinde üretilen sözcüklerdeki yoğunluk değerlerine ilişkin ortalamalar sunulmaktadır.

Grafik 9. Tüm Katılımcılarda Yoğunluk Normal (P-P) Dağılımları

Grafik 10. Tüm Katılımcılarda İkizleşme Yoğunluklarının Doğrusal Ortalama Değerleri

Tüm katılımcılarda tekünsüzleşmeye ilişkin ünsüz çiftlerinin doğrusal karma analizi sonuçlarında anlamlılık içeren yoğunluk değerlerine ilişkin bulgular şöyledir: [d₃d₃] ~ [bb] ($\beta = 0.037(0.007)$, $z = 4.794$, $p < .005$), [tft] ~ [bb] ($\beta = 0.056(0.007)$, $z = 7.148$, $p < .005$), [dd] ~ [bb] ($\beta = 0.032(0.007)$, $z = 4.081$, $p < .005$), [tt] ~ [bb] ($\beta = -0.034(0.007)$, $z = -4.399$, $p < .005$), [ff] ~ [d₃d₃] ($\beta = -0.448(0.007)$, $z = -5.709$, $p < .005$), [cc] ~ [d₃d₃] ($\beta = -0.063(0.007)$, $z = -8.017$, $p < .005$), [tt] ~ [d₃d₃] ($\beta = -0.072(0.007)$, $z = -8.017$, $p < .005$), [ff] ~ [tft] ($\beta = -0.063(0.007)$, $z = -8.063$, $p < .005$), [cc] ~ [tft] ($\beta = -0.081(0.007)$, $z = -10.371$, $p < .005$), [pp] ~ [tft] ($\beta = -0.038(0.007)$, $z = -4.872$, $p < .005$), [tt] ~ [tft] ($\beta = -0.090(0.007)$, $z = -11.548$, $p < .005$), [ff] ~ [dd] ($\beta = -0.039(0.007)$, $z = -4.996$, $p < .005$), [cc] ~ [dd] ($\beta = -0.057(0.007)$, $z = -7.304$, $p < .005$), [tt] ~ [dd] ($\beta = 0.066(0.007)$, $z = -8.480$, $p < .005$), [pp] ~ [cc] ($\beta = 0.432(0.007)$, $z = 5.499$, $p < .005$), [tt] ~ [pp] ($\beta = -0.052(0.007)$, $z = -6.676$, $p < .005$).

Yarı ikizleşme içeren ünsüz çiftlerindeki anlamlı farklılıklar tüm katılımcılarda şu şekildedir: [rr] ~ [xx] ($\beta = 0.343(0.008)$, $z = 4.200$, $p < .005$), [jj] ~ [xx] ($\beta = 0.767(0.008)$, $z = 9.369$, $p < .005$), [ss] ~ [rr] ($\beta = -0.441(0.008)$, $z = -5.389$, $p < .005$), [jj] ~ [rr] ($\beta = 0.0423(0.008)$, $z = 5.170$, $p < .005$), [vv] ~ [ss] ($\beta = 0.361(0.008)$, $z = 4.410$, $p < .005$), [jj] ~ [ss] ($\beta = 0.086(0.008)$, $z = 10.558$, $p < .005$), [zz] ~ [ss] ($\beta = 0.0321(0.008)$, $z = 3.925$, $p < .005$), [jj] ~ [vv] ($\beta = 0.050(0.008)$, $z = 6.149$, $p < .005$), [zz] ~ [jj] ($\beta = -0.054(0.008)$, $z = -6.633$, $p < .005$). Tüm katılımcılarda tam ikizleşme bulgularına ait anlamlı farklılık görülen ünsüz çiftleri ise şu şekildedir: [nn] ~ [ll] ($\beta = 0.029(0.006)$, $z = 4.841$, $p < .005$) ve [nn] ~ [mm] ($\beta = 0.021(0.006)$, $z = 3.520$, $p < .005$).

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, Türkçede ünlülerarası içses konumunda görülen ünsüz ikizleşmesinin akustik sesbilgisel görünüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Curtis (2003)'te önerilen Uyak, Çekirdek, X-Birim Modeli tabanında geliştirilerek Ergenç ve Bekar (2013)'ün sunduğu TÜZİM'in deneysel gözlem teknikleriyle yeniden gözden geçirildiği bu çalışmada, Türkçe ve Türkçeye yabancı dillerden alıntılanmış sözcüklerdeki ünsüz ikizleşmesi görünüşleri, ünsüz çiftlerinin F₂ formant frekansları, sesletim süreleri ve enerji yoğunlukları değerleri açısından incelenmiştir. Çalışma sonucunda 20 katılımcıdan alınan akustik sesbilgisel veriler doğrultusunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilmektedir:

- i. Ünlülerarası içses konumunda ünsüz ikizleşmesi özelliği gösteren sözcüklerdeki ünsüz çiftleri, Ergenç ve Bekar (2013)'te sunulan kuramsal bir model olan TÜZİM'deki sınıflandırmaya kısmen uyumlu olmasına karşın, alt modellerle uyum göstermemektedir. Bu kapsamda, çalışmada sunulan ilk araştırma sorusu çerçevesinde, bu çalışma sonucunda elde edilen veriler, Türkçede ünsüzlerin çıkış

yerleri, çıkış biçimleri ve ses tellerinin titreşimine göre sınıflandırılan ünsüzlerin üçboyutluluk özellikleriyle (bkz. Selen, 1979; Ergenç, 1989; 1995) daha yakın bir görünüm sergilemektedir. Buna göre, ünsüzler kuramsal bir modele göre sınıflanmamakta, büyük oranda çıkış biçimlerindeki akustik sesbilgisel özellikleri korumaktadır. Buradan yola çıkarak da, ünsüz ikizleşmesinin alt modellere ayrılarak incelenmesi yerine, ünsüzlerin üçboyutluluk özelliklerine göre incelenmesi ve sınıflandırılması daha uygundur.

- ii. Ergenç ve Bekar (2013)'te sunulan TÜZİM'deki alt modellerden biri olan tekünsüzleşme sınıflamasında bulunan [bb], [dd], [cc/kk], [pp], [tt] patlamalı ünsüzleri, [d₃d₃], [tft] ve [ff] sürtünücü ünsüzleri F₂ formant frekansı değerleri açısından farklılıklar göstermiştir. Bu farklılaşmalar, en yoğun ünsüz çiftinin bulunduğu tekünsüzleşme sınıflamasında yoğun biçimde gözlenirken, diğer sınıflamalarda daha az oranda gözlenmiştir. Buna göre, [ff], [d₃d₃], [tft] sürtünücü ünsüzleri ve [pp] patlamalı ünsüzüne ilişkin bulgular bu ünsüzlerin tekünsüzleşme sınıflamasındaki diğer ünsüzlerle uyumlu formant değerleri taşımadığını ve anlamlı farklılıklar oluşturduğunu göstermiştir. Bu açıdan, tekünsüzleşme sınıflamasında bulunan ünsüzlerin bir kısmının ses tellerinin titreşimine göre ötümlü (örn. patlamalı [bb] ve [dd]) olması ve diğer ötümsüz (örn. sürtünücü [ff], [d₃d₃], [tft] ve patlamalı [pp], [cc/kk]) ünsüzlerin ardışık olarak sesletimi sonucu F₂ formant frekansı değerlerindeki farklılaşmalar beklenen bir bulgudur. Dolayısıyla, sınıflamanın ünsüzlerin çıkış biçimleri, çıkış yerleri ve ses tellerinin titreşimlerine göre yeniden gözden geçirilmesinin yararlı olabileceğine inanılmaktadır. Benzer şekilde, sesletim sürelerine ilişkin bulgularda da, tekünsüzleşme sınıflamasındaki sürtünücü [d₃d₃] ünsüzüne ilişkin olarak sınıflamadan sapan değerler elde edilmiştir.
- iii. Ergenç ve Bekar (2013)'te sunulan TÜZİM'deki alt modellerden bir diğeri olan ve tekünsüzleşmeye göre daha az sayıda ünsüz çifti içeren yarı ikizleşme sınıflamasındaki [χχ], [ss], [vv], [jj], [zz] sürtünücü ünsüzleri ve [rr] çarpmalı ünsüzü F₂ formant frekansı, sesletim süreleri ve enerji yoğunlukları açısından yarı ikizleşme modeline, tekünsüzleşme modeline oranla daha yakın bulgular sunan bir sınıflamadır. Öte yandan, yarı ikizleşme sınıflamasında bulunan özellikle [χχ], [ss] ve [zz] sürtünücü ünsüz çiftlerinden elde edilen bulgular da ünsüzlerin TÜZİM'de sınıflandırılırken üçboyutluluk özelliklerinin daha fazla dikkate alınması gerektiğini sezdiren bir diğer dikkate değer durumdur.
- iv. Ergenç ve Bekar (2013)'te sunulan TÜZİM'de en az sayıda ünsüz çiftini içeren son model olan tam ikizleşme modelindeki [mm], [nn] genizsil ünsüzleri, [l|l]

yan daralma ünsüzü ve [ʃʃ] sürtünücü ünsüzünden elde edilen akustik sesbilgisel veriler, modele en uygun bulguları sunmaktadır. Bu modeldeki ünsüz çifti sayısının az olmasının da etkisiyle, [ʃʃ] sürtünücü ünsüzü dışındaki ünsüzlerin uyumlu bir görünüm sergilediği görülmüştür. Ancak her ne kadar modelde belirtilmemiş olsa da, ünsüzlerin üçboyutluluk özellikleri açısından bu modelde bulunan [mm], [nn] genizsil ünsüzleri ve [ll/[l] yan daralma ünsüzü, ünsüzlere ilişkin formant frekansı değerleri açısından uyumluluk gösteren ünsüz çiftleridir. Bu ünsüz türleri, ötümlü olmalarının da etkisiyle, ünlü davranma eğilimi olan ünsüzler arasında bilinmektedir (bkz. Carter & Local, 2007; Zsiga, 2012; Ladefoged, 2001; Ladefoged & Johnson, 2014). Buradan yola çıkarak, bu sınıflamada özellikle [ʃʃ] sürtünücü ünsüzü dışındaki ünsüz çiftlerinin uyumlu bir görünüm sergilemesinin üçboyutlulukla ilişkili olabileceğine inanılmaktadır.

- v. Akustik sesbilgisel ölçüm türleri arasında katılımcıların ürettiği ünsüz çiftlerinin sesletim sürelerine ve enerji yoğunluklarına oranla, en yüksek anlamlılık değerleri F_2 formant frekansı değerlerinde gözlemlenmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen akustik sesbilgisel tabanlı bulgular, Türkçeye Ergenç ve Bekâr (2013) tarafından kazandırılmış kapsamlı bir kuramsal model olan TÜZİM'in, Türkçedeki ünsüzlerin üçboyutluluk özellikleri çerçevesinde yeniden sınıflandırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak bu noktada, günümüze değin Türkçe üzerinden ünsüz ikizleşmesi olgusunun ele alındığı pek çok araştırmada da gözlemlendiği gibi (bkz. Lahiri & Hankamer, 1988; Ergenç & Bekar, 2013; Taylan, 2015; Korkmazer, 2019; Reyhan, 2019; Kunduracı, 2020), ikizleşmenin görüldüğü ve Türkçenin sözcüklerinde bulunan bu sözcüklerin ağırlıklı olarak Türkçeye yabancı dillerden alıntılanmış sözcükler olduğu bilgisi gözardı edilmemelidir. Buradan yola çıkarak, Türkçede bir ses olayının akustik sesbilgisel veri çözümleme teknikleri kullanılarak incelendiği bu çalışma kapsamında, uygulama tabanında alanyazına katkı sağlanacağına inanılmasına karşın, bulguların yalnızca Türkçe üzerinden yorumlanması elbette ki yeterli görünmemektedir. Çalışmanın bir hakeminin altını çizdiği gibi, çalışma sonucu elde edilen akustik sesbilgisel veriler, kısmen Türkçedeki ve Türkçeye alıntılanmış sözcüklerdeki görünümleri ölçen araştırmalardan biri olmasına karşın, elbette ki Türkçede içses konumundaki ünsüz ikizleşmesine yönelik kesinleşmiş nitelikte bulgular sunmamaktadır. Buradan yola çıkılarak, alıntı sözcük içermeyen yeni veri setleri oluşturularak, bu çalışmadan kapsamlı ileri araştırmaların yapılmasının ve akustik sesbilgisel gözlem teknikleri kullanılarak ikizleşme süreçlerinin incelenmesi gerektiğine inanılmaktadır. Öte yandan, Türkçede içses konumunda ikizleşme gösteren sözcüklerin büyük kısmının alıntı sözcükler olması nedeniyle, alanyazındaki önceki araştırmalarda da alıntı sözcük kullanımının kaçınılmazlığı anlaşılmakta ve veri setini oluşturmada araştırmacıları bağlayıcı bir özellik olduğu

bilinmektedir. Bu nedenle, Türkçede ünsüz ikizleşmesinin biçimsesbilimsel yönlerinin belirginleştirilebilmesi için ileri araştırmalar yapılarak, Türkçede ikizleşme gösteren sözcüklerin alıntılı olduğu dildeki görünümlerinin de incelenmesinin bu alanyazına önemli katkılar sağlayacağına inanılmaktadır.

Kaynakça

- Aksan, Y., Aksan, M., Özel, S.A., Yılmaz, H., Bektaş, Y., Mersinli, Ü., Atasoy, G., & Demirhan, U.U. (2017). Türkçe Ulusal Derlemi (Turkish National Corpus (TNC)). (Versiyon 3.0.63). <https://v3.tnc.org.tr>.
- Bates, D., Maechler, M., Bolker, B., & Walker, S. (2015). Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4, *Journal of Statistical Software*, 67(1), 1-48.
- Blevins, S. (2004). *Evolutionary phonology: The emergence of sound patterns*, Cambridge University Press.
- Boersma P., & Weenink, D. (2006). Praat Software (Version 6.1). Retrieved from <http://www.praat.org/>.
- Carter, P., & Local, J. (2007). F₂ variation in Newcastle and Leeds English liquid systems. *Journal of the International Phonetic Association*, 37(2), 183-199.
- Chitoran, I. (2002). A perception-production study of Romanian diphthongs and glide-vowel sequences. *Journal of International Phonetic Association*, 32(2): 203-222.
- Chomsky, N., & Halle, M. (1968). *The sound pattern of English*. New York: Harper & Row.
- Clements, G. N. & Sezer, E. (1982). Vowel and consonant disharmony in Turkish. *The structure of phonological representations*, 2, 213-255.
- Clements, G. N., & Keyser, S. J. (1983). Cv phonology, a generative theory of the syllable. *Linguistic Inquiry Monographs Cambridge, Mass* 9: 1-191.
- Crowder, M. (2015). Audacity. New York, NY: Philomel Books, an imprint of Penguin Group (USA).
- Curtis, E. K. J. (2003). *Geminate weight: Case studies and formal models*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Washington Üniversitesi.
- Dmitrieva, O. (2017). Production of geminate consonants in Russian: Implications for typology. İçinde H. Kubozono (Yay.), *The phonetics and phonology of geminate consonants* (ss. 34-66). Oxford: Oxford University Press.
- Ergenç, İ. (1989). *Türkiye Türkçesinin görevsel sesbilimi*. Engin Yayınları. Ankara.
- Ergenç, İ. (1995). *Konuşma dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü*. Multilingual Yayınları. Ankara.
- Ergenç, İ., & Bekâr Uzun, İ.P. (2017). *Türkçenin ses dizgesi*. Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Ergenç, İ., & Bekar, İ. P. (2013). Türkçede ünsüz ikizleşmesi. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1(2013), 173-191. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Esposito, A., & Di Benedetto, M. G. (1999). Acoustical and perceptual study of gemination in Italian stops. *Journal of the Acoustical Society of America*, 106: 2051-62.
- Gordon, M. K. (2006). *Syllable weight: Phonetics, phonology, typology*. New York & London: Routledge.
- Göz, İ. (2003). *Yazılı Türkçenin kelime sıklığı sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Hayes, B. (1986). Inalterability in CV phonology. *Language*, (62): 321-351.
- Hayes, B. (1989). Compensatory lengthening in moraic phonology. *Linguistic Inquiry*, 20(2): 253-306.
- Hooper, J. (1972). The syllable in phonological theory. *Lg* 48. 525-540.

- Hooper, J. (1978). Constraints on schwa-deletion in English. In Fisiak, J. (ed.), *Recent developments in historical phonology*. Berlin: DeGruyter. 183-207.
- Hulst, van der H., & Weijer, van de J. (1991). Topics in Turkish phonology. *Turkish linguistics today*, 11-59.
- Hyman, L. (1985). *A theory of phonological weight*. Dordrecht: Foris.
- Itô, J. (2018). *Syllable theory in prosodic phonology*. (1. Baskı, 1988). Routledge.
- Kabak, B., & Idsardi, W. J. (2007). Perceptual distortions in the adaptation of English consonant clusters: Syllable structure or consonantal contact constraints? *Language and Speech*, 50(1): 23-52.
- Kahn, D. (1976). Syllable-based generalizations in English phonology. Indiana University Linguistics Club.
- Kawahara, S., & Pangilinan, M. (2017). Spectral continuity, amplitude changes, and perception of length contrasts. İçinde H. Kubozono (Yay.), *The phonetics and phonology of geminate consonants* (ss. 13-34). Oxford: Oxford University Press.
- Kaye, J. (1990). *Coda licensing*. *Phonology* 7(1): 301-330.
- Kessler, B., & Treiman, R. (2001). Relationships between sounds and letters in English monosyllables. *Journal of memory and Language*, 44(4), 592-617.
- Korkmazer, T. (2019). Türkiye Türkçesinde ünsüz ikizleşmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kunduracı, A. (2020). Sesbilim-biçimbilim arakesiti. İ. P. Uzun (Yay.), *Kuramsal ve uygulamalı sesbilim* (ss. 103-125). Seçkin Yayıncılık.
- Ladefoged, P. (2001). *Vowels and consonants*. Oxford, UK: Blackwell.
- Ladefoged, P., & Johnson, K. (2014). *A course in phonetics*. Nelson Education.
- Lahiri, A., & Hankamer, J. (1988). The timing of geminate consonants. *Journal of Phonetics*, 16, 327-338.
- Laird, N. M., & Ware, J. H. (1982). Random-effects models for longitudinal data. *Biometrics* 38 (4): 963-974.
- Levin, J. (1985). *A metrical theory of syllabicity*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Cambridge, MA: MIT Yayınları.
- Lowenstamm, J., & Kaye, J. (1986). Compensatory lengthening in Tiberian Hebrew. *Studies in compensatory lengthening*, 97-132.
- McCarthy, J. J. (1979). Stress and syllabification. *Linguistic Inquiry*, 10: 443-466.
- McCarthy, J., & Prince, A. (1986). *Prosodic morphology*, Ms. University of Massachusetts and Brandeis University.
- Ohala, M. (2007). Experimental methods in the study of Hindi geminate consonants. İçinde M. J. Solé, P. Beddor, & M. Ohala (Yay.), *Experimental approaches to phonology* (ss. 351-68). Oxford: Oxford University Press.
- Polgárdi, K. (2014). Syncope, syllabic consonant formation, and the distribution of stressed vowels in English. *Journal of Linguistics*, 51(2), 383-423. doi:10.1017/S0022226714000486.
- Prince, A. (1984). Phonology with tiers. İçinde M. Aronoff, & R. Oehrle (Yay.), *Language sound structure* (ss. 234-244). Cambridge, MA: MIT Yayınları
- Ren, H. (1986). On the Acoustic Structure of Diphthongal Syllables. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. UCLA Working Papers in Phonetics (65). Amerika: Kaliforniya.
- Reyhan, K. (2019). Türkçede ünsüz ikizleşmesinin akustik incelemesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Rudes, B. (1977). Another look at syllable structure. Indiana University Linguistics Club.
- Selen, N. (1979). *Söyleyiş Sesbilimi Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Selkirk, E. (1982). The syllable. In H. van der Hulst, & N. Smith (Yay.), *The structure of phonological representations* (ss. 337-383). Dordrecht: Foris.
- Szigetvári, P. (2002). Syncope in English. *The Even Yearbook* 5, 139-149.
- Takeyasu, H., & Giriko, M. (2017). Effects of duration and phonological length of the preceding/following segments on perception of the length contrast in Japanese. İçinde H. Kubozono (Yay.), *The phonetics and phonology of geminate consonants* (ss. 85-118). Oxford: Oxford University Press.
- Taylan, E. (2015). *The phonology and morphology of Turkish*. Boğaziçi University Press.
- Treiman, R., & Danis, C. (1988). Syllabification of intervocalic consonants. *Journal of Memory and Language*, 27: 87-104.
- Uzun, İ.P. (2020). Seslem yapısı ve titreşim(lilik) hiyerarşisi. İçinde İ. P. Uzun (Yay.), *Kuramsal ve uygulamalı sesbilim* (ss. 33-72). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zsiga, E. C. (2012). *The sounds of language: An introduction to phonetics and phonology*. John Wiley & Sons.

Kısaltmalar

- TÜZİM : Türkçede Ünsüz İkizleşmesi Modeli
- RNX Modeli : (İng. *Rhyme, Nucleus, X-Slot Model*)
- σ : Seslem (İng. *syllable*)
- μ : Bürünbirimcik (İng. *mora*)
- R : Uyak (İng. *rime*)
- N : Çekirdek (İng. *nucleus*)
- X : Seslemin en alt birimi
- Ü : Ünlü
- Üz : Ünsüz
- İÜz : İkiz Ünsüz
- Hz : Hertz
- dB : Desibel
- ms : Milisaniye
- F₀ : Temel Sıklık
- F₁ : Birinci Formant
- F₂ : İkinci Formant
- e : Erkek (*katılımcı*)
- k : Kadın (*katılımcı*)
- N : Toplam Sayı (*tabloda*)
- M : Ortalama Değerler
- SE : Standart Hata

Anahtar Sözcükler
Örtük özne değiştirgeni, fakirleştirme, adil silme,
genel gönderimli örtük özne, belirtililik, söylem rolleri

Keywords
Null subject parameter, impoverishment,
pro deletion, generic null subject, definiteness,
discourse roles.

ZENGİN UYUM DİLLERİNDE ÖRTÜK VE AÇIK ÖZNELER

NULL AND OVERT SUBJECTS IN RICH AGREEMENT LANGUAGES

• Kadri Kuram

Yrd. Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilim Bölümü, kadrikuram@bartin.edu.tr

Öz

Chomsky'nin (1982) Genişletilmiş Yansıtma İlkesi (GYİ) öznenin gönderiminin eylem üzerindeki uyum biçimbirimi veya uyumun olmadığı durumlarda söylemden çıkarılabildiği dillerde ihlâl edilmektedir. Örtük özne olgusu olarak bilinen bu durum kuramsal dilbilim alanında çokça tartışma ve araştırmanın konusu olmuştur. Ayrıca, bu dillerde örtük özneler o kadar yaygındır ki özneler ancak belli koşullarda açık özne olarak gerçekleşir. Ancak bu koşullar sağlandığında özne açık olarak görünmek zorundadır. Yani, söylem koşulları yerine getirildiğinde ne olursa olsun özne açık olmak zorundadır. Bu makalede, bir örtük özne dili olan Türkçede öznelerin hangi koşullarda ve neden örtük veya açık olmak zorunda olduğu araştırılmaktadır. Bu tartışmanın bir parçası olarak da Holmberg'in (2005, 2010a) örtük özne tipolojisi için önerdiği kuramsal açıklama ile örtüşmeyen veriler sunulmaktadır. Makale ayrıca Roberts'ın (2010) özne silme önerisinin daha basit bir versiyonunu sunmaktadır.

Abstract

Chomsky's (1982) Extended Projection Principle (EPP) seems to be voided in some languages where the reference of subject can be recovered either from the agreement morphology on verb or from discourse where agreement is not available. Known as the null subject phenomenon, this has sparked a great deal of discussion and cross-linguistic research in theoretical linguistics. Furthermore, null subjects are so common in null subject languages that subjects can only surface under strict conditions. Yet when these conditions are met null subject languages behave like non-null subject languages. That is, under the right discourse conditions subjects have to be overt regardless. I investigate in this paper how and why subjects remain unexpressed as well as how and why they have to be expressed in a null subject language; namely Turkish. In doing so, I reveal novel data contradicting the predictions made by Holmberg (2005, 2010a) regarding the theoretical account and classification of null subject languages. Finally, I offer a minimalist version of the subject deletion method developed by Roberts (2010) for null subjects.

1. Missing arguments

Extended Projection Principle (EPP) is the assumption that information relating to argument structure is available in all representations of derivation, viz. Deep Structure, Logical Form, Surface Structure, hence Phonetic Form, plus the stipulation that all clauses must have a subject even if the verb does not assign an external θ -role (Chomsky 1986: 116). Originally formulated by Chomsky (1981) to account for the non-argumental expletives in English, EPP requires that all arguments of a θ -assigning head (θ -bearers) be present throughout derivation, and if the verb does not have a subject this position is filled by an expletive.¹ Lack of one of these leads to ungrammaticality:

- (1) a. *John loves
b. *Loves Mary
c. *Is an apple on the table

However, the principle quickly cracks under data from various languages. Arguments – especially subjects – are missing in many languages.²

- (2) a. \emptyset vengo *Italian*
come.1SG
'I come'

(Platzack 2004)

- b. Questa musica rende \emptyset allegri
this music render happy
'This music makes people happy'

(Rizzi 1986)

- (3) a. \emptyset koş-uyor-um *Turkish*
run-PRG-1SG
'I am running'
b. A: Çocuklar kitapları okula götürdüler mi?
Did the children take the books to school?
B: $\emptyset \emptyset \emptyset$ götür-dü-ler
take-PST-3PL
'They did'

1 Note that this is the original formulation and function of EPP. Currently, EPP is understood as an escape hatch from within a phase.

2 There may be other cases where an argument is missing, such as the subjects of infinitival clauses (PRO), or where it has been displaced (traces). I put them aside here and concentrate on finite clauses without movement, and especially subjects of such clauses. Also, see Rizzi (1986) for null objects.

- (4) a. \emptyset can't find my pen. \emptyset think I left it at home.

(Radford 2004: 107)

- b. This leads \emptyset to the conclusion that []

The speaker knows, for all the verbs in (2)-(4), that there has to be a subject and an object, plus an indirect object in (3b). For instance, there has to be someone to be led to a conclusion (4b) or to be made happy (2b). Furthermore, the speaker knows who these persons are in the others, namely the director, the children and the utterer of the sentence. Yet these arguments do not surface. These missing arguments, or null arguments as they are more commonly referred to, pose a real challenge for the theory. We have to either assume that lexical information need not be represented in the derivation or find a way to represent the obviously missing arguments. The first option seems empirically incorrect since it would make it impossible to recover the missing piece of information, yet the speakers do know that such sentences have a complete representation of argument structure. Thus, the mission is to find the theoretical tenet that licenses null arguments.

2. Typology and Theoretical Account

Two tasks are immediately assigned to theoretical linguists. One is to find out which languages allow which arguments to be null under which circumstances. The other is to come up with a theoretical account of the phenomenon that spans across languages, no easy task. I will put aside null objects in this paper and present an account of why subjects can and cannot remain unexpressed.

Starting with typology, there is a broad distinction between null subject languages (e.g. Italian, Spanish and Turkish) and non-null subject languages (e.g. French and English). Yet subjects come in different flavors, so do the null subject languages. According to Huang (2000), there are three sub-types of null subject languages. The first type, which includes Dutch and German, only allows non-argumental null subjects. In these languages, only true expletives that bear no theta role can go unexpressed. (5a) shows that German requires an overt expletive (*es*) in subject position. Note that this is a true expletive since theta is born by *Brief* 'letter'. However, the expletive goes null in V2 clauses (5b). The second group of languages – e.g. Icelandic and Yiddish – adds to this quasi-argumental null subjects which refer to natural phenomena such as rain and snow. Compare (6a) and (6b) which show that Icelandic requires an expletive in weather constructions which goes null in V2 clauses, as was the case with true expletives in

German. Although the expletives in weather constructions can appear without a theta bearing complement, their argumental status is questionable since their agentivity is limited. They cannot be the subject of an agentive verb, such as **it tried to scare Marlyn by raining on her roof*.

- (5) a. *Es ist heute ja doch ein Brief gekommen* (German)
It is today MOD. PART. a letter come
'There did after all come a letter today.'
 b. *Heute kam (*es) ja doch ein Brief*
today came it MOD. PART. a letter
- (6) a. *Það rigndi í gær* (Icelandic)
It rained yesterday
'It rained yesterday.'
 b. *Í gær rigndi (*það)*
yesterday rained it
'Yesterday it rained'

Biberauer (2010:158)

These two types of languages are also known as partial-null subject languages (Holmberg 2010a,b). The last type is the consistent null subject languages, e.g. Italian and Turkish, that can have non-argumental, quasi-argumental and referential/argumental/definite null subjects (see Biberauer 2010 and Gilligan 1987 for more on null subject typology). Turkish is such a language:

- (7) a. *ø öyle görünüyor ki müdür gel -me-yecek*
such seems that principal show.up-NEG-FUT
'It seems that the principal won't show up'
 b. *ø bugün yağ-acak*
today rain-FUT
'It will rain today'
 c. *ø bugün onu hiç gör-me-di-m*
today her never see-NEG-PST-1SG
'I have never seen her today'

There is a tendency in theoretical linguistics to associate the null subject parameter to agreement (Rizzi 1986, Borer 1986, Platzack 2004, Müller 2005 among many others). However, empirical facts seem to defy this generalization. Chinese, for example, has null subjects without agreement morphology:

- (8) Zhangsan shou [(ta) lai le]
Zhangsan say he come ASP

(Huang 1989: 188)

The null subject phenomenon observed in Chinese, also in Korean and Thai, is known as radical pro-drop and usually gets a different treatment than agreement-related null subjects. I will now delay this issue and summarize the two approaches to agreement-related null subjects; namely Rizzi's (1986) licensing condition and the I-subject approach by Anderson (1982) and Borer (1986, 1989) among others.

Chomsky (1981, 1982, 1986) proposes an elegant theory of empty categories, syntactic positions which should be occupied by NPs but are empty on the surface. These include traces of A-moved arguments, A'-moved wh-words, and subjects of finite and non-finite clauses. The first two are traces with different pronominal properties while the other two are pronouns without any phonological content, *pro* and PRO, respectively. Chomsky (1982) theorizes that the four are the instances of the same nominal category ([NP e]) which are licensed in different syntactic contexts and that they have phonologically realized counterparts, except PRO. Therefore,

- (9) [NP e] is
- a. *wh-trace* if it is locally A'-bound (R-expression),
 - b. *NP-trace* if it is locally A'-bound from a non- θ -position (anaphor),
 - c. *PRO* if it is locally A-bound from a θ -position,
 - d. *pro* if it is governed by strong enough I(nfl) or by a clitic (pronoun).

(Holmberg 2005: 534)³

Pro is the nominal category in the subject position of finite clauses and it is minimally different from a pronoun in being silent. Yet being silent brings about a problem. An overt pronoun has its ϕ -features phonologically specified; thus its referent can be correctly picked among the possible antecedents in the sentence or discourse. *Pro*, on the other hand, cannot tell what features it has, i.e. it is deficient in ϕ -features, therefore needs identification. Rizzi (1986) suggests a licensing condition and an identification condition.

- (10) a. *pro* is governed by X^0_y
b. *pro* has the ϕ -features of X^0_y

³ Parentheses added by me.

(10) secures the syntactic environment that allows a classical case of null subject, such as (2a) and (3a). *Pro* can be governed by any head (T in null subject constructions, V in null object constructions) and assigned an interpretation by any head. If no governing head has ϕ -features, *pro* is assigned *arb*, the generic interpretation in Italian null object constructions (2b). T, on the other hand, does have ϕ -features, and subject *pro* has the same referent as the agreement marker on V.

- (11) a. [T [vP *pro*]
 ϕ \emptyset
 b. [T [vP *pro*]
 ϕ ϕ
-

Parallel to other linguists, Rizzi (1986) assumes that morphologically rich agreement is correlated with ϕ -features on T. To account for the null subject parameter, he argues that the governing head of *pro* as well as the ϕ -feature slots of heads are parameterized. That is, *pro* can be governed by T or V, and its ϕ -features can be a copy of T or V. Hence, in any language *pro* can appear in subject and/or object position and its interpretation can be fixed by T and V or it can remain arbitrary in one of these positions.

There is, however, another approach to null subjects that defends a radical idea. Borer (1986, 1989), Alexiadou & Anagnostopoulou (1998) (henceforth A & A), Platzack (2004) Öztürk (2001, 2008) argue that agreement morphology *is* the subject in such sentences. They go on to argue that agreement is a pronominal affix and carries the subject theta-role, satisfying EPP on T. Agreement specifies the range of definite entities (in discourse or in a higher clause) that can be interpreted as the subject, which amounts to saying that Agreement has D(efiniteness)-feature. Therefore, UG need not have *pro* and Spec, IP need not project in (2a) and (3a).

3. A Deletion Analysis

So far, we seem to have two options. In order to satisfy EPP we either have *pro* that needs licensing and identification by rich agreement or agreement is the lexical item that satisfies EPP and bears the subject theta-role. Roberts (2004, 2010) argues for a third option: deletion at PF. I argue in this paper that Agree-related null subject phenomenon – that is Italian-Turkish type as opposed to Chinese type null subjects – and obligatorily overt subjects in null subject languages are the result of a syntactic context that allows or disallows deletion of pronouns at PF.

3.1 Groundwork

I assume a fairly standard framework for null subjects in languages with rich agreement proposed by Holmberg (2005) and detailed by Roberts (2010) (based on Müller’s 2005 idea of impoverishment) and Sheehan (2006).

Rizzi (1986) argues that T identifies *pro*, that is it determines the ϕ -features of *pro*, giving it referential properties. Yet this account does not get on well with the current framework. For one thing, governors license/identify their governees and assign their properties in GB. With the turn of Minimalism, however, the whole sentential architecture changed within the theory. NPs now enter the derivation fully inflected. They then enter into an Agree relation with functional heads. Features come in two forms: Interpretable and uninterpretable. After Agree, the value of the interpretable feature is written as the value of the uninterpretable feature (Chomsky 1995, 2000, 2001). ϕ -features are interpretable on NPs and uninterpretable on T. When subject and verb come into the right structural configuration, derivation copies the values of ϕ -features on subject to T, after which uninterpretable features are deleted, leaving phonological material behind – that is agreement markers:

(12)	[T	[vP	children	v	[VP	like	chocolate]]]
	ϕ				ϕ		
	[-]val	[-]int			[+]val	[+]int	
	3rd	←			3rd		
	Plural	←			Plural		
	Neutral	←			Neutral		

What concerns us here for the theory of *pro* is that ϕ -features are uninterpretable on T and interpretable on NP. Notice that the locus of (the value of) ϕ -features has switched from T to NP. Holmberg (2005) states that it is now impossible to maintain a Rizzian approach to *pro*. Because T lacks interpretable ϕ -features, it cannot assign an interpretation to *pro*. To remedy the theory, Holmberg proposes that *pro* is a ϕ P with an unvalued D-feature while T has valued D-feature. Rizzi’s licensing by T is now valuation of *pro*’s D-feature by T.⁴

4 As a Reviewer reminds, Pesetsky & Torrego (2007) has an alternative model. Note that in Chomsky’s terms a feature can be interpretable iff it is valued. Unvalued features are uninterpretable, and uninterpretable features are unvalued. This is known as the valuation/interpretability biconditional (Chomsky 2001: 5). For Pesetsky & Torrego (2007), however, feature valuation and interpretability are two distinct phenomena, which allows them to hypothesize the existence of uninterpretable and valued as well as interpretable and unvalued features. Valued ϕ -features on T would mean that Rizzi’s (1986) theory of null subjects is still sustainable, and Holmberg’s (2005) D-feature is not needed. Following this idea would obviously have interesting ramifications for the theory of null subjects. However, the paper had already been set in the Chomskyan framework when the reviewer noted this to me.

In the spirit of Chomsky (1995), Holmberg (2005) assumes that the ϕ -bearing head T has an interpretable D-feature. On the side of null subjects, he posits, after Cardinaletti & Starke (1999), that null subject is a phonologically empty ϕ P without a DP layer. Once the probe in T matches the subject, the null subject values the unvalued features on T and T, in return, assigns definiteness to the subject. This results in the null subject being able to refer to an individual. It then merges with T to satisfy EPP.⁵

(13) [T	[vP	ϕ P v [VP	koş-uyor-um]
			run-PROG-1SG
ϕ		ϕ	
[-]val [-]int		[+]val [+]int	
1st	←	1st	
Singular	←	Singular	
Neutral	←	Neutral	
D	←	D	
[-]val [-]int		[+]val [+]int	

Note that according to Holmberg pro still exists. It is not a NP, but has a reduced structure. Therefore, it only projects ϕ P.

3.2 Müller's impoverishment and Roberts' Deletion Analysis

The correlation between rich agreement and null subjects is seen as a unidirectional relationship between a rich agreement paradigm and existence of pro (Taraldsen's (1980) generalization), i.e. if a language has distinct markers for each person in any tense, it can have pro in its lexicon, otherwise not. (see Jaeggli & Safir 1989 and Rohrbacher 1999 for different construals of rich paradigm). For Müller (2005), on the other hand, paradigms are inaccessible to speakers, viz. they are not theoretical tools upon which UG can act. Rather, he offers a theoretical device to account for the relationship between agreement morphology and null subjects. He calls for the Impoverishment tool from Distributed Morphology (DM).

⁵ Holmberg mentions two more types of null subjects. One that projects DP and gets deleted where it can be recovered and one that has no ϕ -features. The first one is found in partial null subject languages and the second one is the classical pro found in radical pro-drop languages. Since I will be concerned with Agree-related consistent null subject languages, I will not go into further detail here. See Holmberg (2005: 553-54) and Holmberg and Sheehan (2010).

Impoverishment is a mechanism of DM where functional morphemes are impoverished for their features.⁶ Say, for instance, α is a functional morpheme with XY α 's feature specification ($[\alpha XY]$) and β is a vocabulary item with X β 's feature specification ($[\beta X]$) while γ is another vocabulary item with the feature specification XY ($[\gamma XY]$). In such a syntactic context, γ is a better candidate to be inserted to α than β according to the subset principle since it matches the features of α and is more specified than β .

(14) *Subset Principle:*

A vocabulary item V is inserted into a functional morpheme M iff (i) and (ii) hold:

- (i) The morpho-syntactic features of V are a subset of the morpho-syntactic features of M
- (ii) V is the most specific vocabulary item that satisfies (i).

(Halle 1997)

If impoverishment applies to α , deleting Y, γ ceases to be the better candidate. The morphological form $[\beta X]$ now wins over $[\gamma XY]$ for $[\alpha' X]$ impoverished. The system “retreats to the general case” – namely $[\beta X]$ –, creating syncretism for $[\alpha' X]$ and $[\Omega X]$ which originally starts derivation with only X in its feature slot. Therefore, morphology fails to represent a syntactically relevant distinction (Baerman, Brown & Corbett 2005). On the surface, $[\beta X]$ is ambiguous between $[\alpha' X]$ and $[\Omega X]$.

Rich agreement, Müller (2005) argues, is the lack of such impoverishment in a language. All syntactic information gets represented morphologically, forming highly diversified paradigms. He exemplifies his arguments on several languages including German. Note the German paradigm below from Müller (2005).

(15) a. Weak conjugation glauben ('believe') b. Strong conjugation rufen ('call')

	Present	Past
1.SG	glaub-e	glaub-te
2.SG	glaub-st	glaub-te-st
3.SG	glaub-t	glaub-te
1.PL	glaub-en	glaub-te-n
2.PL	glaub-t	glaub-te-t
3.PL	glaub-en	glaub-te-n

	Present	Past
1.SG	ruf-e	rief
2.SG	ruf-st	rief-st
3.SG	ruf-t	rief
1.PL	ruf-en	rief-en
2.PL	ruf-t	rief-t
3.PL	ruf-en	rief-en

6 Impoverishment is a post-syntactic pre-morphological mechanism in DM. This would pose a problem for any syntactic account of null subjects – in addition to DM's other technical issues in the MP such as Inclusiveness Condition and Legibility Condition – since EPP cannot be satisfied with a post-syntactic mechanism. Although such a mechanism can be maintained if a path is taken to PF deletion of subjects, Müller (2005) takes the other path and assumes that impoverishment takes place in numeration, voiding the need for EPP.

c. Suppletive conjugation sein ('be')

	Present	Past
1.SG	bin	war
2.SG	bi-st	war-st
3.SG	is-t	war
1.PL	sind	war-en
2.PL	sied	war-t
3.PL	sind	war-en

(Müller 2005: 4)

German, where referential null subjects are banned, has four instances of syncretism due to impoverishment. I will only include the first two for reasons of space. 1.SG and 3.SG have the same morphological form in past tense while 1.PL and 3.PL have the same morphological form in all tenses. Müller (2005) argues that person feature sets are formed by two atomic features that can be ± 1 and ± 2 .⁷

- (16) $[\pm 1, \pm 2]$ gives person feature. Therefore,
- $[+1, -2] = I$
 - $[+1, +2] = We$ (inclusive)
 - $[-1, +2] = You$
 - $[-1, -2] = He/she/it$

Below are Müller's (2005) impoverishment rules for German:

- (17) a. Delete $[\pm 1]$ in $[\pm 1, -2, -PL, +past] \rightarrow [-2, -PL, +past]$
 b. Delete $[\pm 1]$ in $[\pm 1, -2, +PL] \rightarrow [-2, +PL]$

Put simply, (17a) deletes the $[\pm 1]$ slot if the syntactic context states that this is a non-second person and non-plural, and tense is past. This points to any person that is not second person in the past, nonplural portion of the paradigm. Since $[\pm 1]$ has been deleted, the derivation does not know if this is first or third person. Hence, any morphological form that does not distinguish between first and third person in non-plural past context can be inserted, creating syncretism.

⁷ The sets in (16) also include number and tense features, and possibly other features. See (15).

For instance, *-te* is inserted to the derivation for first and third person in the weak conjugation class (15a). (17b) performs the same operation in plural non-past context.

Müller (2005) argues that it is such ϕ -feature impoverishment of T or lack of thereof that constitutes the null subject parameter. Impoverished T cannot license argumental *pro* while non-impoverished T can. Müller (2005) hypothesizes that it is the very existence of impoverishment in a language that excludes *pro*. Accordingly, argumental *pro* is not licensed even if agreement is not syncretic in that specific derivation (vacuous impoverishment). Müller (2005) handles and solves some apparent problems with the impoverishment hypothesis, such as the case of Modern Irish where *pro* is licensed with relatively poor morphology on the verb and null subject languages without agreement morphology. Briefly, impoverishment is a module of UG. Hence, if it is available in a language, it creates system-wide syncretism. Müller (2005) shows that Modern Irish, an apparent counter-example to his proposal, lacks any system defining syncretism pattern. The pseudo-syncretism in Irish is randomly distributed homonymy (see Müller 2005: 12 for arguments and data). As for agreementless null subject languages, Müller (2005) argues that impoverishment cannot avail itself in a language which has no ϕ -features. As a corollary, *pro* can be available in agreementless languages.

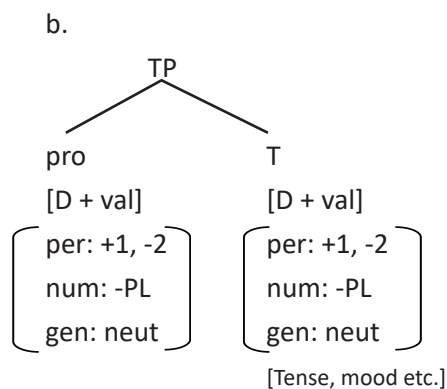
Roberts (2010) combines several proposals, namely Holmberg's (2005) D-feature, A & A's (1998) pronominal T, Cardinaletti & Starke's (1999) weak pronouns and Müller's (2005) impoverishment. According to Roberts, UG only needs pronouns, and a phonetically and referentially deficient lexical item – namely *pro* – need not be listed in Lexicon. Pronominal T (in other words T⁰ with a D-feature) and the subject pronoun are in an Agree relation where their unvalued features are valued via feature-copying by their valued counterparts, like DP subjects. Unlike DP subjects, however, a pronoun is *defective* relative to T since its feature set is a proper subset of T's feature set (see §5.1 for more on the internal structure of defective pronouns). Therefore, once pronoun's features are copied to T, its feature set is exhausted. This renders the pronoun on a par with lower copies of *wh*-phrases or of incorporated heads, and lower copies are deleted/never get phonologically represented, much like Nune's (2004) chain reduction. To this end, Roberts (2010) modifies Holmberg's (2005) architecture of null subject constructions.

Recall that Holmberg (2005), Following Chomsky (1995), assumes that T has a (valued) D-feature. Inspired by Cardinaletti & Starke's (1999) idea of weak pronouns, Holmberg posits that the null subject is a phonologically empty ϕ P, with an unvalued D-feature. It can value the uninterpretable ϕ -features of T, and T, in return, assigns definite interpretation to the null pronoun, followed by merger to Spec, TP to satisfy EPP. After Agree takes place, the null subject has referential features and therefore can refer to an entity or be bound by a higher DP, definite

null subject. Building on the same idea (D-feature on T), Roberts (2010) reverses the location of the value of D-feature, so that T has unvalued D-feature as long as it has a full set of ϕ -features and pronouns have a valued D-feature since they are full pronouns. In other words, D-feature of T depends on the completeness of its ϕ -features, and pronouns (null and overt) always have valued D-feature (Roberts 2010: 75 ff. 18). Yet they are (by assumption) defective Ds without NP.

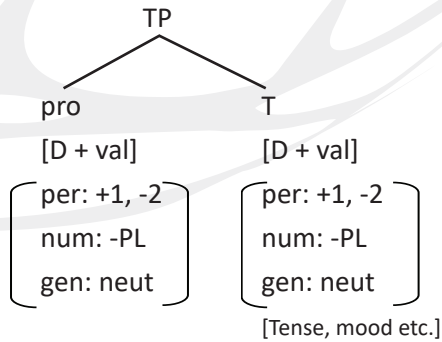
The null subject parameter boils down to Müller's (2005) impoverishment principle that takes place in Numeration. Languages may impoverish the ϕ -set on T, which leads to the loss of D-feature on T. When impoverishment does not take place, pronoun is defective relative to T, and the defective lexical item is deleted. In other words, the bundle of feature sets in T outweighs the bundle of feature sets in the pronominal subject and disturbs the balance in favour of T, due to Tense/Aspect/Mood features on T (Sheehan 2016). The imbalance then leads to the deletion of the lighter bundle, the pronominal subject (Perlmutter's 1971 original proposal). These languages are the notorious null subject languages. The lack of impoverishment also results in rich agreement morphology on T. However, if impoverishment does take place, it deletes one or two features in the ϕ -set in T (see above). Roberts (2010) assumes that an impoverished ϕ -set has the effect of deleting the D-feature on T, in which case pronoun is no longer more defective than T. Therefore, these languages do not have agreement morphology (due to the impoverished ϕ -set), and they do not delete the pronominal subject since the feature sets of both lexical items are properly balanced. In summary, pronouns have a fixed number of features, which is fewer than those of T's. The balance of the scale is manipulated by Müller's (2005) idea of impoverishment of T. Below are examples from Turkish and German.

- (18) a. \emptyset koş-uyor-um
run-PRG-1SG
'I am running'

- (19) a. Ich glaubte
I believe.PST.1/3SG

b.

After Agree, the features of the non-impooverished T in (18b) outnumber those of *pro*, marking the relatively defective goal for deletion. On the other hand, the impoverishment rule for German (17a) deletes the ± 1 slot in (19b), which leads to the loss of D-feature. The numbers are now equal on indiscriminate count. *Pro* remains for PF.

I will propose below an analysis of obligatorily overt subjects in Turkish worked out in Roberts' idea of deleting the relatively defective goal in Agree. I will also slightly modify the architecture in order to account for generic null subjects in Turkish.

4. Null and Overt Subjects in Turkish

Within the typology of null subject languages outlined by Holmberg (2005), Turkish is classified as a consistent null subject language in that all subjects in the subject paradigm can be null and referential not only in root clauses, but also in complement clauses, relative clauses, possessive NPs and adjunct clauses (Özsoy 1987). Turkish is also a rich agreement language, and agreement is often considered as the licenser of null subjects (Taraldsen 1980, Kornfilt 1984, Rizzi 1986). Although most subjects are null, some have to surface. The choice between an overt and null subject is governed by discourse principles. More precisely, null subjects in Turkish are so common that overt pronouns can only surface under strict discourse conditions (Göksel and Kerslake 2005, Erguvanlı-Taylan 1984, Kornfilt 1997). For instance, it has to surface when it is focused (20) or when it marks change of topic (21) (Öztürk 2001).

- (20) A: Bakkal-a kim git-ti-ø?
grocery-DAT who go-PST-3SG
'Who went to the grocery store?'
- B: Ben/*ø git-ti-m
I go-PST-1SG
'I did!'
- (21) Ayşe ders çalış-tı -ø, ben de/*ø uyu-du-m
Ayşe.NOM lesson study-PST-3SG I top sleep-PST-1SG
'Ayşe studied lesson, and I slept'

However, it is necessarily null when it is not focused or when the topic continues, as in (22)-(23).

- (22) A: Üniversite oku -du -n mu?
university study-PST-2SG Q
'Have you received university education?'
- B: *Ben/ ø oku-du -m
I study-PST-1SG
'I did'
- (23) A: Bakkal-a kim git-ti-ø?
grocery-DAT who go-PST-3SG
'Who went to the grocery store?'
- B: Ben/*ø git-ti-m. Ama *ben/ø hiç bir şey al-ma-dı-m
I go-PST-1SG but I anything buy-NEG-PST-1SG
'I did! But I didn't buy anything'

In (22), if B's mere intention is to answer the question affirmatively, the subject is necessarily null. Having an overt pronoun in B's answer requires the sentence to continue with an echo question, such as *how about you?*, in which case the speaker is presenting a contrastive topic. Similarly in (23B), the second subject position is null unless B continues with *but Mehmet did!*

It seems that although Turkish has rich subject agreement, agreement is not the only condition at play for null subjects since subjects are necessarily null or overt under specific

discourse conditions (as Huang 1984 argues for Chinese).⁸ Based on the observations above, Öztürk (2001, 2006) argues that Turkish is not an Agree-related null subject language; rather null subjects are licensed in their theta positions. To illustrate her point, Öztürk resorts to optional 3rd person plural agreement. Note that 3rd person plural agreement morpheme is not available in (24) and negation outscopes the subject while the subject outscopes the negation and appears to the left of a TP level adverb in (25), where we find agreement morpheme on verb.

(24) [CP[TP [NegP [vP bütün çocuk-lar [VP o test-e [gir-me -di]]]]]]

all child-PL that test-DAT take-NEG-PST

'All children did not take that test' (*all>not, not>all)

(25) Bütün çocuk-lar (Allahtan) o test-e gir-me -di -ler

all child-PL luckily that test-DAT take-NEG-PST-3PL

'All the children luckily didn't take that test' (all>not, *not>all)

(Öztürk 2006: 279)

Öztürk (2006) argues that subjects can stay in their theta position in Turkish, as in (24). But movement to a Case position is possible and triggers subject agreement, as in (25). However, apart from the fact that the phenomenon in (24)-(25) is limited to 3rd person plural – that is, all other subjects necessarily trigger agreement – it is also obligatory to have 3rd person plural agreement if the subject is null. Otherwise, the subject infelicitously refers to a definite singular 3rd person:⁹

(26) A: Çocuk-lar gel -di-ler mi?

child-PL arrive-PST-3PL Q

'Have the children arrived?'

B: ∅ gel-di-ler

arrive-PST-3PL

'They have arrived'

B': ∅ gel-di

arrive-PST

'He/she arrived'

8 As a matter of fact, this has been attested for some other null subject languages. For example, Duguine (2012, 2013) shows that Basque has both Agree-related null subject and discourse-related null subject. She further argues that both types have the same underlying licensing condition: Case-marking. Grimshaw & Samek Lodovici (1998) offer an Optimality Theory based account of overt subjects in Italian where a subject not marked (old) topic (therefore presenting new topic) violates hierarchically lower constraints when it is overt than when it is null, due to the order of relevant constraints which are parameterized among languages. Accordingly, the overt subject variety wins over the null subject variety when the subject pronominal is the new topic in Italian.

9 Also see İşsever (2007) for a critique of the data. He notes that the scope facts in (24)-(25) aren't as clear as Öztürk's claims. My judgments, however, are parallel to Öztürk's. The major problem here, I believe, is that null subjects can license agreement as I show in (26).

If agreement marking is triggered by movement to a Case position, the null subject in (26B) seems to be in a Case position. Therefore, I continue to assume that pronominal subject appears in a position higher than Spec, vP. The overt/null distinction, on the other hand, should be due to discourse conditions. As a matter of fact, Öztürk (2001) posits that overt pronouns in Turkish – that is, topicalised and focused subjects – are highly marked and appear in TopP and FocP in the C domain. I show below an integration of focus-topic construal of overt subjects with Roberts' (2010) idea of balance between a pronominal and its ϕ -bearing probe. However, I will not discard Öztürk's original idea – that Turkish is not an Agree-related null subject language – entirely. As a matter of fact, I will argue for basically the same idea: Turkish is not an Agree-related consistent null subject language.

5. Proposal

I deviate from Müller's (2005) conception of number, gender and computation. Although person seems universal among languages, number and gender have different manifestations. UG makes available – as far as we know from cross-linguistic surveys – at least six different types of number: singular, plural, dual, trial, quadral and paucal, which roughly corresponds to "a few".¹⁰ Gender seems more complicated than that. It may be sex-based as well as non-sex based. In other words, it is more like noun classification where there may be various categories nouns fall into than assigning arbitrary genders to entities. Fedden and Corbett (2017) report that the number of genders in the languages of the world varies between 2 and 20. Animate/inanimate, small/big, plant/non-plant are some of them. This suggests that practically all languages are impoverished if computation directly accesses UG. For example, gender specification in Turkish (and all Altaic languages) is not neutral, it is non-existent. Neutral requires an opposition in the paradigm, but Turkish lacks gender marking in any form. Furthermore, number agreement is optional for human subjects and results in illicit sentences with non-human subjects. Yet Turkish licences null subjects. Interestingly, Müller (2005) only employs person impoverishment for German paradigms. I will take a step further and argue that it is only person feature that is involved. In a similar vein, I will reduce person pronouns to person features.

I argue, along with Sheehan (2006, 2015), that subjects are overt in consistent null subject languages due to the fact that topic/focus feature manipulates Roberts' (2010) scale, i.e. constitutes non-recoverable information should the subject pronoun be deleted. Yet, there are two crucial points I disagree with Sheehan (2006, 2015) and Roberts (2004, 2010). First, I

¹⁰ See Corbett (2004) and Velupillai (2012) for a thorough and cross-linguistic review of number.

deviate from them in that deletion takes place in Spec, AgrP in rich agreement languages while matters are dealt with in the phrase co-headed by T and Agr in languages where agreement is impoverished. The tense/agreement syncretism, I argue, is due to impoverishment. Second, I offer to simplify the system by assuming that person impoverishment is enough to manipulate the scale. This brings about a change in the formulation: pronoun is deleted when it is identical to Agr, rather than when it is defective relative to a bundle of features. I assume that ϕ -set is not a single feature, but each ϕ -feature counts separately.

5.1 Internal Structure of Pronouns

In §5.2 I elaborate on the phrase bearing ϕ -features in null subject languages, AgrP or TP. However, any proposal working on two sides of a scale needs to elaborate on both. Since the features of person pronouns dictate the schema, I start with the features carried by pronouns.

Before we start, a clarification is in order. The standard account of the difference between a full DP such as *the man* and a pronoun is that pronoun is the culmination of ϕ -features equipped with a definiteness feature. It, therefore, denotes a specific coordinate point in the discourse, namely the speaker, the addressee or any third person residing the point where singular/plural and male/female axes intersect. The ϕ -features specify the coordinates while definiteness requires that the participant be salient in discourse. On the other hand, full DPs include a lexical item, *man* in *the man*, that specifies the range of the DP. In other words, it has a non-paradigmatic part that corresponds to loosely defined properties of entities.

Roberts' (2010) and Holmberg's (2005, 2010a,b) theory of null subjects requires a unified treatment of pronouns since null subject languages are characterized by an ability to drop the full paradigm of subjects in any tense. According to Roberts (2010), *pro* is a $D^{\min/\max}$. It follows that all pronouns are single Ds that bear ϕ -features and project a DP. DP with a single D head that bears ϕ -features makes several predictions concerning its morphological and syntactic features. A cross-linguistic survey of pronouns shows that first and second person pronouns have different sets of syntactic and morphological features than third person pronouns, which can be accounted for by which nominal features they bear (Baggaley 1998 and Ritter 1995, Déchaine & Wiltschko 2002, Postal 1966). Briefly, if a pronoun is a single D, it i) cannot be modified by a possessor ii) can modify nominals iii) has irregular plural forms. Let us see how each one relates to the definiteness feature and how they fare in a null subject language, namely Turkish.

Noguchi (1997) shows that if a pronoun is made up of a single D, it cannot be the possessee in a possessive construction since the pronoun and the possessor would compete for the same

position. For example, the Japanese third person pronoun *kare*, he argues, is not a DP, rather a NP. Therefore, it can be possessed. None of Turkish pronouns, on the other hand, can be possessed.

- (27) *watasi-no kare*
I-GEN he
'My boyfriend'

(Noguchi 1997: 777)

- (28) a. **Sen-in ben-in*
2SG-GEN I-2SG.POSS
b. **O-nun sen-i*
3SG-GEN you-3SG.POSS
c. **Ben-im o-m*
1SG-GEN she-1SG.POSS

Therefore, Turkish person pronouns come out as single Ds from Noguchi's possessee test. However, they behave non-uniformly in the other tests. If a person pronoun is a D, it should be able to take NP complement. However, Baggaley (1998) observes that Turkish person pronouns, along with their English counterparts, comply with this prediction in first and second persons while third person disallows NP complements:

- (29) a. *Biz tüccar-lar* b. *Siz tüccar-lar* c. **On-lar aptal-lar*
1PL merchant-PL 2PL merchant-PL 3-PL idiot-PL
'We tradesmen' 'You tradesmen' '*They idiots'

(Baggaley 1998: 25-67)

Baggaley goes on to argue that first and second person pronouns in English and Turkish are Ds while third person pronouns are D+Num. This is evidenced in her final test on the plural forms of pronouns. She argues that it is only compatible with the single D argument that first and second person plural pronouns are portmanteau forms (see 30). Since these pronouns do not have NumP, they do not allow plural suffixes. Third person, on the other hand, can be suffixed with the plural suffix *-Ar* (see 30), which suggests that it has an empty Num head that is filled for the plural form.¹¹

11 There is a noticeable regularity in the first and second person plural pronouns: the z at the end, which used to be the plural suffix in old Turkic. However, Turkish no longer has a productive plural suffix realized as z. The archaic form is known to be the plural part of some words which show organs that come in pairs and can be made plural by the now productive plural suffix *-Ar*, such as *omuz* (shoulder), *göz* (eye), *diz* (knee) (Uzun 2004: 126-127).

(30)

Turkish person pronouns

	SG	PL
1.	Ben	Biz
2.	Sen	Siz
3.	O	On-lar

This either means that in addition to single Ds, D+Num cannot be possessed (28c) or that Turkish third person is $\phi^{\min/\max}$ which allows the plural suffix. The latter suggests that third person does not have a D-feature.

Luckily, there is a test intended to figure out if a pronoun has a D-feature. If a pronoun has D as the root in a complex phrase, in other words, if it somehow has a definiteness feature—single or coupled with other heads—, it can act as a bound variable (Noguchi 1997 and Déchaine & Wiltschko 2002). Noguchi (1997) argues that since functional categories show intra-linguistic coordinates they can vary under quantified expressions while nominal categories can only (co-) refer as they specify a singular range.

Turkish third person pronoun disallows bound variable reading, which indicates that it is $\phi^{\min/\max}$.¹²

- (31) Herkes_i onun_j evine gitti
 Everyone his house went
 ‘Everyone_i went to his_j house’

This leaves us with a need to explain (30) and with a clue to the exact mechanism of null subjects as pronoun deletion. I argue that person pronouns are the morphological realization of ϕ -features, of person and number in Turkish. First and second person plural pronouns come as syncretic forms from the lexicon while third person is pluralized in syntax through NumP. In other words, first and second persons are single Per while third person is Per+Num. This accounts for the data in (28)-(30) since two persons compete for the same position in (28) and

¹² A reviewer notes that (31) allows co-indexation if the third person pronoun is replaced with its null variant. This is unexpected when one argues for post-syntactic deletion. Note, however, that I will be arguing in §5.2 that null and overt variants of person pronouns originate in Numeration with different sets of discourse-related features. That is, they are not identical in narrow syntax. I am aware that this requires an explicit account of how the null pronoun, the non-focused variant, can be a bound variable. I am leaving this to future research.

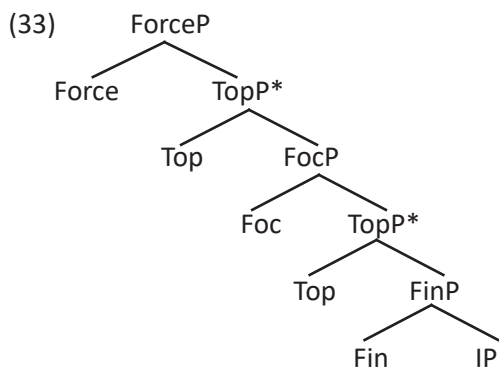
there are two Num heads in the same domain in (29c). Yet this is not simple relabeling of D as Per. D, being a functional head, should allow bound variable reading, which doesn't account for (31). Per, on the other hand, is not a functional head and accounts for the lack of bound variable reading in (31). It follows that ϕ is not a single bundle, it has a 'fine structure'. It is the person feature that is matched since Per is the only feature available in all persons, and D-feature is not in play anymore.

5.2 Deletion under Identity

I follow Öztürk (2001) and assume that overt subjects in Turkish bear [+topic] or [+focus] feature and move to respective phrases in the C-domain. Yet I deviate from her line (Öztürk 2006) in arguing that all subjects, overt or null, are in the spec of a ϕ -bearing head (see §3). Some delete in this position while others move on to a criterial position in CP. As such, I adopt Rizzi's (1997, 2006) fine-grained CP organization similar to Pollock's (1989) split IP. After a careful consideration of the data in Italian, Rizzi (1997) concludes that CP is actually a domain that consists of five phrases, three of which are discourse-related. It has Finiteness Phrase (FinP) at the bottom and Force Phrase (ForceP) at the top. In between lie two topic phrases and a focus phrase. Regarding the order of topic and focus, Rizzi shows that Topic Phrase (TopP) can have multiple occurrences below and above Focus Phrase (FocP). As a result, more than two constituents can be topicalized below and above a focalized constituent, see (32).

(32) ...Top Top Foc.../ Foc Top Top...

Ultimately, Rizzi shows that CP has a 'fine structure' as in (33) where asterisk shows the topic phrases that can iterate.

(Rizzi 1997: 297)

Regarding the implementation of movement to C-domain, Rizzi (2006) adopts a slightly different probe-goal relation than Chomsky by not resorting to the interpretable/uninterpretable contrast in the Case/Agreement system. Uninterpretable ϕ -features are the trigger of A-chain in IP. They Match and Agree with their interpretable counterparts in the subject NP in Spec, vP, attracting it to their edge (Chomsky 2000). A'-chain in the C-domain, on the other hand, is the result of the interpretational aspects of the sentence, such as question, focus, topic etc. In this type of probing, each probe has an interpretable criterial feature looking for an interpretable criterial feature in a goal. For example, Foc^0 bears an interpretive feature stipulating that its spec be focused. Once it is merged, it probes its complement domain and matches a [+focus] marked lexical item which is later merged to Spec, FocP, pied-piping the constituent it is found in. Rizzi (2006) assumes that Foc^0 and Top^0 are freely assigned respective features (possibly in Numeration along with ϕ -features), so that no problem arises regarding Chomsky's (2000) Inclusiveness Condition. It follows that topic/focus bearing NPs should be assigned such features in Numeration.

Rizzi (1997) argues convincingly that topicalized and (contrastively) focused elements move to respective spec positions in Italian when they are preposed:

- (34) a. Il tou libro, lo ho comprato
"Your book, I bought it"
b. IL TOU LIBRO, ho comprato t (non il sou)
"YOUR BOOK, I bought (not his)

(Rizzi 1997: 289-290)

According to Rizzi, the topicalized object in (34a) is at Spec, TopP while the focalized object in (34b) is at Spec, FocP.

I remarked above that I intended to deviate from Roberts' (2010) and Sheehan's (2006, 2015) system of pronominal deletion. They argue that subject pronominal is at Spec, TP while D-feature and ϕ -features are hosted by T^0 . I differ in that T cannot be the head that allows deletion in rich agreement languages for empirical reasons. In Kuram (2015), I show, based on data from a non-finite adjunct clause type, that AgrP is empirically motivated in Turkish, to Chomsky's (1995) dismay. *-lp* is a gerundive suffix found on a non-finite adjunct clause that is semantically bleached (Slobin 1995, Johanson 1988, 1995 and Erdal 2004). *-lp* has no semantic content of itself. As such, *-lp* clauses cannot stand alone in the absence of an independent functional structure, for example as an answer to a question. See (35).

- (35) A: Adam ne yap-ıp git-ti -ø?
man.NOM what do-lp go-PST-3SG
'What did the man do and leave?'
- B: *Gül-üp
laugh-lp
B'. Gül-üp git-ti -ø
laugh-lp go-PST-3SG
'He left laughing'

I hypothesize that *-lp* clause has to copy the functional features of the matrix clause in order to validate itself:

- (36) Bu insanlar [suç işley-ip] günahkar ol(-du-lar)
these people crime commit-lp sinner become-PST-3PL
'These people committed a crime and became sinners'

The *-lp* clause in (36) has the exact same aspecto-temporal interpretation as the matrix clause and its subject is co-referential with the matrix subject (necessarily null due to Chomsky's (1981) avoid pronoun principle).¹³ *-lp* clause, it follows, should adjoin to a position higher than VP but lower than the functional structure, receiving its interpretation from the matrix IP via, I argue, inheritance of ϕ -features and interpretational features, namely Tense/Aspect/Mood features.¹⁴ However, since both Tense and subject are shared in (36) it doesn't give us any insight into the organization of Tense and ϕ -features. Although Tense and agreement are recognizably separate morphemes in Turkish, there doesn't have to be a one-to-one correspondence between morphology and syntax (Giorgi & Pianesi 1997 and Tosun 1998). To be more precise,

13 See Aydın (2004) for an argument that this is a PRO position. That argument, however, doesn't suit here since I argue that *-lp* clause inherits ϕ -features from C-T, which also accounts for the fact that *-lp* clauses can have overt subjects (See Kuram 2015).

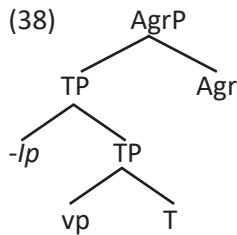
14 *-lp* clauses can adjoin to almost any phrase from VP at the bottom to TP at the top with different scope relations. As a matter of fact, it can go so low and high that it can form a serial verb construction with the matrix verb at the bottom and at the top it can become what could be dubbed parataxis. I argue in Kuram (2015) that whether the *-lp* clause is in a serial verb construction, an adverbial clause or parataxis simply depends on where it is adjoined. Still, I am here interested in the so-called adverbial clause function, which adjoins to a phrase in the mid-section.

Tense and ϕ -features can be hosted in a single head, which is targeted by the copy operation.¹⁵ What we need is an example where the *-lp* clause shares the subject but not the Tense with the matrix sentence, separating TP and the ϕ -bearing head, Agr. Then we can argue that it adjoins to Spec,TP, escaping from the complement domain of T, remaining lower than Agr. This will also show that AgrP exists independently of T. As a matter of fact, *-lp* clauses are found in such sentences:

(37) a. Dün Ayşe'den hoşlan-ı**p** bugün Fatma'ya aşık ol -uyor-**sun**
 yesterday Ayşe-ABL like-*lp* today Fatma-DAT fall.in.love-PRST-2SG
 'You liked Ayşe yesterday and today you are in love with Fatma'

b. Dün söz ver-ı**p** bugün yap-mı -yor-**sun**
 yesterday promise give-*lp* today do -NEG-PRST-2SG
 'You promised (me) yesterday but today you are not doing it'

(38) is the only configuration where the *-lp* clause can copy (via inheritance, scope or any other mechanism) the ϕ -features without copying the Tense feature.

For the reasons discussed above, I argue that subjects in Turkish raise to Spec, AgrP and Spec, TP is reserved for temporal adverbs. There is another problem that concerns Roberts' (2010) formulation: Weight and indiscriminate counting of features do not seem to have a place in the theory. As a matter of fact, Roberts (2004) and Sheehan (2006) (for an earlier version of

¹⁵ Giorgi & Pianesi (1997) state that T and Agr co-head the phrase dominating vP in languages where these features are represented by a single morpheme, i.e. form a syncretic phrase. Syncretism can be the result of impoverishment where impoverished ϕ -set cannot remain as an independent head. Only full ϕ -sets can project. Rich agreement languages act otherwise, such as Turkish. Each person has a different marking independent of Tense. Yet rich agreement paradigm is only a morphological piece of evidence. (37) below is the syntactic evidence of independent agreement.

the idea where D deletion hasn't been introduced yet) formulate the condition for deletion of pronoun under identity where identity refers to a subset relation. Sheehan states "[...] The result of the fact is that after Agree, the pronoun is non-distinct to the head I [T] being a subset of its formal features" (Sheehan 2006: 223). Therefore, I will reformulate the identity argument in AgrP for rich agreement languages.

I argue that ϕ -impoverishment – more specifically person impoverishment – is enough to set the stage for deletion or non-deletion. Although D-feature can be kept for theoretical reasons (or disposed of completely), its status seems questionable. In other words, although it is a requirement of the design that accounts for definite null subjects, D-feature in T makes empirically incorrect predictions. According to Holmberg (2005, 2010a,b) null pronouns are D-less ϕ Ps. When they are probed by a D-valued T, the result is a definite null pronoun, the case in rich agreement languages that have a D-feature in T. Yet when they are probed by a D-less T, that is in partial null subject languages, since neither has a definiteness feature, the result is an inclusive generic null pronoun. This seems to be a justification for D. Drawing on this, Holmberg (2010a,b) concludes that no consistent null subject language should have a generic null pronoun in finite clauses since D-valued T will render the null subject definite. However, this is defied by Turkish data, though in a limited way. Turkish necessitative marker licenses generic null pronouns as well as definite ones.¹⁶ See (39)-(40).¹⁷

(39) \emptyset beni ya sev-meli- \emptyset ya öldür-meli- \emptyset
me either love-NEC-3SG or kill-NEC-3SG
'One should either love me or kill me'

(40) Kriz zamanlarında, \emptyset sakin ol-malı- \emptyset , \emptyset devlete güven-meli- \emptyset
In times of crisis, calm be-NEC-3SG government trust-NEC-3SG
'In times of crisis, one should be calm and trust the government'

¹⁶ Apparently, Turkish is not the only consistent null subject language that allows generic null subjects. Fassi Fehri (2009) reports such a case for Arabic, and Krezk (2013, 2017) reports that Polish, though limited to a specific construction like Turkish, does have generic null subjects. See §5.3 for Fassi Fehri's and Krezk's data.

¹⁷ This is confined to necessitative mood. Prediction, for example, results in ungrammaticality with generic reference.

(i)* \emptyset beni ya sev-er - \emptyset ya öldür-ür- \emptyset
me either love-PRE-3SG or kill- PRE-3SG

intended 'One would either love me or kill me'

At a face value, (39) and (40) look like distribution of a piece of advice in present tense – an indefinite tense – leading to generic interpretation of the subject. But given the right context, generic null subjects are also found in past tense, and past is definite.

- (41) Ülke zor günlerden geçiyordu ve __ acilen önlem al-malı-ydı- \emptyset
and urgently precaution take-NEC-PST-3SG

‘The country was going through an ordeal and someone had to take precautions urgently’

Furthermore, that this is a proper θ -bearing subject is evident by the fact that it can bind and control.

- (42) a. Soğuk havalarda, \emptyset sıkı giyin-meli- \emptyset , \emptyset kendine dikkat et-meli- \emptyset
warmly dress-NEC-3SG self care take-NEC-3SG

‘In cold weather, one should dress warmly and should take care of oneself’

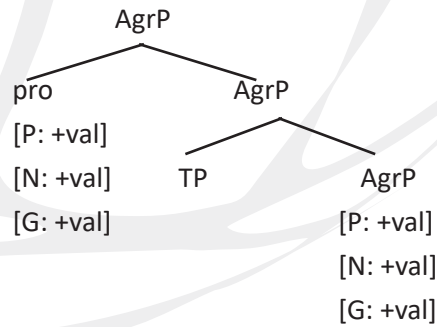
- b. Yokluk zamanlarında, \emptyset sabırlı ol-malı- \emptyset , \emptyset dayanmaya çalış-malı- \emptyset
patient be-NEC-3SG endure try-NEC-3SG

‘In times of poverty, one should be patient and try to endure it’

(39)-(42) cast doubt on universal D in the T of null subject languages. Furthermore, I argued in §5.1 that person pronouns only bear ϕ -features and I show in §5.3 that Per in first and second person functions as D while third person is definite through another mechanism. This makes it unnecessary to have D in T or pro. While this solves the problem in (39)-(42), it raises another. I will come back to this with a solution in §5.3.

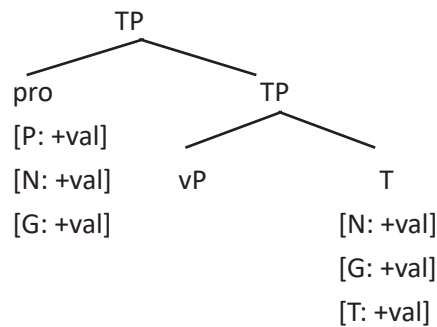
The scenario unfolds as follows: any non-focused, non-topicalized pronominal originates in Spec, vP. The uninterpretable ϕ -features in Agr probe and match the interpretable ϕ -features of the pronoun. After Agree, features are exchanged and subject moves to Spec, AgrP. This is the Case position of subject. (43) is the relevant picture of subject deletion in a non-impooverished language, assuming impoverishment is person impoverishment and lack of Gender marking in a language such as Turkish does not interfere.

(43)

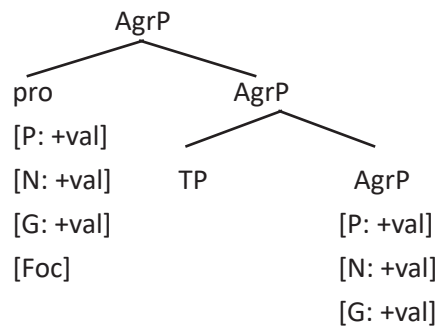
Banning pronominal deletion, impoverishment, on the other hand, should look like (44) assuming it is the person feature that undergoes impoverishment in, for example, German (See§3.2). Impoverished ϕ -set results in morphological and syntactic syncretism where ϕ and TAM features co-head the same phrase.

(44)

Finally, (45) is a topicalized/focused subject construction in a non-impoverished language, again disallowing deletion.

(45)

(43)-(45) require rewriting the deletion rule. (46) seems operational within the current data.

(46) If, feature-wise, subject pronoun and Agr are identical, delete the pronoun.

(46) accounts for the null subject facts in (43)-(45). The subject pronoun is overt in (44) and (45) since T and Agr lack some features that the pronoun has: person in (44) and focus in (45). It is, however, deleted in (43) (non-focused sentences of non-impooverished languages) where feature sets are identical. This looks like a stipulation where it is the subject that is deleted in the case of equality. I offer to trade it with Roberts' (2010) stipulation that D is lost due to ϕ -impooverishment. The net result of the new proposal is its conformity to the data in (37). Furthermore, the other option – i.e. deleting Agr – is not so far from facts. Turkish has two syntactic contexts where agreement can be dropped, and one where it has to be dropped. First, agreement can be deleted in Turkish possessives if the possessor is overt (47c).

- (47) a. Ben-im araba-m
I-GEN. car-1SG.POSS
'My car'
- b. \emptyset araba-m
car-1SG.POSS
'My car'
- c. Ben-im araba
I-GEN. car
'My car'

Second, 3rd person plural agreement is optional in Turkish if the subject is overt (Öztürk 2006, also see §4) (compare 48a-b). Furthermore, it is obligatorily dropped if the subject is inanimate (compare 48c-d).¹⁸

- (48) a. Öğrenci-ler git-ti-ler
student-PL leave-PST-3PL
'The students left'
- b. Öğrenci-ler git-ti
student-PL leave-PST
'The students left'

¹⁸ This is overridden by personification where inanimate entities are treated as human, a figure of speech.

- c. *Bina-lar yıkıl-dı-lar
Building-PL come.down-PST-PL
- d. Bina-lar yıkıl-dı
Building-PL come down-PST
'Buildings came down'

Finally, Kornfilt (1986) remarks that if a nominal compound in Turkish is embedded in a possessive construction, the agreement morpheme of the compound is deleted due to the possessive agreement.

- (49) a. Yarış araba-sı
race car-AGR
- b. Benim araba-m
my car-1SG.POSS
- c. *Benim yarış araba-sı-m
my race car-AGR-1SG.POSS
- d. Benim yarış araba-m
my race car -1SG.POSS

(Kornfilt 1986: 60)

Kornfilt argues that deletion in (49d) is triggered by the categorial identity of the two morphemes. Although the last argument is not deletion under ϕ -related identity with a pronoun, these show that Agr is not immune to deletion.¹⁹ Therefore, formulating deletion under identity rather than superset/subset relation seems promising since deletion can be symmetrical. It also points to the conclusion that a language can choose between deleting the subject or the agreement in all cases. That is, a particular language can be parameterized wholesale. Alternatively, UG can specify the conditions under which a specific item is deleted under identity. This means a specific parameter value can span across languages. For Turkish, it seems that it is the subject in clauses and the agreement in possessive NPs that is deleted under identity.

¹⁹ Kunduracı (2013) argues that -sı in (49a) is not an agreement marker; rather it is a formative of the morphological component of language. If she is right, this weakens the last piece of evidence for symmetrical deletion.

5.3 Where is Definiteness?

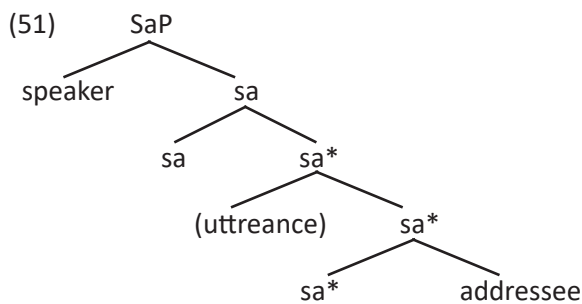
So far, everything seems to work except for the fact that lack of D in Agr or pronominal predicts falsely that all null subjects should be generic. But this is not the case. As a matter of fact, all first and second person null subjects are definite while third person can be definite or generic. The solution was hinted throughout. Since it is the type of person that makes the difference, that is where the answer lies: All persons are equal in the standard treatment, but some persons are more equal than others in this paper. I will argue in this section that the difference lies in whether person has a salient antecedent beyond traditional clause boundary. I will have to resort to syntax-pragmatics union. Eventually, I will reach a marginal conclusion: Turkish is not an Agree-related consistent null subject language.

Natural languages allow for three persons: the person speaking (speaker), the person listening (addressee) and the person the speaker and addressee are talking about. The main difference is that the speaker and addressee are obligatorily available in a speech environment while third person is not necessarily part of the conversation. Therefore, speaker and addressee are the members of the speech act while third person is non-member. The former are known as indexicals since they can be singularly pointed at during conversation (see, for example, Schlenker 2003). However, third person is a range that can be anything but the speaker and the addressee. Indexicality constitutes a wide literature, especially on what happens when indexicals appear in finite embedded clauses. Briefly, they show the speaker and addressee in root clauses. However, when they appear in finite embedded clauses, first person shifts to show the matrix subject under attitude verbs (50) while second person shifts to show the matrix addressee under verbs of saying (see Shklovsky & Sudo 2014 for the syntax of indexical shift). Although this is parameterized among languages – shifting vs. non-shifting languages – this pattern resembles binding where the variable is bound by the closest c-commanding antecedent.²⁰ The fact of the matter is that first and second persons are subject to binding by speaker and addressee, the obligatory participants of discourse while third person isn't.

- (50) Ahmet_i [_i çok zeki-yim] sanıyor
Ahmet very smart-1SG thinks
'Ahmet_i thinks he_i is very smart'

²⁰ This also correlates with null subjects in Turkish, a shifting language, since indexical subjects only shift when they are null (Gültekin Şener & Şener 2011).

Until recently, common conception about speaker and addressee was that they were part of the pragmatic component that did not interact with the hierarchic organization of syntax. The members of discourse were in a chaotic domain where their affairs with each other were pretty much randomly handled without structure. Speas and Tenny (2003) came up with an interesting idea, however. They argue that pragmatic roles (speaker and addressee) and utterance are just like the arguments of a ditransitive verb. That is to say, speaker and addressee are part of syntax-pragmatics, and pragmatic roles are configurationally determined the way θ -roles are assigned. For Speas and Tenny, speaker and addressee are the arguments of Cinque's (1999) Speech Act Phrase (SaP). (51) is their syntactico-pragmatic tree of a declarative.

(Speas and Tenny 2003: 320)

Different combinations of the arguments in the restricted and hierarchic structure in (51) yield different speech act functions, such as question, subjunctive and imperative (see Speas and Tenny 2003 for details and see Kuram 2020 for how this relates to first and second person indexicals). I subscribe to the core idea here and assume that speaker and addressee are higher arguments that bind the first and second person, giving them definiteness. This eliminates the need for a D-feature so that a pronoun has a denotation in real world. For one thing, first and second persons never need a denotation in real world. They only need to be indexically bound by speaker and addressee within discourse. I argue that person feature alone is enough to co-index the pronoun and the pragmatic role bearer, namely speaker or addressee. To restate and simplify, first and second person are minimal index bearing lexical items, single Pers where [+1,-2] is the index of speaker and [-1,+2] is the index of addressee. Therefore, they always denote the deictic members of discourse, speaker and addressee. They are deleted as discussed in §5.2 unless they have focus and topic features.

We still need an account of how third person null subjects in Turkish can be definite or generic. For this, I will invoke an idea proposed by Holmberg (2010b). Holmberg (2005) shows

that Finnish, a partial null subject language, allows definite third person null subject “when it is bound by a higher argument, under conditions that are rather poorly understood.” Otherwise, they are generic. Later, he adds (Holmberg 2010b) that Italian, a consistent null subject language, requires that third person null subject have an antecedent that features as the topic of the higher clause or of the previous root clause in discourse (see (52)-(53)).

- (52) Pekka_i väittää [että hän_{i,j/ø} puhuu englantia hyvin].
Pekka claims that he speaks English well

(Holmberg 2005: 539)

- (53) a. Questa mattina, la mostra e` stata visitata di Gianni.
this morning the exhibition was visited by Gianni.
P`iu tardi *ø/egli/lui ha visitato l`universita`.
Later he/he visited the university
‘This morning the exhibition was visited by Gianni. Later he visited the university.’
b. Questa mattina, Gianni ha visitato la mostra. Piu tardi ø ha visitato l'universita.
this morning Gianni visited the exhibition. Later visited the university
‘This morning Gianni visited the exhibition. Later he visited the university.’

(Holmberg 2010b: 96)

This was also noted for Turkish by Göksel and Kerslake (2005) who listed the conditions under which Turkish did not allow a null subject. Göksel and Kerslake (2005) show that if a non-subject third person is promoted to the subject position in the following sentence, it has to surface. That is to say, third person null subject requires a topic argument in the preceding sentence. If the antecedent is non-topic (non-subject) the structure is illicit, and the subject has to surface to salvage the situation. Note the example in (54).

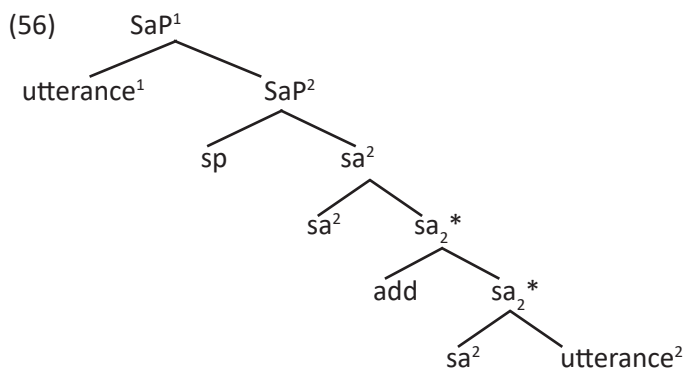
- (54) Berk Merve'ye çiçek almış. *ø/O çiçek sev-me-z ki.
Berk Merve-DAT flower bought. She flower like-NEG-AOR
‘Berk bought flowers for Merve. She doesn’t like flowers’

Holmberg (2010b) proposes that third person null subjects are bound by a referential NP in the preceding sentence via A-chain (55). This is the higher argument in (52) and the topic argument in (53b) and (54). This is to say that third person null subjects are licensed across traditional clause boundary. Note that this accords with the fact that third person null subjects are infelicitous in out of the blue contexts while first and second person null subjects are acceptable anywhere.

- (55) [CP <Gianni₁> [questa mattina Gianni₁ ha visitato la mostra]].
 [CP <∅₂> [piu tardi ha ΦP₂ visitato la mostra]]
 1=2

(Holmberg 2010b: 96)

I argue that this is the way to go for generic third person null subjects in Turkish.²¹ First, I set the stage for cross-clausal binding in discourse and assume the structure in (56) at the expense of losing the explanatory power of the original structure proposed by Speas and Tenny (2003) for sentence types other than declarative, assuming that the two versions of the idea can be reconciled in future research.²²

Third person null subject in utterance² will be properly A-bound by the NP in utterance¹ as long as there is one. What happens when there isn't?²³ The sentence is either ungrammatical or the null subject is interpreted as generic since UG doesn't have a D-feature anywhere, and there is no higher referential NP to bind the null subject. Therefore, we can speculate that third person null subjects are ungrammatical in all languages unless they are either A-bound by a higher referential NP or interpreted generic. Since there is no such thing as a D-feature and third

21 This is similar to yet more articulate than Frascarelli's (2007) aboutness-shift topic in the C-domain since it also accounts for first and second person null subjects, an issue Frascarelli left for future research.

22 Note that addressee does not c-command utterance in (51) where second person null subject would appear, hence the adjustment in (56).

23 It is important to note that I tacitly argue that speaker and addressee cannot be unavailable in a conversation since the speaker cannot be unaware of himself and the addressee, but the previous utterance can be forgotten, mistaken for another utterance, or it can be unavailable all together (out of the blue situations). This resembles the argument-adjunct distinction in the syntactic domain.

person is not an obligatory argument of discourse, languages are not supposed to allow definite null third person subjects. Finally, one of the defining tenets of partial null subject languages, namely the generic interpretation of third person null subject that is allowed in Turkish (39)-(42), is not part of the null subject parameter. It is the end result of a syntactic mechanism which is widespread in partial null subject languages but restricted to necessitative mood in Turkish. It follows, therefore, that Turkish, and presumably all consistent null subject languages, are in fact discourse related (Öztürk's original proposal but with different arguments). First and second person null subjects are licensed by the speaker and addressee in discourse while third person is licensed by the NP in the previous sentence which appears as a higher Speech Act Phrase. The languages are parameterized according to whether the subject is interpreted generically or rendered ungrammatical when such binders are unavailable. Turkish necessitative is a gateway from the system that accepts either. In other words, it can license its subject via a higher NP the way all the other TAM markers in Turkish and all the TAM markers in partial null subject languages do (definite null subject interpretation) and it can interpret its subject generically unlike the other TAM markers in Turkish and like all the TAM markers in partial null subject languages.

One final note is needed on why it is the necessitative that allows generic null subjects in Turkish and how it switches between generic and definite interpretation of its subject. Theoretical argument for this can be brought from the observations of Fassi Fehri (2009) and Krezk (2013, 2017). Fassi Fehri argues that Arabic, a consistent null subject language, has generic third person null subject, yet only in passive voice. Krezk (2017), however, argues that the so-called generic null passive in Arabic does not display the properties of canonical passives since it assigns accusative Case and does not allow a *by*-phrase. She then argues that it is similar to the 'active indefinite' -NO/-TO construction in Polish, which does not allow passivization and a *by*-phrase. See (57)-(59).

- (57) wa-y-u-xraj-u la-hu yawm-a l-qiyaamat-i kitaab-an
and-3-pass-bring to-him day-acc the-resurrection-gen book-acc
'And someone brings to him a book the day of the resurrection.'

(Fassi Fehri 2009: 9)

- (58) Bywano tam często
were.IMPERS there often
'[One/They] used to come/be there often.'

(Krezk 2017: 14)

- (59) (*był) znaleziono niemowlę w koszu (*przez lekarzy)
AUX.PST found:IMPERIS baby:ACC in basket:LOC by doctors
'A baby was found by doctors in a basket'

(Krezk 2013: 194)

While Fassi Fehri (2009) conjectures that generic null subjects in Arabic are in the spec of Passive Phrase, Krezk (2013) concludes, for the reasons discussed above, that Voice is a cover term which may be realized as active voice, passive voice or active impersonal and that pro in such constructions is in spec-VoiceP. It follows that it is the active impersonal that is merged in (57)-(59). Active impersonal is active since it allows accusative on object and doesn't promote it. But it behaves like passive in the sense that it doesn't allow further passivization since the active impersonal morpheme -NO/-TO already occupies the head of VoiceP (59). Both would concur that it has to be something other than the canonical active voice of two or three-place predicates.

However, Turkish necessitative is unlike Arabic passive and Polish active impersonal. That is, it allows for passivization.²⁴ Thus, a passive analysis cannot be maintained for Turkish necessitative.

- (60) a. Sağlık için günde iki litre su iç-il-meli-ø
Health for everyday two liter water drink-PASS-NEC-3SG
'For good health, two liters of water should be drunk every day'
b. Bu böyle olmaz. Bu iş-ten para kazan-ıl-malı-ø
This is no way to go. This business-ABL money make-PASS-NEC-3SG
'This is no way to go. Money should be made out of this business'

I will offer, putting aside the case in Arabic and Polish, that Turkish necessitative and all tenses and modalities in partial null subject languages can pick a higher SaP or remain unbound. To this end, I resort to Rizzi's (1997, 2006) criterial features. Rizzi argues that criterial features signal the discourse related properties of sentences, such as topic and focus.²⁵ They enter the derivation as syntactic heads in *the fine structure of CP* and probe for some interpretable feature in their complement. Therefore, it is a reasonable conclusion that linking pro to a NP in the higher clause is due to an interpretable criterial feature since it renders the NP definite. Call

²⁴ Note that it doesn't allow a by-phrase. Yet I can't see how this relates to the validity of the argument. Given the range of the NP in a by-phrase, ungrammaticality with a generic subject is expected.

²⁵ See the discussion around (33).

this *discourse-link*, d-link for short. The criterial head d-link requires that its spec is discourse linked. It can be construed as the opposite of focus and topic as it applies to null subjects while focus and topic require overt subjects. It follows that d-link and topic/focus mutually exclude each other, which ensures that criterial freezing by topic/focus is not in place.²⁶ D-link, I assume, comes syncretic with a TAM head since it is a mood that leads to null generic subjects in Turkish. Now, all TAM heads come with d-link in consistent null subject languages. -mAll, on the other hand, may or may not come with d-link. If it does, pro is d-linked to a higher NP via coindexing, resulting in definite interpretation. If it is not d-linked, the sentence is ungrammatical.²⁷ If -mAll doesn't come with d-link, pro is interpreted generically. It follows that partial null subject languages may or may not pair d-link with each TAM marker in lexicon.

6. Conclusion

In this paper, I asked three major questions: (i) Is it possible to achieve a simpler version of Roberts' (2010) theory of pronominal deletion under identity? (ii) How do overt subjects of null subject languages look in such a theory? (iii) Are there counter examples to the predictions made by Holmberg's (2005, 2010) D-feature in the T of consistent null subject languages?

To answer the first question, I set out to explore a simpler theory of null subjects that bears more explanatory power and reached the conclusion that it is possible if we put the burden of assigning definiteness to discourse linking. Yet this is not simple relocation of a feature. For one thing, it results in a simpler theory of language and makes fewer assumptions. Although never stated explicitly by Holmberg and Roberts, D-feature was a hypothetical feature that assigns definiteness, a discourse-related interpretational property. I, on the other hand, attribute a discourse related property to a discourse related feature, namely d-link. Therefore, I argue that the current version of the null subject parameter is a better fit for the theory of language. The paper has other merits, too. To mention some, it unifies the ideas put forward to account for the null subject phenomenon in a consistent manner, such as Müller's (2005) impoverishment and Roberts' (2010) scale. Furthermore, the current paper offers tangible improvements to both ideas. Briefly, Müller's (2005) idea of ϕ -impoverishment is now person impoverishment, which avoids the theoretical possibility that all languages are ϕ -impoverished since UG actually makes

26 Mutual exclusion requires a mechanism where two heads compete for the same position the way Krezk (2013) assumes for VoiceP. I will, however, leave this aside hoping that either Rizzi's criterial heads can be redesigned in a such way or another account of how this happens is provided in future research.

27 Null subject languages, too, require a higher NP for definite third person null subjects.

available a huge array of possibilities for number and gender. That this is a potential issue is evident when one considers the cross-linguistic manifestation of these categories (Corbett 2001 and Fedden and Corbet 2017). As for Roberts' idea, I modify it so that deletion takes place when both ends of the scale are identical to each other rather than when pro is defective relative to ϕ -set. This brings balance to Force where either end can be deleted, also observed in Turkish. Furthermore, Roberts' theory requires that impoverishment in a set of features, namely ϕ -features, leads to elimination of another feature, that is D-feature. This seems ad hoc and stipulated. The version advocated here does not make such cross-features assumptions since it is person feature itself that sets the languages apart regarding the null subject parameter. I also introduce a fine structure for pronouns, concluding that a pronoun is the culmination of ϕ -features without a D-layer.

For the second question, I subscribe to Sheehan's (2016) intuitive idea that it is a criterial feature – namely topic or focus – that dictates that subject be overt in null subject languages due to non-recoverable information.

Finally, the answer to the third question is a yes. Holmberg (2010) predicts that no consistent null subject language should allow generic null subject due to the D-feature in T. However, Turkish necessitative marker allows for generic null subjects. What's more, this is neither impersonal passive Fassi Fehri (2009) argues for Arabic, nor can it be accounted for by re-analysing it as an active indefinite disguised as passive appearing in VoiceP. What blocks such conclusions is that Turkish necessitative, the mood that allows generic null subjects, can be further passivized.

Definite null subjects in rich agreement languages can be accounted for with relative ease when one assumes a feature in IP that assigns definiteness, be it a formal feature such as D-feature or a criterial feature like d-link above. What is difficult, however, is to explain how such languages may have generic null subjects, especially why a specific type of inflection/morpheme triggers it. The problem is two-folds. First, we don't yet have a framework to account for how any part of IP may establish a syntactic relation with a lexical item in discourse. Within the current understanding of human language, any discourse related operation – topic, focus etc. – is carried out in CP via A-bar chains. Yet the case in Turkish (and possibly the Arabic and Polish data leading to the conclusion that voice is the trigger) forces us to say that A-chains are at play. This is unattested so far. The problem it creates for the method chosen here (that is Rizzi's criterial features) is that we need more articulate research into what it means for criterial freezing. Criterial freezing dictates that once a criterial feature is checked the goal cannot move any further. However, the entire system was designed by Rizzi to apply to A-bar movement from

within IP to CP where the probe is in CP. A feature in IP could be categorically different from a feature in CP, voiding the infamous relativized minimality effect:

- (61) Y is in a Minimal Configuration (MC) with X iff there is no Z such that
- (i) Z is of the same structural type as X, and
 - (ii) Z intervenes between X and Y

(Rizzi 2001: 90; emphasis added)

The other issue to tackle regards the fact that null vs. overt subjects and topic/focus vs. d-link seem to result in a perfect duality where they mutually exclude each other. But there is a specific syntactic scenario that requires a third option. More precisely, I suggested, though tentatively, in §5.3 that d-link could be contrasted with topic and focus on the grounds that it applies to null subjects and null subjects are never the topic or focus of the sentence. However, generic null subject with necessitative in Turkish is the result of the scenario where the necessitative is not paired with d-link. It is neither topicalized/focused nor d-linked. Therefore, such sentences do not contain any criterial feature. This begs for more discussion. Is it possible, or based on the data here, how is it possible that a sentence has no criterial feature? However, I am not going into this here since this paper only concerns null and overt subjects.

References

- Alexiadou, A. and Anagnostopoulou, E. (1998). Parametrizing AGR: word order, V-movement and EPP checking. *Natural Language and Linguistic Theory* 16: 491–539.
- Anderson, S. (1982). Where's morphology? *Linguistic Inquiry* 13, 571-612.
- Aydın, Ö. (2004). Türkçe zarf tümcelerinde özne konumu (The subject position in the adverbial clauses). *Dil Dergisi* 124: 7-17.
- Baerman M., Brown, D. and Corbett, G. G. (2005). *The syntax-morphology interface: A study of syncretism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baggaley, V. (1998). The Syntactic Category of Pronouns. MA thesis. The University of Calgary.
- Biberauer, T. (2010). Semi null-subject languages, expletives and expletive pro reconsidered. In Theresa Biberauer, Anders Holmberg, Ian Roberts & Michelle Sheehan (eds.), *Parametric variation: Null subjects in minimalist theory*, 163-199. Cambridge: Cambridge University Press.
- Borer, H. (1986). I-subjects. *Linguistic Inquiry* 17 375-416.
- Borer, H. (1989). Anaphoric Agr. In O. Jaeggli and K. Safir (eds) *The null subject parameter*. Dordrecht: Kluwer, 69–109.
- Cardinaletti, A. and Starke, M. (1999). The typology of structural deficiency. In Henk van Riemsdijk (ed) *Clitics and other functional categories in European languages*. Berlin: Mouton de Gruyter, 145-233.

- Chomsky, N. (1981). *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. (1982). *Some concepts and consequences of the theory of government and binding*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Chomsky, N. (1986). *Barriers*. Linguistic Inquiry Monograph 13. Cambridge, MA: MIT Press
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Chomsky, N. (2000). Minimalist inquiries: The framework. In: Martin R., Michaels, D. and Uriagereka, J. (eds.) *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, N. (2001). Derivation by Phase. In: Kenstowicz, M. (ed.) *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cinque, G. (1999). *Adverbs and functional heads: A cross-linguistic perspective*. New York: Oxford University Press.
- Corbett, Greville G. (2004). *Number*. Cambridge: Cambridge University Press. de Nantes.
- Déchaine, Rose M. and Wiltschko, M. (2002). Decomposing Pronouns. *Linguistic Inquiry* 33: 409-442.
- Duguine, M. (2012). Basque nominalizations and the role of structural case in the licensing of null arguments. In Urtzi Etxeberria, Ricardo Etxepare and Myriam Uribe- Etxeberria (eds.) *Noun Phrases and Nominalization in Basque: syntax and semantics*. John Benjamins Publishing Company, 333-374.
- Duguine, M. (2013). Null arguments and linguistic variation: A minimalist analysis of pro- drop. Ph.D. dissertation. University of the Basque country UPV/EHU and Université.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Leiden; Boston: Brill.
- Erguvanlı-Taylan, E. (1984). *The function of word order in Turkish Grammar*. London: University of California Press.
- Fassi Fehri, A. (2009). Arabic silent pronouns, person and voice. *Brill's Annual of Afroasiatic, Language and Linguistics* 1: 1-38.
- Fedden, S. and Corbett, Greville G. (2017). Gender and classifiers in concurrent systems: Refining the typology of nominal classification. *Glossa: a journal of general linguistics* 2(1): 34. 1–47.
- Frascarelli, M. (2007). Subjects, topics and the interpretation of referential pro. An interface approach to the linking of (null) pronouns. *Natural Language & Linguistic Theory* 25. 691–734.
- Gilligan, Gary M. (1987). A cross linguistic approach to the pro-drop parameter. Ph.D. dissertation, University of Southern California.
- Giorgi, A. and F. Pianesi. (1997). *Tense and aspect*. Oxford: Oxford University Press.
- Göksel, A. and Kerslake, C. (2005). *Turkish, A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Grimshaw, J. and Samek-Lodovici, V. (1998). Optimal subjects. P. Barbosai D. Fox, P. Hagstrom, M. McGinnis, and D. Pesetsky (eds.) *Is the best good enough? Papers from Workshop on Optimality in Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press and MIT Working Papers in Linguistics.

- Gültekin Şener, N. & Şener, S. (2011). Null subject, indexicality in Turkish and Uyghur. In Proceedings of the 7th Workshop on Altaic Formal Linguistics (WAFL7), ed. by Andrew Simpson. MIT Working Papers in Linguistics 62. Cambridge, MA: MIT, MIT Working Papers in Linguistics.
- Halle, M. (1997). Distributed Morphology: Impoverishment and Fission. In B. Bruening, Y. Kang & M. McGinnis, (eds.), *Papers at the Interface*. Vol. 30, MITWPL, 425–449.
- Holmberg, A. (2005). 'Is there a little pro? Evidence from Finnish,' *Linguistic Inquiry*, vol. 36 (4), pp. 533–64.
- Holmberg, A. (2010a). Null Subject Parameters. In Theresa Biberauer, Anders Holmberg, Ian Roberts & Michelle Sheehan (eds.), *Parametric variation: Null subjects in minimalist theory*, 88–124. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holmberg, A. (2010b). The null generic pronoun in Finnish: A case of incorporation in T. In Theresa Biberauer, Anders Holmberg, Ian Roberts & Michelle Sheehan (eds.), *Parametric variation: Null subjects in minimalist theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 200– 230.
- Holmberg, A. and Sheehan, M. (2010). Control into finite clause in partial null subject languages. In Theresa Biberauer, Anders Holmberg, Ian Roberts & Michelle Sheehan (eds.), *Parametric variation: Null subjects in minimalist theory*, 125-152. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huang, J. (1984). On the distribution and reference of empty pronouns. *Linguistic Inquiry* 15: 531–74.
- Huang, Y. (1989). Pro-drop in Chinese: a generalized control theory. In O. Jaeggli and K. Safir (eds) *The null subject parameter*. Dordrecht: Kluwer, 185–214.
- Huang, Y. (2000). *Anaphora. A cross-linguistic study*. New York: Oxford University Press.
- İşsever, S. (2007). Towards a Unified Account of Clause-initial Scrambling in Turkish: A feature analysis. *Turkic Languages* 11: 93-123.
- Jaeggli, O. and Safir, K. (1989). The Null Subject Parameter and Parametric Theory. In O. Jaeggli and K. Safir, (eds.) *The Null Subject Parameter*. Kluwer, Dordrecht, 1-44.
- Johanson, L. (1988). On the renewal and reinterpretation of 'instrumental' gerunds in Turkic. *Oriens* 31: 136-153.
- Johanson, L. (1995). On Turkic converb clauses. In: Haspelmath, M. and König, E. (Eds.) *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms- Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kornfilt, J. (1984). *Case marking, agreement, and empty categories in Turkish*. Ph.D. dissertation, Harvard University.
- Kornfilt, J. (1986). The stuttering prohibition and morpheme deletion in Turkish. In: Aksu-Koç, A. and Erguvanlı-Taylan, E. (eds.) *Proceedings of the Second International Conference in Turkish Linguistics*. İstanbul: Bosphorus University Publications.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Descriptive Grammars. London: Routledge.
- Krezk, M. (2013). Interpretation and voice in Polish SIE and –NO/-TO constructions. In Irina Kor Chahine (ed.) *Current Studies in Slavic Linguistics*. John Benjamins Publishing Company, 185-198.

- Krezk, M. (2017). The null subject parameter meets the Polish impersonal -NO/-TO construction. In Michelle Sheehan & Laura R. Bailey (eds.), *Order and structure in syntax II: Subjecthood and argument structure*. Berlin: Language Science Press, 307–318.
- Kuram, K. (2015). The Organization and Functional Heads and Tense/Aspect/Mood Interpretation in Turkish. Ph.D. Dissertation, Newcastle University.
- Kuram, K. (2020). L2 Acquisition of the Indexical Shift Parameter in Turkish. Manuscript submitted for publication.
- Müller, G. (2005). Pro-drop and impoverishment. In P. Brandt and E. Fuss (eds) *Form, structure and grammar*. A Festschrift presented to Günther Grewendorf on the occasion of his 60th birthday. Tübingen: Narr, 93-115.
- Noguchi, T. (1997). Two Types of Pronouns and Variable Binding. *Language* **73**, 770-797.
- Nune, J. (2004). *Linearization of chains and sideward movement*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Özsoy, S. A. (1987). The null subject parameter and Turkish. In H. E. Boeschoten and L. Th. Verhoeven (eds.) *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the Third Conference on Turkish Linguistics*. Tilburg: Tilburg University Press, 82–91.
- Öztürk, B. (2001). Turkish as a non-pro-drop language. In: Erguvanlı-Taylan, E. (ed.) *The Verb in Turkish*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Öztürk, B. (2006). Null Arguments in Turkish. In: Boeckx, C. (ed.) *Minimalist Essays* Linguistik Aktuell, Amsterdam: John Benjamins.
- Öztürk, B. (2008). Non-configurationality: free word order and argument drop in Turkish. In: Theresa Biberauer (ed.) *The Limits of Syntactic Variation*. John Benjamins Publishing Company, 411-440.
- Perlmutter, D. (1971). Deep and surface constraints in syntax. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Pesetsky, D. and Torrego, E. (2007). The syntax of valuation and the interpretability of features. In: Karimi, S. Samiian, V. and Wilkins, W. (eds.). *Phrasal and clausal architecture: Syntactic derivation and interpretation*. Cambridge, MA: MIT press, 193-220.
- Platzack, C. (2004). Agreement and the person phrase hypothesis. *Working Papers in Scandinavian Syntax* **73**: 83-112.
- Pollock, J.-Y. (1989). Verb movement, universal grammar, and the structure of IP. *Linguistic Inquiry* **20**: 365-424.
- Postal, P. M. (1966). On so-called pronouns in English. In D. Reibel and S. Schane (eds.) *Modern Studies in English*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 201-203.
- Radford, A. (2004). *Minimalist Syntax: Exploring the Structure of English*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ritter, E. (1995). On the syntactic category of pronouns and agreement. *Natural Language and Linguistic Theory* **13**: 405-443.
- Rizzi, L. (1986). Null objects in Italian and the theory of pro. *Linguistic Inquiry* **17**: 501-557.

- Rizzi, L. (1997). The fine structure of the left periphery. In Haegeman, L. (ed.) *Elements of Grammar*. Netherlands: Springer.
- Rizzi, L. (1997). Relativized Minimality Effects. In Baltin, M. and Collins, C. *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*. Blackwell, 89-111.
- Rizzi, L. (2006). On the form of chains: Criterial positions and ECP effects. In Cheng, L. and Corver, N. (eds.) *On Wh Movement*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Roberts, I. (2004). Some Consequences of a Deletion Analysis of Null Subjects. In *LAGB*. Surrey, Roehampton.
- Roberts, I. (2010). A deletion analysis of null subjects. In Theresa Biberauer, Anders Holmberg, Ian Roberts & Michelle Sheehan (eds.), *Parametric variation: Null subjects in minimalist theory*, 58-87 Cambridge: Cambridge University Press.
- Rohrbacher, B. (1999). *Morphology-Driven Syntax: A Theory of V to I Raising and Pro-Drop*. Benjamins, Amsterdam.
- Schlenker, P. (2003). A Plea for Monsters. *Linguistics and Philosophy*, 26, 1, (pp. 29-120).
- Sheehan, M. (2006). The EPP and null subjects in Romance. Ph.D. dissertation, Newcastle University.
- Sheehan, M. (2016.) Subjects, null subjects and expletives in Romance. In S. Fischer & S. Gabriel (eds.), *Manuals of Romance Linguistics (MRL): Grammatical Interfaces*. Berlin: Mouton de Gruyter, 329-362.
- Shklovsky, K. & Sudo, Y. (2014). The syntax of monsters. *Linguistic Inquiry*, Volume 45, Number 3 pp. 381-402.
- Slobin, D. (1995). Converbs in Turkish child language: The grammaticalization of event coherence. In: Haspelmath, M. & König, E. (eds.) *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms- Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Speas, P. & Tenny, C. (2003). Configurational Properties of Point of View Roles. In DiSciullo, A. (ed.) *Asymmetry in Grammar*. Amsterdam: John Benjamins, 315-344.
- Taraldsen, T. (1980). *On the NIC, vacuous application and the that-trace filter*. Indiana University Linguistics Club.
- Tosun, G. (1998). *The SPLIT INF hypothesis in Turkish*. MA thesis. Bosphorus University.
- Uzun, N. E. (2004) *Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 39, İstanbul.
- Velupillai, V. (2012). *An Introduction to Linguistic Typology*. Amsterdam: John Benhamins.

Anahtar Sözcükler

Üstsöylem belirleyicileri, vurgulayıcılar, kaçınınsamalar, akademik yazma

Keywords

Metadiscourse Markers, boosters, hedges, academic writing

TÜRKÇE AKADEMİK METİNLERDE KAÇINSAMALAR İLE VURGULAYICILARIN KULLANIMI VE AKADEMİK YAZMA*

THE USAGE OF HEDGES AND BOOSTERS IN TURKISH ACADEMIC TEXTS AND ACADEMIC WRITING

• Özlem Dağ Tarcan

Öğr. Gör. Dr. Ankara Üniversitesi, Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi, otarcan@ankara.edu.tr

Öz

Üstsöylem (metadiscourse), yazarların okuyucu ile ilişki kurmak için kullandıkları araçlardır. Bu araçlar; söylemi düzenlemeye, okuyucuyu metne dahil etmeye ve yazarın tutumunu okuyucuya aktarmaya yardım etmektedirler (Zarei, 2011). Üstsöylem, bir söylemin ya da yazarın metnin içeriğine veya okuyucuya olan uzaklığını düzenlemek için kullandığı dilsel kaynaklardır (Hyland 2000). Bunu yaparken yazar, bir takım üstsöylemsel araçlar kullanmaktadır. Üstsöylem belirleyicileri (metadiscourse markers) olarak anılan bu araçlar, yazarın ortaya koyduğu metnin içeriği ile doğrudan ilişkili olmasa da yazarın, metnin alıcısı ile iletişim kurmayı amaçladığını ve metnin anlamsal içeriğini kavrama konusunda metin alıcısının ihtiyaçlarının farkında olduğunu göstermektedir. Üstsöylem belirleyicileri, etkileşimli (interactive) ve etkileşimsel (interactional) olarak iki ulama ayrılmaktadır. Etkileşimsel ulamın alt ulamlarından biri olan

Abstract

Metadiscourse are the tools the authors use to contact the reader. They help organize discourse, include the reader into the text, and convey the attitude of the author to the reader (Zarei, 2011). Metadiscourse is the linguistic sources used by a discourse or author to regulate the distance to the content of the text or the reader (Hyland 2000). In doing so, the author uses a number of metadiscourse tools. These tools, called metadiscourse markers which show that the author aims to communicate with the recipient of the text and is aware of the needs of the text recipient in understanding the semantic content of the text, even though it is not directly related to the content of the text that the author has revealed. Metadiscourse markers have two sub-category: interactive and interactional. One of the sub-title of the interactive tools is hedges. Hedges are the reflection of the author's comments on a decision and a proposal by perceiving alternative sounds

* Bu makale, 33. Ulusal Dilbilim Kurultayında 9 Mayıs 2019 tarihinde bildiri olarak sunulmuştur.

kaçınsamalar (hedges), yazarın, alternatif sesleri ve bakış açılarını algılayarak verdiği karar ve bir önerme hakkındaki yorumunu metne yansıtmıştır. Vurgulayıcılar (boosters) ise yazarın alternatif fikirleri, karşıt bakış açılarını kapattığı ve kendi kesinliğini ifade ettiği araçlardır.

Bu bağlamda bu çalışmanın konusu, Hyland (2005)'in ortaya koyduğu Üstsöylem Modeli temel alınarak Sosyal Bilimler alanında yazılmış Türkçe bilimsel metinlerde kullanılan kaçınsamaların ve vurgulayıcıların sıklıklarının saptanmasıdır. Derlem, ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında yer alan ve 2010-2015 yılları arasında yayımlanan süreli yayınlardan (Sosyoloji Dergisi, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Türk Psikoloji Dergisi, Tarih İncelemeleri Dergisi, Felsefe Dünyası, Turizm Araştırmaları Dergisi, Dilbilim Araştırmaları Dergisi) rastlantısal olarak seçilmiştir. Toplamda 145.448 sözcükten oluşan bir veri tabanı incelenmiştir. Saptanan kaçınsamalar ve vurgulayıcılar, sıklık ve ki kare analizi ile değerlendirilmiştir.

and perspectives. Boosters are the tools that the author closes alternative ideas, opposing perspectives and expresses his own certainty.

In this context, the subject of this study is to determine hedges and boosters used in Turkish academic texts written in the field of Social Sciences based on the Hyland (2005)'s Metadiscourse Model. The data is randomly chosen from the periodicals (Sosyoloji Dergisi, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Türk Psikoloji Dergisi, Tarih İncelemeleri Dergisi, Felsefe Dünyası, Turizm Araştırmaları Dergisi, Dilbilim Araştırmaları Dergisi) in the ULAKBİM Social Sciences Database and has been published between 2010-2015. A database of 145,448 words in total was examined. The hedges and boosters were detected were evaluated by frequency and chi-square analysis.

Giriş

Üstsöylem (metadiscourse) kavramı, ilk defa 1959 yılında Zellig Harris tarafından ortaya atılmış ve “herhangi bir metinde, alıcının metni algılamasını sağlamak amacıyla yazarın ya da konuşucunun dil kullanımını alıcıya göre şekillendirme yolu” olarak tanımlanmıştır. Söz konusu kavram sonraları; Williams (1981), Van de Kopple (1985) ve Crismore (1989) gibi araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir (akt. Hyland, 2000). Yapılan çalışmalar ile üstsöylemsel belirleyicilerini (metadiscourse markers) kullanarak yazarların ya da konuşucuların, metin alıcısının (interlocutor) algısını nasıl etkiledikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Van de Kopple ve Crismore’un sınıflandırmalarından yola çıkarak Ken Hyland, yeni bir üstsöylem modeli ortaya koymuştur. İşlevsel bir üstsöylem kuramı olarak tanımladığı bu kuramda Hyland, kişilerarası ve metinlerarası özellikleri ön plana çıkarmaktadır (Hyland 2005).

Bu çalışma ile Hyland’ın üst söylem konusundaki önceki modellemelerini (1998, 1999, 2000) geliştirerek ortaya koyduğu yeni Üstsöylem Modeli (2005) temel alınarak sosyal bilimler alanlarında yazılan Türkçe bilimsel metinlerdeki vurgulayıcıların ve kaçınımsamaların kullanımlarına yönelik nicel ve nitel betimlemeler sunmak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu çalışmanın amacı, Türkçe bilimsel metinlerde kullanılan kaçınımsamaların ve vurgulayıcıların saptanarak bu alt ulamların akademik yazmadaki etkilerinin betimlenmesidir.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda çalışmanın sonraki bölümlerinde öncelikle çalışmaya dayanak oluşturan kuramsal çerçeveye yer verilecektir. Daha sonra çalışmanın yöntemi üzerinde durulacaktır. Sonrasında ise elde edilen bulgular aracılığıyla yapılan saptamalar sunularak kaçınımsamalar ve vurgulayıcılar örneklenecek ve değerlendirilecektir. Sonuç bölümünde ise yapılan saptamalar aracılığıyla ulaşılmış olan vargılar sunulacaktır.

1. Kuramsal Çerçeve

Üstsöylem, bir söylemin ya da yazarın metnin içeriğine veya okuyucuya olan uzaklığını düzenlemek için kullandığı dilsel kaynaklardır (Hyland 2000). Genellikle yazar tarafından, belli bir bağlamı paylaşan okuyucu topluluğunun, yazarın ürettiği metni anlayabilmesi ve söz konusu metnin, metin dünyasına girebilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bir başka tanımda ise üstsöylem; “yazarın, metinde ne söylemek istediğini belirginleştirmek için yaptığı gönderimler ve söylemi vurgulayarak ortaya koyduğu dilsel ve retorik manifestodur” şeklinde tanımlanmaktadır (Schiffrin 1980: 231). Bunu yaparken yazar, bir takım üstsöylemsel araçlar kullanmaktadır. Üstsöylem belirleyicileri (metadiscourse markers) olarak anılan bu araçlar, yazarın ortaya koyduğu metnin

içeriği ile doğrudan ilişkili olmasa da yazarın, metnin alıcısı ile iletişim kurmayı amaçladığını ve metnin anlamsal içeriğini kavrama konusunda metin alıcısının ihtiyaçlarının farkında olduğunu göstermektedir.

Hyland'ın (2000) da belirttiği gibi üstsöylemin kullanımı, sadece, bir yazarın herhangi bir metni tutarlı ve metin alıcısı tarafından anlaşılabilir hale getirme becerisi ile sınırlandırılmaz; bu kullanım aynı zamanda yazarın, bir metni, belli bir bağlamla ilişkilendirme ve metin yazarı olarak kendi kişiliğini, saygınlığını, okuyucuya olan duyarlılığını ve vermek istediği mesajla olan ilişkisini de metne aktarabilme becerisi ile ilişkilendirilmektedir.

Hyland (2005) üstsöyleme dair işlevsel bir model önerisinde bulunmaktadır. Bu yeni sınıflandırma; üstsöylemi yazarın metne, yazara ve okura gönderimde bulunduğu bir araç olarak kabul etmektedir. Bu modele göre üstsöylem etkileşimin iki boyutundan oluşmaktadır:

1. Etkileşimli (Interactive) Boyut: Bu boyut yazarın, okurun katılımının farkında olduğu, okurun olası bilgisini, ilgisini retorik beklentilerini ve işleme yeteneklerini düzenlediği yolları açıklamaktadır. Yazarın amacı, metni okurun gereksinimlerine göre şekillendirmek ve sınırlandırmak, savları düzenlemektir. Böylece okur, yazarın bilinçli amacını ve yorumunu değerlendirebilecektir. Bu nedenle bu ulamdaki kaynakların kullanımı deneyimlerden çok söylem düzenlemesine gönderimde bulunmaktadır.

2. Etkileşimsel (Interactional) Boyut: Bu boyuttaki temel amaç, okuyucuyu metne dahil etmektir. Bu araçları kullanarak yazar, kendi mesajını metne dahil etmekte ve yorumlar yaparak okurla etkileşim sağlamaktadır. Yazarın amacı, kendi bakış açısını okura açıklamak ve okuyucuları metnin farklı noktalarına götürerek onları metne dahil etmektir. Bu, yazarın metin sesidir (text voice) ya da kişisel olarak okurla iletişimde bulunma yoludur. Bunu yaparak yazar, kendini açıkça okuyucuya hissettirir ve kendi yargılarını, okuyucuya geçirmek ister. Bu araçları kullanarak yazar, okuyucuyu metin dünyasına dahil eder ve onların söyleme katkıda bulunmasına fırsat verir. Bunu da okuyucuların, hem önermesel bilgisini hem de artalan bilgisini, yazarın bakış açısı doğrultusunda yönlendirerek yapar. Bu araçlar; yazarın bilgi dünyası ile değerlerini ilişkilendirerek, metindeki önermeleri bir araya getirerek, okuyucuların dikkatlerini çekerek, akıllarındaki belirsizlikleri gidererek ve metni yorumlamaları konusunda onlara rehberlik ederek bir metindeki kişileştirme seviyesinin kontrol edilmesine yardım ederler. Söz konusu araçların benzer fikirleri kısıtlamak ya da genişletmek için sezdirme, bilgilendirme, meydan okumak ya da alternatif sunmak, potansiyel olarak farklı pozisyonlar yaratmak gibi işlevleri vardır. Hyland (2005)"teki bu ayırım, şu şekilde tablolaştırılmıştır:

Tablo 1: Hyland'ın Üstsöylem Kuramı (Hyland, 2005)

Ulam	İşlev	Örnekler
Etkileşimli	Okuyucuyu metin boyunca yönlendirmeye yardımcı olur.	Araçlar
Bağlayıcılar	Ana tümceler arasındaki ilişkileri ifade eder.	<i>Yani; ama; böylece; ve</i>
Çerçeve belirleyiciler	Söylem eylemlerine, dizilerine ve sahnelerine gönderimde bulunur.	<i>Sonunda, sonuç olarak, amacım</i>
Metniçi belirleyiciler	Metnin bir diğer bölümündeki bilgiye gönderimde bulunur.	<i>Yukarıdaki gibi, bakınız şekil 1.1, 2. bölümde</i>
Tanıtlayıcılar	Diğer metinlerdeki bilgilere gönderimde bulunur.	<i>A'ya göre, B..... şeklinde açıklar.</i>
Kod çözümleyiciler	Önermesel anlamları ayrıntılandırır.	<i>Şöyle ki, örneğin, gibi başka bir deyişle</i>
Etkileşimsel	Okuyucuyu metne dahil eder.	Araçları
Kaçınsamalar	Sorumluluğu ve açık diyalogları kısıtlar.	<i>Belki, olası, mümkün, yaklaşık olarak, olabilir</i>
Vurgulayıcılar	Kesinliği ya da yakın diyalogları güçlendirir.	<i>Aslında; kesinlikle; açıktır.</i>
Tutum belirleyicileri	Önermeye yazarın tutumunu gösterir.	<i>Maalesef, katılıyorum, beklendiği üzere</i>
Kendini anma	Yazar(lar)a olan açık gönderim	<i>Ben; biz; benim; bizim</i>
Bilgi açısından sorumluluk belirleyicileri	Okuyucuyla olan ilişkiyi açıkça inşa eder.	<i>Not; düşünün; göreceksiniz</i>

Etkileşimsel araçların alt ulamları olan kaçınsamalar ve vurgulayıcılar, bu çalışmanın sınırlılıkları dahilindedir. Budoğrultuda etkileşimsel araçlar, yazarın metnin okuyucuları ile iletişime geçerek, onları onaylayarak, dikkatlerini çekerek, belirsizlikleri tanıyarak ve yorumlamalarına yönlendirme yaparak metindeki öznelliğinin ve varlığının düzeyini belirlemesidir. Ancak bu araçlar, sadece yazarın görüşlerini açıkladığı araçlar değil aynı zamanda metin alıcılarının da konularına bağlı olarak toplumsal olarak ilişkilerini de gösteren araçlardır.

Kaçınsamalar (hedges); yazarın, alternatif sesleri ve bakış açılarını algılayarak verdiği karar ve bir önerme hakkındaki yorumunu metne yansıtmadır. Kaçınsamalar, sunulan bilginin, bir olgudan çok bir fikir olduğunu ortaya koyarak bir durumun öznelliğini vurgulamaktadır. Yazarlar, bir önermeye ne kadar ağırlık verdiklerini hesaplamak; bir önermenin kesinlik ya da gerçeklik derecesini düşünmek zorundadırlar. Yazarın, kesin bilgidan çok olasılıkları nedenleri ile birlikte aktarma çabasına dayanan durumlardır. (*Belki, olası, yaklaşık olarak, gibi ...*)

Kaçınsamalar, önermelerin gücünü azaltmak ya da çoğaltmak için kullanılan iletişimsel stratejilerdir. Akademik yazmadaki önemleri, hem epistemik hem de duyuşsal anlamları iletmek için uygun retorik ve interaktif söylem biçimine katkıda bulunmaktır. Böylece sadece yazarın, bir önermenin doğruluk derecesindeki payını değil aynı zamanda o yazarın, okuyucuya olan tutumunu da belirler.

Kaçınsamalar, yazarın değerlendirmelerindeki açık sınırlamalar ile yazarın sunduğu iddiaları bir anlamda zayıflatır. Bu kullanımlar kimi zaman şüphe de içerebilir ve sunulan bilginin, kanıtlanmış bir doğrudan ziyade sadece bir fikir olduğunu gösterebilir. Ayrıca saygı, tevazu ve incelenen diğer bilim insanlarına saygı da taşıyabilir.

Metinde verilecek olan bir savın tasarımında okuyucu kaynaklı görünüş özelliğiyle üzerinde en çok çalışılan konulardan biridir. Myers (1989), akademik metin yazarlarının kaçınsamaları kullanarak kabuledilebilirliği zorlayıp ve kendi çalışmasına meydan okuyup diğer araştırmacıların yeni iddialarının potansiyel tehditlerini minimize ettiğini söylemektedir. Kişilerarası yükümlülükleri azaltmasının yanı sıra kaçınsamalar, bir iddianın olası çürütülmesini ve olası negatif sonuçlarının abartılmasını en aza indirme yolu olarak görülmektedir (Hyland, 1996). Kaçınsamaları kullanarak vaatlerini sınırlayan yazarlar, iddialarına dair bir değerlendirme sunarlar, aynı zamanda iddialarının taşıdığı gerçeklik ve kesinlik derecesini doğrularlar. Kaçınsamalar, kesin bir bilgi vermekten çok makul bir uslamlamaya dayanan önermelerdir (Hyland, 1998).

Kaçınsamalar, bir dizi sözcüksel öbekler ya da tümceler vasıtasıyla bir tür epistemik uyum ifade etmek için “kipsel olarak uyumlu” öbekler meydana getirmeye eğilimlidir (Lyons, 1977). Bunun yanı sıra yazarın farklı retorik etkiler yaratmak istediği noktalarda söylemi esnetmek için birlikte de kullanılabilirler. Ayrıca sadece fikirlerle değil aynı zamanda yazarın önermelerine ve okuyucuya olan tutumu ile ilgili önermelere de dikkat çekerler (Halliday, 1994). Bilginin sosyal paylaşımına ve yazarın, okuyucuyu kendi iddiasının doğruluğuna ikna etme çabalarına da büyük katkıda bulunurlar.

Vurgulayıcılar ise yazarın; alternatif fikirleri, karşıt bakış açılarını kapattığı ve kendi kesinliğini ifade ettiği araçlardır. Vurgulayıcılar, yazarın potansiyel olarak karşıt pozisyonları bildiğini ama bu karşıtlığı genişletmektense daraltmayı seçtiğini göstermektedir. Olası alternatifleri kapatarak

vurgulayıcılar, kesinliği vurgular ve okuyucu ile konunun birlikteliğini işaretleyerek bir dayanışma oluşturur; diğer seslere karşı ortak bir pozisyon alır. Kullanımları ile bir önermeyi desteklerler; bunu yaparken de yazar, aynı sonuçlara dikkat çekip benzer deneyimleri vurgular. Bir metindeki vurgulayıcıların ve kaçımamaların dengesi, yazarın alternatiflere karşı ne kadar istekli olduğunu göstermektedir ve metin içeriğinin anlaşılmasında ve okuyucuların saygısını kazanmada önemli rol oynar. (*aslında, kesinlikle, açıkça ...*)

Vurgulayıcılar, yazarların inançlarını ortaya koyar ve önermelere güvenilirlik katar, aynı zamanda yazarın tutumu için güçlü bir iddia ortaya koyar. Etkili bir biçimde okuyucu ile katılım ve dayanışma ilişkisi kurar. Bunu da paylaşılan bilgiyi ve alan üyeliklerini vurgulayarak ve okuyucu ile doğrudan ilişkiye geçerek yapar.

Vurgulayıcılar ilk bakışta uzlaşmacı ve savunmacı bir taktik gibi görünmektedir. Önermelerin gücünü vurgulamakta ve yargılara olan bağlılığı göstermektedir. Bunu yaparken de yazarın görüşlerini açıkça belirtmekte ve okuyucunun değerlendirme alanını kısıtlamaktadır. Ancak vurgulayıcılar, stratejik olarak yazarlara, alandaki diğer bilim insanları ile çatışma, kişilerarası birlikten etkilenme ve bir alandaki grubun üyesi olma izni vermez.

Vurgulayıcılar, dil kullanımının kişilerarası görünümüdür: yazarların, araçlarını değerlendirmek ve okuyucu ile iletişim kurmak için kişisel olarak kendi söylem akışlarını kesintiye uğrattırırken kullandıkları karmaşık metinsel işaretlerdir. Bir metinde olmaları ya da olmamaları tamamen söylemsel bir seçimdir. Araştırmacılar, kendilerini metinlerinde açık bir yazar varlığı ile ya da dilsel olarak varlıklarını baskılayarak çok ya da az bir biçimde ortaya koymayı tercih edebilir. Bu seçimler, kişisel faktörlerle belirlenir: örneğin özgüven ve deneyim gibi. İletişime dair bütün eylemler sosyal bağlamlarda gerçekleşmektedir ve bu bağlamların etkisini taşımaktadır. Akademik yazmada seçimler, sosyal olarak şekillenmekte ve alanların söylem biçimlerinin sunduğu olanaklarla biçimlenmektedir. Bu bağlamda, vurgulayıcıların kullanımında dört önemli belirleyici vardır:

- Yazarın varlığı (*writer presence*)
- Öznellik (*subjectivity*)
- Kişilerarası uzlaşma (*interpersonal engagement*)
- Yazar sorumluluğu (*writer commitment*) (Hyland, 1998).

2.1. Akademik Yazma ve Üstsöylem

Yazma eylemindeki temel amaç iletişim kurmaktır, bu yüzden sadece bilgi vermek, fikirleri ya da duyguları ya da bir çalışmanın sonuçlarını aktarmak için yazmak çok yeterli bir

eylem değildir. Metin, okuyucunun metni takip edebilmesi için bazı iletişimsel görünüşleri de kapsamalıdır. Okuyucuları metne dahil edebilmek için yazarlar, örneğin üstsöylem (metadiscourse) öğeleri gibi belli araçlar kullanabilirler. Üstsöylem, yazarın, metnin içeriği ve okuyucu arasındaki ilişkiyi (ki bu ilişki metinsel boyuttur) uyarlamadaki rolünü yönetmesine yardım etmektedir. Metinsel ilişkiden kasıt, bir metnin tutarlılığını (coherence) ve düzenini sağlamak için söz konusu metnin nasıl dikkatli bir şekilde kodlandığı ile ilgilidir ve metinsel ilişki de kişilerarası olarak düşünülmektedir; diğer bir deyişle, metinsel ilişki yazarın, okuyucuya karşı tutumunu ve kişisel tepkilerini ifade etmesine yardım etmektedir (Halliday, 1994). Bunun yanı sıra üstsöylem araçları, yazarın ya da okuyucunun sorumluluk derecesini, yazarın kendi düşünce eylemine yaptığı gönderimleri, metin düzenini ya da okuyucunun okuma ve anlama eylemini de yansıtmaktadır (Zarei, 2011).

Üstsöylem araçlarının kullanımı, türlerin içsel olarak farklılaşmasının ve diğer türlerle ilişki kurmasının bir yoludur. Akademik yazma, ortak elementlerin paylaşıldığı ve üstsöylem kullanımı açısından da farklılaşan bir türdür. Bu türde genellikle tek bir savın olduğu düşünülür çünkü bu tür kesin bilgiye ve deneysel kanıtlara dayanmaktadır. Akademik yazmada okuyucuyu ikna etmek ancak metodolojilere, tarafsız gözleme ve bilinçli bir bilgi sunumuna bağlıdır. Çünkü akademik yazmada okuyucular, sadece gerçek olanı beklerler ve bu anlamda bilgi garanti altındadır (Hyland, 2005).

i. Üstsöylem söylemin önermesel görünüşlerinden uzaktır:

Yazarın bir şeyler söylemek için seçtiği yollar, okuyucu tarafından nasıl algılanacağı yönündeki beklentileri doğrultusunda şekillenmektedir. Metnin asıl amacı okunmaktır; yazarın okumadaki bu tahmini, metin yapısında nasıl kurgulanacağını ve yazarın metin içindeki yerini etkilemektedir. Dil kullanımıyla ilgili bu görünüşlerde iki ayrım dikkati çekmektedir. Bu ayrım iki varlığa gönderimde bulunmaktadır: dış dünyadaki şeyler ve söylemdeki şeyler, yani önermeler ve üstsöylem.

Bu ayrım, hem kuram oluşturma hem de inceleme için önemli bir başlangıç noktasıdır. Ama bu araştırmacılara hangisinin önermesel, hangisinin önermesel olmadığına ilişkin doğru bir tanımlama vermemektedir. Bu da üstsöylem araçlarını saptamak için önermesel boyut ya da içerik ayrımının yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu durum, Sinclair (1981)'in söylem düzlemleri ile açıklanabilir. Bu bakış açısı, dilin nasıl işlediğine dair dinamik bir bakış açısı sunarak bir metni, metin araçlarını düzenleyerek ve okuyucunun metni nasıl anlayacağına ilişkin tahminler yaparak nasıl oluşturduğumuzu açıklamaktadır. Sinclair (1981), dilin önermesel, bilgisel düşünsel ve ilişkisel (*transactional*) olarak ayrımı yerine okuyucuyu ön planda tutmaktadır. Bu da yazarın,

okuyucu için dünyayı anlamlandırmasının yapılanışı ve şekillenişinde dilin çok önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

Akademik metinlerdeki üstsöylemi açıklamak için bir başlangıç noktası olması açısından önermesel içerik-üstsöylem ayrımının yapılması gerekmektedir. Akademik metinler, genellikle kendilerinden başka konularla da ilgili olabilirler. Okuyucuları; dünyadaki eylemler, konular, insanlar ya da bazı düşünceler hakkında ikna etmek için ya da yazarın akademik iddialarını ortaya koymak için bilgilendirirler. Aynı şekilde, her metnin büyük bir kısmı dünyayla ilgili değil, içyapısı ve okuyucuları ile ilgilidir. Bu, basitçe önermesel içerik tarafından desteklenen metnin ikincil anlamıdır ama önermesel içerik tarafından aktarılan anlamı tutarlı, mantıklı ve ikna olunabilir kılmaktadır.

Bir metinde hem önermesel hem de üstsöylemsel elementler birliktedir. Her bir element kendi içeriğini yansıtmaktadır: biri dünyayla ilgilidir; diğeri ise metin ve metnin alıcısı ile. Önermesel söylem gibi üstsöylem de belli bir durumda, yazarın amaçlanmış anlamını, mesajın bir parçasını taşımaktadır.

Önermesel söylem gibi üstsöylem de yazarın niyetini aktarmaktadır. Başka bir deyişle üstsöylem, sadece önermenin bir açıklaması değil iletişim sürecinin bir bütünleyicisidir. Metnin önemli bölümlerini düzenleyen bir ipucu değil metni bağlamıyla ilişkilendiren, okuyucunun gereksinimlerini, metni anlamasını, var olan bilgisini ve metinlerarası deneyimlerini ve ilişkili statüleri dikkate alan anlamın önemli bir birimidir. Bu nedenle üstsöylem, farklı topluluk ya da grup üyelerinin kullandığı stratejileri karşılaştırma olanağı vermesiyle yazarın konu durumuyla ve okuyucu ile olan ilişkisini incelemede önemli bir içeriktir.

ii. Üstsöylem terimi, yazar-okuyucu etkileşimlerini barındıran bir metnin görünümüne gönderim yapmaktadır:

Üstsöylemin bu ikinci ilkesi, başarılı bir iletişim için etkileşimleri güçlendiren bir gereklilik olarak görülmelidir. Çünkü bütün üstsöylem, okuyucunun bilgisini, metinsel deneyimini ve işleme gereksinimini karşılayan kişilerarası bir işlemdir. Bu da yazarın retorik görünümlele bunu başarmasını sağlamaktadır (Hyland ve Tse, 2004).

Ancak üstsöylemi, metinsel işlevden ayırmak zordur. Çoğu metinsel üstsöylem bağlaçlarla (*yani, çünkü, ve ...*), belirteçlerle (*öncelikle, sonradan, bu nedenle ...*) ve onların metaforik ya da açıklama ifadeleriyle (*sonuç olarak, öte yandan, tabii ki...*) gerçekleşmektedir. Ama metinsel üstsöylemin diğere özellikleri gibi bu bağlayıcı ilişkiler de tümcecikler arasında ya deneyimsel veya kişilerarası ya önermesel veya etkileşimsel anlamlara yönlendirmeleri belirtebilir. Düşünceler

arasındaki bağlantıları açıklayan bağlaçlar, bizim dünyaya yönelik düşünsel konumlandırmamızı ya da kişilerarası konumlandırmayı da oluşturan ve sürdüren metinsel araçlardır. Bu metinsel araçlar, söylemin mantığını oluşturmaktadır ve önermesel anlamı verme, ayrıntılandırma ya da geliştirme işlevi görmektedirler. Dolayısıyla farklı metin türlerinde aynı bağlaçlar *düşünsel* ya da *etkileşimsel* olarak işlev görebilir. Bunun yanı sıra bağlaçlar okuyucunun beklentilerini, rolünü da paylaşan araçlar olarak kişilerarası işlev de görebilir. Sonuçta metinsel araçlar, dünyayla ilgili ifadeleri önermeler aracılığıyla; okuyucuyla ilgili ifadeleri de üstsöylem aracılığıyla söyleme yansıtarak metni düzenler. Bu iki işlev birbirinden bağımsız olarak işlemez.

Sonuçta yazarın kendisi ve okuyucunun farkındalığıyla ilişkili olarak bir metinde birimler arasındaki ilişkiler ve bağlantılar açık işaretlemeyi göstermektedir. Metne, okuyucuya ya da iletiye gönderimde bulunarak okuyucunun ne bildiğine dair tahminlerde bulunarak yazar söylem bağlamına olan duyarlılığını belirtmektedir. Bu bağlamda metinsel üstsöylem, metnin kişilerarası özelliğinin bir başka görünümüdür. Yazar tarafından okuyucunun anlamasına yardım edecek, okumasını yönlendirecek düzenlemeler ve ilişkilere dair alınan kararlarla ilgilidir. Metinsel-kişilerarası kategorileştirme, Halliday (1994)'in görünürde üç bölümden oluşan üst işlevlerine dayanmaktadır. Buna göre; bir metnin düşünsel elementleri, bizim dünyayı anlamaya yönelik deneyimlerimiz ve metinsel-kişilerarası işlevler bu üç bölümü oluşturmaktadır.

Özetle, akademik metinlerde bilgi, farklı şekillerde sunulabileceği için metinsel ve kişilerarası üstsöylem ayrımı yapmanın bir yardımı olmayacaktır. Bunun yerine metinsellik, söylemin algılanmasının genel bir özelliğidir. Bir yapıdaki elementler arasındaki ilişkilerin açık gösterimi, yazarın, yazarken kendi ve okuyucuyu farkındalığı ile ilgilidir. Metne, okuyucuya ya da mesaja gönderim yaparak yazar, söylemin içeriğine olan duyarlılığını göstermekte ve okuyucunun ne bildiği ya da yazarın sunduğu bilgiye nasıl karşılık vereceği konusunda tahminler yapmaktadır. Genel olarak metinsel üstsöylem denen şey, aslında yazar tarafından belli ilişkilerin, okuyucunun bakış açısını düzenlemek, okuyucuya rehberlik etmek ve onları yazarın tercih ettiği yorumlar konusunda bilinçlendirmek için bazı araçların ön plana çıkarılmasına dair verilen kararların bir sonucudur (Dağ Tarcan, 2019).

iii. Üstsöylem metin dışı ilişkileri, metin içi ilişkilerden ayırır:

Metinsel birimler bağlamlarına göre ya kişilerarası ya da önermesel amaca yönelik gerçekleşmektedir. Bu durumda söylemdeki temel işlevlerine göre bir ayrım yapılması gerekmektedir. Bu da üstsöylemin üçüncü ilkesine yani iç ve dış gönderimler arasındaki farklılığına işaret etmektedir.

Bağlayıcı birimler, bir açıklamada ya bağlantı aşamaları (*connect steps*) olarak işlev gördükleri (söylemi bir sav olarak düzenledikleri) için ya da metin dışındaki dünyayı etkinliklerle bağladıkları (olaylar dizisini deneyim olarak yeniden sundukları) için bu ayrımın açık bir örneğini sunmaktadır (Martin, 1992). İç ilişkiler olayları birbirine bağlamaktadır ve sadece iletişimseldir. Dış ilişkiler ise bu durumlara gönderimde bulunmaktadır. Söylemin işlevi, söylemin iç ilişkilerine gönderimde bulunmaya ya da dış dünyadaki olayları sıralama araçlarının kullanımıyla gönderimde bulunmaya önem vermektir. Bu kaynaklar, savın düzenlenmesini ve etkileşimin nasıl düzenlendiğine ilişkin okuyucuyu bilgilendirmeye ya da özel bir süreçte olayların nasıl adımlandığını gerçek dünyayla ilişkilendirerek açıklamayla da sağlayabilir.

Bütün bunlar ışığında akademik yazmada üstsöylem belirleyicilerinin işlevi ve kullanımı yadsınamaz bir önem taşımaktadır ve ayırıcı özellik taşımaktadır.

2.2. Türkçe Bilimsel Metinler Üzerine Yapılan Üstsöylem Çalışmaları

Türkçe bilimsel metinler üzerinde yapılan çalışmalara baktığımız zaman ise karşımıza ilk olarak Uzun (2002) çıkmaktadır. Bu çalışmasında Uzun, Türk yazarlar tarafından yazılmış bilimsel makaleleri Hyland (1998)'e göre incelemiştir. Yine Zeyrek (2002)'de de Psikoloji alanında yazılmış olan bilimsel metinlerdeki üstsöylem belirleyicileri üzerinde durulmuştur. Fidan (2002)'de ise Dilbilim, Psikoloji ve Tıp alanlarında yazılmış bilimsel metinlerdeki üstsöylem belirleyicileri üzerine bir betimleme yapılmıştır. Kan (2016) ise dil öğretimi ve edebiyat alanlarında üretilen yirmi bilimsel metin üzerine yapılandığı derlemi kullanarak etkileşimsel üstsöylem belirleyicini betimlemiştir. Ünsal (2008)'de ise fen bilimleri ve sosyal bilimler alanlarında yazılan İngilizce bilimsel metinlerde kullanılan üstsöylem belirleyicilerinin görünümleri ortaya konmuştur. Dağ Tarcan (2017)'de sosyal bilimler alanındaki farklı disiplinlerden seçilen bilimsel metinlerde kullanılan etkileşimli üstsöylem belirleyicileri saptanmaya çalışılmıştır. Yine Dağ Tarcan (2020)'de Türkçe Akademik Metinlerde Üstsöylem Belirleyicilerinin Kullanımı akademik yazma bağlamında tartışılmıştır. Akbaş (2012)'de yine yüksek öğrenim gören öğrencilerin akademik metinler, Esmer (2018)'de ise ikinci dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin ürettikleri Türkçe metinler üzerinde durulmuştur.

3. Yöntem

Bu çalışmanın derlemi oluşturulurken ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında yer alan farklı disiplinlerdeki, 2010-2015 yılları arasında yayımlanan süreli yayınlardan (*Sosyoloji Dergisi, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Türk Psikoloji Dergisi, Tarih İncelemeleri Dergisi, Felsefe Dünyası, Turizm Araştırmaları Dergisi, Dilbilim Araştırmaları Dergisi*) rastlantısal olarak makaleler

seçilmiştir. Her bir disiplin için ortalama 20 bin sözcük olması öngörülmüş, toplamda 145.448 sözcükten oluşan bir derlem incelenmiştir. Derlemin değerlendirilmesinde nitel ve nicel araştırma teknikleri kullanılmıştır

Derlem incelenirken iki aşamalı olarak analiz yapılmıştır. İlk aşamada, alanyazınında yapılan çalışmalar incelenmiş ve söz konusu bu çalışmalarda üstsöylem belirleyicisi olarak nitelendirilen öğeler, seçilen metinlerde taranmıştır. Tarama işlemi Antconc 3.5.0 yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. Daha sonra derlemi oluşturan makaleler tümce tümce ayrılarak iki uzman tarafından tek tek okunmuş ve üstsöylem belirleyicisi olabilecek öğeler işaretlenmiştir. Yazılımla ve elle yapılan bu taramalar sonrasında elde edilen liste, iki uzman tarafından yeniden değerlendirilerek listedeki öğelerin üstsöylem belirleyicileri ölçütlerine uygunluk taşıyıp taşımadıklarına karar verilmiştir.

Araştırmanın sayısal verileri, (IBM) SPSS Statistics 23 ve Microsoft Excel 2016 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Dağılım ve sıklık grafikleri Excel’de oluşturulmuştur. Sonrasında Türkçe bilimsel makalelerde kullanılan üstsöylem belirleyicilerinin sıklık analizlerine ve dağılımlarına yer verilmiştir. Sıklık dağılımı, bir örnekten alınan bir veya daha fazla değişkenin değerlerinin sıralamasıdır. Bu doğrultuda üstsöylem belirleyicilerinin alt ulamlarından olan kaçınınsamalar ve vurgulayıcıların sıklık dağılımına yer verilerek Sosyal Bilimler alanında yazılan bilimsel makalelerde kullanılan bu alt ulamlar saptanarak değerlendirilmiştir.

4. Bulgular

Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanan söz konusu derlem incelendiğinde genel olarak Sosyal Bilimler alanında yazılan bilimsel metinlerde kullanılan Etkileşimsel Üstsöylem Belirleyicilerinin dağılımı Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2: Etkileşimsel Üstsöylem Belirleyicilerinin Dağılım Sıklıkları

Etkileşimsel Üstsöylem Belirleyicileri		Toplam Sözcük Sayısı İçindeki Etkileşimli Belirleyici Yüzdeleri (%)
Kaçınınsamalar	263	0,18
Vurgulayıcılar	153	0,11
Tutum Belirleyicileri	316	0,22
Kendini Anma	280	0,19
Bilgi Açısından Sorumluluk Belirleyicileri	1356	0,93
Toplam Etkileşimli Belirleyici Sıklığı	2364	1,63
Toplam Sözcük Sayısı	145.448	

Çalışmanın sınırlılıkları dahilinde olan Kaçınımlar alt ulamı incelendiğinde bu alt ulamın, diğer alt ulamlardan sonra dördüncü sırada geldiği görülmektedir

Bu bağlamda araştırmanın derlemi incelendiğinde gözlemlenen Kaçınımlardan bazıları aşağıdaki örneklerde verilmiştir:

Örnek:

- (1) Bu durumda, bu çalışmanın kapsamında varılabilecek sonuç şudur: KA'nda -mAll ekinin konuşma dilini yansıtan metinlerde görülmemesinin nedeni, bu ekin dilbilgiselleşme sürecinin henüz tamamlanmamış olması **olabilir**.
- (2) Bu boylamsal araştırmadaki bulgular dünyanın diğer felaket bölgelerinde yapılan araştırmalarla tutarlıdır. Bir başka deyişle **bazen** TSSB kronik bir seyir alabilmekte ve yıllarca sürebilmektedir (Gren ve ark., 1994; Green ve ark., 1990).
- (3) Bilhassa del Monte ve Velasco üstünde yoğunlaşan bu suçlamalar, **muhtemelen** yaşanan hayal kırıklığının sorumluluğunu üstlenmek istemeyen komutanlardan kaynaklanmaktaydı.

(1) numaralı örnekte yazar, kaçınıma kullanarak (*olabilir*) ulaştığı sonucun tek sonuç olmayabileceğini vurgulayarak okuyucuları konu hakkında farklı fikirlere yönlendirmektedir. (2) ve (3). örneklerde ise yazarlar, kanıtlanmış bir bilgiden ziyade kendi bilgilerini sunmakta olduklarını göstermektedirler.

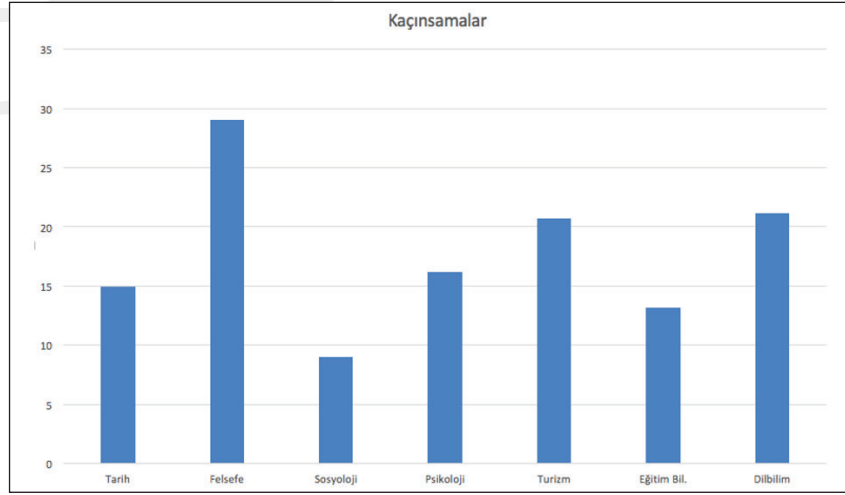
Bu bağlamda, derlem incelendiğinde Kaçınımların disiplinler bazında kullanımına yönelik sıklık analizi Tablo (3)'te görülmektedir:

Tablo (3): Kaçınımların Sıklık Dağılımı

	Kaçınımlar	Toplam Sözcük Sayısındaki Sıklık Değeri (%)
Tarih	32	0,15
Felsefe	61	0,29
Sosyoloji	18	0,09
Psikoloji	33	0,16
Turizm	43	0,21
Eğitim Bil.	27	0,13
Dilbilim	45	0,21
Toplam Sözcük Sayısı	145.448	

Tablo (3) incelendiğinde kaçınınsamaların en yüksek sıklıkla kullanıldığı alanın FELSEFE olduğu söylenebilir. Kaçınınsamaları en düşük sıklıkla kullanıldığı alan ise SOSYOLOJİ olarak görülmektedir. Epistemik ve duyuşsal anlamları iletmek amacıyla uygun retorik ve interaktif söylem biçimine katkıda bulunmak için FELSEFE alanında kaçınınsamalara çok yüksek oranda başvurulurken SOSYOLOJİ alanında çok düşük oranda başvurulduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Grafik (1)'de bu durum ayrıntılı olarak görülmektedir:

Grafik (1): Kaçınınsamaların Disiplinlerarası Kullanım Sıklığı

Etkileşimsel üstsöylem belirleyicileri arasında en düşük kullanım sıklığına sahip olan alt lam ise **Vurgulayıcılar**'dır. Bu bağlamda araştırmanın derlemi incelendiğinde gözlemlenen Vurgulayıcılardan bazıları aşağıdaki örneklerde verilmiştir:

Örnek:

- (4) Sınıf bilinci, sınıf ideolojisi, sınıf çıkarı ya da sınıf çatışması üstüne söyleyecek çok az şeyi olan Foucault ise, genel bir iktidar kuramı geliştirmeyi **kesinlikle** reddetmektedir.
- (5) Bu nedenle, dil eğitimi ve öğretimi de bu süreçlerin en az anlam ve zaman yitimi, en az yapısal, dilsel bozuklukla üretimi gerçekleştirip, bildirişim, iletişim kurmak, bilimsel, sanatsal anlamları anlatmak; anlatılanları da anlamak gücüne dönük düzenlenmeler yapılmasını **gerekli kılmaktadır**.
- (6) Ahmet Cevdet Paşa yaşamı boyunca **asla** sıradan bir devlet adamı olmamıştır. O, duyguları ile Osmanlı ve İslamcı, düşünceleri ve çalışma metodu ile batıcı bir kimliğe sahiptir.

Örneklerde de görüldüğü gibi, yazarlar vurgulayıcıları kullanarak savundukları önermelerin kesinliğini ve gücünü artırmayı amaçlayarak okuyucuyu ikna etmeye çalışmaktadırlar.

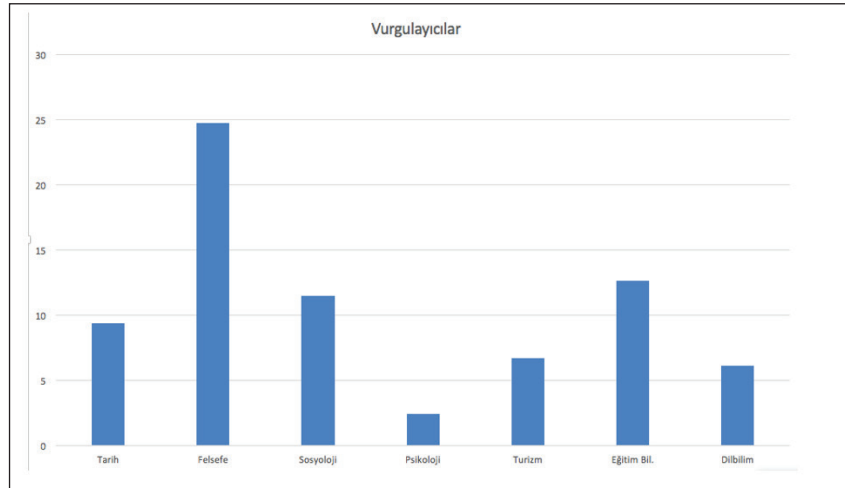
Bu bağlamda, derlem incelendiğinde Vurgulayıcıların kullanımına dair ki kare analizi Tablo (4)'te görülmektedir:

Tablo (4): Vurgulayıcıların Sıklık Dağılımı

	Vurgulayıcılar	Toplam Sözcük Sayısındaki Sıklık Değeri (%)
Tarih	20	0,09
Felsefe	52	0,25
Sosyoloji	23	0,12
Psikoloji	5	0,03
Turizm	14	0,07
Eğitim Bil.	26	0,13
Dilbilim	13	0,06
Toplam Sözcük Sayısı	145.448	

Yukarıda da belirtildiği gibi, etkileşimsel üstsöylem belirleyicileri arasında en düşük sıklıkla kullanılan belirleyici Vurgulayıcılardır. Tablo (4)'deki sıklık dağılımından yola çıkarak vurgulayıcı kullanımının FELSEFE alanında en yüksek sıklığa sahipken PSİKOLOJİ alanında en düşük sıklığa sahip olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda yazarların bilginin kesinlik derecesini yükselterek önermelerin gücünü ortaya koyma edimini dilselleştirdiği bu araçların FELSEFE alanı ile etkileşim halinde olduğu görülmektedir. Bu alandaki uzman yazarların, diğer alanlara göre daha yüksek sıklıkta vurgulayıcı kullanarak görüşlerini açıkça belirttiklerini ve okuyucunun değerlendirme alanını kısıtlayarak kişilerarası iletişim stratejilerini kullandıklarını iddia etmek yanlış olmayacaktır. PSİKOLOJİ alanındaki yazarlar ise bu araçları kullanmayı tercih etmemektedirler.

Grafik (2)'de bu durum ayrıntılı olarak görülmektedir:

Grafik (2):Vurgulayıcıların Disiplinlerarası Kullanım Sıklığı

Sonuç

Giriş Bölümünde de bahsedildiği gibi, bu çalışmada Sosyal Bilimler alanında yazılan Türkçe bilimsel metinlerdeki vurgulayıcı ve kaçınınsama alt ulamlarının kullanımına yönelik betimlemeler yapmak amaçlanmıştır.

Sosyal Bilimler alanında yazılmış olan Türkçe bilimsel metinler incelendiğinde kaçınınsamaların ve vurgulayıcıların, diğer alt ulamlara göre en düşük sıklıkla kullanılan alt ulamlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal bilimler disiplinleri açısından incelendiğinde ise her iki alt ulamın da en yüksek sıklıkla kullanıldığı disiplin Felsefe (Vurgulayıcılar: % 0,25 ve Kaçınınsamalar: % 0,29) olarak kendini göstermektedir. Kaçınınsamaların en düşük sıklıkla kullanıldığı alan Sosyoloji (% 0,09) iken Vurgulayıcıların en düşük sıklıkla kullanıldığı alan ise Psikolojidir (% 0,03).

Bu çalışmada incelenmiş olan bilimsel metinlerden elde edilen sonuçlar, vurgulayıcı ve kaçınınsamaların farklı alanlarda, farklı sıklıklarda kullanıldığını ve farklı alanların, farklı desenlemeler kullanma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal Bilimler alanında yazılmış olan Türkçe bilimsel metinler incelendiğinde söz konusu disiplinlerde kaçınınsamalar ve vurgulayıcılar farklı sıklık değerlerine sahip olsalar da yazarlar tarafından kullanılan iki alt ulam olarak görülmektedir. Her bir disiplinin, vurgulayıcı ve kaçınınsamaları kullanım sıklıklarındaki bu farklılık, söz konusu disiplinin söylem topluluğu (discourse community) ve bilgiyi aktarma şekillerindeki farklılıklara bağlanabilir.

Bu çalışmada incelenmiş olan bilimsel metinlerden elde edilen sonuçlar, vurgulayıcı ve kaçınınsamalar gibi iki üstsöylem alt ulamının farklı alanlarda, farklı sıklıklarda kullanıldığını ve farklı alanların, farklı desenlemeler kullanma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, daha farklı alanlar dahil edilerek ve daha büyük bir derlem kullanılarak bu çalışmanın genişletilmesi mümkünken Sosyal Bilimler alanındaki bilimsel makaleler ile örneğin daha farklı bir yazma ve söylem topluluğu kültürü olan Tıp, Biyoloji, Kimya gibi Pozitif Bilimler alanında karşılaştırmalı çalışmaların yapılması hem farklı savlama ve bilgi aktarma yöntemlerini hem de farklı stratejileri ortaya koyma açısından faydalı olacaktır. Bütün bu çalışmalardan elde edilecek veriler sayesinde, Türkçe bilimsel metin türünün bir deseni ortaya konarak bu alanda örneğin Türkçe bilimsel metin yazma stratejilerinin geliştirilmesi, bu alana önemli bir katkı olarak kendini gösterecektir.

Kaynakça

- Akbaş, E. (2012). Interactional Metadiscourse in Turkish Postgraduates' Academic Texts: A Comparative Study of How They Introduce and Conclude. *Journal on English Language Teaching*, 2(3), 35-45.
- Dağ Tarcan, Ö. (2017). Türkçe Bilimsel Metinlerde Etkileşimli Üstsöylem Belirleyicileri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 176-194.
- Dağ Tarcan (2019), *Türkçe Sosyal Bilimler Alanında Yazılan Bilimsel Metinlerde Kullanılan Üstsöylem Belirleyicileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Dağ Tarcan (2020), *Türkçe Akademik Metinlerde Üstsöylem Belirleyicilerinin Kullanımı ve Akademik Yazma*, Türkçenin Eğitimi-Öğretiminde Kuramsal ve Uygulamalı Çalışmalar-11, Ankara Üniversitesi TÖMER Yayınları.
- Esmer, E. (2018), The Usage of Metadiscourse Markers in the Persuasive Texts Produced by the Students Learning Turkish as A Foreign Language, *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 216-228.
- Fidan, Ö. (2002). *Türkçe Bilimsel Metinlerde Üstsöylem Belirleyicileri*. Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Hyland, K. (1996). Writing Without Conviction? Hedging in Science Research Articles, *Applied Linguistics*, Sayı 17, (4), s: 433-454.
- Hyland, K. (1998). Persuasion and Context: the Pragmatics of Academic Metadiscourse. *Journal of Pragmatics*, 30, 437-55.
- Hyland, K. (2000). *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. London: Longman.
- Hyland, K. ve Tse, P. (2004). Metadiscourse in Academic Writing: A Reappraisal. *Applied Linguistics*, 25(2), 156-77.
- Hyland, K. (2005). *Metadiscourse*. Continuum, London.
- Kan, M. O. (2016). The Use of Interactional Metadiscourse: A Comparison of Articles on Turkish Education and Literature. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 16(5), s: 1639-1648.
- Martin, J. (1992). *English Text: System and Structure*. Amsterdam: Benjamins.
- Myers, G. (1989). The Pragmatics of Politeness in Scientific Articles. *Applied Linguistics*, 10, s: 1-35.
- Schiffrin, D. (1980). Metatalk: Organisational and Evaluative Brackets in Discourse'. *Sociological Inquiry: Language and Social Interaction*, 50, s: 199-236.
- Uzun, L. (2002), Dilbilim Alanında Türkçe Yazılan Araştırma Yazılarında Metin Dünyasına İlişkin Düzenlemeler. *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*, Die Blaue Eule, Essen.
- Ünsal, Ö. (2008), *A Comparative Study Of Metadiscourse Used in Academic Texts in the Fields of Science and Social Sciences*, Yayınlanmamış Master Tezi, Adana.
- Zarei, G. R ve Mansoori, S. (2011). A Contrastive Study on Metadiscourse Elements Used in Humanities vs. Non Humanities across Persian and English, *English Language Teaching*, Sayı: 4, (1), s: 42-50.
- Zeyrek, D. (2009). Türkçe Söylem İşaretleme Çalışması: ODTÜ-MEDİD. http://medid.ii.metu.edu.tr/yayinlar/zeyrek09_turkce.pdf, Erişim Tarihi: 05.04.2020.

Anahtar Sözcükler

Rusça; Ses Bilgisi; Sesbilimi; Ünlü Daralması; Daralma;
Sesbilimsel Süreçler

Keywords

Russian; Phonology; Phonetics; Vowel Reduction;
Reduction; Phonetic Processes

RUSÇADA DARALMA SÜRECİ

REDUCTION PHENOMENON IN RUSSIAN

• **Zulfiya Şahin**

Doç. Dr. , Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
sahinz@ankara.edu.tr

Öz

Yabancı dil öğreniminde dilin sessel yapısına özgü sesletim becerilerinin edinimi büyük önem teşkil etmektedir, zira her dilin öğreniminin temel amacı olan iletişim ancak doğru sesletim sayesinde gerçekleştirilebilmektedir. Dilin sessel yapısı çatısı altında varlık gösteren sesbilimsel süreçler sesletimin doğal ve mutlak olgularıdır. En az çaba yasası (İng. Least effort law) temelinde gelişen sesbilimsel süreçlerin öğrenimi ve bu doğrultuda becerilerin edinimi yabancı dil kullanımının etkinliğini önemli ölçüde arttırmaktadır.

Yapılan çalışma çağdaş ölçünlü Rusçanın sessel yapısına özgün olan ve ünlüler dizgesinde varlığını gösteren daralma sürecini ayrıntılı bir biçimde betimlemektedir. Dillerde nadir görülen iki kademeli daralma Rusçanın en belirgin özelliklerindedir. Sürecin iki kademeli oluşu, hem konumsal hem birleşimsel bağlama göre değişkenlik göstermesi, tüm bunların yanı sıra sürecin yazılı dile yansımaması yabancı dil olarak Rusça öğreniminin en zor konulardan biri olmasına neden olmaktadır.

Sunulan çalışmada sürecin ayrıntılı incelemesini, daralmaya yönelik becerilerin edinimi için öneriler izlemektedir. Betimlemede temel alınan ağız, çağdaş ölçünlü Rusçanın temelini oluşturan Moskova ağızıdır. Sunulan veriler daralma sürecini Rus sesbilimsel geleneği çerçevesinde ele almaktadır.

Abstract

The acquisition of phonetic competence in the process of foreign language learning is very important, because communication, the main purpose of learning any language, can be achieved only through correct pronunciation. Phonological processes that exist in the phonetic systems of languages are natural and inevitable facts of pronunciation. The majority of phonetic processes are developed on the basis of the least effort law, and phonetic competence, reflecting these processes, significantly increases the effectiveness of foreign language usage.

This study is devoted to the vowel reduction phenomenon, one of the most specific characteristics of the Contemporary Russian. One of the most prominent features of vowel reduction in Russian is its two-stage process. The fact that the reduction is two-staged, various- in terms of positional and combinatorial context, and not reflected in the written language make this phenomenon a complex point in learning Russian as a foreign language.

The aim of this paper is to describe and systemize Russian vowel reduction phenomenon. Study also contains some suggestions on how to overcome problems in building phonetic competence of reduction. The reduction patterns described in the paper concern Contemporary Standard Russian, which is based on the Moscow Dialect. The reduction phenomenon is described within the framework of the Russian phonetic tradition.

Giriş

Boğumlanma sırasında ses yolunda meydana gelen daralma neticesinde seslerin akustik özelliklerinin değişmesi veya kaybedilmesi olarak bilinen *daralma* (Rus. редукция; İng. reduction) Rusçada ünlüler dizgesinin en belirgin özelliklerindedir. Rusçada seslerin zayıf konumlarında görünen daralmanın yönlü ve karmaşık olmanın yanı sıra iki kademeli oluşu bu sürecin öğrenimini ve bu yönde sessel becerilerin edinimini zorlaştırmaktadır. Rusçada ünlülerin daralması hem konumsal (Rus. позиционный; İng. positional) hem birleşimsel (Rus. комбинаторный; İng. combinational) bir süreçtir, başka bir deyişle, daralma hem ünlünün sözcükteki konumuna hem de ünlünün çevresinde bulunan diğer sesbirimlerine bağlı olan bir süreçtir. Bunun yanı sıra daralma, sesbilimsel bir olgu olarak kendi çatısı altında nitel ve nicel olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Yapılan çalışma Rusçada görünen daralma sürecini ayrıntılı bir biçimde betimleyerek konuyu dizgeleştirmeyi amaç edinmiş mütevazı bir deneme olup, daralma sürecini Rus sesbilimsel geleneği çerçevesinde ele almaktadır.

Ünlülerin Zayıf ve Güçlü Konumları

Rusçada ünlülerin arasında görünen daralma ünlülerin güçlü veya zayıf konumlarıyla ilişkilidir, zayıf veya güçlü konum ise sözcük vurgusuyla ve vurgunun doğasıyla doğrudan ilişkilidir. Sözcük vurgusunun doğası dile özgü bir olgu olarak dilden dile farklılık gösterebilmekte ve vurgunun temel amacı olan sözcüksel ve bürünsel bir bütünlük üç temel yöntemle yapılabilmektedir: sesletim gücüyle, sesletim süresiyle ve ses tellerinin titreşim sıklığıyla, yani ton değişikliğiyle (Karaağaç 843; Bondarko, Verbitskaya ve Gordina 119). Bu yöntemler Rus sesbilimsel geleneğinde sırasıyla *dinamik* (Rus. динамичное (ударение); İng. dynamic (stress)), *nicel* (Rus. квантитативное (ударение); İng. quantitative (stress)) ve *melodik* (Rus. мелодическое (ударение); İng. tonic stress) olarak adlandırılmaktadır (Şahin, *Rusçanın Ses Dizgesi* 103). Dillerde sözcük vurgusunda tek bir yöntem kullanılabildiği gibi, aynı anda birden fazla yöntem de kullanılabilmektedir. Öyle ki Rusçadaki sözcük vurgusu hem dinamik hem nicel özelliklere sahiptir (Matuseviç 226; Bondarko, Verbitskaya ve Gordina 121; Knyazev ve Pojaritskaya 144; Şahin, *Rusçanın Ses Dizgesi* 103). Başka bir deyişle, Rusçada vurgulanan seslemin ünlüsü hem çok gergin, yani sesletim sırasında konuşma aygıtı güçlü bir şekilde gerilir, hem de sürece uzun, yani sözcükteki vurgusuz diğer ünlülere kıyasla daha uzun olarak sesletilir.

Sözcük vurgusu, doğası açısından farklılık gösterdiği gibi, sayı bakımından da dilden dile farklılık gösteren bir olgudur. Ancak tek kökten türetilmiş Rusça sözcüklerde sadece tek bir vurgu bulunur.¹ Sözcükte en az bir ünlü bulunması koşuluyla, vurgu daima ünlü sesin üzerine

1 İki köklü sözcüklerin vurgu doğası daha farklıdır.

düşmektedir.² Böylelikle, ünlüler vurgulu ve vurgusuz olarak konumsal oluşum göstermektedir (Şahin, *Ruşçanın Ses Dizgesi* 102). Rusçada, öncesinde de değinildiği gibi, vurgulu ünlü uzun ve gergin şekilde sesletilir. Vurgulu ünlünün sesletimi sırasında konuşma aygıtının kaslarının gerginliği vurgunun dinamik özelliğini yansıtırken, vurgulu ünlünün sürece uzaması vurgunun nicel özelliğini yansıtmaktadır. Vurgulu ünlünün süresi, vurgusuz ünlüye nazaran iki kat daha uzun olabilir (Lyubimova 200).

Ruşçada bir ünlünün vurgulu konumu, o ünlünün *güçlü konumudur* (Rus. сильная позиция; İng. strong position).³ Buna karşın, vurgusuz ünlüler gevşek ve kısa olarak sesletilir. Vurgusuz ünlülerin süresi, sözcükteki vurgudan uzaklaştıkça azalır (kısılır), hatta düşme noktasına kadar gelebilir. Her ne kadar vurgu ünlülerin sesletim süresini büyük oranda etkilese de ünlünün uzunluğunu tümüyle bu durumla ilişkilendirmek doğru değildir. Rusçada ünlü uzunluğu; sözcükteki ön/son konumuna, bulunduğu hecenin açık, kapalı, önden açık veya önden kapalı oluşuna, konuşma hızına, ünlünün kendine has uzunluğuna bağlı olan bir süreçtir. Böylelikle ünlülerin uzunluğundan söz ederken uzunluk kıstasının çok değişken bir olgu olduğunu göz önünde bulundurmakta fayda vardır (Şahin, *Ruşçanın Ses Dizgesi* 102).

Ruşçada ünlülerin vurgusuz konumları onların *zayıf konumlarıdır* (Rus. слабая позиция; İng. weak position). Zayıf konumda bulunan ünlüler kendi çatsı altında iki küme oluşturur. Kümeleştirme, vurgunun azalmasına bağlı olarak yapılır. Böylelikle Rusçada sözcük vurgusu derece açısından farklılık gösterir. Rus sesbilim geleneğinde sözcükteki vurgu derecesi veya daha doğru bir ifadeyle vurgunun azalma derecesi A.A. Potebnya'nın formülüyle belirlenir (Şahin, *Ruşçanın Ses Dizgesi* 103). Bu formüle göre Rusçada sözcüğün ritmik düzeninde üç vurgu derecesi vardır ve ünlülerin sözcükteki konumları vurgu derecesine bağlı olarak üç farklı konumsal oluşum gösterir: a) güçlü konum; b) 1. zayıf konum; c) 2. zayıf konum.

Potebnya'nın formülüne göre vurgulu hecelerde bulunan ünlüler güçlü konumda; vurgulu hecenin öncesinde bulunan vurgusuz hecenin ünlüsü veya sözcük başında bulunan vurgusuz ünlü⁴ 1. zayıf konumda; geri kalan tüm vurgusuz hecelerde varlık gösteren ünlüler 2. zayıf konumda bulunur (Çernişev 25). Örneğin, *кан'икулы/kan'ikuly*⁵ sözcüğü dört heceden oluşmaktadır,

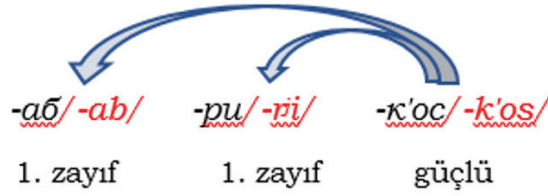
2 Vurgulu ünlüden söz edildiği halde, vurgu olayı hece/seslem düzlemine ait olan bir olgudur.

3 Her ünlünün kendine özgü güçlü akustik konumları da vardır. Akustik güçlü konumunun, belirlenen güçlü konumla daima örtüşmediğini ve sesin sesbilimsel çevresine bağlı olduğunu belirtmek isteriz. Örneğin, [и]/[i] sesi için akustik olarak güçlü pozisyonlar, sözcüğün başlangıcı ve damaksıllaşmış ünsüzden sonraki konumdur. [a]/[a] sesi için ise sözcüğün başlangıcı ve artdamaksıllaşmış ünsüz öncesi ve sonrası konumlardır (Şahin 102).

4 Sözcüğün ilk vurgusuz önden açık hecesinde bulunan ünlü. Ayrıca bazı durumlarda sözcüğün nihai sonunda açık hecede bulunan vurgusuz ünlü de 1. zayıf konumda olarak değerlendirilebilir.

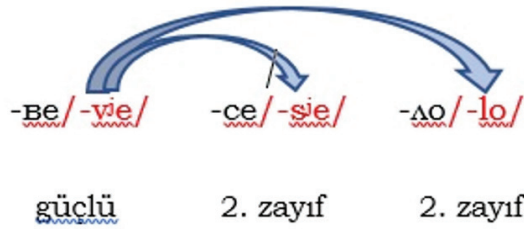
5 Çev. tatiller. Burada ve sonrasında transliterasyon kırmızı renkte, transkripsiyon (IPA uygun olarak) mavi renkte verilecektir. Transliterasyon Türkçe yazı birimlerin ve seslerin temelinde verilmiştir. IPA uygun olarak transkripsiyon Pullum ve Ladusaw tarafından hazırlanan *Phonetic Symbol Guide* eseri baz alınarak verilmiştir (Pullum ve Ladusaw).

-ka/-ka hecesinde bulunan -a/-a ünlüsü vurgulu hecenin öncesinde bulunan vurgusuz hecenin ünlüsü olduğundan 1. zayıf konumda, -ни/-ni hecesinde bulunan -ы/-i ünlüsü vurgulu hecenin ünlüsü olduğundan güçlü konumda, -ку/-ku hecesinde bulunan -у/-u ünlüsü vurgusuz hecede bulunduğundan dolayı 2. zayıf konumda, -лы/-lı hecesinde bulunan -ы/-ı/ ünlüsü yine vurgusuz hecede görüldüğünden dolayı 2. zayıf konumda bulunmaktadır.

Başka bir örnek, абрик'ос/abrik'os⁶ sözcüğü üç heceden oluşmaktadır, -аб/-ab hecesinde bulunan -a/-a ünlüsü sözcük başında ve önden açık hecede bulunduğundan dolayı 1. zayıf konumda, -ри/-ri hecesinde bulunan -u/-i ünlüsü vurgulu hecenin hemen öncesinde bulunan vurgusuz hecenin ünlüsü olduğundan dolayı yine 1. zayıf konumda, -кос/-kos hecesinde bulunan -o/-o ünlüsü vurgulu hecede görüldüğünden dolayı güçlü konumda bulunmaktadır.

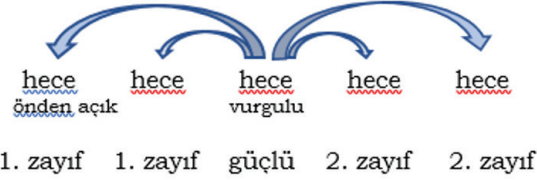
Başka bir örnek, весело/v'es'elo⁷ sözcüğü üç heceden oluşmaktadır, -ве/-vie hecesinde bulunan -e/-e ünlüsü vurgulu hecede bulunduğundan dolayı güçlü konumda, -се/-sie hecesinde bulunan -e/-e ünlüsü vurgusuz hecede bulunduğundan dolayı 2. zayıf konumda, -ло/-lo hecesinin -o/-o ünlüsü vurgusuz hecede görüldüğünden dolayı 2. zayıf konumda bulunmaktadır.

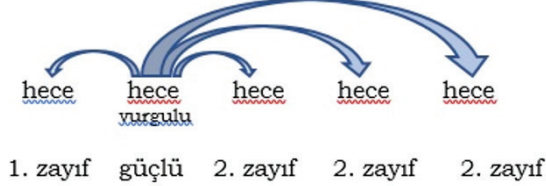
Formülün işleyişi ve vurgu dağılımı grafik üzerinden gösterilirse aşağıdaki gibi tablolar ortaya çıkacaktır:

6 Çev. kayısı.

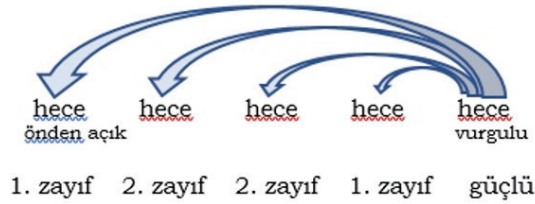
7 Çev. neşeli.

Rusçada vurgu sabit bir düzene sahip değildir, yani sözcük vurgusu herhangi bir hece olabilir. Örneğin, м'оре/*m'orie*⁸, маш'ина/*ma'sina*⁹, магаз'ин/*magaz'in*¹⁰, магнитоф'он/*magn'itof'on*¹¹ gibi sözcüklerden de görüldüğü üzere vurgu sırasıyla birinci, ikinci, üçüncü veya dördüncü hecede bulunabilir. Buna bağlı olarak sözcükteki ritmik düzen de değişiklik gösterebilir. Örneğin:

Başka bir ritmik düzenin örneği:

A.A. Potebnya'nın formülü belli koşulları öngörür. Koşulların arasında; a) sözcükte sadece bir vurgunun bulunması¹², b) sözcükte vurgu öncesi hecenin, vurgulu heceden daha zayıf, geri kalan tüm hecelerden ise daha güçlü olması¹³, c) 2. zayıf konumda bulunan hecelerin yaklaşık

8 Çev. deniz.

9 Çev. araba.

10 Çev. dükkân.

11 Çev. teyp.

12 Rusçada iki kökten türetilen sözcükler de mevcuttur. Ancak bu sözcüklerin sayıca çok az olması A.A. Potebnya'nın formülünü fazla etkilememektedir. İki kökten türetilen sözcüklerde vurgu düzeni daha farklıdır. Bu tür sözcüklerde ana vurgunun yanı sıra yan vurgu da bulunmaktadır (Şahin 159).

13 Vurgu sonrası açık seslemler istisnadır.

aynı güce sahip olması, d) oluşturulan formülün sözcükteki hece sayısına bağlı olmaması, e) Rusçada, vurgu öncesi heceyle vurgu sonrası hecenin güç bakımından daima farklı olması gibi kıstaslar yer almaktadır (Çernişev 25; Şahin, *Ruşçanın Ses Dizgesi* 103). Görüleceği gibi A.A. Potebnya'nın formülü sözcükte ünlüler için üç farklı sesletim kademesini belirlemektedir. Güçlü konumda ünlüler özgün ve belirgin özelliklerini korumakta ve temel şekilde sesletilmektedir. Ancak 1. zayıf konumda ünlüler 1. derece daralma, 2. zayıf konumda bulunan ünlüler ise 2. derece daralma geçirmektedir. Ünlüler dizgesinde görünen bu iki kademeli daralma Rusçanın en önemli sesbilimsel özelliklerinden biridir. Konuyla ilgili yapılan son araştırmalar Rusçada görünen daralmanda iki kademenin varlığını ve yüz elli yıl önce A.A. Potebnya tarafından ortaya konan formülü doğrulamaktadır (Barnes; Knyazev ve Pojaritskaya 144; Jaworski 60; İosad 523).

Ruşça ünlüler dizgesinde beş temel ünlü bulunur, bunlar /a/-/a/, /o/-/o/, /y/-/u/, /ə/-/e/ ve /ı/-/i/(/ы/-/i/) dir. Ancak ünlülerin sayısı konusunda Sankt-Petersburg ve Moskova Sesbilim Okulları arasında fikir ayrılığı vardır. Fikir ayrılığının nedeni /ы/-/i/ sesbirimin konumudur. Moskova Dilbilim Okuluna göre /ы/-/i/, /ı/-/i/ sesbiriminin artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra kullanılan değişkesidir. Rusçada /ы/-/i/ sesbirimine sadece artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra rastlanır, damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra ise hiçbir zaman rastlanmaz. Aynı şekilde /ы/-/i/ ile başlayan Slav kökenli sözcük de yoktur, yani /ы/-/i/ sesbirimine başlangıç konumda rastlanmaz, bulunan durumlar alıntı sözcükleri işaret eder. Böylelikle Moskova Sesbilim Okuluna göre Rusçada beş temel ünlü sesbirimi vardır: /a/-/a/, /o/-/o/, /y/-/u/, /ə/-/e/ ve /ı/-/i/(/ы/-/i/) (Avanesov 52; Panteleyev, Şeyko ve Belik 21; Kozırev ve Demidenko 45). Ancak Sankt-Petersburg Sesbilim Okulu /ы/-/i/'yi bağımsız sesbirimi olarak kabul eder ve Rusçadaki temel ünlü sesbirimlerini /a/-/a/, /o/-/o/, /y/-/u/, /ə/-/e/, /ı/-/i/ ve /ы/-/i/ şeklinde belirler (Şçerba 179; Matuseviç 83; Lyubimova 194).

Ruşçada, yukarıda da belirttiği gibi, ünlülerin zayıf konumlarında daralma görülür, yani 1. ve 2. zayıf konumlarında bulunan ünlüler iki kademeli daralma sürecini geçirir. Çene açısı bakımından üst ünlülerde, yani /ı/-/i/(/ы/-/i/) ve [y]/[u]'da nicel daralma görülürken, orta ve alçak ünlülerde, yani /a/-/a/, /o/-/o/ ve /ə/-/e/'de nitel daralma görülmektedir. Nicel daralma, sürece bağlı olduğundan sesletime doğal bir kısalma olarak yansımaktadır ve ünlülerin akustik özelliklerini değiştirmemektedir. Ancak orta ve alçak ünlülerde görülen nitel daralma sesletimi ciddi oranda etkilemektedir (Akişına ve Baranovskaya 94). Nitel daralma sırasında ünlülerin sadece sesletim süreleri azalmaz, aynı zamanda eklemlemelerinde de önemli değişiklikler olur. Eklemsele değişiklikler ünlülerin özgün özelliklerinin kaybedilmesine yol açar, bunun neticesinde de ünlüler çok farklı iştilir.

Ruşçada, yukarıda da değinildiği gibi, ünlülerin nitel daralması hem konumsal hem birleşimsel bir süreçtir, yani daralma, hem ünlünün sözcükteki konumuyla hem de ünlü

öncesinde bulunan ünsüzün nitelikleriyle ilişkili bir süreçtir. Nitel daralma açısından ünlüden önce bulunan ünsüzlerin damaksıllaşmış veya artdamaksıllaşmış nitelikleri önem taşır. Damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra arka ünlülerin odağı önemli ölçüde öne kayar, ancak artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra böyle bir kayma gerçekleşmez. Bu durumun tersini ön ünlülerde gözlemlemek mümkündür: damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra ön ünlülerin odağında ciddi bir değişiklik görülmezken, artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra ön ünlüler önemli ölçüde geriye kayar. Doğal olarak bu değişiklikler sesletime de yansır. Böylelikle Rusçada damaksıllaşmış veya artdamaksıllaşmış niteliklerine bağlı olarak ünsüzler dört farklı küme oluşturur: 1. eşli artdamaksıllaşmış ünsüzler¹⁴ (Rus. парный веларный согласный; İng. paired velar consonant): [б]/[b], [в]/[v], [г]/[g], [д]/[d], [з]/[z], [к]/[k], [л]/[l], [м]/[m], [н]/[n], [п]/[p], [р]/[r], [с]/[s], [т]/[t], [ф]/[f], [х]/[x]; 2. eşsiz artdamaksıllaşmış ünsüzler¹⁵ (Rus. непарный веларный согласный; İng. unpaired velar consonant): [ж]/[ʒ], [ц]/[tʃ], [ш]/[ʃ]; 3. eşli damaksıllaşmış ünsüzler¹⁶ (Rus. парный палатальный согласный; İng. paired palatal consonant): [б']/[bʲ], [в']/[vʲ], [г']/[gʲ], [д']/[dʲ], [з']/[zʲ], [к']/[kʲ], [л']/[lʲ], [м']/[mʲ], [н']/[nʲ], [п']/[pʲ], [р']/[rʲ], [с']/[sʲ], [т']/[tʲ], [ф']/[fʲ], [х']/[xʲ]; 4. eşsiz damaksıllaşmış ünsüzler¹⁷ (Rus. непарный палатальный согласный; İng. unpaired palatal consonant): ([j]/[j], [ç]/[tʃ], [ş]/[ʃ]) (Şahin, *Rusçanın Ses Dizgesi* 104). Sıralanan kümeler ve bu kümelerde bulunan ünsüzler daralan ünlüye farklı etki etmektedir.

/a/-/a/ Sesbiriminin Daralması

Eşli artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra düz alçak ortadil olan /a/-/a/ sesbirimi aşağıdaki gibi daralma süreci geçirir.

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
дав'ал/dav'al	дав[ʼa]л/dav[ʼa]l	д[л]в'ал/d[l]v'al	-
встав'ал/vstav'al	встав[ʼa]л/vstav[ʼa]l	вст[л]в'ал/vst[l]v'al	-
зарпл'ата/zarpl'ata	зарпл[ʼa]та/zarpl[ʼa]ta	з[л]рпл'ата/z[l]rpl'ata	зарпл'ат[ə]/zarpl[at]ə
пл'акала/pl'akala	пл[ʼa]кала/pl[ʼa]kala	-	пл'ак[ə]л[ə]/pl[ak]ə[l]ə
задав'ала/zadav'ala	задав[ʼa]ла/zadav[ʼa]la	зад[л]в'ала/zad[l]v'ala	з[ə]дав'ал[ə]/z[ə]dav'al[ə]

14 Aynı ünsüzün damaksıllaşmış karşılığı bulunmaktadır, yani ses dizgesinde oluşum yeri, oluşum biçimi, otümlülük/ötümsüzlük bakımından örtüşen, ancak damaksıllaşma/artdamaksıllaşma bakımından farklılık gösteren ünsüzler bulunmaktadır.

15 Aynı ünsüzün damaksıllaşmış karşılığı bulunmamaktadır, yani ses dizgesinde oluşum yeri, oluşum biçimi, otümlülük/ötümsüzlük bakımından bu ünsüzlerle örtüşen ünsüzler yoktur.

16 Aynı ünsüzün artdamaksıllaşmış karşılığı bulunmaktadır, yani ses dizgesinde oluşum yeri, oluşum biçimi, otümlülük/ötümsüzlük bakımından örtüşen, ancak damaksıllaşma/artdamaksıllaşma bakımından farklılık gösteren ünsüzler bulunmaktadır.

17 Aynı ünsüzün artdamaksıllaşmış karşılığı bulunmamaktadır, yani ses dizgesinde oluşum yeri, oluşum biçimi, otümlülük/ötümsüzlük bakımından bu ünsüzlerle örtüşen ünsüzler yoktur.

Tablodan da anlaşılacağı üzere Rusçada eşli artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra [a]/[a] ünlüsü 1. zayıf konumda düz yarı orta yarı arkadil olan [л]/[л] sesine daralır. [л]/[л], [a]/[a]' ya kıyasla daha kapalı, daha arka ve daha üst bir ünlüdür, ayrıca gerginliği bakımından da [a]/[a]' ya nazaran daha az gergindir. Sesletim süresi bakımından ise [л]/[л], [a]/[a]' ya kıyasla iki kat daha kısa, yaklaşık 90 ms'dir (Matuseviç 100). 2. zayıf konumda ise [a]/[a] daha da kapalı düz orta ortadil olan [ъ]/[э]ya kadar daralır. [ъ]/[э], [a]/[a]' nın en dar, en az gergin ve en kısa değişkesidir, yaklaşık 80 ms'dir (Matuseviç 101). Kısılgından dolayı özellikle hızlı konuşmalarda [ъ]/[э] düşme noktasına kadar daralabilir.

Eşsiz artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /a/-/a/ sesbirimi birkaç istisnai durum dışında benzer daralma süreci geçirir.

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
жар/jar	ж[а]р/j[а]r	-	-
жар'овня/jar'ov(y→)a	-	ж[л]р'овня/j[л]r'ovn(y→)a	
жарав'ой/jarov'oy		жар[л]в'ой/jar[л]v'oy	ж[ъ]рав'ой/j[э]rav'oy
царь/tsar ⁱ	ц[а]рь/ ts[а]r ⁱ	-	-
цар'ица/tsar' ⁱ itsa	-	ц[л]р'ица/ ts[л]r ⁱ 'itsa	цар'иц[ъ]/ tsar' ⁱ ts[э]
шар/şar	ш[а]р/ş[a]r	-	-
шарав'ой/şarav'oy		шар[л]в'ой/şar[л]v'oy	ш[ъ]рав'ой/ş[э]rav'oy

Bazı sözcüklerde eşsiz artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /a/-/a/ sesbiriminin daralma süreci değişkenlik göstermektedir. Örneğin:

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
жак'ет/jak(y→)'et	-	ж[ы]к'ет/j[i]k(y→)'et	-
жал'ейка/jal(y→)'eyka	-	ж[ы]л'ейка/j[i]l(y→)'eyka	-
лошад'ей/ loşad(y→)'ey		лош[ы]дей/ loş[i]d(y→)'ey	-
двадцат'и/ dvadtsat' ⁱ		двадц[ы]т'и/ dvadts[i]t' ⁱ	

Yukarıdaki tabloda /a/-/a/ sesbiriminin eşsiz artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra 1. zayıf konumda düz yüksek ortadil olan [ы]/[i]' ya daraldığı görülmektedir. Çağdaş Rusçada [a]/[a]'nın

[ы]/[i]’ ya kadar daralmasına oldukça nadir rastlanır, bundan dolayı değişke düzensiz olarak kabul edilir. Aslında [a]/[a]’nın özellikle [ж]/[z] ve [ш]/[ş] ünsüzlerinden sonra zayıf konumlarda [ы]/[i]’ya kadar daralması 18. ve 19. yy. Moskova ağzına özgü bir sesletim geleneğidir, örneğın: жар’а/*jar’a* → ж[ы]р’а/*j[i]’a*, шаг’ать/*şag’at* → ш[ы]г’ать/*ş[i]g’at*, шал’ить/*şal’it* → ш[ы]л’ить/*ş[i]l’it*, жанд’арм/*jand’arm* → ж[ы]нд’арм/*j[i]nd’arm*, шамп’анское/*şamp’anskoye* → ш[ы]мп’анское/*ş[i]mp’anskoye* v.d. (Avanesov 92). Bu sesletim geleneği çağdaş Rusçada sınırlı sayıda sözcüklerde hala varlığını göstermektedir. ц/[ts]’den sonra [a]/[a]’nın [ы]/[i]’ya kadar daralması sadece двадцать/*dvadtsat* ve тридцать/*tridtsat* sözcüklerinde çekim sırasında 1. zayıf konumda görülmektedir, örneğın: двадц[ы]т’и/*dvadts[i]t’i* veya тридц[ы]т’и/*tridts[i]t’i*. 2. zayıf konumda ise ц/[ts] sonra [a]/[a] düzenli olarak [ъ]/[ə]’ ye daralır.

Özetleyecek olursak Rusçada artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /a/-/a/ sesbirimi 1. zayıf konumda düzenli olarak düz yarı orta yarı arkadil olan [л]/[l]’ya, düzensiz olarak düz yüksek ortadil olan [ы]/[i]’ya daralırken, 2. zayıf konumda ise düz orta ortadil olan [ъ]/[ə]’ya daralır.

Hem eşli hem eşsiz damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /a/-/a/ sesbiriminin daralması daha farklıdır. Burada /a/-/a/ sesi hazırlık aşamasında bir önceki ünsüzün damaksıl özelliğine uyum sağlamak amacıyla yukarı ve öne doğru kayar. Örneğın:

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
пять/ <i>p(y→)at</i>	пять/ <i>p(y→)[a]t</i>	-	-
пятн’адцать/ <i>p(y→)atn’atcat’</i>	-	п[и]тн’адцать/ <i>p(y→)[i]tn’atcat’</i>	-
пятач’ок/ <i>p(y→)ataç’ok</i>	-	-	п[ы]тач’ок/ <i>p(y→)[i]taç’ok</i>
мясн’ик/ <i>m(y→)asn’ik</i>	-	м[и]сн’ик/ <i>m(y→)[i]sn’ik</i>	-
январь/ <i>yanv’ar</i>	-	[ji]нв’арь/ <i>[ji]nv’ar</i>	-
язык’и/ <i>yazik’i</i>	-	-	[jы]зык’и/ <i>[ji]zik’i</i>
час/ <i>ças</i>	ч[a]с/ <i>ç[a]s</i>	-	-
час’ок/ <i>ças’ok</i>	-	ч[и]с’ок/ <i>ç[i]s’ok</i>	-
часовщ’ик/ <i>časovşçik</i>	-	-	ч[ы]совщ’ик/ <i>ç[i]sovşçik</i>

Görüldüğü gibi, damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /a/-/a/ sesbirimi 1. zayıf konumda düz yüksek öndil [и]/[i]’ye daralırken 2. zayıf konumda düz yarı dar ortadil [ы]/[i]’ye daralır. Ancak 2. zayıf konumda vurgu sonrası gramer biçimbirimlerinde, özellikle son ekte bulunan /a/-/a/, aşağıdaki durumlarda [ъ]/[ə]’ya daralır:

1. Yalın halde tekil dişil isimlerde, örneğin:

	Güçlü konum		1. zayıf konum (1. derece daralma)		2. zayıf konum (2. derece daralma)
д'оля/d'ol(y→j)a	-	-	-	-	д'ол[ъ]/d'ol(y→j)[ə]
б'уря/b'ur(y→j)a	-	-	-	-	б'ур[ъ]/b'ur(y→j)[ə]
т'уча/t'uç(y→j)a	-	-	-	-	т'уч[ъ]/t'uç(y→j)[ə]

2. İn-halinde tekil eril ve nötr isimlerde, örneğin:

	Güçlü konum		1. zayıf konum (1. derece daralma)		2. zayıf konum (2. derece daralma)
сл'есаря/sl'esar(y→j)a	-	-	-	-	сл'есар[ъ]/sl'esar(y→j)[ə]
м'оря/m'or(y→j)a	-	-	-	-	м'ор[ъ]/m'or(y→j)[ə]
здор'овья/zdor'ov'ya	-	-	-	-	здор'овь[jъ]/zдор'ov'[jə]

3. E-, ile-, da- hallerinde çoğul isimlerde, örneğin:

	Güçlü konum		1. zayıf konum (1. derece daralma)		2. zayıf konum (2. derece daralma)
к'аплям/k'apl(y→j)am	-	-	-	-	к'апл[ъ]m/ k'apl(y→j)[ə]m
к'аплями/k'apl(y→j)am'i	-	-	-	-	к'аплям[ъ]m/ k'apl(y→j)[ə]m'i
к'аплях/k'apl(y→j)ah	-	-	-	-	к'апл[ъ]x/k'apl(y→j)[ə]h

4. Yalın halde -мя/m(y→j)a ile biten nötr isimlerde, örneğin:

	Güçlü konum		1. zayıf konum (1. derece daralma)		2. zayıf konum (2. derece daralma)
пл'амя/pl'am(y→j)a	-	-	-	-	пл'ам[ъ]/pl'am(y→j)[ə]
бр'емя/br'em(y→j)a	-	-	-	-	бр'ем[ъ]/br'em(y→j)[ə]

5. Yalın halde -я/(j)a ile biten çoğul nötr ve eril isimlerde, örneğin:

	Güçlü konum		1. zayıf konum (1. derece daralma)		2. zayıf konum (2. derece daralma)
ст'улья/st'ul'ya	-	-	-	-	ст'уль[jъ]/st'ul'[jə]
зд'ания/zd'an'iya	-	-	-	-	зд'ани[jъ]/zd'an'i[jə]

6. Yalın halde tekil dişil sıfatlarda, örneğin:

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
ст'арая/st'araya	-	-	ст'ара[jъ]/st'ara[jə]
прям'ая/pr(y→j)am'aya	-	-	прям'a[jъ]/pr(y→j)am'a[jə]
вр'ажья/vr'ajya	-	-	вр'ажь[jъ]/vr'aj[jə]

7. Şimdiki zamanda üçüncü çoğul şahısta ikinci çekim grubu fiillerinde, örneğin:

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
л'юбят/sl'ub(y→j)at	-	-	л'юб[ъ]т/sl'ub(y→j)[ə]t
в'идят/v'id(y→j)at	-	-	в'ид[ъ]т/v'id(y→j)[ə]t

8. Fiillerin özdeş -ся/s(y→j)a eklerinde, örneğin:

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
стрем'имся/str'em'iims(y→j)a	-	-	стрем'имс[ъ]/str'em'iims(y→j)[ə]

9. Bitmemişliği ifade eden ulaçlarda, örneğin:

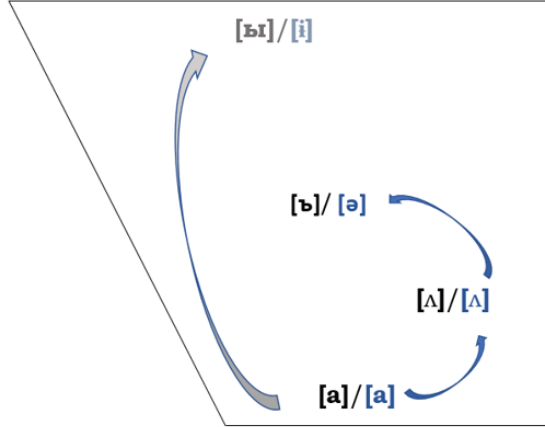
	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
в'идя/v'id(y→j)a	-	-	в'ид[ъ]/v'id(y→j)[ə]

10. Bazı istisnai kelimelerde, örneğin:

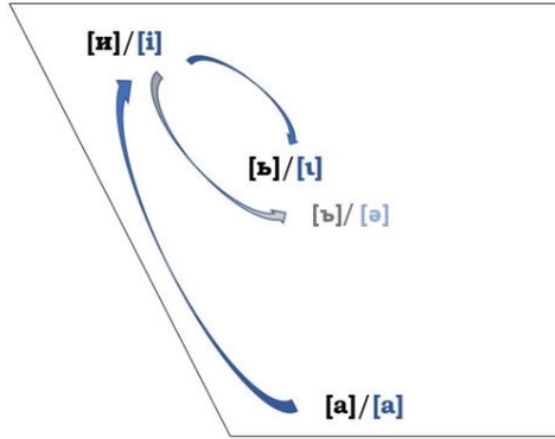
	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
сег'одня/s'eg'odn(y→j)a	-	-	сег'одн[ъ]/s'eg'odn(y→j)[ə]

Özetle, Rusçada damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /a/-/a/ sesbirimi 1. zayıf konumda düz yüksek öndil [и]/[i] ye daralır, 2. zayıf konumda ise düzenli olarak düz yarı yüksek ortadil [ъ]/[ɯ] ye, düzensiz olarak düz orta düz orta ortadil [ъ]/[ə] ya daralır. Artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /a/-/a/ sesbirimi 1. zayıf konumda düzenli olarak düz yarı orta yarı arkadil [л]/[ɫ] ya, düzensiz olarak düz yüksek ortadil [ы]/[ɨ] ya daralır. 2. zayıf konumda ise artdamaksıllaşmış ünsüzlerden /a/-/a/ sesbirimi düz orta orta dil [ъ]/[ə] ya daralır.

/a/-/a/ Sesbiriminin Artdamaksıllaşmış Ünsüzlerden Sonra Daralması¹⁸

/a/-/a/ Sesbiriminin Damaksıllaşmış Ünsüzlerden Sonra Daralması

/o/-/o/ Sesbiriminin Daralması

Ruşçada zayıf konumlarda yuvarlak orta arkadil olan /o/-/o/ sesbirimine sözcük başında, ünlülerden veya artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra rastlanır. Damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /o/-/o/ sesbirimi sadece güçlü konumda rastlanır. Çağdaş Rusçada sözcük başında ve artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /o/-/o/ sesbirimi zayıf konumlarda aşağıdaki gibi daralma süreci geçirir.

¹⁸ Düzensiz değişkeler açık renkle gösterilmiştir.

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
молок'о/molo'ko	молок[']o/ molok[']o	мол[л]к'о/mol[л]k'o	м[ъ]лок'о/m[ə]lok'o
обор'от/obor'ot	обор[']т/obor[']t	[л]б[л]р'от/[л]b[л]r'ot	-
'облако/'oblako	[']облако/'[o]blako	-	'обл[ъ]к[ъ]/'obl[ə]k[ə]

Görüldüğü gibi, Rusçada /o/-/o/ sesbirimi 1. zayıf konumda düz yarı orta yarı arkadil olan [л]/[л]'ya, 2. zayıf konumda ise düz orta ortadil olan [ъ]/[ə]'ya daralır.

Ancak /o/-/o/ sesbirimi bazı sözcüklerde zayıf konumlarda dahi kendi sessel özelliklerini korur. Bu durum daha çok Rusçaya yeni geçmiş, dolayısıyla sesbilimsel süreçlere henüz tümüyle uyum sağlamamış alıntı¹⁹ sözcüklerde görülmektedir. Örneğin, н[о]в'елла/n[o]v'ella, д[о]сье/d[o]syə, б[о]лер'о/b[o]ler'o, б[о]'а/b[o]'a, р[о]к[о]к'о/r[o]k[o]k'o, как'а[o]/kak'a[o], р'ади[o]/r'adi[o] gibi sözcüklerde /o/-/o/ sesbiriminin zayıf konumlarda ayırıcı özelliklerini koruması Rusça tarafından kabul edilir bir durumdur. Bu sözcüklerde /o/-/o/ sesbirimi kendi özelliklerini zayıf konumlarda dahi koruma eğilimini göstermektedir. Aynı şekilde yabancı kökenli özel isimler de kaynak dilin sesbilimsel özelliklerini koruma eğilimindedir. Örneğin, Ш[о]п'ен/Ş[o]p'en, Ж[о]р'ес/J[o]r'es, М[о]р'ис/M[o]r'is, Т'ит[о]/T'it[o] gibi isimlerde zayıf konumlarda /o/-/o/ sesbiriminin [o]/[o] olarak sesletilmesi yine Rusçada kabul edilir bir durumdur. Ancak alıntı sözcüklerin sesletim özellikleri bu sözcüklerin Rusçaya geldikleri zamana bağlı bir durumdur. Yeni geçen sözcüklerde kaynak dilin sesbilimsel özellikleri görünürken zaman içerisinde alıntı sözcükler kaynak dilin özelliklerini kaybederek tümüyle Rusçada var olan sesbilimsel süreçlerin etkisi altında kalmaktadır. Alıntı sözcüklerin Rusçanın sesbilimsel özelliklerini ediniminin diğer önemli kıstası kullanım sıklığıdır. Alıntı sözcükler ne kadar sık kullanılırsa o denli hızlı dilin sesbilimsel özelliklerine uyum sağlamaktadır. Burada her ne kadar alıntı sözcüklerde /o/-/o/ sesbiriminin özelliklerinin korunma eğiliminden söz edilse de /o/-/o/ sesbiriminin sadece ayırıcı özellikleri kast edilmektedir. Süre, konum, gerginlik, genizsillik gibi geçici özelliklerde değişiklik görülebilir.

Eşsiz artdamaksıllaşmış, yani [ж]/[z], [ц]/[ts], [ш]/[ʃ] ünsüzlerinden sonra /o/-/o/ sesbirimi zayıf konumlarda çoğu zaman eşli artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonraki düzenli değişiklikleri alır, ancak bazı sözcüklerde [ц]/[ts] ve [ш]/[ʃ] ünsüzlerinden sonra 2. zayıf konumda /o/-/o/ sesbirimi [ы]/[i]'ya kadar daralabilir. Örneğin:

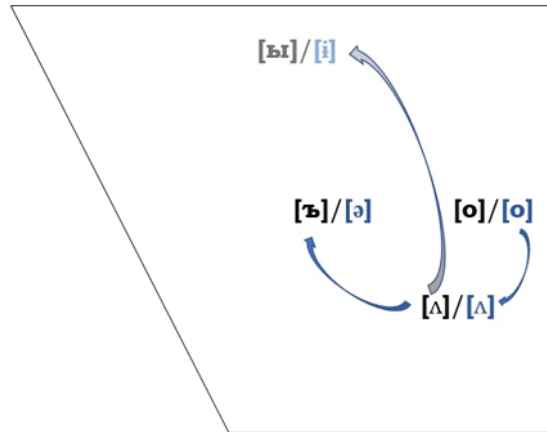
19 Or'о/og'о ünlemi Slav kökenli olmasına rağmen istisnai bir sözcüktür. Bu sözcüğün ölçünlü Rusçada daralma kuralına aykırı olan [or'о]/[og'о] sesletimi doğru kabul edilir.

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
шокол'ад/ <i>şokol'ad</i>	-	-	ш[ы]кол'ад/ <i>ş[i]kol'ad</i>
цокат'ать/ <i>tsokat'at'</i>	-	-	ц[ы]кат'ать/ <i>ts[i]kat'at'</i>

/o/-/o/ sesbiriminin benzer daralması шовин'истка/*şovin'istka* → ш[ы]вин'истка/*ş[i]vin'istka*, шокол'адница/*şokol'adn'itsa* → ш[ы]кол'адница/*ş[i]kol'adn'itsa*, шокол'адник/*şokol'adnik* → ш[ы]кол'адник/*ş[i]kol'adnik*, шокол'адка/*şokol'adka* → ш[ы]кол'адка/*ş[i]kol'adka*, цокот'уха/*tsokot'uha* → ц[ы]кот'уха/*ts[i]kot'uha* gibi sözcükler görülmektedir. Ancak bu şekilde daralan örneklerin sayısı çok az olması sebebiyle /o/-/o/ sesbiriminin [ы]/[i]’ya daralması ancak düzensiz olarak kabul edilebilir.

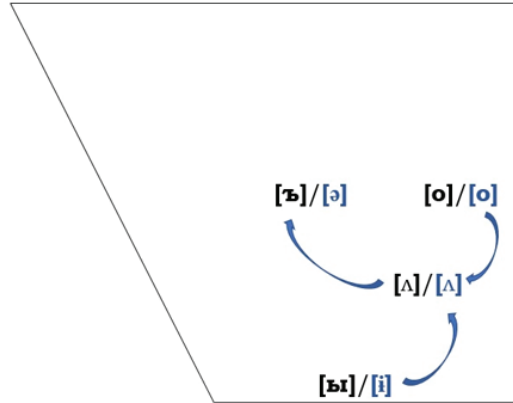
Özetleyecek olursak Rusçada artmaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /o/-/o/ sesbirimi düzenli olarak 1. zayıf konumda düz yarı orta yarı arkadil olan [л]/[l]’ya, 2. zayıf konumda ise düz orta ortadil olan [ъ]/[ə]’ya daralır. Düzensiz olarak /o/-/o/ sesbirimi 2. zayıf konumda düz yüksek ortadil olan [ы]/[i]’ya daralır. Ayrıca alıntı sözcüklerde /o/-/o/ sesbiriminin zayıf konumlarda da nitel özelliklerini koruduğu örnekler de mevcuttur.

/o/-/o/ Sesbiriminin Artdamaksıllaşmış Ünsüzlerden Sonra Daralması

Yapılan araştırma sonucunda /o/-/o/ ve /a/-/a/ sesbirimlerinin artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra 1. ve 2. zayıf konumlarında aynı değişkelere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum Çağdaş Ölçünlü Rusçada a-ahenkli sesletim geleneği (Rus. аканье) oluşturmaktadır.

/a/-/a/ ve /o/-/o/ Sesbirimlerin Artdamaksıllaşmış Ünsüzlerden Sonra Daralması

/ə/-/e/ Sesbiriminin Daralması

Slav kökenli kelimelerde artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra düz orta öndil olan /ə/-/e/ sesbirimine sadece eşsiz artdamaksıllaşmış, yani [ж]/[z], [ц]/[ts], [ш]/[ʃ] ünsüzlerinden sonra rastlanmaktadır. Zayıf konumlarda /ə/-/e/ sesbirimi [ж]/[z], [ц]/[ts] ve [ш]/[ʃ] ünsüzlerinden sonra aşağıdaki gibi daralır.

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
жезл/ <i>jezl</i>	ж[ə]зл/ <i>j[e]zl</i>	-	-
железо/ <i>ojel'ezo</i>	-	ж[ы³]л'езо/ <i>j[i³]l'ezo</i>	-
желез'яка/ <i>jel'ez(y→)'aka</i>	-	-	ж[ы³]лез'яка/ <i>je[i³]l'ez(y→)'aka</i>
цель/ <i>tsej</i>	ц[ə]ль/ <i>ts[e]l</i>	-	-
цел'а/ <i>tsej'a</i>	-	ц[ы³]л'а/ <i>ts[i³]l'a</i>	-
целик'ом/ <i>tsej'ik'om</i>	-	-	ц[ы³]лик'ом/ <i>ts[i³]l'ik'om</i>
шерсть/ <i>ʃerstʲ</i>	ш[ə]рсть/ <i>ʃ[e]rstʲ</i>	-	-
шерст'ить/ <i>ʃerstʲ'itʲ</i>	-	ш[ы³]рст'ить/ <i>ʃ[i³]rstʲ'itʲ</i>	-
шерстян'ой/ <i>ʃerstʲ'in'oy</i>	-	-	ш[ы³]рстян'ой/ <i>ʃ[i³]rstʲ'in'oy</i>

Görüldüğü gibi, Rusçada /ə/-/e/ sesbirimi eşsiz artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra 1. ve 2. zayıf konumlarda düzenli olarak düz yüksek ortadil olan [ы³]/[i³]'ya daralır. Burada [ы]/[i] sesinin [...³]/[...³] ahengine sahip olduğunu ve dolayısıyla [ы]/[i]'ya kıyasla daha alçak konumda

bulduğunu belirtmek gerekir. Ancak bazı konumlarda /э/-/e/ sesbirimi sadece nicel olarak daralır. Vurgusuz son açık seslemde bulunan /э/-/e/ özelliklerini koruma eğilimindedir, ancak sesletimi sırasında dil palası geriye ve hafif yukarı doğru kayar, bunun sayesinde /э/-/e/ sesbirimi [...^ɐ]/[...^ɪ] ahengini kazanır. Örneğin,

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
д'аже/d'aje	-	-	д'аж[э ^ɐ]/d'aj[e ^ɪ]
т'оже/t'oje	-	-	т'ож[э ^ɐ]/t'oj[e ^ɪ]
'улице/'ulitse	-	-	'улиц[э ^ɐ]/'ulits[e ^ɪ]
кр'ыше/kr'ışe	-	-	кр'ыш[э ^ɐ]/kr'ış[e ^ɪ]

2. zayıf konumda sesletilen [э^ɐ]/[e^ɪ] gevşek ve kısa sesletilir, öyle ki vurgulu duruma kıyasla neredeyse iki kat daha kısa, yaklaşık 75 ms'dir (Matuseviç 108).

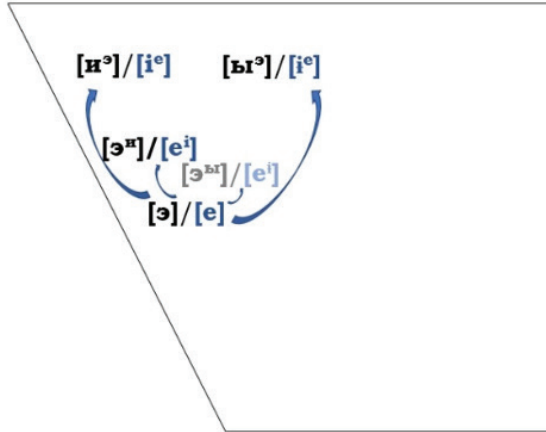
Diğer artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra [э]/[e]'nin varlığı alıntı sözcükleri işaret eder. Rusçaya yeni geçmiş bu sözcüklerde kaynak dilin sesbilimsel özelliklerini koruma eğilimini görmek mümkündür, dolayısıyla bu sözcüklerde zayıf konumlarda [э]/[e] nitel daralmadan ziyade nicel daralma geçirerek [э^ɐ]/[e^ɪ] olarak sesletilir. Örneğin, комп'ютер/komp'yuter → комп'ют[э^ɐ]р/komp'yut[e^ɪ]r, бутербр'од/buterbr'od → бут[э^ɐ]рбр'од/but[e^ɪ]rbr'od, детект'ив/ detekt'iv → д[э^ɐ]т[э^ɐ]кт'ив/ d[e^ɪ]t[e^ɪ]kt'iv, тер'ер/ter'yer → т[э^ɐ]рь'ер/t[e^ɪ]ri'yer, атель'е/atel'ye → ат[э^ɐ]ль'е/at[e^ɪ]l'ye, рейтер/rejter → рейт[э^ɐ]р/rejt[e^ɪ]r, декор'ация/dekor'atsiya → д[э^ɐ]кор'ация/d[e^ɪ]kor'atsiya, деклам'ация/deklam'atsiya → д[э^ɐ]клам'ация/d[e^ɪ]klam'atsiya, девальв'ация/devolv'atsiya → д[э^ɐ]вальв'ация/d[e^ɪ]volv'atsiya, де-ф'акто/de-f'akto → д[э^ɐ]-ф'акто/d[e^ɪ]-f'akto v.d. Sözcük başında rastlanan [э]/[e] sesbirimi yine alıntı sözcükleri işaret eder. Sözcük başında zayıf konumda bulunan [э]/[e]'nin sesletimi ölçünlü Rusçada iki sesletim şekli kabul görür. Sözcük başında zayıf konumlarda [э]/[e] ya [э^ɐ]/[e^ɪ] şeklinde ya da [и^ɐ]/[i^ɪ] şeklinde sesletilir. Birinci şekil daha çok Sankt-Petersburg ağzına özgüken, ikinci şekil daha çok Moskova sesbilim geleneğini işaret eder. Örneğin, экр'ан/ ekr'an, эт'аж/et'aj, экз'амен/ekz'amen, экипир'овка/ekipir'ovka, этаж'ерка/etaj'erka gibi sözcüklerde zayıf konumda bulunan [э]/[e] sesbirimi Sankt-Petersburglular tarafından sırasıyla [э^ɐ]кр'ан/[e^ɪ]kr'an, [э^ɐ]т'аж/[e^ɪ]t'aj, [э^ɐ]кз'амен/[e^ɪ]kz'amen, [э^ɐ]кипир'овка/[e^ɪ]kipir'ovka, [э^ɐ]таж'ерка/[e^ɪ]taj'erka şeklinde sesletilirken, aynı sözcükler Moskovalılar tarafından [и^ɐ]кр'ан/[i^ɪ]kr'an, [и^ɐ]т'аж/[i^ɪ]t'aj, [и^ɐ]кз'амен/[i^ɪ]kz'amen, [и^ɐ]кипир'овка/[i^ɪ]kipir'ovka, [и^ɐ]таж'ерка/[i^ɪ]taj'erka şeklinde sesletilir. Her ne kadar [э]/[e]'nin sesletimi konusunda Sankt-Petersburg ağzı kabul görse de ölçünlü sesletim standartları daha çok Moskova ağzı örnek alınarak belirlenmektedir.

Damaksillaşmış ünsüzlerden sonra /ə/-/e/ sesbirimi aşağıdaki gibi daralma süreci geçirir.

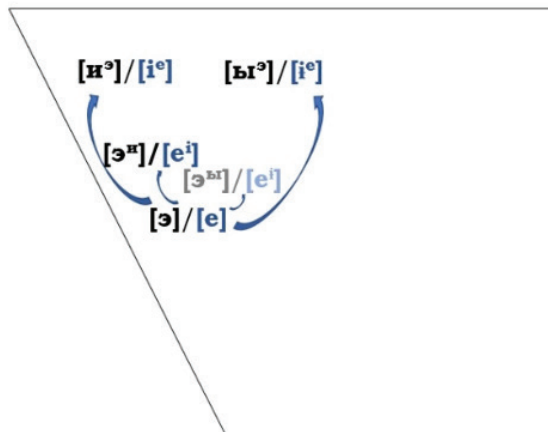
	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
д'ело/d(y→)'elo	д[ə]ло/d(y→)l[e]lo	-	-
весн'а/v(y→)esn'a	-	в[и]сн'а/v(y→)i]sn'a	-
черт'а/çert'a	-	ч[и]рт'а/ç[i]rt'a	-
дерев'янный/ d(y→)er(y→)ev'anniy	-	дер[и]в'янный/ d(y→)er(y→)i]v'anniy	д[ь]рев'янный/ d(y→)l]r(y→)ev'anniy
тр'епет/tr(y→)'ep(y→)et	-	-	тр'еп[ь]т/tr(y→)'ep(y→)l]t

Görüldüğü gibi, Rusçada damaksillaşmış ünsüzlerden sonra /ə/-/e/ sesbirimi düzenli olarak 1. zayıf konumda düz ön yüksek [и]/[i]’ye, 2. zayıf konumda ise düz yarı dar ortadil olan [ь]/[ɯ]’ye daralır. Eşsiz artdamaksillaşmış ünsüzlerden sonra ise 1. ve 2. zayıf konumlarda düzenli olarak düz yüksek ortadil olan [и³]/[i³]’ya, düzensiz olarak [э³]/[e³]’ye daralır. Sözcük başında zayıf konumlarda ise /ə/-/e/ sesbiriminin iki değişkesi kabul görür: [э³]/[e³] ve [и³]/[i³].

/ə/-/e/ Sesbiriminin Damaksillaşmış Ünsüzlerden Sonra Daralması

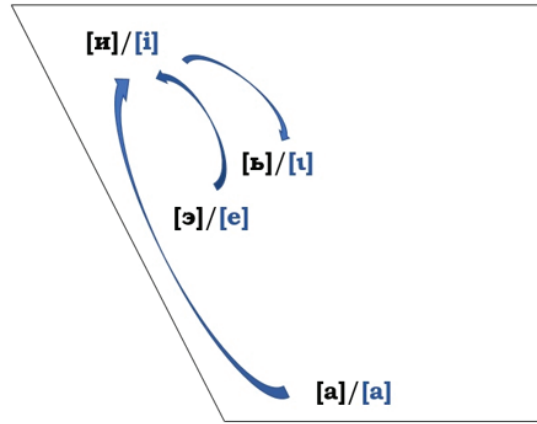

/ə/-/e/ Sesbiriminin Sözcük Başında ve Eşsiz Artdamaksillaşmış Ünsüzlerden Sonra Daralması

/ə/-/e/ ve /a/-/a/ sesbirimleri damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra 1. ve 2. zayıf konumlarında aynı değişkelere sahiptir. /ə/-/e/ ve /a/-/a/ sesbirimlerinin zayıf konumlarda aynı değişkelere sahip olması ölçünlü Rusçada i-aHenkli sesletim geleneği (Rus. иканье) oluşturur.

/ə/-/e/ ve /a/-/a/ Sesbirimlerinin Damaksıllaşmış Ünsüzlerden Sonra Daralması

Özetleyecek olursak çağdaş ölçünlü Rusçada orta ve alçak ünlülerin zayıf konumlarda nitel daralma sonucunda a- ve i-aHenkli iki sesletim geleneğinin var olduğunu söylemek mümkündür. Bu sesletim gelenekleri ölçünlü Rusça için ekol belirlenen Moskova ağzına özgün özelliklerdir. Ancak Rusya'nın farklı bölgelerinde farklı ağzlara rastlamak mümkündür ve bölgesel ağzlarda daralma sonucunda farklı değişkelerle karşılaşılabılır. Örneğin, kuzey ağzlarını temsil eden Vologda, Kostroma, İvanovo, Velikiy Novgorod gibi şehirlerde ve yakın bölgelerde [o]/[o] sesbiriminin zayıf konumlarında, özellikle 1. zayıf konumda, sadece nicel daralma söz konusudur. Bunun sayesinde bu ağzlarda o-aHenkli (Rus. оканье) sesletim geleneği oluşmuştur (Avanesov 92; Enguehard 115; Knyazev ve Pojaritskaya 313). Diğer bir örnek, Tula bölgesine özgü Tula ağzında ya-aHenkli (Rus. яканье) sesletim geleneği söz konusudur. Ya-aHenkli (Rus. яканье) sesletim geleneği [a]/[a] sesbiriminin damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra 1. zayıf konumda yine sadece nicel daralmanın sonucunda oluşmaktadır (Avanesov 92; Enguehard 116). Ya-aHenkli sesletime ayrıca Orlov ve Kaluga bölgelerinde de sıkça rastlanmaktadır.

/y/-/u/ Sesbiriminin Daralması

Rusçada zayıf konumda rastlanan tek yuvarlak ünlü /y/-/u/'dur. Bu konumlarda özelliklerini koruma eğiliminde olan /y/-/u/ daralmayı nicel yönden geçirir. Zayıf konumlarda oldukça gevşek sesletilen /y/-/u/ güçlü konumda bulunan temel karşıliğıyla kıyaslandığında neredeyse iki kat daha kısadır, yaklaşık 86 ms 1. zayıf konumda ve 70 ms 2. zayıf konumda (Matuseviç 110).

Artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra veya sözcük başında 1. zayıf konumda /y/-/u/ vurgulu konuma kıyasla daha gevşek, daha açık ve daha az yuvarlak şekilde sesletilir. Ayrıca eklemleme hareketinde de değişiklik görülür: dil palası hafif geriye çekilir, böylelikle /y/-/u/'nun odağı²⁰ da geriye kayar. Elbette bu durum sesbilimsel çevreye bağlı olarak değişkenlik gösterebilir.

Tüm artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra 2. zayıf konumda /y/-/u/ 1. zayıf konuma kıyasla daha da gevşek, daha da açık ve daha da az yuvarlak şekilde sesletilir. Eklemleme daha geride gerçekleşir. Her ne kadar 2. zayıf konumda /y/-/u/ yuvarlak özelliğinden ödün verse de ünlü hala yuvarlaktır, yani yuvarlak özelliği tümüyle yok olmaz. Burada da sesbilimsel çevrenin büyük önem taşıdığını belirtmekte fayda vardır, çünkü konuşma esnasında bir sesin çözülme aşaması (Rus. рекурсия; İng. release stage) bir sonraki sesin hazırlık aşamasıyla (Rus. экскурсия İng. approach stage) örtüşebilmektedir, hatta çoğu zaman örtüşmektedir, bundan dolayı sesler bir birbirine uyum sağlama sırasında belli sesbilimsel özellikleri kazanabildikleri gibi belli sesbilimsel özelliklerini kaybedebilirler de.

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
уз'ор/uz'or	-	[y]з'op/[u]z'or	-
сут'улый/sut'uily	сут[у]лый/sut[u]ily	с[у]т'улый/s[u]t'uily	-
глупов'ат/glupov'at	-	-	гл[у]пов'ат/gl[u]pov'at
пр'опуск/prop'usk	-	-	пр'оп[у]ск/pr'op[u]sk

Damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra 1. zayıf konumda /y/-/u/'nun eklemlemesinde değişiklikler görülür, öyle ki damaksıllaşmanın temelinde dil ortasının sert damağa doğru yükselmesi ve herhangi damaksıllaşmış bir ünsüzün çözülmesiyle ardından gelen /y/-/u/'nun hazırlık aşamasıyla örtüşmesi sonucunda /y/-/u/'nun odağı öne ve yukarı doğru kayar. Böylelikle arka yüksek /y/-/u/ orta yüksek kısa [·y·]/[ü]'ya dönüşmektedir. Damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra 2. zayıf konumda /y/-/u/ aynı değişikliklere uğrar ancak daha da kısa sesletilir, örneğin:

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
лют'ый/l(y→)ut'iy	-	л[·y·]т'ый/l(y→)[ü]t'iy	-
бюр'о/b(y→)ur'o	-	б[·y·]р'о/b(y→)[ü]r'o	-
иллюмин'ация/ ill(y→)um'in'atsiya	-	-	илл[·y·]мин'ация/ ill(y→)[ü]m'in'atsiya
б'атюшка/b'at(y→)uşka	-	-	б'ат[·y·]шка/b'at(y→)[ü]şka

20 Burada ünlü oluşum bölgesi için odak sözcüğünü kullanma nedeni metni daha anlaşılır kılmaktır.

/и/-/i/(/ы/-/ı/)/ Sesbiriminin Daralması

/и/-/i/ sesbirimine Rusçada artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra rastlanmaz. Rusçada /и/-/i/’ye sadece sözcük başında ya da damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra rastlanır. Artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra ise hem güçlü hem zayıf konumlarda /и/-/i/’nin artdamaksıl değişkesi olan /ы/-/ı/ kullanılır. Zayıf konumlarda /и/-/i/’de nicel daralma görülür. Sözcük başında /и/-/i/ 1. ve 2. zayıf konumlarda gevşek ve oldukça kısa sesletilir, öyle ki güçlü konumda /и/-/i/’nin yaklaşık süresi 140 ms iken, zayıf konumlarda ünlünün sesletim süresi iki kat daha kısadır, 70 ms’dir (Matuseviç 113).

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
игр’а/igr’a	-	[и]гр’а/[i]gr’a	-
испыт’ать/ispit’at’	-	-	[и]спыт’ать/[i]spit’at’

Damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra /и/-/i/ sesbirimi 1. zayıf konumda sözcük başındaki konumuna kıyasla daha kapalı olarak sesletilir. Eğer /и/-/i/’den sonra da damaksıllaşmış ünsüz bulunursa ünlü daha da kapalı bir hal alır. 1. zayıf konumda [и]/[i]’nin sesletim süresi 70 ms’dir, yani güçlü konumdakinin yarı uzunluğundadır (Matuseviç 113).

2. zayıf konumda /и/-/i/ sesbirimi çok gevşek ve belirsiz düz ön yarı yüksek [ы]/[ı] daralır. Ancak sözcük sonunda zayıf konumda bulunan /и/-/i/ bireysel diksiyon ve sesletim özelliklere bağlı olarak iki şekilde sesletilebilir. Titiz ve dikkatli sesletimde [и]/[i] olarak daralırken, hızlı ve dikkatsiz sesletimlerde ise [ы]/[ı]’ye kadar daralabilir.

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
милли’он/mill’i’on	-	милл[и]’он/mill’[i]’on	м[и]лли’он/m’[i]ll’i’on
син’ички/sin’ıçki	син[’и]чки/sin’[i]ıçki	с[и]н’ички/s’[i]n’ıçki	син’ичк[ы]/sin’ıçk[ı]

Rusçada /ы/-/ı/ sesbirimine sadece artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra rastlanır, damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra hiçbir zaman rastlanmaz. Aynı şekilde sözcük başındaki konumda da Slav kökenli sözcüklerde rastlanmaz, rastlandığı durumlar alıntı sözcükleri işaret eder. Zayıf konumlarda /ы/-/ı/ nicel daralma geçirir, yani sesletim süreci büyük oranda kısılır, öyle ki güçlü konumdaki 120 ms’den 1. zayıf konumda 85 ms’ye, 2. zayıf konumda ise 70 ms’ye kadar azalır. Zayıf konumlarda her ne kadar formant değerlerinde önemli değişiklikler görülmesine de /ы/-/ı/ gevşek, açık ve geriye çekilmiş olarak sesletilir (Matuseviç 113).

	Güçlü konum	1. zayıf konum (1. derece daralma)	2. zayıf konum (2. derece daralma)
сыр'ок/sır'ok	-	с[ы]р'ок/s[i]r'ok	-
бытов'ой/bitov'oy	-	-	б[ы]тов'ой/b[i]tov'oy

Yabancı Dil Olarak Rusçada Daralma Sürecinin Anlatımı ve Sessel Becerilerin Edinimi

Yabancı dil öğretiminde sesel becerilerin edinimi en zorlu süreçlerden biridir. Bu anlamda yabancı dil olarak Rusçanın sesel becerilerinin edinimi bir istisna değildir. Zorluğun temel sebepleri dillerin farklı sesel yapıları ve yabancı dil öğreniminin çoğu zaman insanların fizyolojik gelişimlerini tamamladıkları döneme rast gelmesidir.

Türkçeye kıyasla oldukça farklı sesel ve bürünsel özelliklere sahip olan Rusçanın sesel becerilerin edinimi sırasında daralma belki de en zor konulardan biridir. Daralma konusuna giriş ünlülerin vurguya bağlı olarak güçlü ve zayıf konumlarını belirleme süreciyle başlar. Ancak bu aşamada bile yabancı dil olarak Rusçayı öğrenenler büyük bir zorlukla karşılaşır, çünkü Rusçada vurgu sabit değildir, yani vurgu sözcüğün herhangi bir sesleminde olabilir. Vurgu sabit olmadığı gibi aynı sözcüğün çekimi sırasında bile değişkenlik gösterebilir, yani bir biçimbirimden diğer biçimbirime geçebilir, örneğin: *молод'а-м'олоды/molod'a-m'olodi*, *продан'а-пр'оданы/prodan'a-pr'odani*, *голубу-голуб'еү/g'olubi-golub'ey*, *парус-парус'а/p'arus-parus'a*, *зме'я-зм'еу/zm'eya-zm'ei* v.d. Hatta çekim veya türetim sırasında aynı biçimbirim sınırları içinde bir heceden başka bir heceye kayarak değişkenlik gösterebilir, örneğin: *д'ерево-дер'евья/d'er'evodjer'evya*. Ayrıca geleneksel olarak vurgunun yazılı dile yansımaması sabit vurguya sahip olan dil konuşanlar için konuyu daha da zorlaştırmaktadır (Şahin, *Slojnosti russkogo vokalizma* 1514). Türkçe, bazı istisnai durumlar dışında, son seslem vurgulu bir dildir, yani sabit vurgulu diller sınıfına girer (Özsoy 57). Böylelikle ana dili Türkçe olanlar için Rusça sesel becerilerinin edinimi sırasında bu özelliğe mutlaka dikkat edilmeli ve sözcükteki farklı seslemleri vurgulayabilme becerisine yönelik araştırmalar yoğun olarak yapılmalıdır.

Daralma konusunu doğrudan etkileyen bir diğer husus vurgunun doğasıdır. Rusçada hem dinamik hem nicel özelliklere sahip sözcük vurgusu Türkçedeki melodik ve dinamik vurgudan oldukça farklıdır. Öyle ki Rusçada vurgulanan seslemin sesletimi sırasında konuşma aygıtı çok güçlü bir şekilde gerilir ve vurgunun dinamik özelliği bu gerginlik sayesinde kazanılır. Bunun yanı sıra Rusçada vurgulanan seslem mutlaka daha uzun olarak sesletilir. Ancak Türkçede vurgunun nicel özelliği aynı öneme sahip değildir, hatta vurgusuz seslemler vurgulu seslemden daha uzun sesletilebilir (Kononov 59). Diğer önemli farklılık Türkçede sözcük vurgusunun, yukarıda da belirtildiği gibi, melodik özelliğidir, yani vurgulanan seslem ton değişikliğiyle farklılaştırılır. Bundan

dolayı Türkçede vurgu sırasında konuşma aygıtının gerginliği Rusçadaki olan öneme sahip değildir ve aynı güçte yapılmaz. Ancak daralma süreci için vurgulu seslemin çok gergin sesletimi büyük önem taşır, çünkü bir sözcüğe ayrılan enerjinin çoğunun vurgulu seslemede harcanması doğal olarak vurgusuz seslemleri zayıflatır ve ister istemez daralmaya götürür (Zinder 181). Dolayısıyla vurgulanan seslemleri gergin konuşma aygıtıyla seslendirme alışkanlığı Rusça öğrenimi sırasında ve özellikle daralmaya bağlı olan sessel değişimleri doğru seslendirmede büyük bir önem taşır.

Rusçadaki daralma konusunun anlatımı sırasında Türkçede de görünen aynı süreci örnek göstererek anlatılması öğrencilerde konuya dair bilişsel zeminin oluşturulmasında oldukça faydalıdır (Ergenç ve Bekar Uzun 280; Özsoy 113). Zira bilişsel olarak öğrenilen bilgiler uygulama düzeyinde becerilerinin gelişimini olumlu olarak etkilemektedir (Vygotskiy 510).

Daralma konusu, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, sadece konumsal bir süreç değildir, aynı anda birleşimsel bir olaydır, yani sesbilimsel bağlam daralma neticesinde ortaya çıkan değişimler bakımından belirleyici bir durumdur. Türkçede ünsüzler çıkış biçimlerine, çıkış yerlerine ve ötümlülük özelliklerine göre sınıflandırılır (Ergenç ve Bekar Uzun 123). Ancak Rusçada ünsüzler bu üç kistasın yanı sıra damaksıllaşma bakımından da sınıflandırılmaktadır, yani Rusçada ünsüzlerin damaksıllaşmış/artdamaksıllaşmış özellikleri anlam ayırt edici niteliktedir. Ünsüzlerin damaksıllaşma özelliği anlam ayırt edici olduğu kadar ona komşu olan ünlünün özelliğini belirleme ve dolayısıyla bu ünlüden türeyecek değişkeyi de belirleme niteliğindedir. Böylelikle, ana dili Türkçe olan öğrencilerde daralma konusu işlenirken, ünsüzlerin damaksıllaşmış/artdamaksıllaşmış özellikleri konusunda hem kuramsal bilgilerin hem uygulamalı becerilerin tamamlanmış olması önemlidir.

Rusçada daralma neticesinde bazı ünlülerin aynı değişimlere (seslere) daralması, örneğin: /a/-/a/ ve /o/-/o/’nun her ikisinin de 1. zayıf konumda [л]/[л]’da, 2. zayıf konumda ise [ь]/[э]’de kesişmesi öğrencilerde karışıklığa neden olabilmektedir. Ancak daralmanın, dillerde görülen çoğu sesbilimsel süreçlerinde olduğu gibi, “en az çaba yavaşının” (Aksan 49) doğrultusunda işlediği anlatımı bu karışıklıkları ortadan kaldırmaktadır.

Sessel becerilerin oluşturulması sırasında Rusçadaki daralmanın iki kademeli doğasına dikkat edilmesi ve uygulama düzeyinde bu konuya yönelik gerekli alıştırmaların özenle yapılması önemlidir.

Özet olarak, ana dili Türkçe olan öğrencilere yönelik yabancı dil olarak Rusça öğretimi sürecinde daralma konusunun anlatımında ve buna bağlı olarak becerilerin edinimi sırasında aşağıda sıralanan hususlara dikkat edilmesi önemlidir: sözcükte farklı seslemleri vurgulayabilme becerisine, vurgulanan seslemin sesletimi sırasında konuşma aygıtını güçlü bir şekilde gerebilme becerisine, damaksıllaşmış/artdamaksıllaşmış ünsüzleri ayırma ve sesletebilme becerisine, daralmanın iki kademeli olarak sesletimi becerisinin edinimine.

Sonuç

Ruşçada ünlüler dizgesinde görülen daralmanın iki kademeli doğası en önemli özelliklerden biridir. Daralmanın sesbilimsel bağlama göre farklılık göstermesi mühim niteliklerinden bir diğeridir. Bununla beraber daralma süreci farklı grup ünlülerde farklı nitelikte görülmektedir; alçak ve orta ünlülerde nitel daralma görülürken, yüksek ünlülerde nicel daralma söz konusudur. Daralma sürecinde ünlülerin sessel özellikleri önem teşkil etmektedir, zira Rusçada daralma sürecinden en fazla etkilenen ünlüler /a/-/a/ ve /o/-/o/’dur. Rusçanın en geniş ünlüsü olan /a/-/a/ daralma neticesinde artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra geniş ünlüden orta ünlüye kadar daralır, damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra ise dar ünlüye dönüşür. Yuvarlak orta arkadil ünlüsü olan /o/-/o/ daralma neticesinde hem yuvarlak özelliğini kaybeder hem de arka konumundan orta konuma doğru kayar. Düz orta öndil ünlüsü olan /ə/-/e/ daralma sonucunda dar ünlüye dönüşür. Nicel bakımdan daralan /ı/-/i/(/ы/-/i/) zayıf konumlarda nitel özelliklerini koruyarak iki kat kısa sesletilir. Sesletim sürecinin azalması konumla doğrudan orantılıdır, ünlünün konumu zayıflayınca sesletim süresi azalır. Öyle ki bir ünlünün 1. zayıf konumda sesletim süresi 2. zayıf konuma kıyasla daimî daha uzundur. Daralma sürecinden en az etkilenen /y/-/u/ ünlüsü zayıf konumlarda dahi yuvarlak dar arkadil ünlüsü olarak sesletilir.

Ruşçada görülen daralmanın en büyük özelliğinden bir diğeri ünlülerin aynı değişkelere daralmasıdır; artdamaksıllaşmış ünsüzlerden sonra hem /a/-/a/ hem /o/-/o/ 1. zayıf konumda düz yarı orta yarı arkadil [л]/[л]’ya, 2. zayıf konumda ise düz orta ortadil [ɔ]/[ə]’ya daralır. Bu durum Rusçaya a-ahenkli sesletim olarak yansır. Benzer durum /a/-/a/, /ə/-/e/ ve [ı]/[i] ünlülerinde görülmektedir; damaksıllaşmış ünsüzlerden sonra belirtilen ünlüler 1. zayıf konumda düz dar öndil [ı]/[i]’ye, 2. zayıf konumda ise düz yarı dar ortadil [ɔ]/[ɔ]’ya daralır. Bu özellik Rusçada i-ahenkli sesletime neden olmaktadır. Özetle Rusçada güçlü konumda varlık gösteren /a/-/a/, /o/-/o/, /y/-/u/, /ə/-/e/ ve /ı/-/i/(/ы/-/i/) ünlüleri 1. derece daralma sonucunda ayırıcı özelliklerinden bazılarını kaybederek [л]/[л], [ı]/[i], [ы]/[i] ve [y]/[u] gibi dört ünlüye, 2. derece daralma neticesinde ayırıcı özelliklerini büyük oranda kaybederek [ɔ]/[ə], [ɔ]/[ɔ] ve [y]/[u] gibi üç ünlüye daralır.

Kaynakça

- Akişina, Alla A. ve Svetlana A. Baranovskaya S.A. *Russkaya fonetika*. Moskva: Russkiy yazık, 1980.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK, 1990.
- Avanesov, Ruben İ. *Sovremennoye literaturnoye proiznoşeniye*. Moskva: Prosveşçeniye, 1984.
- Barnes, Jonathan. *Phonetics and Phonology in Russian Unstressed Vowel Reduction: A study in hyperarticulation*. Boston: Boston University, 2007. Web. 27 Aralık 2019.

- Bondarko, Liya V., Lyudmila A. Verbirskaya ve Mirra V. Gordina. *Osnovi obşçey fonetiki*. Moskva-S-Peterburg: Akademiya, 2004.
- Çerņişev, V. *Zakoni i pravila russkogo proiznoşeniya. Zvuki. Formi. Udareniye*. S-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii nauk, 1908.
- Enguehard, Guillaume. "A thought on the form and the substance of Russian vowel reduction." *Advances in formal Slavic linguistics*. Berlin: Language Science Press, 2016. 109-125.
- Ergenç, İclal ve Pınar Bekar Uzun. *Türkçenin Ses Dizgesi*. Ankara: Seçkin, 2017.
- İosad, Pavel. "Vowel reduction in Russian: No phonetics in phonology." *Journal of Linguistics* 48 (3) (2012): 521-571.
- Jaworski, Sylwester. "Phonetic and Phonological Vowel Reduction in Russian." *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 46 (1) (2010): 51-68.
- Karaağaç, Gülay. *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK, 2013.
- Knyazev, Sergey V. ve Sofya K. Pojaritskaya. *Sovremenniy russkiy yazık. Fonetika*. Moskva: Yurayt, 2017.
- Kononov, Andrey N. *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*. Moskva-Leningrad: AN SSSR, 1956.
- Korkmaz, Zeynep. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK, 2010.
- Kozirev, İvan S. ve Larisa P. Demidenko. *Sovremenniy russkiy yazık. Fonetika. Orfoepiya*. Minsk: Vışşaya şkola, 1981.
- Lyubimova, Nina A. *Lingvistişeskiye osnovı obuçeniya artikulyatsii russkih zvukov*. Moskva: Russkiy yazık kursı, 2011.
- Matuseviç, Margarita İ. *Sovremenniy russkiy yazık. Fonetika*. Moskva: Prosveşçeniye, 1976.
- Matveyeva, Tatyana V. *Polniy slovar lingvistişeskih terminov*. Rostov-na-Donu: Feniks, 2010.
- Özsoy, A. Sumru. *Türkçe'nin Yapısı-I. Sesbilim*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2004.
- Panteleyev, Andrey F., Yelena V. Şeyko ve Natalya A. Belik. *Sovremenniy russkiy yazık. Fonetika. Fonologiya. Grafika. Orfografiya*. Moskva: RIOR: İNFRA-M, 2017.
- Pullum, K. Geoffrey ve William A. Ladusaw. *Phonetic Symbol Guide*. 2nd ed. Chicago and London: University of Chicago Press, 1996.
- Şahin, Zulfiya. *Rusçanın Ses Dizgesi. Kuramsal Zemin*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2019.
- . "Slojnosti russkogo vokalizma. Redurtsiya glasnih: Opit tyurkoyaziçnoy auditorii." *Russkoye slovo v mnogoyaziçnom mire: Materialı XIV Kongressa MAPRYAL*. Ed. N.A. Bojenkova, S.V. Vyatkina ve N.İ. Kluşina. S-Petersburg: MAPRYAL, 2019. 1513-1516.
- Şçerba, Lev V. *İzbranniye raboti po russkomu yazıku*. Moskva: Aspekt Press, 2007.
- Vigotskiy, Lev S. *Psihologiya iskusstva*. Moskva: Ripolk-Klassik, 2018.
- Zinder, Lev R. *Obşşaya fonetika*. Moskva: Vışşaya şkola, 1979.

DİL DERGİSİ YAZI YAYIMLAMA İLKELERİ

1. Ankara Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER) tarafından ilk kez 1991 yılında yayınlanan TÖMER Dil Dergisi, 2015 yılından itibaren yılda iki kez çıkan uluslararası hakemli, akademik bir dergidir. Dergi başta filoloji ve dilbilim olmak üzere anadili eğitimi/öğretimi, yabancı dil öğretimi alanlarındaki deneysel ve derleme türü yayınlara (en son literatürü kapsamlı bir şekilde kapsayan yazılar, model önerileri, olgu sunuları ve tartışmalar vb.) yer vermektedir. Ayrıca felsefe, sosyoloji, antropoloji, etnoloji, tarih gibi bütün sosyal bilim dallarında; psikoloji, nöroloji, kimya, matematik gibi diğer bilim dallarında doğrudan dil öğretimi ve eğitimi üzerine olan ya da dil eğitimi ve öğretimi alanına katkısı olabilecek çalışmaları da yayınlamaktadır.
2. Derginin temel amacı; dil eğitimi ve öğretiminde kaliteyi artırmak, dil eğitimi-öğretimi süreçlerinin ve çıktılarının iyileştirilmesine katkıda bulunmak biçiminde ifade edilebilir.
3. Dergiye sunulan aday makaleler editörler tarafından öncelikli olarak biçim, yazım dili, kullanılan istatistiklerin (varsa) yerindeliği ve doğruluğu ile ilgili olarak ön değerlendirmeye alınır. Aranılan özelliklere sahip olmayan makaleler yazarlarına iade edilir. Uygun görülen makaleler baş editör tarafından hakemlere isimsiz olarak gönderilir. Hakemler hakem havuzundan seçilebileceği gibi yayın kurulu üyeleri arasından da seçilebilir. Editör hakem raporlarını inceleyerek gerekli durumlarda ek değerlendirme süreci başlatabilir.
4. Dergiye gönderilecek tüm yazılar Amerikan Psikologlar Birliği tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association (5. Baskı, 2001) adlı kitapta belirtilen yazım ilkelerine uygun olarak yazılmalıdır.
5. Türkçe yazım kurallarıyla ilgili olarak ise dergimizin son sayısındaki yazım kuralları dikkate alınmalıdır.

DİL DERGİSİNE GÖNDERİLECEK YAZILAR İÇİN BİÇİM ÖZELLİKLERİ

1. Yazılar Dil Dergisi'ne e-posta yoluyla dildergisi@tomer.ankara.edu.tr adresine gönderilmelidir. E-posta gönderirken yazarın adı-soyadı, çalıştığı kurum, varsa akademik unvanı, açık adresi, elektronik posta adresi ve telefon numarası gönderilmelidir. Ayrıca Dergi Park üzerinden sisteme kayıt olunarak da başvuru yapılabilir.
2. Yazılar Türkçe ve yabancı dilde (İngilizce, Fransızca ya da Almanca) yazılmış başlığı içeren kapak sayfası, özet ve anahtar sözcükler (Türkçe ve yabancı dilde), anahtar sözcükler, ana metin, kaynaklar, ekler, yazar notları ile yazar bilgilerini içermelidir.
3. **Kenar boşlukları** üstten, alttan, sağ ve soldan 2,5'er cm olarak belirlenmelidir.
4. Yazar tarafından yazılarda yer alması istenen görsel malzeme basım tekniklerine uygun olmalıdır.
5. Yazılarda ana metin Times New Roman **yazı tipinde**, 11 punto büyüklüğünde, 1.5 **satır aralığıyla** ve iki yana yaslı olarak yazılmalı; **sayfa numaraları** sağ alt köşeye konulmalıdır. Yazılarda **paragraf başı** boşluğu yapılmamalı ('tab' vurulmamalı); noktalama işaretlerinden sonra tek boşluk bırakılmalı ve satır sonunda hece bölmek için kısa çizgi kullanılmamalıdır. Sözcükler arasında birden fazla boşluk kullanılmamalıdır.
6. Yazıların ana başlığı, 12 sözcüğü geçmemelidir.
7. Gönderilen yazılara hem Türkçe hem de yabancı dilde 100-250 sözcüklük bir **özet** eklenmeli, konuyla ilgili 4-6 sözcükten oluşan **anahtar sözcükler** özetin altında verilmelidir. Özet metinleri Times New Roman yazı tipinde, 10 punto büyüklüğünde, tek satır aralığıyla ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır.
8. Ana metinde bilimsel bir metnin gerekleri olarak (*çalışma konusu, amaç, yaklaşım, araştırma soruları, küçük bir yazı planı/ metin akışı vb. bilgileri içeren*) bir **giriş** bölümü olması gerekmektedir.
9. Türkçe yayımlanacak yazılarda yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalı; alanyazınında yeni olan ya da yeni önerilen sözcükler kullanılırken ilk geçtiği yerde yabancı dildeki karşılığı yay ayrıç [*öbeksi eylemler (phrasal verbs)* gibi] içinde verilmelidir.
10. **Başlıklarda** "rakamlarla numaralandırma sistemi" kullanılmalı; Giriş ve Sonuç bölümlerine numara verilmemelidir. Başlıklarda büyük harf kullanımı aşağıdaki örnekte gösterildiği biçimde olmalıdır:

ÖRNEK BAŞLIKLANDIRMA (Ana ve alt başlıklar koyu yazılacaktır.)

GİRİŞ

1. Kuramsal Çerçeve

1.1 Anadili Eğitimi Sürecinde Yazma Becerisi

1.2 Yazma Öğretimi Yaklaşımları

1.2.1 Ürüne Dayalı Yaklaşımlar

1.2.2 Sürece Dayalı Yaklaşımlar

1.3 ...

2. Yöntem

2.1 Araştırma Deseni

2.2 Çalışma Grubu

2.3 Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

2.4 ...

3. Bulgular ve Tartışma

3.1 ...

3.2 ...

3.3 ...

SONUÇ

KAYNAKÇA

11. 40 sözcükten uzun alıntılar soldan 1 cm girintili yazılmalıdır. Birebir alıntılar ve çeviriler tırnak içinde verilmelidir.
12. Aday makalenin başlıkları, tabloları, şekilleri, atıfları, kaynakçası ve diğer özellikleri tamamen APA beşinci baskıda belirtildiği şekilde olmalıdır. Daha fazla bilgi için; <http://www.apa.org>
Metin içinde atıfta bulunurken yazarların soyadları, yayın tarihi ve birebir alıntı ise sayfa numarası kullanılır.

Örnekler:

Aksan (1985) ...

Aksan'a (1985) göre...

Bozkurt ve Akkök (1992, s.34) ...

Bozkurt ve Akkök'e (1992, s. 34) göre...

Martin, Sheldon ve Yaffee (1994) ...

Yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise, metin içinde ilk geçtiği yerde yukarıda olduğu gibi verilir; yazar sayısı 6 veya daha fazla ise metin içinde ilk geçtiği yerden itibaren 'Aksan ve arkadaşları (1980)' olarak verilmelidir.

Tümce sonunda birden fazla yayına atıfta bulunuluyor ise kaynaklar yay ayraç içinde alfabetik sıra ile verilmelidir: (Aksan 1987; Kleft ve Dobson, 1990; Smith ve ark., 1980; Winson, George ve Zeng, 1986).

Kaynakça bölümü ayrı bir sayfadan başlamalı; yayınlar alfabetik sıra ile verilmelidir.

Kitaplar:

- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Bollen, K. A. (1989). *Structural Equations With Latent Variables*. New York: Wiley.

Kitap bölümleri:

- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1990). *Cooperative Learning and Achievement*. In S. Sharan (Ed.), *Cooperative Learning: Theory and Research* (pp. 173–202). New York: Praeger.
Keçik, İ. (2002). *Konuşma Çözümlemesi ve Söylem Konusu*. İçinde L. Uzun ve E. Huber (yay. haz.) *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*. Essen: Die Blaue Eule.
Massaro, D. W. (1984). *Building and Testing Models of Reading Processes*. In D. R. Pearson, R. Barr, M. L. Kamil and P. B. Mosenthal (eds.) *Handbook of reading research*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Dergilerdeki makaleler:

- Haag, L., & Stern, E. (2003). In search of the benefits of learning Latin. *Journal of Educational Psychology*, 95, 174–178.
Kavcar, C. (2008). Türkçe Eğitimi ve Sorunlar. *Dil Dergisi*, 65, 5-18.
Sever, S. (1995). Çocuk Kitaplarında Bulunması Gereken Yapısal ve Eğitsel Özellikler. *ABECE Eğitim*, 105, 14–15.

İki ya da daha çok yazarlı kaynaklar:

- Keçik, İ. ve Uzun, L. (2002). *Sözlü ve yazılı anlatım*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Web belgeleri:

- Labov, W. (1997). Some further steps in narrative analysis. *The Journal of Narrative and Life History*, 7.
<http://www.ling.upenn.edu/~wlabov/sfs.html> adresinden 07 Mart 2008 tarihinde indirilmiştir.
Mercer, K. R. (2001). The matter at hand: Chaos is nothing. *Atomic Psychology* 6, Article056a. Retrieved 21 December 2001, from
<http://www.atomicpsychology.edu/mercer>

Diğer atf örnekleri için bkz.

- <http://citationonline.net/CitationHelp/csg04-manuscripts-apa.htm#references>